

Jancsó Benedek

ERDÉLY TÖRTÉNETE

ELŐSZÓ

Azok a békeszerződések, melyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak 1919. december 9-én Romániával és 1920. június 4-én Trianonban Magyarországgal kötöttek, Erdély magyar történetének új fordulatot adtak.

"A múlt hatalmunk egyik eleme" - mondotta egy alkalommal az újkori Anglia egyik legkiválóbb államférfia, Lord Beaconsfield. Az erdélyi magyarságnak ezeréves történeti múltja minden bizonyára egyik eleme és egyik tápláló forrása annak a nemzeti érzésnek és öntudatnak, amely neki új történeti és államjogi helyzetében erőt fog kölcsönözni nemcsak fennmaradásához, hanem ahhoz is, hogy abban a versenyben, amelyet ezután mint politikailag és hatalmilag gyöngébb félnek kell folytatnia a vele egy államban élő többi nemzetekkel, azt a műveltségi, társadalmi és gazdasági helyzetét megtarthassa, amely eredménye volt egy ezeréves történeti fejlődésnek.

E könyvet azzal a szándékkal írtam, hogy benne legalább fő vonásaiban vázoljam, és összefüggő képet alkossak Erdély népeinek, de különösen az erdélyi magyarságnak történeti életéről, amelyet ezer éven át a magyar állam keretében a magyar nemzettel a legteljesebb lelki egységben élt még abban az időszakban is, amikor az európai politikai helyzet következtében majdnem kétszáz éven át önálló nemzeti fejedelemséget alkotott.

Az erdélyi magyarság mai nemzedékének nem volt alkalma úgy ismerni meg saját történetét, mint Erdély történetét. Az iskolában az egész magyar állam és magyar nemzet történetét tanulta, amelyben saját külön erdélyi története, minden jellemző és megkülönböztető sajátosságát elveszítve, teljesen beleolvadt. Az erdélyi magyarság történetének egyes nevezetesebb változásait és eseményeit, különösen a fejedelmi korszakra vonatkozóan, a magyar történeti irodalom munkásai igen kitűnő és tudományos szempontból nagy értékű irodalmi munkákban dolgozták fel, de ezekben is az egységes magyar állami és nemzeti szempont éppen úgy kizárólagosan uralkodó volt, mint az iskolai tanításban. E nagy értékű tudományos művek és irodalmi alkotások különben az előbbi korszakban sem forogtak Erdélyben közkézen és minden bizonnyal még kevésbé fognak most, mikor az erdélyi magyarság egy egészen új, és nemzeti jellegét tekintve másfajú államban él.

E könyv megírására az a szükség is ösztönzött, amelyet az erdélyi magyarság értelmisége, amely a saját történetéről legalább egy összefoglaló áttekintést szeretne nyerni, általánosan érez. Van ugyan magyar nyelven egy-két olyan könyv, amely Erdély külön történetét beszéli el, de ezek nagyon régen jelentek meg és bár értékes termékei az akkori történeti tudományosságnak, a dolog természeténél fogva tudományos tekintetben el is avultak. Azonkívül más világtörténeti helyzetben szerkesztve, nem is vehették tekintetbe azokat a szempontokat, amelyeknek Erdély jelenlegi államjogi helyzetében Erdély történetének megírásában vezetőknél és irányadóknak kell lenniük. Régebbi irodalmi termékek lévén, könyvtári úton ma nem is kaphatók.

A nagyközönség számára Erdély történetét magyar nyelven először *"A székelyek Erdélyben"* című irodalomtörténeti nevezetességű hősköltemény írója, Aranyosrákosi Székely Sándor írta meg, amely 1845-ben *"Erdélyország Története hiteles kútfőkből"* cím alatt Kolozsvárt jelent meg. Nagyobb igényű és részletesebb előadása Erdély történetének Kővári László *"Erdély Történelme"* című hat kötetes műve, mely 1859-ben jelent meg Pesten, Ráth Mór kiadásában. Ezt követte Matusik Nep. János kolozsvári piarista tanárnak *"Erdély külön történelme alsóbb rendű iskolák számára"* című könyvecskéje, mely 1863-ban Kolozsvárt jelent meg, és amelyet az erdélyi magyar középiskolák alsó osztályaiban 1868 előtt tankönyv gyanánt használtak. 1865-ben jelent meg Szilágyi Sándornak *"Erdélyország története tekintettel művelődésére"* című kétkötetes műve, amelyet, mint maga mondja "olvasókönyvvül készített a nagyközönség, főként az ifjú nemzedék számára, tekintettel arra, hogy az anyaállam történeteiről írott munkákat kiegészítse."

E könyvet én is a nagyközönség és az ifjúság számára írtam, nem az anyaállam történeteiről írott munkák kiegészítése céljából, hanem azért, hogy az erdélyi magyarság legalább főbb vonásaiban megismerje saját külön ezeréves nemzeti életét, amelyet a magyar állam keretében élt, de Erdély területén, versenyezve azokkal a népfajokkal, amelyek vele együtt éltek a legtöbbször békés összhangban, de időnként mint ellentétes törekvések képviselői is. Azért is írtam, hogy vele ráirányítsam a közfigyelmet Erdély külön történetére, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ennek tanulmányozása és a vele való foglalkozás csak erősíteni fogja azt az erkölcsi erőt, amelynek alapja a történeti öntudaton alapuló erős és tevékeny nemzeti érzés.

Meg vagyok győződve, hogy az erdélyi magyarság történeti múltjának tanulmánya forrása lesz nemcsak a történeti öntudaton alapuló erős nemzeti érzésnek, hanem annak a higgadt, előrelátó politikai okosságának is, amely annyira szükséges, hogy az erdélyi magyarság a román állam keretében ne csak létét biztosíthassa, hanem mint a vele együtt élő másfajú nemzetek nemes versenytársa, részes is lehessen abban a művelődési, társadalmi és gazdasági alkotó munkában, amely nemcsak az állam megszilárdulásának, hanem az általános emberi haladásnak is legelső rangú tényezője. A történelem az élet tanítómestere, s azért a mi erdélyi történetünk is a mi legjobb tanítómesterünk lesz. E tanítómestert igyekeztem e könyvemben tolmácsolni, abban a reményben, hogy példám követésre fog találni és rövid idő múlva több, különb, ékebb szavú, tudósabb és bölcsőbb tolmácsa is lesz ennek a nagy tanítómesternek, mint amilyen én lehettem e könyvemben.

Budapest, 1922. december 15-én.

DR. JANCSÓ BENEDEK

ERDÉLY FÖLDRAJZI HELYZETE

(Erdély új határvonala. Erdély hegyrajza. Erdély állóvizei. Erdély fő folyói.)

Azt a 102 787 négyzetkilométernyi és 5 165 000 főnyi lakosságú területet, amelyet a párizs-trianoni békeszerződés a magyar állam területéből a román királysághoz csatolt, Erdélynek szokták nevezni. Ez az elnevezés nem egészen helyes, mert a tulajdonképpen való Erdély, amelyet történeti Erdélynek is nevezhetünk, kisebb, úgy területének nagyságát (57 804 négyzetkilométer), mint lakosainak számát (2 678 000) tekintve.

Az egykori Erdélynek határvonalát Magyarország felé a greenwichi keleti hosszúság 23. foka jelöli. Az a terület, amely e vonal, az új cseh-román, magyar-román és szerb-román határvonal közé esik, politikailag, egyes régebbi korszakokat leszámítva, nem tartozott Erdélyhez, hanem Magyarország része volt.

A román királysághoz csatolt ez új terület határvonala északkeleten a Kárpátok Máramarosi-havasoknak nevezett szakaszának 2026 méter magasságú Csernahora (Feketebérc) nevű hegytömbjénél, a Ruszkova patak forrásánál kezdődik. Innen délkeleti irányban majdnem félkör alakban húzódik a felföld délkeleti szögletében emelkedő 1605 méter magas Csilyános nevű hegyig, ahol derékszögben törik meg, és kezdetét veszi a déli párkányhegység, amely keletről nyugat felé egészen a Dunáig húzódik.

A Vaskapu-szorostól kezdve a Néra folyócska torkolatáig a Duna alkotja a határt, amely Szerbia felé a régi Magyarország határa is volt. Innen kezdve északkeleti irányban rövid távolságig a Néra alsó folyását követi, majd északnyugatra fordulva, egy pár kilométerrel Versec mögött keletre elhalad. A Temes folyót és a Béga csatornát átmetszve, Nagyikindától egy kissé keletre, északnyugati irányban a Marostól délre eléri a Szerbia és a Magyarország között Trianonban megállapított új határvonal legkeletibb pontját. Innen keleti irányban haladva Apátfalvánál átmetszi a Maros folyót és északkeleti irányban Battonyától, Elektől keletre, Nagyszalontától, Nagyváradtól, Nagykarolytól nyugatra Csenger községig halad, hol egyenesen északi irányba fordulva Tiszaújlak közelében eléri a Tisza felső folyását. Itt kelet felé fordulva nem a Tisza folyását követi, hanem attól egy kissé délre húzódik és csak Técsőtől keletre éri el ismét s követi Terebesfejérpatakit, ahol újra elválva tőle, a Beszkid-Kárpátok Pop Iván nevű 1940 méter magas csúcsa mögött elhaladva éri el kiinduló pontját, a Csernahora hegytömbben fakadó Ruszkova patak forrását.

A Kárpátoknak azt a részét, amely a régi Magyarországot keleten elválasztotta Romániától, Keleti-Kárpátoknak nevezik. E hegyvonalt a következő szakaszokra oszlik: a Máramarosi-havasok, amelyek a Csernahorától a Radnai-hágóig húzódnak. E szakaszhoz folytatásul déli irányban a borgói, gyergyói, a csiki és a Berecki-havasok csatlakoznak egészen a Bodzai-szorosig. A Radnai-hágótól a Gyergyói-havasokig terjedő hegység magvát kristályos palák, gnájsz és fehér kristályos mészkő alkotják. A Gyergyói-havasoknak szembeötlően fehér szirtjei jura mészkőből állanak. Fehér mészkőből áll a Brassó vidékén emelkedő 2241 méter magas Királykő hegy is. A közbeeső csiki, berecki és bodzai határhegyek kréta és úgynevezett kárpáti homokkőből valók. A Keleti-Kárpátokon a Radnai-hágótól délre öt nagyobb szoros út megy át a régi román királyságba: a Borgói, Tölgyesi, Gyimesi az Ojtozi és a Bodzai.

A Bodzai-szorostól kezdve a Sztrigy forrásáig nyugat felé a déli párkányhegység húzódik, amely hat nagyobb csoportra: a Brassói, Fogarasi, a Páring, Vulkán és Retyezát Havasokra és a Szebeni-hegységre oszlik, amelyeknek magvát ősrégi kristályos kőzetek, gnájsz és gránit alkotják. Legtömegesebb közöttük a fogarasi, amelynek nincsenek ugyan olyan magas hegycsúcsai, mint a Magas Tátrának, de a 2000-2200 métert meghaladó csúcsok sokkal nagyobb számban sorakoznak egymás mellé s a hegygerinc átlagos magassága is oly nagy, hogy a Kárpátoknak kétségen kívül ez a legnagyobb hegysége. A déli Kárpátokon öt nagyobb s könnyebben járható szoros és hágó: a Tömösi, Törösvári, Vöröstoronyi, a Szurdok- és a Vulkán-szoroson vezet át a régi román királyságba.

A déli Kárpátoknak utolsó szakasza a Sztrigy forrásánál kezdődik. Itt a hegygerinc nyugatról déli irányba fordul és délnyugati irányban a Dunáig, illetőleg a Vaskapuig húzódik. Alkotórészei: a Godján-Szárkő és a Domogled* hegységek.

{* Domogled: a Cserna és a Mehádiai-hegység déli része.}

A délkeleti Kárpátok párkányhegységei egy nagy medencét szegélveznek, amelynek középső része 4-500 méter átlagos magasságú dombvidék, amelyet közép és alacsony hegysorok hálóznak be.

Északon a Radnai-hágótól nyugat felé húzódnak a Radnai-havasok, amelyek két részre oszlanak. Egyik az északnyugati irányban haladó Lápos-hegység, a másik a délnyugati irányban húzódó Ilosvai-hegység, melyet a medence nyugati szélét befogó Bihar-hegységtől a Szamos vize választ el.

A Keleti-Kárpátokkal majdnem párhuzamosan vonul északról dél felé az Olt jobb partján a Hargita-hegység, amelynek első tagozata a Görgényi-hegység. Ehhez csatlakozik a tulajdonképpeni Hargita, amelynek hosszú és széles törzséhez az alacsonyabb gerincű Bodoki- és Hermányi-hegységek tartoznak. A tágasabb értelemben vett Hargita hegylánc a Kelemen-havastól a torjai Bálványos hegyig harmadkori vulkán kúpok sorából áll, amelyek magas nyergektől megszagatott láncolatot alkotnak. A Hargita vonala választja el a gyergyói és csiki széles folyóvölgyeket az erdélyi medence középső halmos vidékétől.

A Hargitából az Olt, a két Küküllő és a Maros között keletről nyugat felé ágazó domborok indulnak ki, amelyek az erdélyi medencének legalacsonyabb emelkedései. E hullámos vidéknek azt a részét, amely a két Szamos, az Aranyos és a Maros folyók között terjed el, Mezőségnek nevezik. Fátlan vidék, melynek alacsony dombjai között sok kisebb-nagyobb tó és mocsár van. Völgyeiben terjedelmesebb rétek, lejtősegein pedig bőven termő szántóföldek vannak.

A medence nyugati részén a Szamos, a Fehér-Kőrös és az Aranyos folyók között emelkedik a Bihar-hegység, amelyet a következő hegységcsoportok alkotnak:

A Szamos és a Kraszna folyók között délről északi irányban vonul a Meszes-hegység. A Kraszna és a Sebes-Kőrös között pedig a Réz-hegység és ennek folytatása, a Bükk-hegység terülnek el. Maga a tulajdonképpeni Bihar-hegység a hármas Kőrös, a Kis-Szamos és az Aranyos folyók között emelkedik, amelynek legnyugatibb kiágazásait a Sebes és Fekete-Kőrös között fekvő Királyerdő és az északnyugati irányban húzódó Beli-hegység (Moma Kodru) alkotják. Az Aranyos, Maros és

Fehér-Körös folyók között ágazik szét az Erdélyi Érchegység, melynek a Maros és a Fehér-Körös között elhúzódó része a Hegyes Drócsa nevet viseli, s amely az aradi Hegyaljával hirtelen végződik a magyar Alföld keleti szélén.

A Marostól délre egészen a Dunáig húzódik a Délmagyarországi-hegység. E hegység sem tekinthető egységesnek, mert Poljana Ruzska nevű része a Béga, a Temes, a Bisztra és a Sztrigy folyók völgyei között éppen olyan elszigetelten emelkedik, mint második része, a Krassó-Szörényi középhegység, amelyet a Temes folyó és a Mehádiai patak különítenek el a Porta orientalisnál a Szárkő-hegységtől.

E területnek nagyobb állóvizei nincsenek, kivéve a Mezőségeen a Cegei-tavat, továbbá a keleti és déli Kárpátokban levő, tengerszemeknek nevezett hegyi tavakat, amelyek között a legnagyobbak és a legszebbek a Retyezát déli oldalán levő Zenogató és a Hargitában, a Tusnádfürdő felett a Szent Anna tó.

E terület fő és legnagyobb folyóvize a Maros, amely Gyergyóban, a Hargita-hegység keleti oldalában fakad. Előbb északi irányban halad, azután délnyugati irányba tér és végül egyenesen nyugat felé folyva, Szegednél a Tiszába ömlik. 683 kilométeres útjából több mint 600-at a Magyarországtól Romániához csatolt területen tesz meg. Nagyobb vízállás idején Aradtól Szegedig könnyebb hajókkal járható. Folyamvidéke több mint 30 000 négyzetkilométer. Nagyobb mellékfolyói a Hargita-hegységben eredő két Küküllő és a Nyárád, továbbá az Aranyos, amely az Erdélyi Érchegységben fakad.

Második nagy folyója az Olt, amely szintén Gyergyóban a Hargita hegységben, a Maros forrásának tőszomszédságában ered, a Feketerev nevű vízválasztó déli oldalán, és így amazzal ellenkező irányban dél felé folyik. Csík és Háromszék megyéken áthaladva Brassó megyében, a Barcaságban északi irányt vesz, majd a Baróti-hegységen áttörve nyugati irányba kanyarodik. Szeben vidékén egyenesen délnek fordul és a Vöröstoronyi-szoroson áttörve, a régi román királyságba folyik, hol déli irányban haladva a Dunába ömlik. Folyamvidéke kisebb, mint a Marosé; 530 kilométer hosszúságú útjából csak 300 kilométer esik a régi magyar állam területére.

Harmadik nagyobb folyója e területnek a Szamos, amelynek egyik ága, a Nagy-Szamos a Radnai-havasokban ered, a másik, a Kis Szamos a Bihar-hegység Gyalui-havasoknak nevezett részében. A két Szamos Szolnok-Doboka megyében Désnél egyesül, ahonnan aztán északnyugati irányban haladva, a Romániához csatolt területet Csenger községnél hagyja el, és Vásárosnaménytől kissé keletre a Tiszába ömlik.

I.

**ERDÉLY TÖRTÉNETE
A MAGYAR HONFOGLALÁSIG**

ERDÉLY LEGRÉGEBBI TÖRTÉNETE A RÓMAI HÓDÍTÁSIG

(Az agathürszök. A dákok. Burebista uralkodása. A dákok első érintkezése a rómaiakkal. Decebalus király uralkodása. Traianus első daciai hadjárata. Traianus második daciai hadjárata.)

Az Erdélyben nagy számban talált kő- és bronzkorbeli leletekből megállapíthatjuk, hogy egyik legrégebbi idő óta lakott helye Európának. Milyen fajú emberek és kik voltak, akiktől e kő- és bronzkorbeli leletek ránk maradtak? Nem tudjuk. Maguk a leletek nem mondják meg.

Az Erdélyre vonatkozó első történeti följegyzések még a történeti korszakból is aránylag nagyon késő időkből valók. A legrégebbi történeti feljegyzés, amely Erdélyre vonatkozik, a Kr. e. V. századból való. Hérodotosz említi, hogy a Maris (Maros) folyó mellékén "az aranyat kedvelő és trák szokás szerint élő agathürszök" laktak. Hogy kik és milyen fajú népek voltak az Erdély első lakosai gyanánt említett agathürszök, arról semmi biztosat sem tudunk. Hérodotosz tudósításából annyit valószínűséggel mégis megállapíthatunk, hogy miután a trákok szokásai szerint éltek, velük egy fajtájú, vagy rokon nép lehettek. Hogy az aranyat kedvelték, abból arra következtethetünk, hogy nem voltak minden műveltség nélkül valók. Értettek a kereskedéshez, sőt a bányászathoz is. Valószínű, hogy ők voltak Erdély első aranybányászai.

Hérodotosz korában Erdélyben egészen a Tiszáig trák fajú népek laktak, azontúl pedig, s főleg a Dunától nyugatra, kelta népek. A keltáknak történetileg ismeretes nagy vándorlása (Kr. e. IV. és III. században) úgy látszik Erdélyt is érintette, mert ez időponttól kezdve benne új népnevek tűnnek fel az egykori agathürszök helyén. Ezek is trák eredetűek, akik valószínűleg az Al-Duna jobb partjáról költöztek át a kelta vándorlás lezajlása után. Eleinte vegyesen fordulnak elő a görög forrásokban a geta és a dák népek nevei. A geták csakhamar eltűnnek és Erdély lakosai gyanánt egyedül a dákokat emlegetik a történeti források.

A dákok és a geták egy törzsnek a hajtásai. Valószínűleg ugyanazon nemzetiségűek is. Sztrabón azt mondja, hogy a görögök inkább ismerik a geta nevet, mint a dákot, de a kettő egy nemzetet jelent, mert egy a nyelvük. {* A görög források a dákokat is általában getáknak nevezik, nem különböztetik meg tőlük.}

A dákok maguk sem voltak teljesen egységesek. Több törzsre oszlottak, amelyek nemcsak szomszédjaikkal hadakoztak, hanem gyakran e szomszédokkal szövetségbe, egymás ellen is. Az első törzsfőnök, aki őket egyesítette, Burebista, vagy Burvista nevű királyuk volt. Úgy látszik, hogy nemcsak az összes dák, hanem a geta törzseket is egyesítette. Erejének tudatában arra vonatkozó hódító terveket szőtt, hogy a Kárpátokban, azok lejtőin és az Al-Duna mentén egy nagy dák birodalmat alkosson. Átkelt az Isteren (az Al-Dunán), betört Thráciába és azt feldúlta egészen Makedóniáig, sőt nyugat felé is hadakozott, amennyiben hadai a Tisza-Duna közén tanyázó bajokat (bójuszokat) legyőzték és elűzték, akiknek helyébe aztán a velük szövetséges szarmata eredetű jazigok telepedtek le.

Burebista vagy Burvista egységes birodalma nem tartott sokáig. Az egyes dák törzsfőnökök, úgy látszik, nem nagy örömmel tűrték Burebista egyeduralmát. Egy részük fellázadt ellene és e lázadás alkalmával meggyilkolták a hatalmas egyeduralkodót. Halála után birodalmát négy részre osztották fel maguk között a diadalmas törzsfőnökök.

Burebista dák birodalma meglehetősen kellemetlen szomszédja volt Rómának, amelyben akkor a főhatalom Julius Caesar kezében volt. Bár Caesar el volt foglalva Gallia elfoglalásával, mégsem nézte türelmesen Burebistanak a Balkán félszigetre való beutéseit. A győzelmes pharsalosí ütközet után Publius Vatinius nevű tábornokát küldötte Burebista ellen. Vatiniust a dákok azonban legyőzték. A rómaiak és dákok további harcának az vette végét, hogy úgy Caesar, mint Burebista orgyilkosság áldozatai lettek.

A dákok Burebista halála után sem veszítették el a rómaiakra nézve fontosságukat. Nem csekély szerepet játszottak az Antonius és Octavianus között folyt küzdelmekben is. A dákoknak ez időben egyik jelentékenyebb királyuk Cotiso volt, akit mind a két versengő fél igyekezett magának megnyerni. Octavianus Julia nevű ötéves leányát feleségül ajánlotta Cotisonak, ő maga pedig késznek nyilatkozott Cotiso leányát nőül venni. Cotiso Antonius felé hajlott és neki ajánlotta fel seregét az esetben, ha a két fél között Makedóniában kerülne sor döntő ütközetre.

Krisztus után 10-ben ismét kenyértörésre került a sor a rómaiak és a dákok között. Ekkor Gnaeus Cornelius Lentulus római vezér megy ellenük és a Marisius (a Tisza Szegedtől délre eső szakasza) mellett megveri a dákokat. Közülük 50 000-t Thráciába telepít át. Sztabón tudósítása szerint ekkor a dákoknak öt fejedelmük volt, azaz öt külön területre voltak szakadva. Hogy a rómaiak már ekkor nem kényszerítették teljes meghódításra a dákokat, annak oka az Arminius ellen viselt germán háború volt.

A dákok a rómaiakra nézve ismét félelemessé csak mintegy 80-90 évvel később lettek, Domitianus uralkodása alatt.

Ez időben a nagy tehetségű Decebalus királynak sikerült újra egységessé tenni az egész dák nemzetet s ennek következtében a dákok Rómának ismét olyan félelmes ellenségeivé lettek, mint aminők Burebista király idejében voltak. A támadó ez alkalommal Decebalus volt, aki betört Moesiába és itt Oppius Sabinust legyőzve, nemcsak több római táborhelyet elfoglalt, hanem az egész Moesiát is veszélyeztette.

Domitianus ellenük Cornelius Fuscust küldötte, aki a dákokkal harcolva nemcsak az ütközetet, hanem életét is elvesztette. Utódának, Calpurnius Tettius Julianusnak sikerült Tapaenál - a mai Bánságban rendkívül véres csatában a dákokat megverni. Sikere a véres győzelemnek nem lehetett, mert Domitianus a kvádok és a markomának ellen személyesen vezetett pannonsi háborút elveszítette és attól félt, hogy a győztes kvádok és markomának, a Duna-Tisza közén lakó jazigokkal egyesülve, a dákokkal szövetséget kötnek és akkor a tapae-i győzelemnek minden eredménye megsemmisül.

Békét ajánlott Decebalusnak, aki azt örömmel elfogadta, mert előnyösebb békét a rómaiakkal győzelem esetén sem köthetett volna. Egyetlen követelése Domitianusnak az volt, hogy a rómaiaktól szerzett hadizsákmányt és foglyokat adja ki. Decebalus e kívánságot örömmel teljesítette, mert viszonzásul Domitianustól évi pénzbeli ajándékot kapott, sőt Domitianus ezenfelül megígérte, hogy Rómából mindenféle mesterembert küld Decebalushoz, hogy azok tervezett építkezéseinek segítségére legyenek.

Decebalus nem sokáig uralkodhatott nyugodtan. Krisztus után 98-ban Traianus lett római császárrá. Első vállalatának tekintette a dákok ellen való háborút. A Kr. u. 101. év tavaszán hagyta el Rómát és a Dunán Viminakiumnál, a mai Kosztolác tájékán vert hajóhídon átkelven, a Hunyad megyei Vaskapun át egyenesen a dákok fővárosa és Decebalus székhelye, a mai Várhely nevű Hunyad megyei község határában emelkedő Sarmizegethusa ellen vonult. Egyik vezére, Lusius, aki Orsován alól kelt át a Dunán, a Vulkán-szoroson át nyomult Sarmizegethusa ellen. Decebalus nem állhatván ellen Traianus győzelmesen előrenyomuló hadainak, békét kért. A békefeltételek nagyon szigorúak voltak. Decebalus elfogadva azokat, valóságos római vazallussá lett. Traianus pedig Sarmizegethusában római őrseget hagyva, diadalmasan tért vissza Rómába.

Traianus, hogy biztosítsa a Dacia felett való uralmat, elhatározta, hogy azt a katonai utat, amelyet e hadjáratot megelőzően a Duna jobb partján túl Orsovával szemben építtetett, állandó dunai híddal köti össze azzal az úttal, amelyik a mai Bánságban a Karas, Berzava és Temes folyókon keresztül a Vaskapun át a dákok fővárosa, Sarmizegethusa felé megy. Hozzáfogott annak a húsz oszlopon nyugvó kőhídnak felépítéséhez, amelynek hídfőoszlopai Orsován alól ma is láthatók.

Decebalus magtartása, amelyet a béke megkötése után tanúsított, teljesen igazolta Traianus hadra való előkészületeit. Egyáltalán szándékában sem volt megtartani a rákényszerített béke feltételeit. A lerombolt erősségeket újra felépítette, sőt a zajigokat, akik Traianus szövetségesei voltak, haddal támadta meg. A római szökevényeket ígérete ellenére újra befogadta Daciába, sőt azok közül egynéhányat Rómába küldött, hogy Traianust orozva gyilkolják meg. Longinust a Sarmiegethusában visszahagyott római őrseg parancsnokát, ki Traianusnak bizalmas embere volt, magához kéretve elfogatta. Azután követséget küldött Rómába, azt üzenvén Traianusnak, hogy Longinust csak azon feltétel alatt hajlandó szabadon bocsítani, ha neki visszaadja országának elfoglalt részét, azonkívül a Dunáig terjedő egész földet és megtéríti eddigi hadi költségeit. Longinus, hogy urát megszabadítsa a kellemetlen választástól, magát megmérgezte. Ezek után a szenátus Decebalust ellenségnek nyilvánította, és Traianus 105-ben személyesen vezette légióit Decebalus ellen.

A Dunán épített új hídon átvonulva, Traianus hadserege három oszlopban a Vaskapun, a Vulkán- és Vöröstoronyi-szorosokon át nyomult Sarmizegethusa felé. A dákok makacsul védték magukat, de a római hadak több csatában győzedelmeskedve, Sarmizegethusát, ahonnan Decebalus elmenekült, elfoglalták. Decebalus elveszítvén nemcsak a győzelemnek, hanem még a szabadulásnak is minden reményét, öngyilkossá lett. A hagyomány szerint észak felé menekülven, a mai Kolozsvárnál kardjába dőlt.

Traianus 107-ben, befejezván Dacia teljes meghódítását, visszatért Rómába, hova nemcsak a szokásos diadalmenetben vonult be, hanem 123 napig tartó látványos ünnepségeket is rendezett, amelyeken összesen 10 000 gladiátor szerepelt és 11 000 mindenféle fajtájú vadállatot öltek meg. 113-ban a daciai diadalmas hadjárat emlékezetére a Traján oszlopnak nevezett diadaloszlopot állíttatta fel, amelynek mestere ugyanazon Apollodórost volt, akinek tervei szerint épült fel a dunai híd is. Ez oszlopon kétezer-ötszáz féldomborművű alak ábrázolja a daciai háborúnak eseményeit. Valóban a legnagyobb képes krónika, amelynek párja a világon sehol sem található fel.

ERDÉLY A RÓMAIAK URALMA ALATT

(Dacia új lakosságának összetétele. Dacia közigazgatási felosztása. Dacia helyzete a római birodalomban. A barbárok állandóan háborgatják Daciát. A római uralom tarthatatlanná lesz Daciában. Aurelianus is Moesiába telepíti át Dacia lakosságát.)

A Dacia elfoglalását elbeszélő római történetírók (Cassius Dio és Eutropius) azt mondják, hogy Traianus Dacia összes férfilakosságát kiirtatta s a kiirtott dákok lakosság helyébe az egész római világból új lakosokat telepített.

Annyi bizonyos, hogy e háborúban az ellenálló dákok fegyverfogható férfinépe, aki el nem menekült, a rómaiak fegyvercsapásai alatt elhullott, de az egész dákok nemzetét mégsem irhatták ki. Az Erdélyben talált, későbbi időkből származó római feliratok arról tanúskodnak, hogy Daciának az újonnan telepített lakosok mellett voltak dákok és egyéb nemzetiségű lakosai is. A Dacia későbbi történetével foglalkozó római történeti források említik, hogy a provincia határain kívül lakó szabad dákok beütéseikkel több ízben háborgatták a virágzásnak indult új provinciát.

Ugyancsak az Erdélyben talált római feliratok adataiból megállapítható, hogy Dacia újonnan telepített lakossága leginkább az ázsiai tartományokból való volt, azután Pannoniából, Noricumból, a bányászattal foglalkozók pedig Dalmáciából. Nagyon kevesen voltak köztük Itáliából, és azok is inkább a félig görög lakosságú Apuliából. Latin nyelvű telepés aránylag kevés volt, mert hiszen ez a népelem magában Itáliában is ez időben annyira meg volt már gyengülve, hogy éppen a Daciát meghódító Traianus adott ki szigorú rendeletet, hogy Itáliából nem szabad többé gyarmatosokat kivinni.

Dacia meghódítása a valóságnak megfelelően inkább olyanféle katonai megszállás volt, aminő Boszniaé 1878-tól 1918 végéig, mintsem olyan római gyarmatosítás, amely e tartományban egy új és erős latin nyelvű nemzet keletkezésének lehetett volna okozója. Maga a megszálló római hadsereg katonasága is, nemzetiségét és anyanyelvét tekintve, éppen olyan kevés volt latin, mint a Boszniát megszállva tartó osztrák-magyar hadsereg legénysége német.

A római kormányzat Daciából rövid idő alatt egyikét alkotta a legjobban rendezett és legvirágzóbb római provinciáknak. Közigazgatásilag előbb két részre: Alsó- és Felső-Daciára osztották fel; később Antoninus Pius alatt *Provincia Porolissensisre*, *Provincia Apulensisre* és *Provincia Malvensisre*. Szék- és fővárosa Ulpia Traiana név alatt Sarmizegethusa, a dákok egykori fővárosa maradt. {* Vagy *Colonia Dacica*.} Az új római provinciának középpontja ugyanaz a terület volt, amely a dákok állami és nemzeti életnek volt középpontja. Sem a dákok, sem a római állami és nemzeti élet nem terjedt ki a maga összességében a mai Erdély egész területére. A dákok tulajdonképpen Erdélynek csak a mai Krassó-Szörény, Hunyad, Alsó-Fehér, Kolozs megyéket, Szolnok-Doboka déli részét, Torda-Aranyos és Nagyküküllő megyék területét, azaz Erdély délnyugati és középső részét magában foglaló területét lakták. E területtől északra és keletre olyan, többnyire teljesen lakatlan területek voltak, amelyek nem, vagy csak lazán voltak bevonva a dákok állami és nemzeti életbe.

A római állami élet is megmaradt ezen a területen. Ami ezen kívül feküdt, azon csak egyes előretolt kisebb katonai táborhelyek voltak azzal a rendeltetéssel, hogy a római élet és civilizáció szorosabb körébe bevont területet megvédelmezzék a szomszédos barbárok hirtelen beütéseitől és biztosítsák a hadicélekből kiépített útvonalakat.

Bármilyen fontos és nagyjelentőségű is volt a római birodalom biztossága s hatalmi érdekei szempontjából Daciának elfoglalása és bármilyen nagy gondot is fordítottak e tartomány helyes és jó kormányzására, birtoklását Rómában mégsem tekintették véglegesen biztosíthatónak, mint a római birodalom nagy történetírója, Mommsen mondja: "ez új tartományt egészen véve úgy tekintették, mint a birodalmi kormányzat központi hatáskörén kívül eső területet."

Fekvése okozta ezt. Észak és északkelet felé nagyon előretolt és Rómától valóban messze eső terület volt, amelyet a tőle északra és északkeletre fekvő területeken egymást felváltó, egymást üző, vagy egymással szövetségbe szarmata és germán törzsek támadásaitól véglegesen megvédelmezni egyre lehetetlenebb feladatnak látszott. Már Hadrianus császár, Traianus követlen utóda, Dacia e kedvezőtlen helyzete miatt ki akarta vonni belőle hadait. Csak barátai rábeszélésére állott el szándékától, de Traianus hídjának padló-szerkezetét lebontatta, hogy ily módon is megnehezítse a Dacián átvonuló barbárok átkelését a Dunán.

Hadrianus utódjának, Antoninus Piusnak a római történetírás nagy érdeméül róttá fel, hogy megszabadította Daciát a provincia határain kívül élő dákok pusztításaitól, s annak határait gyepükkel erősítette meg. Antoninus Pius halála után Marcus Aurelius Antoninus uralkodása idején a markomanok, a kvádok és a jazigok egymással szövetségbe pusztították Daciát. A szabad dákok nemcsak a barbár népekkel szövetségbe, de egyedül maguk is több ízben törtek be Daciába. Hogy őket lecsendesítsék, Kr. u. 180 és 190 között Sabinianus helytartó közülük 12 000-el telepített le Daciában. Ezek azonban, mint Cassius Dio írja "másokkal együtt mégis fellázadtak, de őket a helytartó engedelmességre kényszerített." Septimius Severus (192-211) a provincia biztosítására Makedóniából az *V. legio Macedonicát* helyezte át.

Dacia helyzete csak a Kr. u. 249. évben lesz tarthatatlanná. Ezidőtájtban lépnek fel fenyegetően a gótok, akik 249-ben a Daciát környező barbár népek társaságában az egész tartományt feldúlva, Dacián keresztül vonulnak a Dunához, amelyen átkelve Moesiába rontanak be. Ugyanekkor láznak fel a mősiak légiók katonái is, akik Marinust tették imperatorrá. Decius a gótok ellen megy. Nagy ellenállásra nem talál, mert azok gazdag zsákmánnyal megrakodva vonulnak ki Moesiából, Decius bevonul az elpusztított Daciába, hol a lakosaitól teljesen megfosztott Apulumot, amely a mai Gyulafehérvár környékén feküdt, újra benépesítette.

A gótok ez állandó és folyton ismétlődő támadásai következtében Dacia helyzete teljesen bizonytalanná, sőt a római uralom számára tarthatatlanná lett. A gótok s a velük szövetséges különféle szarmata és egyéb népcsoportok rabló beütései egymás után sűrűn ismétlődnek. Az előretolt őrhelyek s a körülük csoportosult kisebb telepek egymás után pusztulnak el. A provincia határai, amelyeken belül biztosítottak tekinthető a római élet, egyre összefüggőbb szorulnak.

A nyugati gótok, mikor 258-ban a Dunán átkeltek, hogy pusztításukat Kis-Ázsiában folytassák, Dacián keresztül vonultak a Dunához, annak jeléül, hogy a római katonai hatalom Daciában ez időben már nagyon gyenge volt. A legutolsó daciai feliratok is ebből az időből valók. A daciai pénzek veretése a 257-ik évvel szűnik meg, annak jeléül, hogy Gallienus

császár uralkodása után már nem folyt többé rendes pénzforgalom Róma és Dacia között. A két daciai *legio*, a XIII. *Germanica* és az V. *Macedonica* is 260-ban Moesiába helyeztetett át.

"Mínthogy Aurelianus látta, hogy Illyricum el van pusztítva és Moesia megsemmisítve, a dunántúli tartományt, amelyet Traianus rendezett vala be, kivonván belőle a hadsereget és a provinciabeli lakosokat, odahagyta, mert nem hitte, hogy megtarthassa. Az onnan elvitt népet pedig Moesiába telepíté. Azt a részt, amely most a két Moesiát elválasztja, a maga Daciájának nevezé el" - írta Vopiscus római történetíró.

Aurelianus imperator 274-ben csak befejezte a daciai provinciának azt a fokozatos kiürítését és elvesztését, amely a gótok és a velük szövetséges barbár törzsek egyre gyakrabban ismétlődő és erősödő beütéseinek, s a római államhatalom fokozatos gyengülésének volt elháríthatatlan következménye.

A római uralom Daciában csak 160 évig tartott. Ekkor a barbár népek zsákmányává lesz és sorsára 600 évig tartó sötétség borul.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN A MAGYAR HONFOGLALÁSIG

(Erdély a gótok uralma alatt. Erdély a hunok birtokában. A gepidák uralkodása Erdélyben. Erdély mint avar birtok. A római uralom után nem alakulhatott Erdélyben egy új nemzet. Erdélyt e korszakban szláv fajú népelem szállja meg.)

A megbízható történeti források hiánya miatt Erdély sorsáról a római uralom megszűnése után való századokban nagyon kevés biztos dolgot tudhatunk. Annyi bizonyos, hogy körülbelül másfél századon át, a IV. század végéig a gótok uralkodtak felette. A gótok a maguk nyelvén Caucaalandnak [Hauhaland], Havasországnak nevezték.

A gótok bukása után a Duna-Tisza síkságon alapított hun birodalom terjeszti ki uralmát Erdély fölé. A történelem alig tud valamit arról, hogy minő volt Erdély helyzete és sorsa, amíg alkotórésze volt a hunok birodalmának. Annál többet tud a későbbi magyar történeti hagyomány és monda. E hagyomány és monda szerint a nagy hun királynak, Attilának még székhelye is Erdélyben, a mai Udvarhely város felett emelkedő Budavára nevű hegyen volt - sőt a székelyekben a hunok utódai egészen a mai napig fennmaradtak volna.

A hun birodalom felbomlása után Erdély a gepidák { * 455-567 } s később, a VI. század második felében az avarok { ** 567-827 } uralma alá jut.

Az a hatszáz éves időszak, amely a daciai római uralom bukása óta a magyar honfoglalásig terjedt, a nagy népvándorlás korszaka volt. Nemcsak a történeti homályosságoknak, hanem a legteljesebb zűrzavarnak is korszaka. Erdélynek azon részein, ahol a római uralom civilizációt teremtett, az egymást követő, üző és hajszoló barbár törzsek nemcsak a római civilizáció alkotásait semmisítették meg, hanem lehetetlenné is tették, hogy ott valamelyes nép vagy nemzetiség, bennszülött és állandó lakosság gyanánt kialakulva, még primitív állami szerkezetet is alkothasson.

A római életnek minden nyoma elpusztult. A 160 évig tartó római uralom különben is nagyon rövid idő volt arra, hogy Daciában a betelepült római gyarmatosokból és a legionáriusok utódaiból, s a bennszülött dák lakosságból még az esetben is, ha az előbbieket latin nyelvet beszélő rómaiak lettek volna, összeolvadás vagy elrómaiásodás útján egy új latin nyelvet beszélő népelem keletkezhessek - olyan nagyobb számú földművelő elem, amely szülőföldjének rögéhez ragaszkodva, az Aurelianus által Moesiába áttelepített római lakosságot nem követte. Arra, hogy a városi, iparos, kereskedő és értelmi foglalkozást űző lakosság házat és minden vagyonát hátrahagyva, a hegyek közé vonuljon, és mint erdő- és hegylakó pásztornép új életet kezdjen, a népek történetében sohasem volt példa. Hogy pásztornépből idővel földművelő és város lakó legyen, az a társadalmi fejlődés rendes menete. Ellenkező visszafejlődés lehetetlen, mert az iparos, kereskedő és város lakó társadalmi réteg, ha meg is kísérelné a társadalmi fejlődés lépcsőjén két fokkal visszamenve, hegyipásztorrá lenni, új életviszonyai között a legnyomorultabb módon pusztulna el.

Erdélyben e korszakban mégis egy új, állandó lakású népelem alakult ki, csak hogy az éppen oly kevéssé volt római, mint gót, hun, gepida vagy avar nemzetiségű.

Krisztus után a II. század első felében egy új és az eddig szereplő kelta, trák, szarmata stb. fajú népektől teljesen különböző népelem kezdett Közép-, Kelet- és Dél-Európában északról és északkeletről, a nagy szarmata síkság háttéréből lassanként egyre nagyobb számban előnyomulni. Ez az új népelem a szláv volt. Hogy ez új szláv népelem s az eddig ismert, szarmatáknak nevezett népek között faji, vérségi és nemzetiségi tekintetben minő összefüggés, vagy kapcsolat volt, határozottan nem tudjuk. Valószínű, hogy ezek a szlávok is egyik alkotórészt képezték a szarmatáknak, amely név nem egy különálló egységes nemzetet jelentett, hanem éppen úgy gyűjtőneve volt a különböző, de hasonló életmódot folytató és azonos társadalmi szerkezettel bíró barbár népcsoportoknak, mint a szkíta. { * Jancsó itt egy korabeli történeti álláspontot fogalmaz meg, amely azóta változott. }

A Krisztus utáni első századokban feltűnt szlávok életmódjukat és társadalmi berendezkedésüket tekintve különböztek azoktól a barbár népektől, amelyek a népvándorlás idején kisebb-nagyobb történelmi szerepet játszottak. Nem voltak harciasak és nem is éltek tisztán halászó, vadászó, vagy pásztorkodó nomád életet. Békés hajlamú, kezdetleges földművelést folytató telepések voltak inkább, akik egyes családonként vagy kisebb-nagyobb törzsenként húzódtak északról délnyugati és délkeleti irányban, a földművelésre alkalmas, de néptelen folyámölgyekbe. A népvándorlás egymást üző harcias népei egymással folytatott harcaikban inkább megkímélték őket, mint bántották, mert munkájuk eredményének nagy hasznát vették. Olyan szolgáknak tekintették, akiknek nincs más feladatuk, mint őket természetvényeikkel táplálni. Míg a népvándorlás történeti szerepet játszó harcias népei, egymást öldökölve, elpusztultak, a szlávok egyre szaporodtak és egyre nagyobb területeket árasztottak el. A népvándorlás idején inkább etnikai (népéleti) mint politikai tényezők voltak, akik a népvándorlás harcias népeinek bukása után annak széthulló töredékeit magukba felvették és elszlávosították. { * Szintén sajátos korabeli vélemény: a szlávok maguk is harcos nép voltak, néhányszor Bizáncot is megtámadták. }

Elterjedésük Közép- és Délkelet-Európában nagyobb méreteket a hun birodalom bukása után nyert és teljessé lett az avarok uralkodása idején, akiknek uralkodása utolsó felében valóságosan társnépévé lettek. Az V. és VI. században már elárastották nemcsak a Balkán-félszigetet, hanem Közép- és Kelet-Európát is. A VIII. század végén magukba olvasztották a szarmata és a trák fajú népeket majdnem teljesen, az avarok legnagyobb részét, sőt az őket meghódító bolgár népet is.

Erdélybe az avarok uralkodása alatt költöztek be, s ott lassanként magukba olvasztották azokat a különböző népelemeket, amelyek a népvándorlás harcaiban szétzöredezve, kisebb csoportokban fennmaradtak. A IX. században Erdély lakossága szláv volt, mit bizonyít a szláv helynevek sokasága. A század végén lezajlott magyar honfoglalás Erdélyben szláv lakosságot talált minden ember által lakott helyen.

II.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A MAGYAR HONFOGLALÁSTÓL AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALTÁIG

ERDÉLY A MAGYAR HONFOGLALÁS IDEJÉBEN

(a)

(Mely irányból és meddig szállották meg Erdélyt a honfoglaló magyarok? Erdély elfoglalása a régi magyar krónikások elbeszélése szerint. Erdély honfoglalás-korabeli néprajzi térképe)

Erdély története tulajdonképpen a magyar honfoglalással kezdődik. A magyar honfoglalásra vonatkozó magyar és idegen történeti kútfők alapján egész bizonyossággal megállapítható, hogy a honfoglaló magyarok egyik törzse Erdélyt a honfoglalással egyidejűleg szállotta meg. Sokkal nehezebb azonban történeti bizonyossággal megállapítani, hogy Erdély elfoglalása hogyan, és a mai Erdély mekkora területére kiterjedően, és mely irányból történt?

Régi magyar krónikásaink Erdély elfoglalását egymástól némileg eltérően beszélik el. A honfoglalás legegyszerűbb, ősi hagyományon alapuló elbeszélését Kézai krónikájában találjuk meg. E krónika azt mondja, hogy a honfoglaló magyarok Pannóniát Erdélyen keresztül vonulva foglalták el. Magát Álmot is Erdélyben ölték meg. Erdélyben meg is állapodtak őseink, de miután a lakosoktól hallották, hogy a Dunánál nincs jobb folyó a világon és jobb föld, mint a Duna mentén, határozták el magukat arra, hogy Pannóniát meghódítják.

Béla király névtelen jegyzője (Anonymus) és a többi források szerint a honfoglaló magyarok a Vereckei-szoroson hatoltak be a mai Magyarországra és miután azt meghódították, került sor Erdély elfoglalására.

Nincs semmi ok, hogy mind a két állítást igaznak el ne fogadjuk. A történet azt bizonyítja, hogy Magyarországot arról a területről, amelyen a magyarok a honfoglalás előtt laktak, sohasem egyetlen egy irányban támadták meg. A tatárok 1241-ben a Vereckei- és a Radnai-szoroson és a Bodzai-hágón törtek Magyarországra. A besenyők és a kunok, akik körülbelül ugyanazon a területen laktak, mint a magyarok a honfoglalás előtt, majdnem kivétel nélkül a Radnai-szoroson jönnek Erdélybe és a Szamos völgyén át rontanak be Magyarországra.

Azok a leletek, amelyeket Erdély területén a honfoglalás-korabeli lovas sírokban találtak, azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyarság Erdélynek középső részeit, a Szamos és a Maros középső és alsó, valamint a két Küküllő alsó folyásának völgyeit szállotta meg. E területen kívül honfoglalás-korabeli lovassírra sehol sem találtak, ami elég komoly ok arra a feltevésre, hogy Erdélynek azt a részét, amely e területen kívül esett, a honfoglaló magyarok nem szállották meg. Ezt a feltevést támogatja a honfoglaló magyarságnak az a szokása is, hogy az általuk véglegesen megszállott terület és a szomszédos, általában ellenséges népek lakóhelye között mindig többnapos járóföldet hagytak üresen és pusztán a védelem szempontjából. Kétszeresen szükséges volt ilyen terület pusztán való hagyása éppen Erdélyben, hol keleti szomszédjaik legádázabb ellenségeik, a besenyők voltak. Porphyrogennétos bizánci császár azt írta, hogy a besenyők, akik akkor a mai Besszarábia és Moldávia területén laktak, négy napos távolságban vannak a magyaroktól. Ez a helymeghatározás teljesen megfelel annak a távolságnak, amely a honfoglaló magyaroktól megszállt erdélyi terület legszélsőbb keleti határvonala és a besenyők földje között volt.

Amily keveset és bizonytalanul mondanak Erdély megszállásáról a kétségbe nem vonható hitelességű történeti források és adatok, éppen olyan sokat beszélnek el egészen részletekbe menően s nagy bizonyossággal a későbbi történeti hagyományokat és mondákat feldolgozó régi magyar krónikák.

Szerintük a hun néppel azonos nemzetiségű magyarság életének folytonossága Erdélyben Attila birodalmának felbomlása után sem szűnt meg. Csaba hunjaiból mintegy háromezren Ciglemezőn, a mai Székelyföld bérci között visszamaradtak. Ott egy kis, de erős államot alkotva, az őket környező ellenséges népekkel szüntelenül harcolva, nemcsak fennmaradtak, hanem nemzeti függetlenségüket és állami önállóságukat is megőrizték egészen addig, míg a IX. század végén a honfoglaló magyarság a leendő új haza határaihoz nem érkezett. Akkor követeket küldöttek az érkező rokonokhoz s velük szövetséget kötöttek. A szövetségi szerződést hat kövöltre vésve vitték a követek a rabonbán székhelyére, az Udvarhely fölött emelkedő Budavárába, amely annak idején a nagy hun királynak, Attilának is székhelye volt. A nemzetgyűlés elfogadta a szerződést, sőt Magyarország elfoglalására az új rokonoknak segítő hadat is küldött, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Árpád seregei Biharban Ménmaróton* győzelmet arathassanak. {*Nem valós személy, Anonymus alkotta a XIII. század elejének helyneveiből, miként Gyalu sem valós személy.} Ezeknek a ciglemezei hun utódoknak leszármazottjai a mai székelyek, akiknek későbbi alkotmánya is az Árpád magyarjaival kötött és hat kövöltre vésett szerződésen épült fel.

A Béla király Névtelen jegyzőjének előadása szerint Ménmarót legyőzése, illetőleg Bihar vidékének elfoglalása után Árpád, annak jeléül, hogy az ország határa ott van, a Meszes-hágón kőkaput emeltetett. Apafarkas fia, Ogmánd, kikémlélvén Erdélyt, a magyarok egyik vezérének, Tuhutumnak [Tétény] azt jelentette, hogy a Meszes-kaputól keletre fekvő föld nagyon termékeny, gazdag és könnyen is elfoglalható. Tuhutum Árpádtól engedelmet kért, hogy hadaival átmehessen a Meszes-kapun, és Erdélyt elfoglalhassa. Megkapván erre az engedelmet, átment a Meszes-hágón és nem egészen egynapi járásnyira az Almás vize partján találkozott a Gelu [Gyalu] hadaival, aki a románok és a szlávok fejedelme volt. A két had összeütközött. Gelu elvesztette a csatát és menekülés közben életét is. Ezt látván a tartomány lakosai, önként meghódoltak Tuhutumnak. Fejedelmüké fogadták és a hűségüket kezeibe Esküllő mellett letették. Gelu székhelye a mai Kolozs megyében levő Gyalu község vára lett volna. Esküllő falu neve pedig a mai románok ősei által itt letett eskü szótól származik.

E részint népmondákon, és e népmondák alapján később keletkezett krónikás hagyományokon felépülő elbeszéléssel szemben a fennmaradt hiteles történeti adatok alapján Erdély honfoglalás-korabeli néprajzi viszonyairól a következő képet rajzolhatjuk meg:

Nagy Károly császár 803-ban, legyőzvé az avarokat, véget vetett azok pannóniai uralkodásának. Az avarok a Tiszától keletre eső területre húzódtak vissza. Itt sem uralkodhattak egyedül és kizárólagosan, mert Krum bolgár fejedelem legyőzte őket. Krumnak e győzelméig az avarok uralkodtak a köztük lakó bolgárszlávokon, e győzelem után pedig a bolgárok, a már elszlávosodó avarokon.

A tulajdonképpeni Erdélyben ez időben olyan gyér szláv népesség lakott, amely részben legalább is névleges függésben volt Krum bolgár birodalmától. A szláv eredetű helynevek legnagyobb részükben a bolgárszláv nyelvekből valók. Erősebb volt a bolgár uralom a mai Bánságban, míg Biharban, a Kőrösök vidékén inkább az avar töredékek voltak túlnyomó többségben. Ezért írhatta a történeti mondák és hagyományok alapján dolgozó Anonymus az igazság megközelítésével, hogy a Marostól délre a Temes vidékén Keán bolgár fejedelem uralkodott, Biharban pedig a kazárok fejedelme, Ménmarót.

E terület avarszláv és bolgárszláv lakossága nagyon gyér volt, mert Erdély ez időben nagyobb részében lakatlan, mint későbbi neve is mutatja, igazi erdőország volt. Csak imitt-amott akadtak az előrenyomuló magyarok a folyók völgyében egyes törzsfőnökök alatt minden valódi állami szerkezet nélkül elszórt kisebb-nagyobb csoportokban élő lakosságra, amely részint előlük a hegyek közé tovább húzódott, részint települő helyén megmaradva, nekik meghódolt és aztán lassanként beléjük olvadt, ami nem is volt olyan nehéz, mert e bolgárszláv és avarszláv törzsek főnökei és előkelő emberei avar- és bolgár eredetűek lévén, a magyarságnak szintén török eredetű vezető elemeitől fajilag nem állottak nagyon távol.

ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁD-HÁZ URALKODÁSA ALATT A TATÁRJÁRÁSIG.

(a)

(Erdély a vezérek korában. Erdély Szent István uralkodása alatt. Erdély állapota Szent István halálától Szent László uralkodásáig. Szent László Erdély védelmét a székelyek segítségével szervezi. A szászok betelepülése.)

Erdély történetéről a honfoglalástól kezdve, egészen Szent István trónralépéséig alig tudunk valamit. Még a történeti monda és hagyomány is hallgat jóformán történetének e korszakáról. Annyi bizonyos, hogy benne az első jelentékenyebb magyar középpont egy Gyula nevű nemzetségfőnök alatt a mai Gyulafehérvár körül alakult meg,* melynek román nyelvben fennmaradt szláv neve, Belgrád azt bizonyítja, hogy a honfoglalás előtt itt kezdetleges és valamelyik szláv törzsfőnök székhelyül szolgáló erősség volt (Belgrád = Fehérvár), amelyet a megszálló magyarság vezére elfoglalt és szintén székhelyévé tett. {* Gyula első központja a Kőrös-Maros között volt, a 970-es évek után települ csak át Erdélybe.}

Bizánci történeti források szerint 943-ban a Konstantinápolyt ostromló magyarok a bizánci császárral ötévi fegyverszünetet kötöttek. Ez alkalommal az erdélyi törzsfőnök fiát, Gyulát hagyták a császári udvarban egyik kezesül.

{* Először Bulcsú járt ott, de a békekötésnél a magyarok diktálják a feltételeket, tehát nem kezesül, nem túsul maradtak ott. Gyula másodikként járt Konstantinápolyban, 952 után.} Gyula a császári udvari élet hatása alatt társaival együtt kereszténnyé lett. Mikor hat évvel később a császár visszaengedte hazájába,* magával hozott egy Hierotheos nevű görög szerzetest, akinek az lett volna a feladata, hogy az erdélyi magyarok között a keresztény hitet terjessze. {* Mai ismereteink szerint önszántából maradt.}

Ennek a Gyula vezérnek volt leánya Sarolta, aki mint Géza fejedelem felesége rábírta férjét, hogy a keresztény vallás terjesztését ne csak megtűrje, hanem elő is mozdítsa. Ez a Sarolta volt Szent István édesanyja. A kereszténység nem tett Erdélyben nagy hódítást. Még a Konstantinápolyban kereszténnyé lett túsok egyike, Bulcsú is visszatért idehaza a pogány vallásra. Gyula legközelebbi rokonai között sem hódított. Testvére, Zombor is megmaradt a pogány vallásban. Miután első Gyulának nem volt fia, testvérenek, Zombornak a fia, ifjabb Gyula lett az erdélyi vezér, aki nemcsak pogány volt, hanem a keresztény vallás terjesztésének makacs ellenzője is. {* Zombor vitatott személyiség, többen azonosítják Gyulával, vagy a testvérenek tartják /Anonymus után/. Az ifjabb Gyula valószínűleg Gyula fia /Anonymus szerint "kisebbik Gyula" Zombor fia/ és nem bizonyított, hogy visszatért volna a pogány hitre.}

Ez az ifjabbik Gyula Szent Istvánnak volt a kortársa. Szent István megkoronáztatván magát, felszólította, hogy a kereszténység ellenzésével hagyjon fel, sőt maga is vegye fel a kereszténységet. Gyula e felszólításra válasz gyanánt 1002-ben haddal támadta meg Szent Istvánt. A győztes Szent István lett, ki a foglyul ejtett Gyulát két fiával, Buával [Baja vagy Boja] és Buhnával [Bonyha] együtt Magyarországra vitte, hol tisztes fogságban őriztette. Ily módon verte le a Maros-Temes közén Ajtony törzsfőnököt is, aki szintén ellene szegült úgy a keresztény vallás terjesztésének, mint Szent István központosító hatalmi törekvéseinek is.

E győzelem után Erdélyt szorosabban kapcsolta Magyarországhoz. Helytartójává egyik rokonát, Zoltánt tette, kit a régi krónikák erdélyi Zoltánnak neveznek. {* Zoltán rokonsága és személye is vitatott, újabban általában elfogadják.} Minden valószínűség szerint ekkor alapította Gyulafehérváron az erdélyi püspökséget is.

Erdélynek Magyarországgal való szorosabb kapcsolatát és benne a keresztény vallásnak diadalát Szent István győzelmei biztosították. Ezzel egy időben azonban új veszedelem támadt kelet felől a magyarok régi ádáz ellenségeiben, a besenyőkben, akik a mai Moldvában laktak, Porphyrogennétos bizánci császár tudósítása szerint a magyaroktól négy nap járóföldre. Először 1004-ben ütnek be, de Szent István őket kiveri Erdélyből. Ezután még két ízben támadják meg Erdélyt - utolszor 1021-ben, de mindannyiszor kudarcot vallanak.

Úgy látszik, hogy a Szent István Magyarországa és a besenyők között nemcsak háborús, hanem békés természetű érintkezés is volt. Szent István kisebbik legendája elbeszéli, hogy hatvan előkelő besenyő, hallván Szent István hatalmának és jóságának hírért, minden vagyonával együtt birodalmába költözött. Útközben valami gonosz emberek megtámadták, és vagyonukat tőlük elvették. Mikor ezt Szent István meghallotta, a gonosztevőket elfogatta, és kettesével az utak szélén felakasztatta - a jövevény besenyőket pedig vendégek gyanánt befogadta.

Ez elbeszélésből kitűnik, hogy a besenyők bevándorlása Moldvából Erdélybe már Szent István idejében megkezdődött, hol keresztényekké lettek és a rokonfajú magyarságba beolvadva, annak számbeli megerősödését elősegítették.

Mint Szent Brunónak II. Henrik német császárhoz 1006-ban írt leveléből tudjuk, Erdély magyar lakossága ekkor már keresztény volt és Erdélyt Fekete-Magyarországnak hívták. Szent Brunó egy évig Magyarországon tartózkodott s onnan Galicián át a besenyők közé utazott, hogy őket a kereszténységnek megnyerje. Sikerült is neki mintegy három ezer besenyőt megkeresztelni. E sikertől bátorítva, Erdélybe akart jönni, de miután értesült, hogy a fekete magyarok már Krisztus hitére tértek, a poroszokhoz utazott. A török fajú népek felfogása szerint a fekete színnek nemzetekre és országokra vonatkozó alkalmazása annyit jelentett, mint ifjabb vagy kisebb. Erdélynek Fekete-Magyarország neve eszerint annyit jelentett tehát, mint kisebb Magyarország.

Szent István halála után Erdély történetére ismét homály borul. Valószínű, hogy keleti részeinek birtoklása a besenyők beütései miatt meglehetősen bizonytalan volt. Említés róla Szent István halála után tizenegy évvel, 1049-ben történik, amikor I. Endre király öccsének, Bélának adja az ország harmadrészét a Tiszától keletre fekvő országrészt Erdéllyel egyetemben.

{* Szent István már az 1020-as évek második felében már *Ducatust* alapít Biharban.} Béla a királyi trónra jutva sem feledkezett meg Erdélyről. Ő alapította Erdélyben az első apátságot, a kolozsmonostort. {* Mi ismereteink szerint Szent László alapította.}

Salamon király elődjének példáját követve, Erdélyt a Tiszától keletre fekvő országrészekkel együtt unokatestvéreinek, Géza és László hercegeknek adta.

Erdély története ez időponttól kezdve lesz világosabbá és ismeretesebbé. Azzá lesz a besenyők és az őket felváltó kunok egyre veszélyesebbé váló beütései következtében, amelyek már nemcsak Erdély birtokát, hanem magának az anyaországnak biztonságát is fenyegették. 1070-ben a Radnai-hágón betörve, a Szamos völgyén át egészen a Nyírségig nyomultak előre. Salamon király, egyesülve Géza és László hercegek hadaival, ellenük ment és őket a mai Szolnok-Doboka megyében utolérve, Kerlés falunál megverte. Ez volt a Vörösmarty által megénekelte híres cserhalmi ütközet, amelynek főhőse Szent László volt.

Szent László később, mint király is egész sorát folytatta a betöréseiket sűrűn megisméllő besenyők és kunok ellen a diadalmas harcoknak. Győzelmei gyümölcsének biztosítása végett akként igyekezett szervezni Erdélyt, hogy magában is elég erős legyen a besenyők és a kunok beütései ellen sikeresen védekezni. E célra a székelyeket használta fel.

A székelyek eredetéről a magyar tudományban már régi idő óta igen terjedelmes és éleselméjű vitatkozás folyik. Két dolog azonban bizonyos. Egyik az, hogy amióta a magyar történelemben szerepelnek, feladatuk és kötelességük mindig az volt, hogy háborúban, mint felderítő csapat a magyarokból álló főcsapat előtt járjanak és béke idején a megszállott föld határait őrizzék az ellenséges betörések ellen. Kétségbe nem vonható történeti adatok bizonyítják, hogy székelyek az ország határain mindenütt voltak kisebb-nagyobb csapatokban ilyen őrszolgálatra elhelyezve. A legrégebbi oklevelekben a nyugati és az északnyugati határszéleken történik először említés a határőrző székelyekről. Kelet felé legkorábban a mai Bihar megyében történik említés róluk, hol egyes helynevekben emlékük máig is fennmaradt. {* *Várad Regestrum*, 1217.}

Miután az ország egész határvonalán elosztott határőrző székelységnek feladata az volt, hogy háború esetén mint felderítő csapat a magyarokból álló főcsapat előtt járjon, ez a bihari székelység nyomult először be Erdélybe a megszálló magyar hadak élénk és annak utódai is őrizték a megszállott terület legkeletibb határait, amely a Szent László uralkodását megelőző időkben a két Küküllő felső folyásának völgyéig, a mai Udvarhely megyéig terjedt. A székelyek első települési helye a mai Udvarhely volt. Valószínű, hogy ez ok miatt is nevezték Udvarhelyet a székelyek mindig anyaszéknek. {* Eredetileg Telegd-szék}. Erdély első megszállói és így legrégebbi lakosai a székelyek voltak.

Szent László, hogy Erdély keleti határainak védelmi rendszerét teljesebbé tegye, az Udvarhelytől keletre fekvő területet, a mai Csík és Háromszék vármegyéket is betelepítette székelyekkel. A magyar nyelvtudomány a Háromszék megyei székelyek és a dunántúli magyarok nyelvjárása között számos egyezést és hasonlóságot állapított meg, ami nyelvi bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a háromszéki székelységet annak idején a Dunántúlról telepíthette Szent László mai lakóhelyére. Az ország nyugati határán katonáskodó székelyekről az oklevelekben korábban történik említés, mint a mai keleti székelyekről. Viszont, a nyugati székelyekről annál ritkábban esik szó a későbbi időkben, mentől gyakrabban történik említés a keleti székelyekről. Valószínű, hogy ezt az egykori dunántúli székelységet telepítette be Szent László a mai Háromszék vármegyébe.

Másodsor, a székelyek faji eredetére vonatkozóan bizonyosnak vehető, hogy nem egyszerűen csak magyarok, kiket Szent László, vagy egyáltalán az első magyar királyok telepítettek mai lakóhelyükre az ország keleti határszéleinek védelmezésére, hanem a magyarságnak olyan rokonfajú törzséhez tartoztak, amely fajilag és nyelviileg közelebb állott a törökfajú hunokhoz és avarokhoz. A magyarokhoz még a honfoglalást megelőző régebbi időkben csatlakoztak, s a honfoglalás idejében már teljesen el voltak magyarosodva, de önálló társadalmi, politikai szervezetüket, külön jogi berendezésükkel egyetemben megtartották és késő századokig féltékenyen megőrizték.

Szent László ez országvédő intézkedéseinek következtében a XI. század végén az erdélyi magyarságnak már két határozott külön politikai szervezete és tömbje alakult ki. Egyik a Szamos medencéjében és a Maros völgynek középső és nyugati részében Gyulafehérvár körül a magyarság volt, másik a két Küküllő és az Olt felső folyásának völgyeiben a székelység.

Erdélynek az a része, amelyik a két Küküllő alsó folyása, az Olt és Maros között egészen Szászvárosig terjed, a mai Beszterce-Naszód vármegyével egyetemben pusztta és lakatlan föld volt, amelynek csak egy-egy pontját lakta elszórtan csekélyebb számú magyarság és székelység. E lakatlan és pusztta földre telepítette le II. Géza király 1140-1150 között a Flandriából és a Rajna alsó folyásának vidékéről kivándorolt németekben a mai szászok őseit, akiket letelepülésük után körülbelül hetvenöt esztendő múlva egyesített egységes néppé a II. Endre király által 1224-ben kiadott *diploma Andreanum*.

(b)

(A magyarság társadalmi szervezete és politikai berendezkedése. A székelyek társadalmi szervezete és politikai berendezkedése. A szászok társadalmi szervezete és politikai berendezkedése. Besenyő települések. A német lovagok letelepülése a Barcaságban. Az egház szerepe Erdély történetének e korszakában.)

Az így megalakult három erdélyi nemzetnek társadalmi szervezete és jogi berendezkedése is eltérő volt egymástól.

A magyar nemzetet jogi és politikai értelemben a nemesség alkotta. A magyar nemesség ez időben még a honfoglaló magyar nemzetségek leszármazottjaiból állott, akik jogaikat és kiváltságaikat nem a királytól kapták, hanem honfoglaló őseiktől örökölték. Az erdélyi nemzetségek történetének részletesebb vizsgálata bebizonyította, hogy Erdélynek magyarok által megszállott területein is ugyanazon magyar nemzetségek osztoztak meg, amelyek Magyarországon is otthonosak voltak.

Mellettük ez időben éppen úgy, mint Magyarországon, a nemességnek egy másik fajtája is kezdett kifejlődni, Erdély magyarok által megszállott területe Szent István közigazgatási intézkedései következtében éppen úgy vármegyékre volt felosztva, mint Magyarországon. Előbb csak két vármegye volt: Szolnok és Fehér megye. {* Szolnokot csak I. Béla vagy I. Géza alapította. Fehér megyéről nem tudjuk, hogy első-e, vagy egyidőben létesült a többivel. Az említett vármegyék eredetileg mind határispánságok voltak.} Idő folytán hét vármegye alakult ki: Szolnok, Fehér, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő és Hunyad megyék. E vármegyék közigazgatási középpontját egy-egy királyi vár alkotta, a melynek katonai parancsnoka a vár ispánja volt, egyszersmind a vármegye ispánja is. E várak őrzetére és szolgálatára letelepített várjobbágyok és várnépek tisztviselőiből

alakult ki a nemességnek egy második rétege, amely jogait és kiváltságait nem honfoglaló őseitől örökölte, hanem a királytól kapta szolgálatai jutalmazásául.

A magyarság nagy tömegét e várnépeken és várjobbágyokon kívül az úgynevezett szolganépek alkották. Eredetileg rabszolgák voltak, de miután Szent István megparancsolta, hogy keresztény szolgát senkinek sem szabad tartani, olyan szolgákká lettek, akik szabadon szegődhettek a király vagy a nemesség szolgálatába. Nem voltak tehát röghöz kötött jobbágyok. E szolganépek egyrészt személyes szolgálatot teljesítettek a nemes urak háztartásában, másrészt pedig művelték az urak földjeit, vagy legeltették marháit.

E szolganépekhez tartozott általában az Erdély megszállása idejében itt talált bolgár-szláv fajú nép is, amely a magyaroknak meghódolva megmaradt eredeti települő helyén. E szlávok törzs- és nemzetségfőnökei inkább a király szolgálatába állottak, mint az egyes nemes urakéba. Várnépekké, katonákká lettek, s így idővel nemcsak beleolvadtak a magyarságba, hanem annak nemesi rendjébe is felemelkedtek.

A székelyek megtartották ősi nemzetségi szervezetüket. Hat nemre voltak oszolva és minden nem négy ágból állott. Egyformán szabadok és egyenjogúak voltak. Az állammal szemben alig volt más kötelezettségük, mint a katonáskodás. A földbirtok is inkább közös nemzetségi birtok volt, mint magántulajdon. Betelepülésük idején szarvasmarha-tenyésztők voltak, amit bizonyít, hogy az egyetlen adó, amelyet a királynak fizettek, az ököradó volt. Amint elszaporodtak, kezdték az erdőket kiirtani, és a folyók völgyeiben a földeket megművelni. A székelyföldi szláv helynevekből megállapítható, hogy településük idején némi gyér szláv lakosságra találtak itt is, különösen a hegyek aljában, amelyet gyorsan beolvasztottak magukba.

Összes tisztviselőiket, a legfőbb székely tisztviselőnek, a székely ispánnak kivételével, akit mindig a király nevezett ki, maguk választották és pedig felváltva az egyes nemzetségek és ágak szerint. Közigazgatásilag nem vármegyékbe, hanem székekbe voltak szervezve. Tulajdonképpen a király fennhatósága és főparancsnoksága alatt katonai köztársaság-félet alkottak.

A szászok nem egyszerre jöttek be és nem egy összefüggő területre telepedtek le. Kisebb-nagyobb csoportokban vándoroltak be és a szükségnek megfelelően különböző helyekre telepítettek le. Még II. Géza király előtt számos német telepes jött Erdélybe és pedig az egyes városoknak is nevezhető nagyobb helységekre, vagy bányatelepekre. A II. Géza korabeli telepítést jelentékenyebb minden más telepítésnél az teszi, hogy tömegesebb volt és összefüggőbb terület is népesített be, amennyiben zöme a mai Szeben, Újegyház, Nagysink vidéken állapotodott meg.

E település II. Géza halálával sem szűnt meg. A XII. század második felében újabb csapatok jönnek, amelyek a mai Szászváros, Szászebes, Szerdahely, Köhalom, Medgyes és Segesvár vidéken szállanak meg. Ugyanakkor szállják meg a német telepesek Beszterce vidékét is, amely a *diploma Andreanum* kiadása után is századokig külön helyzetet foglal el.

A szászok, illetőleg a németek betelepítése Erdély e korszakbeli történeti életében két szempontból volt fontos. Hozzájárult, illetőleg tényezője lett a városi élet kifejlődésének, mert Erdély minden középkori városa német alapítás. A szebenvidéki tömeges telepítésnek védelmi célja is volt. Az ország déli határát kellett e telepítésnek megvédelmezni azért volt szükséges, mint az egykorú oklevelek mondják, e puszták és elhagyott helyekre lakosságot telepíteni. Az oklevelek *e puszták és elhagyott* kifejezését [*desertum*] nem vehetjük betű szerinti értelemben, mert e területen is voltak elszórtan egyes kisebb magyar telepek.

E telepesek hamar megerősödtek, sőt meg is gazdagodtak új hazájukban. Bizonyítéka ennek az a kimutatás, amelyet III. Béla király készíttetett a királyi jövedelmekről. E kimutatásban az erdélyi német vendégek [hospesek] 15 000 márka adóval szerepelnek. Ez összeg, szemben azzal az 500 márkával, amelyet a *diploma Andreanum* rendelkezéseinek értelmében a szászok tartoztak fizetni a királynak, valóban igen nagy, meg ha tekintetbe vesszük azt is, hogy ez utóbbi összeget csak azok a németek, illetőleg szászok voltak kötelesek fizetni, akik a diploma szavai szerint a Baróttól Szászvárosig terjedő földön laktak.

A szászok a *diploma Andreanum* kiadása után is a királyi hatalom fennhatósága alatt régi hazájukból hozott, de az új viszonyokhoz alkalmazott szokásaik és jogaik szerint éltek és kormányozták önmagukat félig polgári, félig pedig paraszt demokratikus életet élve. Ez időben még voltak közöttük egyes hatalmasabb családok, amelyek a magyar nemességhez hasonló jogokkal és kiváltságokkal éltek. E családok később vagy beolvadtak a magyar nemességbe, vagy pedig magába a szász polgárságba. Száz évvel utóbb ennek az előkelőbb és hatalmasabb rendnek már nyoma sem található fel közöttük.

A szászok közigazgatási tekintetben nem vármegyékbe, hanem székekbe voltak szervezve, mint a székelyek. Eleinte katonai tekintetben a székelyek ispánja alá voltak rendelve. Annak, hogy a *diploma Andreanumot* megelőző korszakban közös gyűléseket tartottak volna, semmi nyoma sincs az oklevelekben, valamint annak sincs, hogy a másik két nemzettel valamelyes közjogi kapcsolatban lettek volna. A három erdélyi nemzet között ez időben a király személyén kívül nincs semmi összekötő kapcsolat.

Erdély tatárjárás (1241) előtti néprajzi képének kiegészítéséül még csak azt kell megemlítenünk, hogy a három erdélyi nemzeten és a honfoglaláskor itt talált, de nagyobb részében már ez időszakban teljesen elmagyarosodott bolgár-szláv fajú népen kívül egy ötödik népelemmel is találkozunk. A besenyőkkel folytatott harcokban foglyul esett besenyőket az ország különböző vidékein, többnyire királyi jószágokra volt szokás telepíteni. A székelyek között Kézdiszentléleken még a XVI. század elején is történik hiteles történeti emlékezés besenyőkről. A besenyők uralmát a mai Besszarábiában és Moldvában a XI. század közepén a kunok döntötték meg. A besenyők egy része Erdélybe menekült, ahol a király fegyveres szolgálatába állottak és az ország különböző pontjain telepítettek le.

A tatárjárás három évtizeddel megelőzően egy újabb telepítés történik Erdélyben. Erdély délkeleti sarka, a mai Brassó vármegye (a Barcaság) a szászok letelepülése után is puszták és lakatlan föld volt. A mai Havasalföldön meggyökeresedett kunok előszeretettel ezen a lakatlanul levő területen szoktak betörni. II. Endre király hogy lehetetlenné tegye e beütéseket, 1211-ben ezt a földet a Hermann von Salza vezérlete alatt bevándorolt német lovagrendnek adta. E német lovagok e vidéken a határ védelmére nemcsak várakat (Kreuzburg = Nyén, Keresztvár; Marienburg = Földvár) emeltek, hanem német földművelő lakosságot is telepítettek.

A német lovagok nem elégedtek meg azzal a feladattal, amelyet a király rájuk bízott, hanem a Barcaságból és a mai Havasalföld egy részéből a magyar királytól független országot akartak szervezni. Ezért őket a király kiűzte az országból. A

német lovagok eltávoztak a Barcaságból, de itt maradtak az általuk betelepített német parasztok és mesterséget űző polgárok, mint ősei a mai brassói és brassóvidéki szászságnak.

Erdély e korszakbeli életében a politikai hatalom mellett igen jelentékeny szerepet játszott az egyház is. Már említettük, hogy Szent István Gyulafehérvárott püspökséget alapított. Az első erdélyi püspökről, Simonról, ki személy szerint is ismeretes, először csak 1111-ben történik említés. {* 1075-81-ből tudunk egy püspökről, de kérdéses a neve (talán Frankó?).} Hogy az erdélyi egyházmegye Erdély mekkora területére terjedt ki, határozottan nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Erdély területén számos olyan egyházközség volt, amelyek nem tartoztak az Erdélyi püspök egyházi jogköre alá. Ilyenek voltak azok, amelyek a kolozsmonostori, a III. Béla által alapított kerci apátság {* Tévedés: Imre alapította 1202-ben.} és a szebeni prépostság alá tartoztak, továbbá a barcasági egyházak,* amelyek egy bizonyos ideig a mai Romániában a Milkó vize mellett fekvő Milkó városában felállított úgynevezett milkói püspökséghez tartoztak. {* Brassói dékánosság.}

Az erdélyi püspökök nem szívesen látták ezeket az egyházi joghatóságuk alól kivett egyházközségeket. Nemcsak egyházjogi és történeti érvekkel, hanem több ízben fegyverrel is harcoltak ellenük. Így támadta meg Vilmos püspök fegyveresen 1220-ban a kolozsmonostori apátságot, amelynek apátját két testvérével együtt fogságba hurcolta. Különösen makacs küzdelmet folytattak a szászokkal, akik az összes szász egyházakat az erdélyi püspök joghatósága alól kivéve, a szebeni prépost joghatósága alatt akarták egyesíteni, mint közvetlenül a pápai széktől függő egyházmegyét.

A XIII. század első évtizedeiben, közvetlenül a tatárjárást megelőzően Erdély politikailag, katonailag, társadalmilag és egyháziilag nemcsak teljesen ki volt építve, hanem kelet felé erős bástyája is lett a magyar királyok birodalmának. Népes községek alakultak, sőt ipart és kereskedést űző városok is keletkeztek. A só- és a fémbányászat nagy lendületet vett. A belső nyugaton pedig, amelyet a székely fegyveres erő a besenyő és a kun betörések megakadályozásával biztosított, jelentékeny gazdasági és művelődési fellendülést tett lehetővé. E munkásságból részét elsősorban az egyház vette ki, amely ebben az irányban nagy és népes egyházközségek alapításával és fenntartásával igen dicséretre méltó tevékenységet fejtett ki.

Ilyen rendezett, népességében megerősödött, gazdaságilag és művelődésileg is virágzani kezdő állapotban volt Erdély, mikor 1241-ben a magyar államot a tatárjárás következtében fennállása óta első és története folyamán egyik legnagyobb katasztrófája érte.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A TATÁRJÁRÁSTÓL AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALTÁIG

(a)

(A tatárjárás Erdélyben. Lőrinc vajda újra benépesíti Erdélyt. A román népelem megjelenése Erdélyben. István ifjabb király, mint Erdély hercege. Az erdélyi püspök és a szászok viszálykodása Kun László uralkodása idején. Harcok a kunokkal és a nogaji tatárokkal.)

A Magyarországot megtámadó tatárhad három oszlopban vonult az ország középpontja, a mai Budapest felé. A főhaderő Batu vezetése alatt a Vereckei-szoroson át nyomult a Tisza völgyébe, a másik Kádán vezetése alatt a Radnai-hágón át a Szamos völgyébe. Az első város, amelyet útjában elpusztított, Radna volt. E várost a történeti források nagy és népes német helységnek mondják, amelynek lakosai [arany- és] ezüsbányászattal foglalkoztak. A harmadik csapat Bochetor vagy Bogator vezetése alatt a mai Románia (Havasalföld) területéről a Barcaságon keresztül tört be és a Maros völgyén át vonult a Tisza vidékére. {* Bochetor (Bajdac) északnyugatról jön Magyarországra, nem Erdélyen keresztül. Akire Jancsó gondol, az Búdzsek, aki az Ojtozi-szoroson át, vagy Borondáj, aki a Vöröstoronyi-szoroson át jön Erdélybe.}

Ez Erdélyen átvonuló két tatárhadnál még sokkal nagyobb pusztítást okozott a tatárok visszavonulása alkalmával egy harmadik, amely az Alföldről a Maros völgyén hatolt be Erdélybe, s ott mindent elpusztított, ami még megvolt, és ami útjába akadt.

Hogy mennyire elpusztították Erdélyt a tatárok, Rogerius váradi kanonok beszéli el *Siralmas ének* című iratában. Rogerius, megszökve a mai Moldvában a tatárabságból, az egész Erdélyen keresztül utazott vissza. Útjában alig talált emberre. Az irányt csak egy-egy csonka torony jelölte. Enyeden, Tordán, Gyulafehérváron romhalmaznál egyebet sem talált. Az első emberrel Frátánál találkozott.

A tatárok kivonulása után IV. Béla király Lőrinc vajdát küldötte Erdélybe, hogy "népét összegyűjtse, s amit e birtokán rá és országára nézve hasznosnak lát, helyette és tekintélyével intézze el". Lőrinc e megbízatásának igyekezett eleget tenni. A néptelessé lett helyekre a kevesebbet szenvedett vidékekről új lakosokat telepített. Külföldről is hozott telepeseket, "harcosokat és földműveseket". A városok elpusztult lakossága helyébe szintén külföldről telepített új lakosokat.

A tatárjárás nagy változást idézett elő Erdélynek az előbbi szakaszban megrajzolt néprajzi térképén. Gál erdélyi püspök 1246-ban, a tatárok kivonulása után négy évvel azt írta a királynak, hogy egyházmegyéjének népessége annyira elpusztult, hogy székhelyén, Gyulafehérváron és birtokain is alig találkozhatni egy-egy emberrel. Nincs reménye, hogy egyhamar kellő számú lakosságot találhasson, ha az eddiginél nagyobb szabadsággal nem kecsgetti a települni akarókat. Arra kéri a királyt: vagy ki a püspöki jóságokon lakó régi, vagy a jövőben odaköltözni szándékozó telepeseket a vajda és a megyei ispánok hatósága alól, hogy azoknak ne legyen más uruk, mint ő, a püspök. A király teljesítette a püspök e kívánságát.

Az a kérdés, hogy ezekre a püspöki jóságokra honnan és minő nemzetiségű lakosokat hoztak?

Az új telepések, akiket a püspöki és az üresen maradt királyi jóságokra letelepítettek, a Balkán-félszigetről juhnyájakkal Erdély felé húzódo vlachok, a mai románok ősei voltak.

Az első időpont, amelyben magyar területen a románokról említés történik, a XIII. század első évtizedének utolsó éve (1210) volt. A mai Erdély területén a tatárjárás előtt románokról oklevelekben nem történik sehol említés, csak a déli határszél azon keskeny darabján, amelyik a Bodza folyótól a Vöröstoronyi-szorosig terjed.

Másodszor szó van a vlachokról abban az oklevélben, amellyel 1222-ben II. Endre király a Barcaságot a havasalföldi terület egy részével a német lovagrendnek adományozta, amennyiben megengedi a német lovagoknak, hogy az Olton sót vagy egyéb árut szállítva, akár a székelyek, akár a vlachok földjén mennek át, vámot ne fizessenek. {* ma már tudjuk, hogy az oklevél hamisítvány, melyet 1231-ben Rómában készítettek.} A harmadik említés II. Endre királynak abban az 1223-i oklevelében történik, amelyben megerősíti azt az előbbi adományát, amelyet megelőzően maga adott volt a karci apátságnak, eltávolítván az adományozott birtokról a vlachokat. Ez oklevélben az a terület, amelyet a király, eltávolítván róla a vlachokat, a kerci apátságnak adott, határozottan és részletesen meg van jelölve, mégpedig magyar helynevekkel. A Fogaras megyei Árpás község és szomszédos területein volt.

Az 1221-ben kiadott *diploma Andreanum* is megemlékezik a vlachokról. IX. pontjában azt mondja, hogy "a vlachok és besenyők erdejét vizeivel együtt adományozza a szászoknak, hogy közösen használják a vlachokkal és a besenyőkkel, s attól senkinek se tartozzanak semmivel." Hol volt a vlachok és besenyők földje, azt a diploma egy szóval sem jelöli meg. Annyi bizonyos, hogy havasi és erdőterület volt. Körülbelül azok a határszéli havasok, amelyek mostanáig szász nemzeti tulajdonban voltak.

Említés történik a vlachokról még abban az 1231-i oklevélben is, amelyben Wid fia Gallus a gyulafehérvári káptalan előtt kijelenti, hogy Boje földjét, amely Fogaras várához tartozó föld volt és jelenleg a vlachok földjén van, Bujultól, Stoje fiától ugyan megvette, de mivel az még ember emlékezetén túl való időkben is a Truhl őseinek birtoka volt és mivel Truhl a vételárat lefizette, neki visszaadja. Ez oklevélből kitűnik, hogy 1231-ben vlachok laktak Fogaras tájékán is.

A tatárjárás után eltelt két évtized alatt Erdély aránylag nagyon gyorsan összeszedte magát és nagy belső békeségben is élt. Egészen megváltozott helyzete 1260 után, amely évben IV. Béla fiának, Istvánnak adományozta.

István magát Magyarország ifjabb királyának, Erdély fejedelmének és a kunok urának nevezte. Már két év múlva, 1262-ben fegyveres összeütközésre került a sor apa és fiú között, amelyben győztes a fiú lett. Apa és fiú megbékültek ugyan, de két év múlva ismét fegyverrel állottak szemben. Az összeütközés oka Istvánnak az a gyanúja volt, hogy anyja helyette öccsének, Bélának akarja a trónt biztosítani. Ezért a királynénak Erdélyben levő birtokait: Besztercét, Radnát stb. elfoglalta. Orbán pápának közbelépése azonban megakadályozta ez alkalommal a fegyveres összecsapást.

Ez a béke két évig sem tartott. Az új összeütközésnek oka a következő volt: István herceg udvari emberei Miklós szebeni prépost vezérlete alatt összeesküdtek István ellen, akinek ez összeesküvés idejekorán tudomására jutott. Az

összeesküvők IV. Béla királyhoz menekültek, aki őket a fiával kötött szerződés ellenére udvarába fogadta. {* 1264-ben Béla támadást indít fia ellen.} A király hadai megverték és István Erdélybe vonult vissza, ahol a mai Brassó megyében levő Feketehalom várába zárkózott. A szerencse ismét pártjára állott. István herceg két csatában megverte a király hadait, amelyeket Béla herceg vezérelt. E háború is békekötéssel végződött.

István Erdélyben s a vele határos részekben majdnem teljes királyi hatalommal uralkodott. Híveinek nemcsak adományokat osztogatott, hanem külföldi hadakat is viselt. Bulgária ellen őt háborút folytatott éspedig kétszer személyes vezérlete alatt. Ő volt az utolsó királyi herceg, aki Erdélyt kormányozta.

IV. Béla királynak 1270-ben bekövetkezett halálával István herceg végre elérte célját és királlyá lett. Rövid két évig uralkodott, de e rövid idő alatt sem felejtkezett meg Erdélyről. A kézdiszékbeli székelyek egy részét, hogy a tatárok ellen tanúsított vitézségükért megjutalmazza, Torockó környékére, Torda megyének egyik elnéptelenedett vidékére telepítette. Kolozsvárt városi kiváltsággal ruházta fel és különös kegyének jeléül az erdélyi püspököknek adományozta. E székelyek is vitézül viselték magukat és a tért István utóda, Kun László király érdemeik jutalmazásául 1289-ben nekik adta azt az egész földet, amelyen a régi Aranyosszék terült el. Így alakult meg az ötödik székely szék is.

Halála után fia, IV. vagy Kun László került a trónra, aki Erdélyt már vajdakkal kormányoztatta. Eleinte ezek a vajdák gyorsan váltják fel egymást, míg a hatalom Loránd vajda [Borsa nembeli Roland] kezébe nem került.

Erdélyben Kun László uralkodása alatt talán még nagyobb volt a fejtelenség és a belső zavar, mint Magyarországon. A törvények uralmát és a királyi hatalmat egyesek önkénye és az ököljog váltotta fel. A Szamos mentén a Magyarországra vezető úton valóságos rablóvárak emelkedtek, amelyeket ugyan az erdélyi püspök lerombolt, de különben a püspök maga is egyike volt a zavar és a belső háborúság legnagyobb előmozdítóinak.

A III. Béla király által felállított szebeni prépostság nem tartozott az erdélyi püspökség, hanem az esztergomi érsekség joghatósága alá. Ez önállóságát a *diploma Andreanum* is megerősítette. A vitás kérdés az volt, hogyan kell értelmezni a diploma erre vonatkozó rendelkezéseit. A püspök és a káptalan értelmezése szerint a sebesi, a küküllői, a szászkezdí, a segesvári és a közdi esperességek is a szebeni prépostság alá tartoznak, s így, a tized is azt illeti és nem a püspököt.

Péter erdélyi püspök jogait a szászokkal szemben erőszakkal igyekezett érvényesíteni, akik ellene szegültek. A dolgok odáig fajultak, hogy káptalanjával egyetértve, elfogatta a vízaknai gerébet (főbíró), Alárdot és kivégeztette. A szebeni szászok Alárd fiának, Jánosnak vezérlete alatt, fegyvert ragadva, 1277. február 21-én - Reminiscere vasárnapján - megrohanták Gyulafehérvárat éppen mise idején. A székesegyházat felgyújtották s a benne imádkozó hívek, állítólag 2000 ember négy kanonokkal és számos pappal, benne égtek. Az egyházi kincseket, keresztek, kelyheket elrabolták, az ereklyéket megszenteltetették; az egyház könyv- és levéltárát feldúlták, kiváltságlevelit széttépték.

A Budán összegyűlt magyarországi főpapok május havában egyházi átokkal sújtották ugyan a vakmerő gonosztelt elkövetőit, de mivel a világi hatalomnak nem volt ereje a megtorlásra, a szászokra nézve az egészen semmi következménye sem lett. IV. László király 1278-ban kelt oklevelében kárptólásul a [gyulafehérvári] káptalannak adta az egyház mellett levő azt a földet, amelyen vendégek (németek) laktak, amely azonban a szászok pusztítása következtében lakatlanná lett. Hogy a templomot felépíthessék, egy fordai sóaknát is ajándékozott a káptalannak, sőt a Maroson szállított kő után szedendő vámra vonatkozóan is megújította a káptalan jogát.

IV. László király 1282-ben végét akarta vetni a Magyarországon letelepült kunok rakoncátlankodásainak. A kunok azonban Oldamur vezérlete alatt fegyverrel szegültek ellene. A király hadai Oldamur kun hadseregét a Hód tava mellett (a mai Hódmezővásárhelynél) döntő csatában megverték, és a megvert kunok Erdélyen keresztül pusztítva menekültek a nogaji tatárokhoz, akiknek társaságában 1285-ben visszatértek, és egészen Pestig hatoltak, ahonnan a király hadai elől nagy zsákmánnyal megrakodva, Erdélyen át tértek vissza.

Útközben elpusztították Kolozsmonostort, Besztercét és ostrom alá fogták Torockó várát is, amelyet az egyik erdélyi alvajda védelmezett. Az ostromló tatárokat a Torockó vidékére telepített székelyek szétverték. A foglyokat elvették tőlük és a várat az ostrom alól felszabadították. E hőstettükért kapták ezek a torockói székelyek a később Aranyosszéknek nevezett területet. A visszavonuló tatároknak egy másik csoportját szintén a székelyek verték szét Gyergyóban, mielőtt Erdélyt elhagyhatták volna.

Erdély szenvedéseinek a kunok miatt nem lett vége a székelyek e diadalmas csatáival. A magyarság harca a letelepített rakoncátlankodó kunokkal tovább folyt. A pápa, hogy véget vessen a zavaroknak, keresztes hadat hirdetett a kunok ellen, amely békeség helyett még nagyobb zavar okozója lett. A háború, amely a kunok és a keresztesek között folyt, már-már országossá lett. Fő színhelye Erdély volt, hol a király személyesen is megjelent. Péter erdélyi püspök a kunok egyik vezérét, Árbocot, a király anyai rokonát két unokaöccsével együtt elfogta. Emiatt a király visszavette tőle Kolozsvárt. Utóbb kiegyezett a püspökkel és javait is visszaadta.

A zavarnak és fejtelenségnek csak László király 1290-ben bekövetkezett halálával lett vége.

(b)

(III. Endre 1291-ben országgyűlést tart Gyulafehérváron. A román népelem közjogi helyzete ez időszakban. Loránd vajda lázadása. A vajdasági hatalom jogköre. Erdély megalakulása és politikai helyzete az Árpád-ház uralkodása alatt.)

Kun László utóda, III. Endre alighogy elfoglalta a trónt, néhány hónapi uralkodás után 1291-ben Erdélybe jött és Gyulafehérvárott az erdélyi rendekkel gyűlést tartott. 1291. február 22-én Gyulafehérváron kelt oklevelében maga mondta el utazásának célját. Ez alkalommal megerősítette a nemeseket, az egyháziakat és a szászokat eddig élvezett jogaikban. Megígérte, hogy a hivatalokat, a méltóságokat és a várispánságokat csak nemesekre bizza, kivéve egyedül az alkancellárságot, amelyet meghagy a gyulafehérvári püspök kezében, aki eddig is birtokosa volt a hivatalnak. Kikötötte azonban, hogy az erdélyiek az esetben, ha ellenség támadná meg az országot, a király mellé álljanak és zsoldfizetés mellett készek legyenek őt az

ország határain kívül is követni. A városokat biztosította, hogy a nemesek nem bíraskodhatnak felettük. Elrendelte, hogy mindazokat a várakat és tornyokat, amelyek nem pusztán védelmi célt szolgálnak, le kell rombolni. Azokat pedig, amelyeket egyesek erőhatalommal elfoglaltak, vissza kell venni.

III. Endre nemcsak általánosságban intézkedett a városok és kiváltságos helyek javára, hanem egyes esetekben is. Torda száz lakosai arról panaszkodtak, hogy a tatárok elégették elődeitől kapott kiváltságlevelüket. Endre új szabadalomlevelet állíttatott ki. Ugyanolyan kiváltságokat adott a tordaiaknak, aminővel a dési, széki és kolozsi polgárok bírtak. Megújította még a torockói polgárok régi szabadalomlevelét is, amely szintén a tatárjárás zivataros napjaiban veszett el.

Ez az 1291-i országgyűlés az első, amelyről okleveles bizonyossággal tudjuk, hogy Erdély nemzetei, magyarok, székelyek és szászok közös gyűlést tartottak. Oklevelek bizonyossága alapján arról is nagyon keveset tudunk, hogy az Árpád-ház uralkodása alatt az egyes nemzetek külön nemzetgyűléseket tartottak volna. Alkotmányos szervezetük ezt azonban valószínűvé, sőt bizonyossá teszi. Az sem valószínű, hogy a III. Endre által tartott e közös erdélyi országgyűlés lett volna a legelső ilyen gyűlés, noha bizonyosnak vehető, hogy e korszakban a három erdélyi nemzet között politikai tekintetben a királyi hatalom közösségén kívül nem volt semmi egyéb összekötő kapocs.

Bizonyosnak vehető ellenben, hogy a magyarországi országgyűlésekre mind a három nemzetet meghívták s azok küldötteik útján részt is vettek azok tanácskozásaiban. Az is bizonyos, hogy a magyarországi törvények kötelezők voltak Erdélyben, sőt olyan szabályrendeleteket sem az egyes nemzeti, sem a közös erdélyi gyűlések nem alkothattak, amelyek ellentétesek lehettek volna az anyaországban érvényes törvényekkel. A jogi és politikai, valamint a hadügyi közösség Erdély és az anyaország között feltétlen és csorbíthatatlan volt a teljes közigazgatási autonómia mellett is. Ezen még az a tény sem változtatott, hogy Erdélyt időszakonként egyes királyi hercegek majdnem királyi hatalommal kormányozták.

Ugyanebből az időből és ugyanez országgyűlés alkalmából van III. Endrének egy másik nevezetes oklevele is. Ez oklevél így kezdődik: "Midőn valamennyi nemessel, székellyel, szásszal és vlach-hal az erdélyi részeken, állapotuk reformálása végett gyűlést tartottunk, felállta Ugrin mester..." Ez oklevél idézett szavaiból több, különösen román történetíró azt a következtetést vonja, hogy az Árpád-ház uralkodása idején a románok is éppen olyan egyenjogú nemzete voltak Erdélynek, mint a magyarok, székelyek és szászok, és éppen ily részt vettek Erdély politikai és alkotmányos életében, mint amazok. Ezt a jogukat nem törvényesen, hanem csak az idők visztonagságai következtében később veszítették el.

Hogy III. Endre ez oklevélnek idézett kifejezését helyesen értelmezhesük, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ebben a korban a királyok elnöklése alatt tartott országgyűlések nem kizárólagosan közjogi természetű törvényhozó, hanem törvénykező, azaz ítéletet hozó gyűlések is voltak. Miután ez oklevél tárgya Ugrin mesternek az a panasza, hogy fogarasi és szombatfalvi birtokait tőle jogtalanul elvették és kéri a királyt, hogy adassa vissza neki jogos tulajdonát, egészen világos, hogy az az ülés, amelyben a király elnöklése alatt Ugrin panasza tárgyalatott, nem törvényhozó, hanem csak törvénykező, igazságszolgáltató ülés volt. A jelenlevő románok nem törvényhozók, hanem csak tanúk voltak, akiknek feladatuk volt bizonyítani, hogy a fogarasi és szombathelyi birtokok valóban Ugrin mester jogos tulajdonai voltak-e vagy sem.

Ha a románok nemzeti és politikai jogaikat később veszítették el, akkor ennek nagyon korán be kellett következnie, mert már a következő évben sem hívják meg őket arra a magyarországi országgyűlésre, amelyre az erdélyi magyar nemeseket, a székelyeket és a szászokat is meghívták, pedig erre az országgyűlésre még a kunokat is meghívták, de a románokról semmi emlékezés sem történik.

III. Endrének a románokra vonatkozóan van még egy másik, 1293-ban kelt oklevele is, amelyből világosan megérthetjük, hogy a románokat miért nem hívták meg sem az erdélyi, sem pedig a magyarországi országgyűlésekre, ahová pedig ez időben a kunokat is meghívták. "Az elfogadott kormányzásnak szükségétől ösztönözve - mondja ez oklevél - a velünk levő országnagyok beleegyezésével azt határoztuk, hogy valamennyi vlach, bárkinék a birtokán legyenek is, Székás nevű királyi birtokunkra vitessék vissza", kivéve azt a hatvan háznépet, amelyet a gyulafehérvári káptalan Kun László királynak engedelmével Fülesd és Enöd nevű birtokára letelepített.

Ez oklevélből világosan kitetszik, hogy a bevándorló románokat csak a királynak volt jogában saját birtokaira telepíttetni és azoknak, akiknek megengedte. Ez időben csak a püspököknek és a káptalanoknak volt megengedve ez a telepítés. Magános földesuraknak még nem volt joguk birtokaikra román telepéseket fogadni be.

Az Árpád-ház uralkodása alatt a románság számánál fogva mint népelem is nagyon csekély súlyú volt és azért nem lehetett egyenlő Erdély másik három nemzetével: a magyarral, székellyel és szásszal.

Ez oklevél azt is megmondja, hogy a letelepített románok ötvenedet tartoztak fizetni, azaz minden 50 juh után egy juhot bárányostól. Az adózás e neme jelzi a beköltözők társadalmi állását is, amennyiben a középkorban a természetbeni adózás rendszerénél fogva mindenki azzal fizetett, amit gazdaságilag termelt. Ezen a rendszeren alapult a marhatenyésztő székelyek időnként való ökorádója. A románok juhadója állandó jellegű volt.

III. Endre nagy buzgalmat és gondosságot fejtett ki, hogy Erdélyben a rendet és a jólétet lakói számára biztosítsa. Ez igyekvését nem kísérte kellő siker. Minden buzgalma hajótörést szenvedett itt is, mint az anyaországban az ország nagyjainak féltelenségén. Legtöbb bajt [a Borsa nembeli] Loránd erdélyi vajda okozott, akinek pedig a királyi hatalom képviselőjének és a törvényes rend őrének kellett volna lennie. Ellenkezőleg, a vajdai hatalom körét a király hatalmának és tekintélyének rovására erőszakosan igyekezett kiterjeszteni, sőt a király rendeleteinek egyenesen fegyverrel is ellenszegült. A király azonban hű embereinek, élükön Gyerőfi Miklósnak [Gerő fia Miklós] segítségével leverte. A vajdaságról letette és birtokait hű emberének, Gyerőfi Miklósnak adományozta.

Lorándot a vajdaságban László követte, a később annyira híressé, sőt hírhedtté vált László vajda.

Kun László és Endre uralkodása alatt érte el tetőpontját Magyarországon az oligarchák hatalmaskodása. Erdélyben sem hiányzott ez, de miután itt nem voltak olyan nagy vagyonú és gazdag nemesi családok, mint az anyaországban, aránylagosan is kisebb volt számuk és hatalmuk, mint ott. A zavart, a rendetlenséget és az erőszakoskodásokat nem annyira az egyes főurak követték el, mint az országos főméltóságok viselői: a püspök és a vajda. Loránd vajdánál egészen nyilvánvaló volt a törekvés,

hogy Erdélyt, ha teljesen el nem is szakíthatta Magyarországtól, de legalább annyira függetlenítse a királyi hatalomtól, mint a királyi hercegek, főleg pedig IV. Béla idejében István herceg kormányzata alatt volt.

Loránd vajdát személyes hatalomra vágyásán kívül e kísérletre a vajdai hatalomnak nem egészen szabatosan meghatározott és ennél fogva meglehetősen tágan is értelmezhető hatásköre ösztökölte.

A vajda, mint legfőbb királyi tisztviselő, a királyi hatalom képviselője volt Erdélyben akkor, amikor ez országrészt nem királyi herceg kormányozta. Tiszte eleinte a szolnoki ispánsággal volt összekötve és inkább katonai főparancsnok volt, mint polgári tisztviselő. Hatalma csak ilyen minőségben terjedt ki a székelyekre és a szászokra is, mivel ő volt az erdélyi hadak vezére. Igen kiváló közjogi méltóság volt. Az ország zászlósurai között a negyedik helyet foglalta el. Háború esetén, ha a király is a hadseregnél volt, a sereg balszárnyán foglalt helyet, míg a horvát bán helye a jobbszárnyon volt.

A vajdának igen tekintélyes jövedelme is volt. Amennyire valószínű bizonyossággal meg lehet állapítani, az övé volt a királyi jövedelmeknek negyedrésze, a Maroson szállított só jövedelmének harmadrésze, a székelyek ökör-adójából 200 darab. Ezenkívül birtokosa volt egynéhány királyi uradalomnak is, amennyiben javadalmazása fejében azoknak jövedelmét húzta.

Volt eset, mikor egyszerre két vajda is volt. Ekkor egyik állandóan a királyi udvarban tartózkodott. A vajda sohasem kormányzott egyedül. Melléje egy vagy két alvajda volt adva. Ez alvajdákat a vajda nevezte ki, de hatáskörük úgy látszik, nem volt szabatosan meghatározva. Gyakran megtörtént, hogy a vajdák ellenségesen állottak egymással szemben. Minő volt a vajda szerepe és hatásköre, mikor Erdélyt királyi hercegek kormányozták, nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy ekkor is a király nevezte ki. Mikor István herceg 1260-ban [Kán nembeli] László vajdát kinevezte, IV. Béla ezt királyi jogkörébe való avatkozásnak tekintette.

A legfőbb igazságszolgáltatás is a vajda hatáskörébe tartozott, de a sokféle kiváltság és kivétel következtében tulajdonképpen csak a magyar nemességre és annak jobbágyaira szorítkozott. A szászok és a székelyek ki voltak véve a vajdai bíraskodás alól, valamint a püspök és az apátok birtokain lakók is. A kiváltságos városok is ki voltak véve, amennyiben polgáraik felett saját tisztviselőik bíraskodtak, amely jog mindig egyik sarkalatos eleme volt a városi kiváltságnak és szabadságnak.

III. Endre 1301. január 14-én halt meg, s miután ő volt az Árpádok utolsó férfi sarja, vele együtt kihalt az Árpádok uralkodó családja is. Az Árpád-ház kihaltával nemcsak a magyar nemzet, hanem Erdély történetének is egy igen nagy és jelentős fejezete záródott le.

Erdély története az Árpád-házból származó királyok uralkodásának első századaiban meglehetősen homályos. Azokból a biztos történeti adatokból, amelyek e korszakból rendelkezésünkre állanak, feltétlenül megállapíthatjuk, hogy a honfoglalással egyidejűen jutott a magyarság birtokába és abban is maradt állandóan. Szent István alatt lett kereszténnyé és kapcsolódott szorosabban a magyar államhoz. Védelmi szempontból a székelység katonai erejének felhasználásával Szent László szervezte kelet felé a magyar királyság erős védelmi bástyájaként. II. Géza király idejében a szászok betelepülésével Erdély gazdasági és műveltségi tekintetben igen értékes népelemmel gazdagodik. A XIII. század első negyedében a *diploma Andreanum* kiadásával egy nemzetté tétetvén a szászság, az erdélyi három nemzet, Erdély későbbi alkotmányának ez erős három oszlópa is kialakul.

A tatárjárás 1241-ben fejlett és az akkori polgári művelődés és államkormányzat színvonalán álló, aránylag népes s gazdag tartományát pusztítja el a magyar államnak. Bár ez a pusztítás az országrész néprajzi térképén igen lényeges és súlyos változást okozott, a királyi hatalom gondoskodása és a benne lakó három nemzet életereje következtében nemcsak gyorsan helyreáll, hanem a jólétnek és a virágzásnak még magasabb fokára emelkedik, mint volt megelőzően.

Erdély néprajzi térképének e megváltozása következtében a XII. században a Balkán felől lassanként beköltöző románságban új népelem kezd tért foglalni a három erdélyi nemzet mellett. Számra nézve ez új népelem ez időben még csekély. Pásztorokodás lévén a főfoglalkozása, nincsen gazdasági, társadalmi és műveltségi súlya és azért nem emelkedhetik a más három nemzet mellé.

A magyar államot keletről fenyegető veszedelem is a kunok teljes bukásával e korszak vége felé megszűnik. Hatalmi üresség támad helyükön, tért nyitva a magyar állam keletre irányuló terjeszkedő politikájának, amelyet - a katolikus egyház érdekével párhuzamos lévén - a pápaság is támogat. Ez a külpolitikai irányzat IV. Béla uralkodásával kezdődik, de csak később, az Anjou uralkodóház alatt lesz határozott és céltudatos vezető szemponttá. Miben állott, mily célokat tűzött ki és minő eredményeket ért el - azt a következő fejezet fogja elbeszéli.

III.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A VEGYESHÁZBÓL SZÁRMAZÓ KIRÁLYOK ALATT

ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ ANJOU-HÁZ URALKODÁSA ALATT

(a)

(Erdély szerepe a trónért folyt versengésben. Kun László vajda és Bajor Ottó király egymáshoz való viszonya. Kán László vajda meghódol Róbert Károlynak. A szászok zavargásai. Tamás vajda lecsendesíti Erdélyt. A havasalföldi vajdaság megalakulása. Róbert Károly uralkodásának utolsó évei.)

A III. Endre halálával bekövetkezett zavaros időkben Erdély meglehetősen nagy szerepet játszott. Kán László vajda Péter erdélyi püspök segítségével Erdélyt fejedelmi hatalommal kezdte kormányozni. A trónkövetelők egyikére sem volt közömbös, hogy Kán László vajda és Péter püspök melyiknek állanak a pártjára. 1303-ban az esztergomi érsek egyházi átokkal fenyegette meg az erdélyieket, ha nem állanak Róbert Károly mellé. Kán László vajda e fenyegetéstől nem ijedett meg, mert biztos volt benne, hogy Péter püspök nem fogja kihirdetni az egyházi átkot.

Hogy Vencel királlyal szemben Kán László vajda és egyáltalán az erdélyiek minő álláspontot foglaltak el, határozottan nem tudjuk. Világosabb a helyzet utódával, Ottóval szemben. A szászok habozás nélkül Ottó pártjára állottak és meghívták, hogy látogassa meg Erdélyt. Ottó e meghívásnak eleget tett és 1306-ban Erdélybe jött. Kán László vajda a király elébe ment és hódolattal fogadta. Állítólag azzal a szándékkal jött Ottó Erdélybe, hogy a hatalmas vajda leányát feleségül vegye és magát ily módon is megerősítse a trónon. A szászok haragudtak a vajdára, mert az nemcsak a szász ispánságot kerítette kezébe, hanem jogait is igyekezett mindenben korlátozni. A királyt lebeszéltek szándékáról és az anélkül tért vissza Budára, hogy a vajdát lakóhelyén meglátogatta volna.

A következő évben Ottó célszerűnek látta ismét Erdélybe jönni és pedig avégett, hogy a vajdával végleg tisztába jöjjön. Magával hozta Szent István koronáját is. A vajda Péter püspököt bízta meg fogadásával, aki a királyt a vajda egyik várába vezette. Rövid idő múlva arról győződött meg, hogy nem vendég, hanem szigorúan őrzött fogoly. A koronát és a koronázási jelvényeket kénytelen volt a vajdának átadni. Csak ezután szabadulhatott ki a fogságból egyik hívének, Serényi Imrének segítségével és utazhatott vissza hazájába, ahonnan többé vissza sem tért.

Ottó eltávozása után Róbert Károly versenytárs nélkül maradt. Hogy kétségbevonhatatlanul törvényes királya lehessen Magyarországnak, Szent István király koronájával kellett volna magát megkoronáztatnia, csak hogy a korona Kán László vajda birtokában volt, aki nem akart semmi áron meghódolni, mert tudta, hogy ha meghódol, azt a hatalmat, amelyet magához ragadott, nem tarthatja meg.

1307-ben meghalt Péter püspök és Kán László vajda helyébe saját fiát, Benedeket tette. Gentilis bíbornok, a Róbert Károly érdekében buzgólkodó pápai követ Benedek püspök útján igyekezett a vajdát meghódolásra bírni. Hosszas alkudozás, egyházi átokkal való fenyegetés után 1310-ben annyit sikerült elérni, hogy a vajda meghódolt, a koronát a koronázási jelvényekkel együtt kiadta. Így sikerült aztán Róbert Károlynak magát Szent István koronájával megkoronáztatnia.

Kán László vajda meghódolása után sem lett Erdélyben csendesség. Benedek püspök és a szászok a tized miatt összetűztek. A püspök erélyesen követelte a tized fizetését. A szászok nemcsak megtagadták, hanem 1308-ban küldöttjeik útján a káptalan előtt írásban is tiltakoztak. A kanonokok el akarták fogatni a tiltakozó szász küldötteket, de azok megszöktek. Nemsokára nagy lovas és gyalogsereggel tértek vissza. Megrohanták a káptalant, elfoglalták a székesegyházat és a püspöki s káptalani épületeket feldúlták.

Róbert Károlynak később magának is meggyűlt a baja a szászokkal, akiknek különösen az fájt, hogy a szász ispánság Kán László vajda halála után is Szécsényi Tamás vajda kezében egyesítve maradt. 1324-ben Henning, péterfalvi geréb vezérlete alatt fegyverre keltek. A vajda hadereje nem volt elégséges a szászok ellen s azért a király kunokat küldött Erdélybe, kiknek segítségével a vajda a szászokat megverte. Maga Henning is életét vesztette a csatában.

Szécsényi Tamás vajdának, aki nemcsak a szász, hanem a székely ispánságot is egyesítette kezében, nehezen sikerült Erdélyben rendet csinálni, mert nemcsak a szászok nyugtalankodtak, hanem egyes főurak is, mint Vas Miklós csicsói várnagy, egy Mózes és egy Péter nevű főúr, kiket Szécsényi Tamás vajda fegyverrel kényszerített nyugalomra.

Róbert Károlyt ezek a különböző kisebb-nagyobb fegyveres ellenszegülések és felkelések a győzelem után sem indították bosszúra, vagy kegyetlen megtorlásra. A büntetésben nemcsak mérsékletet tanúsított, hanem útját is egyengette a végleges kiengesztelődésnek. Még a csatátéren elesett lázadó Henning fiainak is visszaadta 200 gira lefizetése mellett atyjuknak birtokait.

1330-ban a későbbi történet szempontjából igen nevezetes esemény történt, nem ugyan Erdélyben, hanem Erdély közvetlen déli szomszédságában, Havasalföldön. A király hadat vezetett Basarab havasalföldi vajda ellen azért, mert az ellene hűtlenül feltámadván, a Szörényi bániságot, Havasalföldnek az Olton túl levő részét, a mai Olteniát, amely magyar terület volt, elfoglalta. Egy régi magyar krónika - a *Bécsi Képes Krónika* azt írja - hogy a királyt e hadjáratra Szécsényi Tamás erdélyi vajda ösztönözte, aki Havasalföldet is szeretete volna Erdélyhez csatolva, vajdai, hatalma alá vonni. Ez állításnak semmi elfogadható történeti alapja sincs. A Basarab vajda ellen vezetett háborúnak olyan külső politikai okai voltak, amelyek összefüggtek a középkori magyar állam keleti, illetőleg balkáni politikájával.

A tatárjárás nemcsak Erdély néprajzi térképén idézett elő nagy változást, hanem a mai Havasalföld és a Balkán félsziget északkeleti részében is. A tatárok ez alkalommal végleg megbuktatták azt a kun birodalmat, amely a kunoknak a besenyőkön 1060 körül aratott győzelme után Moldva és Havasalföld területén alakult meg. A kunok helyét a tatárjárás után ezen a földön a mai Bulgáriában felbomlásban levő bulgáro-vlach birodalom egyik mozgékonyabb eleme, a vlach (a mai románok ősei) foglalta el, amely különben már a kun birodalom bukása előtt is megkezdte egyes törzsfőnökök (kenézek, vajdák) vezérlete alatt kisebb-nagyobb csoportokban való átkelését az Al-Duna jobbpartján elterülő termékeny síkságra.

Hogy a VI. század végén, 581-ben a mai Havasalföldön szlávok laktak, arról Menandrosz görög írótól értesülünk, ki elbeszéli, hogy Baján, az avarok kagánja az itt lakó szlávokat haddal támadta meg. A bolgárok a VII. században tűntek fel a

Balkán félszigeten, Asparuchnak, a bolgár birodalom megalapítójának hatalma a Duna mindkét partjára kiterjedt, amit bizonyít az is, hogy a görög írók világosan megkülönböztetik a dunán innen és a dunántúli bolgár birodalmat. A mai Havasalföld területén a szláv helynevek éppen olyan többségben vannak, mint Erdélyben.

A tatárjárás után a bolgáro-vlach birodalom északkeleti részébe a tatárok fészkeltek be magukat. Délnyugati részét, a mai Makedóniát pedig a szerbek foglalták el. E két idegen hódítás arra kényszerítette a vlachokat és bolgárokat, hogy arra a területre vonuljanak vissza, amelyen még a bulgáro-vlach birodalom fennállott. Az így mozgásba jött tömeg, különösen annak mozgékonyabb része, a félnomád életet élő vlachság, egyre sűrűbb csoportokban jött át a Dunán. Ezek az így bevándorló vlachok egyes törzsfőnökeik (kenézek és vajdák) alatt kisebb-nagyobb államféle szervezeteket alakítottak a felbomlott kun állam területén.

A kun birodalom szétrombolása után való időből a mai Havasalföld etnográfiai képeről az az oklevél világosít fel, amellyel IV. Béla a Johanniták nagymesterének adja a mai Olteniát (Szörénységet). Ez oklevélből megtudjuk, hogy a mai Olteniában Ioan és Farkas kenézek, meg Litvaj [Litovoj] vajda alatt románok laktak, az Olttól keletre pedig Seneslav [Seneslaus] vajda alatt szintén. Ezt az egész földet IV. Béla a Johannitáknak adta, kivéve Litvaj kenézségét. IV. Béla, mint a kunok királya és ura rendelkezett az utánuk pusztán maradt területekkel.

Kun Lászlónak egy 1282-ben kelt okleveléből tudjuk, hogy a király egyik embere, Sóvári Sós György az engedetlen Litvaj vajdát 1275-ben megölte, testvérét, Barbatot elfogta, és a királyhoz vitte. A király azonban Barbatot, miután hűséget fogadott és tetemes váltságdíjat fizetett, szabadon bocsátotta.

Litvaj vajda e lázadásától egészen 1324-ig nem tudunk semmit Havasalföld történelméről. Kantakuzénos bizánci történetíró arról értesít, hogy 1324 táján Basarab Havasalföld vajdája Sisman Mihály vidini bolgár cárnak fegyveres segítséget adott a görög császár ellen. Ugyanebben az évben a pápa is írt egy levelet a katolicizmus felé hajló Basarabnak, Havasalföld vajdájának, a szeretett fiúnak és nemes férfiúnak.

Róbert Károlynak egy 1332-ben kelt oklevele Basarab vajdát Tokomeri fiának nevezi. Ez a Tokomeri senki más, mint Tugomir [Toktemir vagy Tihomir] Basarab, a Basarab vajda apja. Valószínű, hogy Litvaj vajda leveretése után ez a Tugomir kezdte meg először saját hatalma alatt egyesíteni a kisebb-nagyobb kenézségeket, és aztán magát függetleníteni a magyar király fennhatóságától. Fölhasználta a magyar államnak azt a gyengeségét, amely a különböző párt- és trónvillongások következtében IV. Béla halálától egészen addig az időpontig tartott, míg Róbert Károly a trónon megszilárdult.

Róbert Károly a Basarab ellen viselt háborút elveszítette és ez alkalmul szolgált Basarabnak, hogy megalapíthassa az első román államot. Így lettek az eddig félnomád vlach pásztorok nemzetté és országuk, amely a kun állam bukása után több kisebb-nagyobb kenézségből mozaikszerűen volt összerakva, félig független állammá.

A Basarab vajda ellen viselt szerencsétlen háború után tizenkét év telt el Róbert Károly haláláig. Ez évtized Erdélyben az aránylagos csendesség és a nyugalom korszaka volt. Szécsényi Tamás vajda a király óhajtásainak és utasításainak szellemében okosan kormányozta Erdélyt. Ez időszakban kezdett Erdélyben a városi élet nagyobb lendületet venni. Mikor Róbert Károly halála után I. vagy Nagy Lajos a trónra lépett, Erdély birodalmának egyik virágzó és legrendezettebb tartománya volt.

(b)

(A szászok lázadása. Nagy Lajos erdélyi politikája. Nagy Lajos reformjai. Lackfi vajda háborúi a tatárok ellen. A moldovai vajdaság megalakulása. A törökök megjelennek a Balkánon. Az erdélyi románság helyzete Nagy Lajos uralkodása idején. A magyar királyok, mint a katolikus vallás terjesztői a Balkánon. Nagy Lajos háborúja Vajkó havasalföldi vajdával. Erdély gazdasági és művelődésbeli fejlődése Nagy Lajos uralkodása idején.)

Mikor Lajos király trónra lépett, Erdély kormányzása nagyon kellemetlen eseménnyel kezdődött. A szászok terhesnek találták Róbert Károlynak azt az intézkedését, amellyel a kamarai nyereségből származó jövedelmet egyenes (*portalis*) adóvá változtatta át. Ebben régi kiváltságaik megsértését látták és fegyveresen állottak ellen. Lajos király személyesen vezetett hadat a szászok ellen, "akik a győztes király által megzaboláztattak, és engedelmességre kényszerítettettek". Lajos király e győzelmére arra bírta Basarab vajdát is, hogy gazdag ajándékokkal személyesen jöjjön Erdélybe és hódoljon meg Lajos királynak.

Amit Róbert Károly megkezdett Erdélyben, azt utóda, Nagy Lajos még nagyobb mértékben és sikerebben folytatta. Egyetlen magyar király sem látogatta meg annyiszor személyesen Erdélyt, mint ő. Legkiválóbb hadvezéreire és államférfiira bízta az erdélyi vajdaságot, akiknek kezében legtöbbször a szász és székely ispáni hatalmat is egyesítette.

Nagy Lajos uralkodása a középponti államhatalom erőteljesebb érvényesítésén kívül különösebben a városi élet fejlesztése érdekében tett nagyjelentőségű intézkedések következtében hatott Erdélyre üdvösen. Erdély szász városai: Brassó, Szeben, Beszterce, sőt az akkor már magyarosodni kezdő Kolozsvár is ez intézkedések következtében lettek jelentékeny iparos és kereskedő városokká, a Magyarországon keresztül Lengyel- és Németország felé irányuló keleti (levantei) kereskedelem átmeneti és közvetítő állomásaivá. Ez időben alakulnak meg a kisebb székely és magyar városok is, mint Marosvásárhely, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Dés, Torda.

A két Anjou király alatt Erdélynek köz- és magánjogi élete ugyanazon nevezetes átalakuláson ment keresztül, mint az anyaországé. A székelyek és szászok külön alkotmányos szervezete sértetlenül megmaradt, de a magyar területen nagy változás történt.

Az Árpád-házbeli királyok idejében a nagy földterületekkel rendelkező királyi vármegye volt a honvédelem szilárd alapja. E földbirtokok azonban II. Endre király uralkodásának kezdete óta a tiltó rendelkezések ellenére is egyes előkelő családok magánbirtokaivá lettek, amelynek következtében a királyi vármegyei rendszeren felépült honvédelem alapjai rendkívül meggyengültek. Az Anjou királyok a régi honvédelmi rendszer helyébe a nyugati feudális államokban ismeretes

banderiális rendszert tettek, amelynek következtében a birtokos nemesi családok, a közjogi méltóságok stb. tartoztak birtokaik arányában bizonyos számú katona kiállításáról és hadjárat esetén eltartásáról is gondoskodni.

E banderiális rendszer súlyos és költséges terhet rótt a nemesség vállaira, s ezért kárpótlásul az eddig szabad költözködés birtokában levő parasztság felett nagyobb hatalmat kapott. A királyi vármegyék helyét a nemesi vármegyék foglalták el. A várföldek a nemesek birtokába kerülve, a várjobbágyok és várnépek nagyobbik része, amely nem emelkedhetett a nemesi rend sorába, jobbágygá lesz és földesúri hatalom alá kerül, mert Nagy Lajos a jobbágyokat, akik fölött eddig a királyi ispánok és tisztviselők bíráskodtak, 1365-ben földesúri bíráskodás alá veti. {* helyesebben: a XIV. század elején az úriszék minden birtokos által tartható lesz.} Ennek következtében a nemesi rend megerősödik, a parasztok pedig szabad parasztokból földhöz kötött jobbágyok lesznek, amely állapot később nagy elégedetlenségnek lesz okozója a legszámosabb társadalmi réteg körében.

Ez intézkedések következtében Erdély igen tetemes haderővel tudta segíteni Nagy Lajost nápolyi hadjáratában. E hadjárat egyik főhőse és Nápoly első magyar kormányzója is Erdély vajdája, Lackfi István volt. Egy másik Lackfi, az előbbinek testvére, Endre, a székelyek ispánja váltotta fel Nagy Lajos hazatérével Nápoly kormányzóságában Lackfi István.

Amíg Nagy Lajos Itáliában hadakozott, addig az Erdélyt kelet felől fenyegető veszedelem magnövekedett és állandósulni látszott. A Kipcsak-tatórok beütései Moldva felől egyre gyakoribbak lettek. E tatár beütések léginkább a székelységet és a Barcaságot pusztították. 1352-ben Lackfi Endre vajda és a székelyek ispánja a király parancsára főleg székely hadakkal támadólag lép fel a tatárok ellen. Betör Moldvába. A tatárokat megveri és az ütközetben a tatárok vezére, Athlamos is életét veszíti. Több ezer tatár esik ez alkalommal fogságba, kiket Lackfi Endre Magyarországra hoz, hol azok felveszik a keresztény hitet és letelepednek.

E csatavesztés következtében Moldva megszabadul a tatároktól és félíg-meddig uratlan tartománnyá válván, alkalmassá lesz arra, hogy benne a második román állam is megalakuljon.

Nagy Lajos királynak egy 1343-ban kelt oklevele azt mondja, hogy Máramarosban [a Magyarországra menekült] Bogdán vajda a múlt télen egyik rokonával, Kelecei Dénes fiával, Jánossal erőszakoskodott és félvén a büntetéstől, hűtlenül kiszökött Moldvába. Nagy Lajos királynak egy másik, 1349-ből származó oklevele azt is elbeszéli, hogy Gyula, Dragos fia elpanaszolta, hogy rokona, István a hűtlen Bogdánhoz csatlakozott, őt és fiát pedig elűzte birtokairól. Kéri a királyt, hogy helyeztesse vissza birtokaiba.

Bogdán vajda István és más szökevények társaságában a tatároktól megszabadult román és egyéb elemeket maga köré gyűjtve, megtette magát azoknak vajdájává. Vajdasága nem terjedt ki az egész Moldvára, hanem annak csak a Máramarossal határos északnyugati részére. Az egész Moldvát egy vajdaságban csak később egyesíti a litván eredetű Koriatovics Jaga. A román történetírók azt mondják, hogy Koriatovicsot a moldvaiak önként választották fejedelmükké. A valóság azonban azt mutatja, hogy miután Moldvában nagyszámú kisorosz sereg* élén jelent meg, inkább hódító Koriatovics nem sokáig uralkodott, mert megmérgezték. Helyébe a havasalföldi Basarabbal rokon Musát család kerül Moldva vajdai székébe. {* A sereget jórészt Halicsban és Volhíniában toborozta.}

A moldovai vajdaság megalapításának előidézője tehát a máramarosi vajdák családi perpatvara volt.

De honnan kerülnek ezek a vajdák ősei népükkel együtt Máramarosba? A régi orosz krónikák elbeszélik, hogy Kun László király 1284-1285-ben, félvén a tatárok betörésétől, segítséget kért Rómában és Konstantinápolyban is. Ez utóbbi helyről nagyszámú segítséget küldöttek a mai Szerbiában levő Ibar folyó vidékéről. Ezek az Ibar vidékéről. való románok, egyesülve a magyarokkal, a felső Tisza völgyében megverték a tatárokat. Miután nem akartak hazájukba többé visszamenni, a király őket Máramarosban letelepítette.

Nagy Lajos király uralkodásának körülbelül a közepén a Balkánon egy új és minden eddiginél erősebb hódító hatalom lép fel, a török, amely a következő századokban nemcsak a Balkánra, hanem Magyarországra, sőt az egész Közép-Európára is végzetes hatást gyakorolt. E veszedelemmel szemben Erdély volt Nagy Lajos király birodalmának keleti védőbástyája és ez magyarázza meg, hogy miért volt elsősorban Erdély gondoskodásának tárgya.

1366-ban Erdélybe jött s áprilistól egészen augusztusig időzött itt. Bejárta a magyar és székely vidékeknek minden nevezetesebb helyét. Besztercét két ízben látogatta meg s felruházta e várost is a Szebennek adott kiváltságokkal. A hét szász széknek - a szebeni ispánságnak is - megerősítette kiváltságlevelét. Legnevezetesebbek azonban a Tordán július hóban tartott országgyűlés végzései.

A királyi oklevél, amely e végzéseket összegezte, elmondja, hogy "Erdélyben a közbiztonság állandóan veszélyeztetve van és a közrendet különösen a románok, kiknek állapota rendezetlen, állandóan háborgatják. Teljes jogot enged a gonosztevők kiirtására".

A tatárjárás után eltelt szász évben (1242-1342) a románság Erdélybe való beköltözésének három földrajzi iránya mutatható ki. Egyik Fogaras vidékén, hol már a XIII. század elején megjelennek, a másik a mai Hunyad és Krassó-Szörény, a harmadik a mai Máramaros és Beszterce vidékén. Eleinte csak a királyi jószágokon települnek le, később a király megengedi az erdélyi püspököknek és a káptalannak is, hogy jószágaikra románokat telepíthessenek. Nagy Lajos idejében már a városok, sőt a magános földesurak is telepíthetnek bevándorló románokat.

A balkáni románság első társadalmi alakulata az egy nemzetség települőhelye, szállása, *a katun* volt. A katun előjárója a nemzetség feje, *a kenéz* volt. Hogy kik és mik voltak a kenézek, világosan megmondja Nagy Lajos egy 1350-ben kelt oklevelének következő helye: "remélvén, hogy az ő szorgos gondoskodásuk által vlach falvaink sok lakost nyernek, adjuk a kenézséget", és egy 1352-ben kelt másik oklevél, melyben Szeri Pósa Krassó megyei ispán ezeket írta: "Mutnok pataka lakatlan földét kérték tőlem olyan szabadsággal, mint aminővel a sebest kerületben lakó kenézek bírják az ő falvaikat, hogy azt benépesítsék."

A kenéz tehát nemcsak nemzetségszó, hanem telepítési vállalkozó is, ki azért kap a királytól valamely lakatlan földet, hogy azt betelepítse és aztán a telepések felett maga és utódai nem főbenjáró ügyekben bíráskodjanak. Ez a kenézi vagy vlach jog (*ius valachicum*) eredete. Ezek a kenézségek az adományozott föld területéhez mérten kisebbek, nagyobbak. Volt olyan

kenézség, amelyhez 300 család tartozott, de olyan is, amelyben alig volt négy-öt család. Ennek következtében tekintélyben és rangban az egyes kenézek között is nagy különbség volt.

Ahol az apróbb és nagyobb kenézségek nagy számban voltak, mint Máramarosban és Hunyad megyében, ott a kenézek maguknak vajdát választottak, vagy a várispán nevezett ki vajdát, s akkor nem a kenézek, hanem a vajdák állottak összeköttetésben a király tisztviselőivel. A vajda szedte össze a kenézektől a királynak járó jövedelmet és ő ügyelt fel arra, hogy az alá tartozó kenézségek mindenike pontosan teljesítse tartozásait. Míg a kenézség apáról fiúra szálló vagyoni tulajdon volt, addig a vajdaság személyes tiszttség, mely nem volt örökölhető. A vajdák között is az igazgatásuk alá tartozó kenézségek nagysága, száma és gazdasága szerint éppen olyan rang- és tekintélybeli különbség volt, mint a kenézek között.

A XIV. és XV. századból származó oklevelek arról tanúskodnak, hogy a kenézek között nagyon sok erőszakoskodó ember volt. Számtalanszor megtörténik, hogy egymás házára törnek, azt felgyújtják és az értékeesebb tárgyakat elrabolják. Emberölés, gyújtogatás, idegen jószágban való prevarikálás (akadékoskodás) napirenden van közöttük. Az erdélyi püspök több ízben panaszkolt, hogy a püspöki és káptalani jószágokban lakó kenézek szántóföldeket, kaszálókat adogatnak el, mintha az övék volna; alattvalóikat új terhekkel nyomorgatják, sőt a földesúri hatóság alól még fenyegetésekkel is ki akarják vonni magukat.

A félnomád pásztorkodó román telepeselek és az állandó lakású és földművelő erdélyi magyarok s szászok között ugyanaz volt a viszony, mint az alföldi földművelő magyarság és a nyájaival szerte kóborló kunság között. Világosan mutatja ezt az a szerződés, amelyet Goblin püspök közbenjárására a szebenvideki szászok és a románok kötöttek egymással.

E szerződés értelmében a Szeben környékén élő románok és kenézük, Vladimir, a szászok részéről történetek miatt nem kívánnak semmi kártérítést; a szászok is megbocsátanak minden gyilkosságot, gyújtogatást, lopást és pusztítást, mit a románok elkövettek. Ezentúl nem szabad a románoknak engedelem nélkül a szász földön legeltetni, és a gonosztevőket elrejtetni, mert az orgazdat éppen úgy elégetik, mint a gonosztevőt. A gyilkos, a gyújtogató tűzben hal meg, ha két tanú bizonyít ellene, sőt a gyújtogatással fenyegető is, ha heten tanúskodnak ellene. A románok arra kötelezik magukat, hogy éjjel nem járnak és az ijazásban nem gyakorolják magukat.

Ezek a tények magyarázzák meg Nagy Lajos királynak 1366-ban hozott és fentebb már idézett királyi oklevelében foglalt szigorú intézkedéseit, hogy az elszaporodott gonosztevőket ki kell irtani.

IV. Béla király óta a magyar királyok balkáni politikájának katolikus egyházi irányzata is egyre nyilvánvalóbbá lett. Ez irányzat tetőpontját az Anjou királyok alatt érte el. A katolikus hit terjesztése a pogány besenyők és kunok között természetes és magától értetődő járuléka volt e politikának, mert hogy e harcias népek békés szomszédai, vagy éppen alattvalói legyenek a magyar királyságnak, első feltétele volt, hogy keresztényekké, illetőleg katolikusokká legyenek.

Magyarország balkáni szomszédai: a szerbek, bolgárok és az éppen most állammá szerveződött románok keresztények voltak ugyan, de nem katolikusok. Mikor a magyar állam ezeket is hatalmi érdekkörébe igyekezett vonni előbb Bizánccal, később pedig a török birodalommal szemben, akkor igyekezett őket a katolikus egyház kebelébe is bevinni. A magyar királyok balkáni politikáját csak ily feltétel alatt volt hajlandó a Szentszék támogatni. A magyar királyok pedig nemcsak hű fiaik voltak a Szentszéknek, hanem apostoli királyoknak is érezték magukat. Ez ok miatt e nemzetek számára, különösen az Anjou királyok alatt a magyar királyok főhatóságának elismerése annyit jelentett, mint katolikusá lenni, vagy legalább készségesen és ellenvetés nélkül tűrni a katolikus egyháznak a világi hatalomtól erősen támogatott térítő munkásságát.

Basarab fia, Sándor, aki Lajos királynak első erdélyi látogatása alatt meghódolt, 1364-ben meghalt. Utóda Vlajkó [Vladislav vagy Vlaicu] vajda* lett. {* mai történetírás Lajk néven illeti.} Ő is elismerte Nagy Lajost urának, de a hűséget nem tartotta meg. Nemcsak büntetlenül hagyta a Havasalföldre térítés végett küldött minoriták megölését, hanem be is tört Erdélybe, hol a Barcaságot és Szeben vidékét feldúlta, a tolmácsi kolostort pedig elhamvasztotta.

Nagy Lajos ezért 1368-ban hadat küldött ellene. Egyik, többnyire székelyekből álló magyar sereg a Barcaságból nyomult Lackfi Miklós vajda és székely ispán vezérlete alatt Havasalföldre. Itt a Jalomica folyó mellett a vajda vezérét, Dragomirt megverte és több megerősített helyet elfoglalt. Később a győzelmében elbizakodott magyar hadsereg elővigyázatlanul nyomulván előre, olyan teljes vereséget szenvedett, mint a minőt 1330-ban Róbert Károly vezérlete alatt.

A másik magyar hadsereg [Lajos és] Garai Miklós macsói bán vezetése alatt szerencsésebben harcolt. Sikerült magát a főhadserget vezető Vlajkó vajdát megvernie. Vlajkó ekkor hajlandónak mutatkozott a békekötésre. A béke hosszas alkudozás után Lépes Demeter mester közvetítésével létre is jött. A király meghagyta a Szörénységet a vajda birtokában. De hogy magyar jogcíme meglegyen hozzá, szörényi bánná tette. 1369-ben egy lépéssel tovább ment a király és neki adományozta hűbér gyanánt a fogarasi uradalmat, azon feltétel alatt, hogy azt újra telepítse. A vajda viszont urának és királyának ismerte el Nagy Lajost. Ez idő óta viselték a havasalföldi vajdák latin okleveleikben a következő címet "*Dei et regis Hungariae gratia Vojvoda Transalpinus, banus de Zeurinio et Dux novae plantationis et terrae Fogaras*" (Az Isten és Magyarország királyának kegyelméből Havasalföld vajdája, Szörényi bán, az új telepítés és Fogaras hercege).

E békének egyik feltétele volt, hogy Vlajkó országában a katolikus vallás terjesztésében közreműködjék. Erre való hajlandóságának jeléül rendeletet adott ki, amelyben meghagyta, hogy azt a püspököt, akit az erdélyi püspök, Demeter küld, minthogy országa atyjának, Sándor vajdának ideje óta ez egyházmegyéhez tartozik, alattvalói szívesen fogadják és mindenben támogassák.

Nagy Lajosnak térítői buzgalma Moldvára is kiterjedt, ahol ez időben szintén egy, Vlajkó vagy Lackó [Latko] nevű vajda uralkodott, aki hajlandóságot mutatott a katolikus egyház iránt. 1370-ben Szeret városában katolikus püspökséget is állítottak.

Nagy Lajos ily módon akarta a mindinkább fenyegető török veszedelem ellen való védekezés előmozdítása céljából a két román vajdát birodalmának érdekkörébe szorosabban bevonni. Hasonlóképpen erős térítő buzgalmat fejtett ki az erdélyi románság körében is. Erre Rómából nyert ösztönzést, mert hiszen VI. Kelemen pápa még 1345-ben felszólította az erdélyi ferencrendi szerzeteseket a románok megtérítésére. Spoletoi Antal olasz ferencrendi szerzetes sokat is megtérített azok közül, akik "az ország szélei felé a tatárok szomszédságában lagnak..." IX. Gergely pápa 1370-ben az esztergomi és kalocsai érsekek

véleményét óhajtotta megtudni arra vonatkozóan: nem volna-e célszerű egy külön román püspökség felállítása. Nagy Lajos király, hogy hatalmi eszközökkel is elősegítse a térítő munkásságot, elrendelte, hogy egyetlen kenéz se kaphasson királyi adományos jószágot, ha nem katolikus.

E térítői munkásságnak azonban számbavehető sikere sem most nem volt, sem később nem lett. A vajdák csak külső kényszer nyomása alatt tanúsították színleges hajlandóságot a katolikus vallás iránt. Mihelyt a kényszerítő nyomás megszűnt, azonnal vége lett a hajlandóságnak. A nép már a tizedfizetés kötelezettsége miatt sem viseltetett hajlandósággal a katolikus egyház kebelébe való térés iránt. A katolikus papság szigorúan megkövetelte a tizedet, a görögkeleti egyház pedig nem ismerte a tizedfizetés kötelezettségét.

Az erdélyi városi élet és ipar szempontjából igen nevezetes volt Nagy Lajosnak az az intézkedése, amellyel 1376-ban megbízta Goblin püspököt és Scharfenecki János tolmácsi várnagyot, hogy a szászokat gyűjtsék össze és velük az ipar szervezésére vonatkozóan tanácskozzanak. E tanácskozásnak volt eredménye az a céhrendszer, amely valóságos felvirágoztatója lett az erdélyi szász iparnak.

Erdélyt utolszor 1377-ben látogatta meg. Nevezetes volt brassói időzése. Ekkor bírta rá a szászokat, hogy Törösvárt újra építsék és annak védelméről állandóan gondoskodjanak. Viszonzásul a barcasági falvakat kivette a székely ispán hatósága alól és Brassóhoz csatolta. Ekkor adományozta Kolozsvárnak Feleket, a maga román telepeseivel.

Amint az eddig előadottakból látható, Erdély Nagy Lajos hosszú uralkodása alatt mindig elsőrangú tárgya volt kormányzati gondoskodásának. Messzelátó tekintete nemcsak azt ismerte fel, hogy Erdély keleti védőbástyája a magyar birodalomnak, hanem azt is, hogy igazi támasztópontja a Balkán felé irányult magyar nagyhatalmi politikának is.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A LUXEMBURG-HÁZ URALKODÁSA ALATT

(Zsigmond trónralépése. Zsigmond háborúi a román vajdákkal. A román vajdák a törökkel szövetkeznek. A huszita mozgalmakkal kapcsolatos egyházi zavarok. Az 1437-i parasztlázadás. A három erdélyi nemzet uniója. A románság szerepe a parasztlázadásban. Zsigmond Erdély védelmére vonatkozó intézkedései. Zsigmond uralkodásának gazdasági és művelődési eredményei.)

Nagy Lajos halála után idősebbik leánya, Mária örökölte a magyar királyi trónt. Mária még csak tizenegy éves volt. Helyette anyja, Erzsébet özvegy királyné kormányozott. A főurak egy része elégedetlen volt Erzsébet kormányzatával s ezért elhatározták, hogy Nagy Lajos király egyik rokonát, Durazzói Károly nápolyi királyt emelik a trónra. Ennek következtében hosszú ideig tartó trónvillongás állott be, amely Durazzói vagy Kis Károly, továbbá Erzsébet özvegy királyné megöletésével és Mária királynő bebörtönöztetésével végződött.

Máriát még atyja eljegyezte volt IV. Károly német császár és cseh király fiával, Luxemburgi Zsigmond brandenburgi örgróffal. Zsigmond Csehországban értesült jegyesének, Máriának bebörtönöztetéséről és onnan egy kisebb hadsereg kíséretében azonnal Magyarországra sietett. A Máriához hű maradt rendek 1387 elején Mária mellé Magyarország királyává választották. Megkoronáztatása után azonnal Mária kiszabadítására indult, akit azonban a velenceiek már előbb kiszabadítottak Novigrad várából.

Ezek a zavarok Erdélyben is éreztették káros hatásukat. Alkalmul szolgált arra, hogy Musat Péter moldovai és Mircse [Mircea] havasalföldi vajdák, elszakadva a magyar királytól, a lengyel királynak [Jagelló Ulászlónak és feleségének, Hedvignek] meghódoljanak (1387). Zsigmond egyik első feladatának tartotta a vajdákat visszatéríteni a tartozó hűségre. Mircse havasalföldi vajda meg is hódolt, de Péter vajda utóda, István makacsul ellene szegült a felszólításnak. Erre Zsigmond, Kanizsai Istvánt, a székelyek ispánját erdélyi, de főleg székely hadakkal Moldvába küldötte és csakhamar maga is utánament egy nagyobb haderővel. Zsigmond hadai István vajdának seregeit megverték, sőt székvárosát, Szucsavát is elfoglalták. A vajda békét kért és Zsigmondot elismerte urának és királyának.

Zsigmond uralkodása igazán válságos korszaka volt Erdély történetének. A hódító török hatalom az ő uralkodásának első évtizedében lett úrrá a Balkán félszigeten és vonta hatalma körébe a román vajdaságokat is, amelyek igazán két, sőt három malomkö közé jutnak, mert nekik nemcsak a török és a magyar, hanem - különösen Moldvának - a lengyel birodalommal szemben is, hogy önállóságukat némileg megőrizhessék, valóságos egyensúlyozó politikát kellett folytatniuk.

A vajdák vallásos okok miatt is hajlandóbbak voltak a törökkel jobb viszonyban lenni, mint a királlyal. A török csak politikai meghódolást, adót, harácsot és háború esetén segítő csapatokat követelt, de a románok vallását nem bántotta. Nem akarta őket mohamedánokká tenni. A magyar segítségnek és pártfogásnak feltétele pedig mindig a katolikus egyház kebelébe való térés volt. Zsigmond éppen úgy apostoli király volt, mint Nagy Lajos, sőt benn az országban még nagyobb buzgóságot fejtett ki. 1428-ban nemcsak megújította Nagy Lajosnak azt a rendeletét, hogy kenéz csak úgy kaphat királyi adományos jószágot, ha katolikus, hanem szigorúbbá is tette. Elrendelte, hogy azok a nemesek és kenézek, akik schizmatikus (görög keleti) papokat tartanak, elveszítsék birtokaikat. Meghagyta még azt is, hogy a karánsebesi, hátszegi, orsovai kerületekben schizmatikus és katolikus egymással házasságra ne kelhessen, hogy nemes, kenéz, sőt a paraszt is gyermekét csak katolikus pappal kereszteltetheti meg.

A román vajdák, hogy megnyerjék a török hatalom jóindulatát, figyelmét Erdélyre irányítják. Az első nagyobb török hadsereg 1420-ban Dán havasalföldi vajda ösztönzésére tört a délkeleti Kárpátok szorosán Erdélybe. A székelyek és szászok ellenük állottak, de a túlnyomó erejű török had győzelmet aratott rajtuk. Brassót elpusztította, a szászok által lakott Barcaságot és a székely Háromszéket feldúlta.

Zsigmond ez időben, mint német császár Németországban huszita ügyekkel foglalkozva, az erdélyi ügyekkel nem sokat törődött. Az erdélyiek nem remélhetvén segítséget a királytól, védelmükről maguk igyekeztek gondoskodni. Tordán országgyűlést tartottak és általános felkelést rendeltek el Dán havasalföldi vajda ellen. A vajda tudomást szerzett e készülődésről és Zsigmondnak letette a hűségesküt. Zsigmond megbocsátott neki és így az erdélyiek megtorló hadjárata elmaradt.

A török Dán vajdát ezért megfosztotta vajdai székétől és helyébe Radult tette. Zsigmond ezt nem tűrhethén, személyesen vezetett hadat a vajda ellen. 1424-től 1427-ig folyt a havasalföldi háború. Zsigmond győzött, de a győzelem nem akadályozhatta meg a törököt abban, hogy a havasalföldi hadaktól támogatva, több ízben be ne törjön Erdélybe és annak délkeleti részét el ne pusztítsa.

Zsigmondnak azonban a huszitizmussal nemcsak Németországban és Csehországban gyűl meg a baja, hanem Magyarországon is, mert e tan a Felvidéken, Délmagyarországon és Erdélyben számos hívőre talált. A Szerémségből kiűzött husziták Erdélyben keresztül menekültek a moldovai magyarság közé. A Kamenicából [Kamonc] kiűzött Tamás és Bálint, huszita hitre tért két szerzetes, Moldvának Tatros [Tatrosvásár] nevű magyar lakosságú városában fordították magyarrá a Bibliát.

A huszitizmus terjedését előmozdították Erdélyben azok a gyakran öldökléssé fajuló viszálykodások is, amelyeket az erdélyi püspök és a káptalan folytattak eleinte a szászokkal, később pedig a magyar nemesekkel is az egyházi tizedfizetés miatt. Ez állandó viszálykodások következtében Erdélyben a vallásos élet lehanyaglott, az egyházi tekintély és fegyelem szerteszállott. Egész községek tagadták meg a tizedfizetést. A falusi papok odahagyták plébániájukat úgyannyira, hogy a székelység között alig lehetett egyházi férfit találni. Súlyosabbá tette a helyzetet az is, hogy a püspök és a káptalan a tizedfizetés megtagadását tekintet nélkül a tized terhes voltára és a nép szegénységére, kizárólagosan a huszita eretnokség hatásának tulajdonították, és a nem fizetőket egyházi átokkal sújtották. A nép, ha akart volna, sem tudta volna vallásos kötelességeit teljesíteni, mert a templomokat bezárták, a szentségek kiszolgáltatását tiltották s ennek következtében az újszülöttek keresztlehetlenül maradtak, a halottakat pedig egyházi szertartás nélkül temették el.

Lépes György erdélyi püspök "e dögletes eretnecség kiirtására" 1436 elején Erdélybe hívta Marchiai Jakab minoritát, kit Rómából mint főinkvizitort küldöttek Magyarországra a huszitizmus elfojtására. Ő, mint egy a pápához küldött egykorú jelentés mondja: "saját élete kockáztatásával, de Sabaoth isten* segélyével küzdött, mint egy diadalmas harcos az anyaszentegyházért." A püspöki és káptalani katonaság segítségével verte le az ellenszegülőket, szigorú vizsgálatokat tartva és kemény büntetéseket osztogatva állította helyre az igaz hitet. {* A Seregek Ura - Biblia}

Lépes György püspöknek a tizedfizetésre vonatkozóan volt egy olyan intézkedése is, amely párosulva más hasonló természetű tényezőkkel, egyik okozója lett Erdély egész alkotmányos élete és közjogi szervezete átalakulásának. Az egyházi tized fizetését három éven át egyáltalán nem sürgette. Ezt azért tette, mert tudta, hogy rövid idő múlva a kinstár jobb és értékesebb pénzt fog veretni. Mikor ez az értékesebb pénz forgalomba került, elrendelte, hogy a három év óta hátralékos tizedet is az értékesebb pénzben kell megfizetni és nem a régiben, amelynek értéke csak egynegyede volt az új pénznek.

A parasztokat különösen az bántotta, hogy a földesurak megfosztották őket a szabad költözködés jogától. {* Valójában csak korlátozták, illetve azt sérelmezték, hogy emelték a földbért és soron kívüli adókat vetettek ki.} A parasztok elégedetlensége a Szamos mentén és Erdély középső részeiben nyílt lázadásban tört ki. A vajda hadai ellenük mentek, de a harc eredménye, bár nem volt döntő jellegű, mégis kedvezőbb volt a parasztságra, mint a vajda hadaira. A két fél között alkudozásra került a sor, amely azzal végződött, hogy a kolozsmonostori apátság előtt békét kötöttek, amelyben nemcsak a parasztság költözködési szabadsága biztosított, hanem a földesúrhoz való egész gazdasági és jogi viszonya is szabályoztatott.

E szerződésnek legnevezetesebb és egyszersmind a legveszedelmesebb pontja is az volt, amelyben kikötötték a parasztok, hogy joguk legyen évente egyszer összegyűlni a mai Szolnok-Doboka megyében levő Bábolna község mellett emelkedő hegyen és vizsgálatot tartani, hogy az urak megtartják-e becsületesen a most kötött szerződéseket, vagy sem. Aki nem tartja meg, tekintessék olyan hitszegőnek, aki nem számíthat a többi nemzetek védelmére.

E szerződést egyik fél sem tartotta meg, s azért a parasztok lázadása újból kitört éspedig nagyobb erővel. A nemesség ez alkalommal segítségül hívta a székelyeket és szászokat. A három nemzet küldöttei a mai Szolnok-Doboka megye Kápolna nevű községében találkoztak és itt egymással szövetséget kötöttek. Ez volt a híres *Unio trium nationum*. A parasztság végleges leverése után a három nemzet 1438. február 2-án Tordán országgyűlést tartott, amelyen megerősítették a Kápolnán kötött egyezséget.

Ez egyezésben a szerződő felek egymást kölcsönös segélyadásra kötelezték úgy a belső (a dühösködő parasztok), mint a külső (a török) ellenség ellen. A királynak, mint közös uruknak hűséget fogadtak, aki ellen nem fogják segíteni azt a szerződő társukat, amelynek a királlyal lenne összeütközése, hanem térden állva kérnének számára irgalmat és kegyelmet. Ez az *Unio trium nationum* nevezett szerződés alkotta alapját Erdély későbbi közjogának és alkotmányos fejlődésének, amely a három nemzet teljes politikai egyenjogúságán épült fel.

Abban a szerződésben, amelyet a diadalmas parasztok az erdélyi nemességgel a kolozsmonostori apátság előtt kötöttek, a következő kifejezés fordul elő az egyik parasztvezérre, Vajdaházi Pál mesterre vonatkozóan: "*vexilifer Universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum huius principatis Hungariae*" (Magyarország e tartománya magyar és román lakosai egyetemének zászlótartója). E kifejezésből: *vexilifer Universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum*, a román történetírók azt a következtetést vonták le, hogy az *Unio trium nationum* előtt a románok teljesen egyenjogú politikai nemzet voltak a többi három nemzettel és hogy ez az unió egyenesen csakis a román nemzet elnyomására köttetett.

Az *Universitas* szóból erre egyáltalán nem lehet következtetni, mert hiszen ez nemcsak a románokra, hanem a magyar parasztokra is vonatkozik, márpedig a magyar parasztok nem bírtak politikai jogokkal mint szokás volt mondani: "kívül állottak az alkotmány sáncain." Az *Universitas* szó ez oklevélben nem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint a szerződő parasztság egészét, minden különösebb jogi vonatkozás nélkül.

Miután a parasztok a tizedfizetés, a szabad költözés korlátozása és a jobbágyi szolgálmányok súlyos volta miatt lázadtak fel, világos, hogy abban szerepe a románság csak igen csekély részének volt. A románok ez időben nem lévén katolikusok, tizedet nem fizettek. Aránylag igen kevesen voltak a püspöki, káptalani jószágokon letelepítve, még kevesebben a magános földesurakén, s ott sem kilencedet fizettek, hanem ötvenedet. Túlnyomóan nagyobb részük kenézeik és vajdáik főnöksége alatt egészen más és könnyebb viszonyok között, kevesebb terhet viselve élt, mint a magyar parasztok. Okuk tehát nem volt, hogy általánosan, mint nemzet felkeljenek. Ebben a lázadásban azok a román parasztok vettek részt, akik a püspöki és a káptalani jószágokon voltak letelepítve.

Az 1437-i erdélyi parasztlázadás a magyar parasztok lázadása volt. Az ő vérük hullott e lázadás elfojtása alkalmával a nemesek, székelyek és szászok fegyvercsapásai alatt. A kápolnai szerződés is elsősorban ellenük irányult, mert ők voltak azok a dühösködő parasztok, kik ha fegyvert fogtak, az ország belső ellenségeinek voltak minősíthetők.

Abból, hogy e súlyos zavarok idején Erdély nemzetei maguk vették ügyeik rendezését kezükbe, téves volna azt következtetni, hogy Zsigmond egyáltalán nem törődött Erdéllyel. Erdély védelme a török támadásokkal szemben hosszú uralkodása alatt több ízben volt gondoskodása tárgya.

1426-ban szándéka volt a Barcaságtól a Vaskapuig terjedő déli határvonal mentén fekvő egész területet a német lovagrendnek adni át. Ez év április 9-ről kelt levelében fel is szólította a rend nagymesterét, hogy egynéhány lovagot küldjön Erdélybe. Három évig folyt a levelezés Zsigmond és a rend nagymestere között, de a terv mégsem valósult meg.

1435-ben nemcsak a banderális rendszert fejlesztette tovább, hanem az úgynevezett telekkatonaságot is felállította, ami abból állott, hogy minden jobb módú birtokos nemes tartozott 33 jobbágy után egy, és minden 100 jobbágy után 3 katonát kiállítani. A telekkatonaság eltartására hadiadót is vetettek ki. Erdély hadereje ez időben a következő alkatrészekből állott: a vajdának, a püspöknek, a székely ispánnak egy-egy 500 emberből álló dandára volt. A kolozsmonostori apátság 50 embert állított ki, hasonlóan a káptalan és a prépostságok is. A városok is tartoztak egy bizonyos mennyiséget kiállítani. Brassó 150 fegyverest tartozott adni. Az erdélyi megyék 3000, a székelyek és szászok 2000-2000 emberrel tartoztak a király háborúiban részt venni. A várak őrségét a király költségén tartották el, s azok a vajda parancsnoksága alá voltak rendelve. A határok őrzése a székelyek és szászok kötelezettsége volt.

Zsigmond király uralkodása az ismertett zavarok és nehézségek ellenére sem volt haszon nélkül való Erdélyre. Azok az intézkedések, amelyeket a városok, az ipar és kereskedés, egyszóval a polgári osztály emelése érdekében tett, igen jó hatással voltak különösen a városok fejlődésére, amelyek ez időben már nemcsak egyszerű lerakódó helyei és közvetítői voltak az Európa északnyugati országai felé irányuló levantei kereskedésnek, hanem olyan ipari és kereskedelmi középpontokká is lettek, amelyek a maguk termékeivel is hozzájárultak a kelet felé irányuló kiviteli kereskedelem fellendüléséhez.

A városok anyagi emelkedésével párhuzamos volt Erdély közműveltségének emelkedése is. A kereskedés, az ipar a városokban a jólét és a gazdagodás előidézője lett, amely a városi polgárságot építkezésekre ösztönözte. Zsigmond uralkodása alatt nyert befejezést a brassói fekete templomnak nevezett jelenlegi ág. evangélikus nagytemplom. Ugyanekkor kezdték a Zsigmond király által szabad királyi várossá tett Kolozsvár polgárai építeni a főtéren álló Szent Mihály templomot. Szében, Brassó és a többi szász városok, kényszerítve a gyakoribbá lett török beutésektől is, ekkor kezdik védőfalaikat kemény bástyákkal megerősíteni.

A földművelés is nagyobb fejlettséget ért el, mint az előbbi korszakban. A székelyek mint földművelők már oly nagy hírnévnek örvendenek, hogy a moldovai vajdák és kolostorok kiváltság-levelekkel kezdik kitelepíteni, hogy az oda való népnek tanítómesterei legyenek a földművelésben. Ezek az ekkor kitelepített székelyek voltak részben ősei a mai moldovai csángóknak. De nemcsak jó földművelők már ez időben a székelyek, hanem a középük települt szászok segítségével - akiket azonban teljesen megmagyarosítanak - iparosokká és kereskedőkké is válnak. Marosvásárhely, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy aránylag népes iparos és kereskedő vásárhelyekké lesznek. A székely ipartermékek felkeresik Moldva vásárhelyeit, aminek bizonyítéka az is, hogy a moldovai román nyelvben a vásárt magyar eredetű szóval *bulcsúnak* hívják máig is, mert a vásárok mindig a búcsúnapokon tartatnak.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A HUNYADIÁK KORÁBAN

(a)

(Albert király uralkodása. Hunyadi János, mint Erdély vajdája és török ellen való harcai. Hunyadi, mint az ország főkormányzója. Az erdélyi hadak szerepe Hunyadi balkáni hadjárataiban. V. László átveszi az uralkodást. A belgrádi győzelem és Hunyadi halála. Hunyadi és a székelyek. Hunyadi és a szászok. Hunyadi erdélyi építkezései. Hunyadi, mint az erdélyi magyarság eszményi hőse.)

Zsigmond király halála után 1438. január 1-én veje, Albert osztrák herceg lett Magyarország királya. Ő volt Magyarország trónján az első Habsburg király. A Zsigmond uralkodásának utolsó évében kitört parasztlázadás alig csillapult le, mikor II. Murád szultán Vlad Drakul havasalföldi vajda társaságában Erdélybe tört. Két hónapig tartott a kegyetlen dúlás, amelynek több száz város áldozatul esett, s a kivonuló török hadsereg egykorú tudósítások szerint 70 000 foglyot hurcolt magával.

Erdély vajdája ez időben Losonci Dezső volt, aki a veszedelmért elsősorban azokat a főurakat tette felelőssé, akik, amikor ő a török beütésének hírére a nemességet fegyverre hívta, nem jelentek meg táborában. Megbüntetésüket követelte és jószágait lefoglalta, ami súlyos viszálykodások forrása lett. A falusi szász parasztok nagy része a törökök elől az ország belsejébe menekült. A törökök kivonulása után vissza akartak térni lakóhelyeikre. Ebben őket a nemesurak, de főleg a püspök igyekeztek meggátolni, mert szerették volna őket jószágaikon jobbagyokul letelepíteni.

Ez erőszakoskodás bántotta a szászokat, akik között ez időben a vallásos kérdések is erős izgalmakat okoztak. A baseli zsinattal kapcsolatos egyházreformáló mozgalmak hullámverései Erdélybe is elértek. A Németországból hazatért szász kereskedők magukkal hozták azokat az iratokat, amelyek a zsinaton tárgyalt kérdésekkel foglalkoztak, s azok a szász papság között elterjedtek, sőt Tamás nagyapoldi lelkész, Savoyai Félix ellenpápa megbízólevelével ellátva, nyilvánosan kezdte hirdetni a baseli zsinat ellenzéki tagjaitól terjesztett tanításokat, aminek következtében többen elszakadni igyekeztek a katolikus egyháztól.

E zavarokat még növelte az a trónviszály, amely Albertnek 1439. október 28-án Bécsben bekövetkezett halála után Erzsébet özvegy királyné és Ulászló között támadt a magyar trónért. E versenyben Ulászló lett a győztes, aki az erdélyi zavaros állapotoknak úgy vélt teljesen véget vetni, hogy Erdély vajdájává Hunyadi Jánost, egyik legbuzgóbb hívét nevezte ki. {* Újlaki Miklóssal együtt, megosztva.} E kinevezéssel kezdődik a középkori magyar történetnek az a fényes korszaka, amelyet a Hunyadiak korának nevezünk.

Hunyadi János Hunyad megyei román kenéz családból származott. Elődei közül név szerint csak nagyatyja, Serban kenéz ismeretes. Atyját Vojknak [Vajk] hívták, aki a király szolgálatában állott és érdemeinek jutalmazásául a királytól 1409-ben Vajdahunyadot kapta. Hunyadi János, apja példáját követve, szintén a király szolgálatába állott. Abban az időben, mikor apja Hunyad várát kapta adományul, Újlaki Miklós macsói bánnak volt kapitánya. A következő években Brankovics szerb fejedelem délmagyarországi jószágain katonáskodott. 1428-ban Zsigmond király udvari vitézvé lett és feleségül vette Horogszegi Szilágyi Erzsébetet, kinek apjával, Szilágyi Lászlóval együtt katonáskodott Délmagyarországon. 1433-ban Zsigmond királyt Itáliába követte és mellette is maradt egészen Zsigmondnak 1437-ben bekövetkezett haláláig.

Hunyadinak vajdasága második évében (1441-ben) alkalma nyílt fegyverét összemérni a törökkel. Murád szultán Mezdid bégét küldte Erdélybe, kinek hadaival Hunyadi Lépes György erdélyi püspök társaságában Szentimrénél ütközött meg. A csata elvesztett, Lépes püspök elesett. Hunyadi maga is alig menekülhetett Gyulafehérvárra. A diadalmas Mezdid bég Szeben ostromára készült. Ezalatt Újlaki Miklós, Hunyadi vajdatársa új sereggel érkezett a Gyulafehérvárra menekült Hunyadihoz. A Szeben felé igyekvő török sereget Hunyadi ismét megtámadta. A győzelem teljes volt. Maga Mezdid bég is elesett. Seregének megmaradt része a Vöröstoronyi-szoroson át Havasalföldre menekült. Hunyadi utánuk ment és onnan is kiűzte őket.

Murád szultánt Mezdid bég kudarca nem csüggesztette el. A következő évben (1442) Sehábbeddin ruméliai beglerbégét küldte 80 000 emberrel Erdély ellen. Ez újabb török hadsereg Orsovánál nyomult be az országba és a Hunyad megyén át tört Erdélybe. Hunyadi aránylag csekély (15 000) főnyi, de kitűnően felszerelt és harcedzett seregével útját állotta, és egyikét aratta legszebb diadalainak. A török sereg majdnem teljesen megsemmisült és tábora roppant zsákmánnyal együtt Hunyadi kezébe esett.

E győzelmes védelmi harcok nemcsak a magyar nemzetben, hanem egész Európában is közlekedést keltettek, sőt ebből kifolyóan a török Európából való kiűzésének gondolatát ébresztették fel. Az 1442-i budai országgyűlés nagyszabású támadó hadjárat indítását határozta el. Mintegy 40000 főnyi hadsereg indult útnak I. Ulászló és Hunyadi vezérlete alatt a török ellen. Hunyadi e hadjáratban hat nagy csatában verte meg a törököt és 1444. újév napján átkelt a Balkán-hegységen. Nem lévén felkészülve a téli hadjáratra, miután az útját állani akaró Kászim beglerbég hadseregét Szófiától keletre megverte, nagy zsákmánnyal visszatért Budára.

E balkán hadjárat egyszerű eredménye egy európai liga alkotásának tervét ébresztette fel a kereszténységben, melynek célja a török Európából való kiűzése lett volna. Murád szultán értesülvén e tervről, békét ajánlott. A király Hunyadi tanácsára e béke-ajánlatot elfogadta és a békeszerződés 1444. július havában Szegeden meg is kötött. A király azonban Cesarini Julián pápai követ sürgetésére Hunyadi tanácsa ellenére megszegte a békét. E második balkáni hadjáratnak is Hunyadi lett a fővezére, amely azonban a várnai csatavesztés következtében (1444. november 10.) gyászos eredménnyel végződött. Ulászló király elesett és maga Hunyadi is alig tudott elmenekülni Havasalföldre, ahol Vlad Drakul vajda letartóztatta, és csak akkor adta ki, mikor a magyar rendek háborúval fenyegették.

Hunyadinak, kiszabadulván Vlad Drakul vajda fogságából, az 1446. évi országgyűlésen sikerült a rendeket rábírnai, hogy a legitimitás követelményének megfelelően Albert király fiát, Lászlót válasszák királlyá. Miután László még kiskorú volt, az ország kormányzását Hunyadi Jánosra bízták, kormányzónak választván őt László király nagykorúságáig.

Hunyadinak, mint kormányzónak egyik legelső gondja volt az ország keleti határainak biztosítása a török támadás ellen. Ezért Vlad Drakul havasalföldi vajdát elűzte és helyébe Dánt tette vajdává. Az elűzött Vlad Drakul vajda nem nyugodott bele sorsába, hanem török segítséggel megtámadta Dán vajdát, kinek Hunyadi a Törösvári-szoroson át gyorsan a segítségére sietett. E hadjárat Vlad Drakul vajda elűzésével végződött. Hunyadi viszonyát a két román vajdasághoz legáltalában jellemzik V. László király 1457. március 27-én kiadott oklevelének azon szavai, amelyekkel Hunyadi azzal vádolja, hogy a "hűséges moldvai és havasalföldi vajdákat hol megölte, hol elkergette, s helyükbe olyanokat tett, akik neki lekötözöttjei valának."

Hunyadi ezt azért tette, hogy e vajdaságok területét és haderejét biztosítsa a török ellen Magyarország számára, mert a balkáni viszonyok olyanok voltak, hogy újabb alkalom kínálkozott egy sikeres balkáni hadjáratra. 1448-ban Hunyadi meg is indította e második balkáni hadjáratot, amelynek színtere a mai Ó-Szerbia volt, amely azonban Dán vajda árulása következtében a rigómezei csatával éppen olyan szerencsétlenül végződött, mint az első Várnánál.

Hunyadi e nagy háborúit a török ellen az erdélyi hadakra támaszkodva vívta. Az erdélyi magyar és székely hadak alkották mindenkor magvát annak a hadseregnek, amelyet a török ellen vezetett. Éppen ezért teljesen igazolt a székelyeknek az az állítása, amelyik az Ecsedi Báthori István vajda ellen 1493-ban a királyhoz benyújtott panaszlevélben foglaltatik: "Minden hadjáratban és táborozásban ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére különböző országokban: tudniillik Moldvában, Havasalföldön, Rác-Török-Horvát-Bolgárorszában bőven omlott, véreinkből patakok folytak, csontjainkból halmok emelkedtek." A székelyek vitézségének jutalmazására és emlékére a csíksomlyói ferencrendi kolostornak harminckét családót adományozott azzal a kikötéssel, hogy minden más szolgálatól mentesek legyenek.

A balkáni népek mondái és történeti hagyományai bizonyítják, hogy benne a szerbek, románok, macedónok és bulgárok az erdélyi magyarságnak, főleg pedig a székelyeknek vezérét látták. A délszláv históriás énekek nemcsak Szibinyáni Jankónak (Szebeni Jánosnak) nevezik, hanem majdnem ugyanannyiszor Székely Jánosnak is. A moldvai népmondák szintén mint Székely Jánost emlegetik. A macedo-roman históriás énekekben Jencsó Ungurul mellett Jencsó Secuiul is előfordul.

Hunyadinak 1452-ben sikerült elérnie, hogy Frigyes osztrák herceg V. Lászlót kiadta a koronával együtt. Ekkor Lászlót királlyá koronázták és Hunyadi a kormányzóságról lemondott. A király azonban őt királyi helytartóvá és az ország főkapitányává nevezte ki; azonkívül beszercei gróffá tette, neki adományozván Beszerce városát és vidékét, amely eddig a királyné birtoka volt.

1453-ban II. Mohamed szultán Konstantinápolyt is elfoglalta. Konstantinápoly elfoglalása egész Európát megdöbbentette s egyúttal a legkomolyabb intő jel volt Magyarország számára. A török ellen való európai liga eszméje újra felvetődött, de mielőtt belőle valami lehetett volna, Mohamed szultán 160 000 emberrel megindult Belgrád ellen, hogy annak elfoglalása után Magyarország ellen vonuljon.

Hunyadi Belgrád parancsnokává sógorát, Szilágyi Mihályt nevezte ki. Kapisztrán János pedig a pápa felhatalmazása alapján Magyarországon keresztes hadat hirdetett. A török ostrom alá fogja Belgrádot, de mielőtt Belgrád elesett volna, Hunyadi, egyesítve seregét Kapisztrán keresztesével, Belgrád alá ment és egy véres csatában megsemmisítette Mohamed seregét.

Belgrád felmentésével Magyarország a szó szoros értelmében a nyugati kereszténység igazi védőbástyájává lett. Hunyadi e győzelme egyike volt a legszebb győzelmeknek, amelyet valaha csatamezőn arattak, s annak kimagasló alakjai valóban méltók az egész keresztény világ hálájára. Még Mohamed szultán is a legnagyobb elismeréssel szólta Hunyadi lángelméjéről és vitézségéről. A dicső hadvezér azonban nem sokkal élte túl e diadalt. A táborában kiütött pestis áldozata lett és Zimonyban hős bajtársa, Kapisztrán János vallásos vigasztalása mellett hunyta le 69 éves korában szemeit.

Hunyadi János nemcsak Erdélyben született, hanem elsősorban erdélyinek is érezte magát mindig. Erdélyben aratta első világraszóló diadalait. Ide is tért vissza nagy háború után, ha csak tehette, fáradságait kipihenni, s földjében is - Gyulafehérváron - alussza örök álmát. Erdély nagy történeti jelentősége nemcsak az anyaországra, hanem az egész Kelet- és Közép-Európára is általa és az ő korszakában érvényesült először.

Már említettük, hogy a székelyek hadi szolgálatait miként igyekezett megjutalmazni. De nemcsak egyesekre gondolt székely vitézei közül, hanem az egész székely nemzetre is. 1451-ben Vízaknai Miklós alvajda és vingárti Geréb János görgényi várkapitányokkal a székelyeket Marosvásárhelyre nemzeti gyűlésbe hívatta össze, hogy tanácskozzanak állapotukról és adják elő kívánságaikat. Ez a nemzetgyűlés hozta a székelyek első ismeretes törvényét, a székely örökösödési törvényt, amelyet Hunyadi János meg is erősített.

Hunyadi a szászokról sem feledkezett meg. Fegyveres szolgálataikat is igénybe vette, valahányszor a haza érdekében szüksége volt rá. Többek között 1451-ben 600 lovaszt kért tőlük, mint felhívó levelében írta, a haza oltalmára. E szolgálatakat meg is jutalmazta. Ugyanebben az évben Szászsebesről rendeletet adott ki, amelyben meghagyta, hogy az egyházi emberek ne avatkozzanak a szászok világi ügyeibe. A Szebentől délkeletre fekvő Talmács, Vöröstorony és Lator várakat a hozzájuk tartozó hét faluval együtt, amelyek eddig Fehér megyéhez tartoztak, a szász székekhez csatolta. Brassónak megengedte, hogy a Cenkegyen épült királyi vár falait lebonthassák és a város bástyáihoz épület anyagul felhasználhassák. Szeben várfalainak kijavítására a királyi kincstárból 20 márka ezüstöt adott. László vajdának megparancsolta, hogy azokat a földeket, amelyeket némely nemesek és kenézek a szászoktól elvettek, azoknak visszaadassa. Medgyes és Nagyselyk székeknek Róbert Károlytól kapott azt a kiváltságát, hogy magukat a hadi szolgálat alól pénzzel megválthassák, megerősítette. A Medgyes közelében fekvő Bolkács és Zsidve községeket szász városi-joggal ruházta fel. Még vajda korában meghagyta Vízaknai Miklós alvajdának, hogy azokat, akik a szász kereskedőket útjuk közben megtámadják, öltesse meg.

A szászokat pártfogolta és érdekeiket, amennyiben összeestek a haza érdekével, védelmezte, de tudott velük szemben erélyes is lenni. A beszercei szászok V. László királynak abban a tényében, hogy városukat, mint örökös grófságot Hunyadinak adományozta, jogaik sérelmét látták. Fegyveresen tiltakoztak az ellen, hogy Hunyadi városukat birtokába vegye. Hunyadi azonban katonai erővel csendesítette le felkelésüket, és hogy jövőre ilyen ellenszegülésre kedvük se legyen, a város féken tartására a város szomszédságában emelkedő egyik hegyen erős várat építtetett.

Hunyadi nemcsak a várak építésével és a városok megerősítésével törődött, hanem Erdély földjét szép és nagyobb szabású középítkezésekkel is igyekezett szebbé tenni. Az ő bőkezűségéből nyerte mai alakját a gyulafehérvári székesegyház. A szentimrei csata emlékére építtette saját költségén a magyarorbói, szentimrei és tövisi templomokat. Az ő anyagi támogatásával épült Kolozsvárt a gótikus építkezés két igen szép emléke: a reformátusok Belfarkas utcai temploma és a ferencrendiek óvári kolostora. A vajdahunyadi várat is ő építtette fő- és nagyobbik részében.

Hunyadi emléket nemcsak nagy tettei és építkezései őrzik Erdélyben, hanem az erdélyi magyarságnak az a tudata és hálaérzete is, amelynél fogva benne a magyar gondolat európai híru képviselőjét, saját nemzeti géniuszának legdicsebb katonai képviselőjét látja, olyan alakját a magyar nemzet történetének, amelyet tőle elvitatni vagy elidegeníteni semmilyen jogcímen sem lehet. Hunyadi János a magyar történelem legdicsebb és igazán magyar alakja volt, s az is marad örökre.

(b)

(Mátyás király erdélyi politikája. A szászok és Szilágyi Mihály. A három nemzet uniójának megújítása. Vlad Tepes havasalföldi vajda magatartása. Nagy István moldvai vajda magatartása. Az erdélyi nemesség lázadása. Mátyás moldvai hadjárata. István vajda meghódol Mátyásnak. Mátyás király Vlad Tepes vajdát fogságba veti. A havasalföldi vajdák, mint a török szövetségesei. Mátyás király a székelyek helyzetét szabályozza. Mátyás király és a szászok. Az erdélyi románok helyzete Mátyás király uralkodása alatt. Külön román kerületek megalakulása. A fogarasi bojárok.)

Hunyadi János halála után két évvel, 1458-ban fiát, Mátyást választotta a nemzet királyává. Mátyás uralkodása alatt Erdély előbbi jelentőségéből az európai politika szempontjából nagyon sokat veszített. Ennek oka az volt, hogy Mátyás ellentétben atyjával Magyarországot nem keleti, hanem közép-európai nagyhatalommá akarta tenni, s ennek következtében politikai számításaiban Erdély nem is foglalhatta el azt a fő helyet, amelyet atyjának kelet felé irányuló nagy terveiben.

Erdély korábbi jelentőségének csökkenését a megváltozott török hadicél is előmozdította. Ez időben a török haderő támadásainak állandó célpontja már nem Erdély, hanem tovább délnyugat felé a Balkán-félsziget északnyugati része, a Duna és a Száva vonala volt. Mátyás itt is vívta nagyobb harcait a törökkel, aki jelentékenyebb hadsereggel Erdélyt csak egy ízben, 1479-ben kereste fel, de akkor is sikertelenül, mert Kenyérmezőn ez alkalommal vívták meg a magyar fegyverek egyik legszebb diadalukat a török haderőn.

Ez azonban nem azt jelentette, mintha Mátyás a védelem vagy a belső politika szempontjából Erdélyt elhanyagolta volna. Ellenkezőleg, uralkodása alatt egy percig sem feledte, hogy ő Erdély fia, s azért mindent megtett, hogy birodalmának ezt a részét is felvirágoztassa, noha mindjárt uralkodása kezdetén olyan jelenségekkel találkozott, amelyek okul szolgálhattak volna arra, hogy Erdéllyel mostohábbban bánják, mint ahogyan tette.

A szászok nem szívesen fogadták Mátyás királlyá való választását. Szívük a német eredetű trónkövetelőhöz, Vilmos szász herceghez, Albert király Anna nevű leányának férjéhez húzott. Beszterce ez alkalmat arra akarta használni, hogy visszanyerje régi önállóságát. Mikor Mátyás 1458-ban a besztercei grófságot az egész Radna völgyével, a kolozsi és dobokai uradalmakkal együtt nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak adományozta, fegyveresen rohanták meg a Hunyadi János által fékentartásukra épített várat. Midőn Szilágyi e támadásnak híret vette, gyorsan Besztercén termett és a beszterceieket kegyetlenül megbüntette. Ez erőszakoskodása volt egyik oka, hogy Mátyás elfogatta.

1459-ben a három erdélyi nemzet Medgyesen közgyűlést tartott, melyen az 1437-i uniót megújították, sőt meg is bővítették. Egyik pontjában kimondták, hogy ha a király az ország nagyjai közül követet küldene Erdélybe, ahhoz senki se csatlakozzék, azt senki se pártolja, szállás vagy élelemszerzésben segítségére ne legyen. Ez a határozat nyilvánvalóan ellenkezett az 1437-i unió azon pontjával, amelyik a király iránt való hűséget e szerződés megtartandó része gyanánt hangoztatta.

Arra, hogy a három nemzet a fenyegető veszély ellen szorosabban védekezzen, valóban szükség volt a szomszédos román vajdák magatartása miatt is.

Havasalföld vajdája ez időben Vlad Tepes (karóbahúzó) vajda volt, aki betört Erdélybe. Feldúlta a Barcaságot. Felégette Brassó külvárosait és egy templom előtt a szászok közül többeket karóba húzatott, nyugodtan reggelizvén a karóba húzottak jalkiáltásai között. A szászokra azért haragudott, mert azt hitte, hogy azok egy trónkövetelőt rejtegetnek és hajlandók azt ellene támogatni. A szászok Mátyásnak panaszt tettek, de Mátyás semmit sem tett a vajda ellen.

Vlad Tepes vajda példáját követte Nagy István moldvai vajda is, aki betört Háromszékre azért, hogy az erdélyi vajdát az általa elűzött Aron Péter vajda kiadására kényszerítse. Mátyásnak tudomására jutottak István moldvai vajda háromszéki pusztításai, de az ő megbüntetésére sem tett semmit.

Mátyást e közömbösségnek látszó türelmessége, melynek megvoltak a maga külpolitikai okai, rendkívül népszerűtlenné tették Erdélyben. Az erdélyiek elégedetlenségét növelte Mátyásnak, illetőleg a magyarországi országgyűlésnek egy hadszervezeti és a vele kapcsolatos adóügyi intézkedése is, amelynek végrehajtására Szentgyörgyi János vajdát Erdélybe küldötte. Az elégedetlenkedők élén egy Farnasi Veres Benedek nevű úr állott. Ennek sikerült nemcsak a magyar nemeseket, hanem a székelyeket és szászokat, sőt magát a vajdát is megnyerni a Mátyás ellen való összeesküvésnek, amelynek állítólagos célja Erdélynek Magyarországtól való elszakítása lett volna.

Mátyás, híret véve ez összeesküvésnek, elegendő számú hadsereg kíséretében Erdélyben termett és a készülő támadást minden komolyabb ellenállás nélkül leverte. A vajdának megbocsátott. Veres Benedek és egynehányan megszöktek. Akik ezt nem teheték, azokat szigorúan megbüntette. Tordán országgyűlést tartott, amelyen a hozzá hű maradt rendekkel végzés gyanánt mondatta ki, hogy az erdélyi magyar nemesek büntetésül egyetemlegesen 400 000 aranyforintot fizetnek a királyi kincstárnak, azonkívül az erdélyi nemes vérdíja 200 forintról leszállíttassék 66 forintra, amely összeg csak igen kevéssel volt több a parasztok vérdíjánál. Azoknak a lázadóknak, kik megszöktek, határnapot tűztek ki a jelentkezésre, azzal a hozzáadással, hogy ha nem jelentkeznek, birtokaikat elkobozzák. E határozat következtében igen sok erdélyi nemes lett földönfutóvá.

A lázadás részesei közül többen István moldvai vajdához szöktek, ki maga is be volt vonva az összeesküvésbe. Mátyás nemcsak a szökevények kiadását követelte a vajdától, hanem elhatározta, hogy Háromszékre való beütéséért meg is fogja büntetni. A vajda késznek nyilatkozott meghódolni. Mátyás azonban nem bízott a vajda őszinteségében és azért 1467. november végén hadseregével az Ojtozi- és a Gyimesi-szorosokon benyomult Moldvába. Itt diadalmasan haladt előre, de midőn Moldvabánya nevű helység mellett gondtalanul táborozott volna, István vajda éjnek idején rátört az alvó magyar seregre s abból nagyon sokat levágott. Az éjjeli ütközetben maga Mátyás is megsebesült és így kénytelen volt visszatérni Erdélybe.

István vajda a nyert zsákmány egy részét IV. Kázmér lengyel királynak küldötte, s egyúttal panaszt is tett Mátyás e hadjárataért. Kázmér felvilágosításokat kért Mátyástól. Mátyás 1468. április elején azt felelte, hogy azért tört be Moldvába, mert István vajda nem tartotta meg ígéretét és befogadta a hozzá menekült lázadókat, s azon kívül a törökkel szövetségbe lépett Mátyás tartományait. Ami pedig Magyarországnak Moldva felett való jogát illeti "a moldvai vajdák mindenkor a magyar királyoknak szolgáltak. E tartománynak soha más vajdája nem volt, csak olyan, kit a magyar király küldött oda. Hiszen a mi atyánk is, ki csak kormányzó vala, tetszése szerint egymásután nevezett ki több vajdát anélkül, hogy valaki ellene mondt volna."

István vajda csak később, a töröktől való félelmében hódolt meg Mátyásnak. A román vajdaságok és a magyar állam között való államjogi viszonyra igen érdekes világot vet az az oklevél, amelyet Mátyás 1475. augusztus 15-én István vajda e meghódolásával kapcsolatosan kiadott.

Mivelhogy István vajda - mondja az oklevél - Mátyás királyt természetes urának ismeri el és neki, valamint a szent koronának is tartozó hűséget ígért, Mátyás őt és bojárjait, s az egész Moldvát kegyelmébe visszafogadja. István megígéri, hogy mindazt teljesíti, mit jog és szokás szerint az előbbi vajdák is tenni tartoztak a magyar koronának. Mátyás nemcsak megbocsátja, mit ellene a moldvaiak vétkeztek, hanem ígéri azt is, hogy senkit sem fog országában megtúrni, még kevésbé pártolni, aki Istvánnak ellensége. A két tartomány közötti határokon is a király mind István moldvai, mind Vlad havasalföldi vajdákat azon kiváltságok szerint erősíti meg, miket Sándor és Mircse [Mircea] kaptak a magyar királyoktól. Minthogy István személyesen és országával együtt kötelezi magát segítségre, nemcsak a pogányok, de a királynak minden ellensége ellen, a király is István vajdát személyesen fogja védelmezni, valamikor szükségé lenne rá, ha csak az ország nagyobb ügyei nem foglalnák el, amidőn nagy segítséget fognak küldeni neki. Ha pedig megessenék, hogy István és bojárjai a királynak birodalmába kényszeríttetnének menekülni, itt jó fogadtatásra találnak. Szabadon vissza is mehetnek, sőt a király tehetsége szerint elő is mozdítja visszamenésüket."

Hogy legyen szükség esetén Istvánnak hova menekülnie, ekkor adományozta neki hűbérül Küküllő és Csicsó várakat a hozzátartozó uradalmakkal egyetemben.

Vlad Tepes vajda megbüntetésére is rákerült a sor. Vlad Tepes kegyetlenségeit a bojárok megsokallták, helyébe öccsét, Radut választották vajdává. Vlad Tepes, miután leghívebb emberei is elhagyták, Erdélybe menekült. Mátyás hajlandó volt kegyeibe fogadni, de István vajda Vlad Tepesnek egy elfogott levelét küldötte meg Mátyásnak, amelyben Resinárról azt írta a szultánnak, hogy hajlandó Erdélyt a kezébe juttatni, ha visszahelyezi vajdái székébe. Mátyás e levél elolvasása után szándékát megváltoztatta és Vlad Tepest Budára küldötte, a hol tíz esztendeig fogságban tartotta.

Radu vajda utóda Basarab Laiot szintén hűtlen volt Mátyás királyhoz. Ezért Báthori István erdélyi vajda 1476 késő őszen betört Havasalföldre. Bukarestet elfoglalta és Basarab Laiotot székéből elkergette, s helyébe Vlad Tepes vajda fiát, IV. Vlad Tepest tette, akit, miután atyja szokását követve előszeretettel húzatta ellenségeit karóba, Vlad Tepelusnak (kiskarós Vladnak) is neveznek. A hűséget azonban ez sem tartotta meg, mert ahhoz a török sereghez csatlakozott, amely 1479 őszen Haszán-oglu Isza (Ali) bég vezetése alatt Erdélybe tört és azzal együtt harcolt a kenyérmezei ütközetben, amelyben Báthori vajda és Kinizsi egyesült serege oly fényes győzelmet arattak a törökön.

Ezután nem is fenyegette a törökök és a román vajdák részéről Erdélyt nagyobb veszedelem.

Mátyás uralkodása Erdély belső fejlődésének is igen nevezetes korszaka volt. Számos olyan intézkedése volt, amely Erdély nemzeteinek életében döntő fordulat okozójának tekinthető. Ezek közé tartozott az a szabályzat is, amellyel 1463-ban a három erdélyi nemzetnek hadi kötelezettségeit megállapította.

E szabályzat a székelyekre vonatkozóan a következőket rendelte el: a székelyek régi szokásuk szerint a hadseregbe nemzetük kétharmadát tartoznak küldeni; egyharmada pedig minden eshetőségre otthon maradjon. Hadra kelésük vagy véres kard széthordásával, vagy a székelyek ispánjainak hadra hívó levelével történjék. Midőn a szükség hirtelen felkelést kíván, a székek kapitányai dobokkal vagy kürtökkel és a tűzhalmokon meggyújtott máglyákkal keltsék fel a népet, és aki arra fel nem kel, fejét veszítse. A székek kapitányai tartoznak béke idején gyakrabban szemlét tartani a fegyverek és egyéb hadi készletek felett.

A székelyek személy szerint is mindnyájan kiváltságos nemesek voltak. Jogra és szabadságra nézve minden székely egyenlő volt. Társadalmi különbséget köztük csak a vagyoni állapot tett. E vagyoni állapot szerint eredetileg két rendre voltak oszolva: a vagyonosabbak kik lovas szolgálatot tudtak a hadban teljesíteni, lófőszékelyek voltak. Akik gyengébb vagyoni állapotuk miatt csak gyalogos szolgálatot teljesíthettek, alkották a gyalog, vagy közszékelység rendjét. Idő folytán a hivatalviselés egyes vagyonosabb lófőcsaládokban mintegy örökössé lett, s ennek következtében azokból fejlődött ki a székelység harmadik, helyesebben első, a főemberek (*primores*) rendje.

Ezek a főemberek a székelység, különösen a köz-székelység felett való hatalmat a székely szabadságok megsértésével igyekeztek kezükbe keríteni, amelynek következtében egy székely oligarchia kezdett kialakulni. Ellenük a közszékelység, mint ősi szabadságai megrontói ellen, úgy szokott védekezni, hogy házaikat megrohanta, a földig rombolta és őket megölte. Ez a kíméletlen eszköz azonban nem bizonyult elég hatásosnak, azért a székelyek Mátyáshoz fordultak, aki a székelység jogait és kötelességét a régi alapon újra szabályozta, s ezzel nemcsak a közszékelyek elégedetlenségét szüntette meg, hanem a keletkező oligarchiát is megsemmisítette.

Igen kedvező volt Mátyás uralkodása a szászokra is. A már teljesen elmagyarosodott Kolozsvár ugyan az ő uralkodása alatt szakad el a szász közösségtől, de viszont az egyes szász városokat, Brassót, Szebent igen nagy kiváltságokkal ajándékozta

meg, sőt még Besztercét is, amelyre pedig igazán nagy oka volt haragudni, a szász földhöz csatolva, felruházta a szász városok minden kiváltságával. Ezenkívül Fogaras vidékét a Szászföldhöz csatolta. Ez intézkedések következtében a Szászföld már három nagyobb területet: Szeben, Brassó és Beszterce vidékét foglalta magában. Visszaállította a Zsigmond király által megszüntetett szebeni prépostságot, amely igen fontos lépés volt a szászok által annyira sürgetett szász egyházi önállóság felé. Mindazokat a városokat, amelyek a szászok kiváltságaival éltek, az adózást, a bíraskodást és a hadkötelezettséget illetően a szász ispánság alá helyezte. Tulajdonképpen a szászság teljesen egységes politikai nemzetté Mátyás király ez intézkedései következtében lett.

1486-ban Mátyás király a nemesek és a szászok együttes panaszára megrendelte az erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának, hogy törje meg a románok vakmerőségét, kik fegyveres kézzel megtámadják a lakosokat, sőt még a nemeseket is. Jóllehet a románok nem születtek és nincsenek is hivatva a szabadságra, mindazonáltal az ország rendeletei ellenére hatalmaskodás és gonosztettek segítségével szereznek maguknak szabadságot. 1487-ben megrendeli, hogy egy újonnan települt román falut rontsanak le, mert nem akarja, hogy ott a királyi jobbágyság veszedelmére befészkelődjenek a románok. Mátyás e nyilatkozatai jellemző világosságot vetnek az erdélyi román nép akkori állapotára.

Említettük, hogy Nagy Lajos király egyik 1366-ban kelt oklevelében azt írta, hogy a románok, kiknek állapota rendezetlen, állandóan veszedelmeztetik Erdélyben a közbiztonságot. A románok állapota az alatt a százhusz esztendő alatt is, amely Nagy Lajos ez oklevelének kiadásától Mátyás király ez igazán erélyes intézkedéséig eltelt, éppen olyan rendezetlen maradt, mint előbb volt. E százhusz esztendő alatt a románság még jobban elszaporodott Erdélyben, mint az előző korszakban. XIV. és XV. századbeli oklevelek adatainak segítségével nyomról-nyomra ki lehet mutatni, hogy minden nagyobb népmozgalomnak következtében, amelyet a Balkánon és a mai Románia területén az egyre gyakrabban ismétlődő török háborúk okoztak, miként kerestek Erdélyben menedéket a kisebb-nagyobb csoportokba verődött románok.

Említettük, hogy ezek a bevándorló románok kezdetben, mindenütt a nekik kiirtásra átadott erdőben, az úgynevezett irtványföldeken települtek le. Idővel a kiirtott erdőn lehetetlenné vált a juhlegeltetés, így a szükség és a szomszédos magyar vidékek példája, s a megváltozott életviszonyok hatása is rákényszerítette ezeket a telepeseket, hogy ez irtványföldeket művelés alá fogják. A művelés alá fogott irtványföldek -miután a tizedfizetés a birtok és nem a személy után járt -, mikor még erdő borította, nem voltak kötelezve tizedfizetésre, szántóföldde való átalakulásuk után sem voltak tizedfizetésre kötelezve, ennél fogva a pásztorból földművelővé lett román telepes sem fizetett tizedet. A tizedfizetésre kötelezett földeket, melyeken katolikus magyarok laktak, keresztény földeknek nevezték, megkülönböztetésül a románok által művelt - s mivel azok nem voltak katolikusok, tizedfizetésre nem kötelezett - úgynevezett "oláh" földektől.

Miután a török beütések alkalmával a magyar és szász jobbágyság közül tömérdeken pusztultak el, üresen maradt telkeikre a földesurak, a szükségétől kényszerítve, mind nagyobb számban telepítettek románokat, akik e keresztény földek után sem akartak sem tizedet, sem kilencedet fizetni.

Miután az irtványföldeken lakó románok földművelőkké lettek és nem foglalkoztak juh-tenyésztéssel, az ötvenedet sem fizették, mert nem volt miből. A földesurak az ötvened helyett a földművelővé lett román telepestől kilencedet és jobbágyi szolgálatot követeltek, amiket azok teljesíteni vonakodtak.

A szászoknak nem voltak jobbágyaik. Ők a pusztán maradt telkekre a románokat zsellérekül telepítették le, akik általában vonakodva, vagy éppen nem tettek eleget zselléri kötelezettségeiknek. Ilyen esetekben a szászok el akarták távolítani őket. A román zsellérek nem távoztak el az egyszerű felszólításra, karhatalommal távolítottak el, amely eljárásnak szokásos kiegészítő része volt kunyhóik felgyújtása, amire rendszerint a felelet az volt, hogy az így földönfutókká tett románok a szászok épületeit éjjel felgyújtották, künn legelő marháikat elhajtották. Ezek a körülmények voltak okozói a rendetlenségeknek és kisebb-nagyobb mértékű közcsendháborításoknak, amelyek miatt Mátyás királynak fennebb ismertetett erélyes módon kellett ellenük fellépnie.

Ezek a bevándorolt románok részéről való gyakori közcsendháborítások szociális és gazdasági helyzetük következményei voltak, minden politikai vagy nemzeti vonatkozás nélkül.

A románságnak e korszakban már volt egy másik része is, amelyek más és előnyösebb helyzete volt, mint a pásztorkodó és kezdetleges földművelést űző többségnek.

A király tisztviselői a kenézeket embereikkel együtt előszeretettel telepítették le a várjóságokra is. Itt már nem erdőirtás volt a feladatuk, s a király nem is elégedett meg minden ötvenedik juhval. Ezek nemcsak meghatározott fizetésekre voltak kötelezve, hanem a várak fenntartása végett "kézimunkára, sáncok ásására, favágásra és élelmiszerek behordására is."

A XV. században a várjóságokon telepített románság társadalmi és jogi helyzetében a mai Hunyad megye Hátszeg vidékén, továbbá Krassóban, a Szörényi bánóságban és Temes vármegyék délkeleti részében igen nevezetes változás áll be. Kivételesen olyan vidékeken, amelyeken át szokott a délkelet felől támadó török betörni az országba. E vidékeken az ország védelmi érdekei arra kényszerítették a királyi várak ispánjait, hogy a várjóságokon letelepített románokat fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. A fegyveres szolgálat ez időben sok tekintélyt és sok előnyt biztosító volt, s ezért a kenézek és vajdák szívesen vállalkoztak rá. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyverviselő emberre volt szükség, kikkel a vár parancsnokai a kellő időben azonnal rendelkezessenek, belevonták e szolgálatba azokat a kenézeket is, akik nem a várjóságokon voltak letelepedve, hanem az "oláhföld"-eknek nevezett irtványokon. Így fejlődött ki külön-külön mindenik vár körül egy-egy román kerület, melyeket aztán V. László király azzal a megokolással, hogy mivel a török beütések ellen a Dunánál öröködnék, hogy őket még nagyobb buzgóságra ösztönözze, engedve a kerületek együttes kérelmének, egy közigazgatási szervezetté egyesített. Ez az egyetlen oklevelesen igazolható eset arra vonatkozóan, hogy a magyar állam területén közigazgatásilag egy külön román terület is volt.

Volt e korban a magyar állam területén egy másik vidék is, ahol a románságnak más volt a jogi helyzete, mint általában. Ilyen volt Fogaras vidéke. Fogaras vidékét már Nagy Lajos Havasalföld vajdájának adta hűbérül. Ezek a vajdák az alatt az idő alatt, míg Fogaras vára birtokukban volt, híveiknek bojártságokat (román nemességet) adományoztak. Ezeket a bojártságokat a magyar király vagy helytartói akkor is elismerték, vagy a szükséghez képest megerősítették, mikor a vár nem volt a vajdák

birtokában. Hogy ezek a fogarasi bojárok semmiben sem különböztek a többi várjóságokon lakó kenézeztől, kitűnik abból a szabályrendeletből is, melyet Tomori Pál várnagy 1508-ban az összes bojárok egyetértésével alkotott. E szabályrendelet 7. pontja szerint "a bojárok minden évben fejenként két szekér fát visznek be a várba. Kaszálni is két napig tartoznak s aztán a lekaszált szénát összegyűjteni és behordani is az ő kötelességük." Ebből látható, hogy fogarasi bojárnak lenni nem nagy állapot volt.

Sem a fogarasi bojárság, sem a várakban való katonáskodás nem volt ugyan nagy állapot, de mégis egyik faja volt a nemességnek, s ennél fogva lehetővé tette birtokosaiknak, hogy mint katonák és a király tisztviselői olyan érdemeket szerezzenek, amelyeknek jutalmául teljesen egyenlők lehessenek az ország nemeseivel, s hogy közülük többen a magyar nemzet legelőkelőbb családai közé emelkedjenek. Lehetővé tette, hogy a haza védelmében szerzett érdemeik jutalmául az önkormányzat egy bizonyos nemét és külön területet is nyerjenek. Egyszóval arra az útra lépjenek, amelyen, ha a mohácsi vész be nem következett volna, ők is Erdély törvényes politikai nemzetévé lettek volna.

ERDÉLY TÖRTÉNETE MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG

(II. Ulászló megválasztásának körülményei. Az oligarchia erőszakossága. Báthori István és a székelyek. Török betörés Erdélybe. II. Ulászló erdélyi látogatása. Losonci és Drágffy vajdák viszálykodása. Az erdélyiek egy közös főtörvényszéket állítanak fel. A székelyek felkelése az ökörsütés miatt. A nemzeti visszahatás Erdélyben. Szapolyai János, mint Erdély vajdája. A Dózsa féle lázadás leveretése Erdélyben. II. Lajos trónralépése. A székelyek felkelése Hagymási székely ispánhelyettes ellen. A hitújító mozgalmak kezdete Erdélyben. A mohácsi csatavesztés erdélyi előzményei.)

Mátyás, Erdély nagy fia és Magyarország egyik legnagyobb uralkodója 1490. április 6-án, virágvasárnapján halt meg Bécsben. A trónkövetelők között a győztes Ulászló cseh király lett, kire a rendek két okból szavaztak. Egyik politikai természetű volt, mert azt hitték, hogy a cseh koronán kívül még a lengyelt is megkapja, és így mint három ország uralkodója, elég erős lesz az országot a fenyegető török veszedelemtől megvédeni. A másik ok személyes természetű volt, mert a főurak meglegelvén Mátyás szigorú kormányzatát, olyan királyt akartak választani, akinek, mint Báthori István erdélyi vajda mondotta, az üstökét a kezükben tarthatják. Báthori István 3500 lovas kíséretében jelent meg a királyválasztó országgyűlésen, s így külső megjelenésével is nyomást gyakorolt a nemesség tömegére, hogy a többség Ulászló pártjára álljon.

Jagelló János Albert lengyel herceg, Ulászló testvére egyike volt a magyar trónkövetelőknek, aki megválasztása érdekében bizalmas ügynököket küldött Erdélybe, akik a székelyek közül igen sokat pártjára vontak. Ulászló, hogy a székelyeket megnyugtassa, mindjárt megválasztása után az erdélyi püspököt egy Veres Péter nevű főemberrel a székelyek közé küldötte. A püspök és Veres Péter általános amnesztiát biztosítottak mindenkinek, aki Mátyás halála óta részt vett valami politikai zavargásban, vagy Albert pártján volt. Ezzel Ulászló megnyerte magának a székelyeket és velük egyetemben egész Erdélyt is.

II. Ulászló nagyon gyenge királynak bizonyult. Az egyes főurak a királyi hatalom és tekintély ellenére éppen olyan önkényesen kezdtek viselkedni, mint III. Endre uralkodása idején és abban az időszakban, amelyik addig tartott, míg Károly Róbert trónja megszilárdulhatott. Az országgyűlés által megszavazott adókat egyesek, mint Bethlen Miklós és Bánffy Mihály, a maguk számára szedték be a néptől, s azonkívül azt olyan szolgálatokkal terhelték, amelyeket a törvény nem ismert. Senki sem volt azonban olyan kevésbé törvényt tisztelő, önkényes és hatalmaskodó zsarnok, mint maga a vajda, Báthori István, akinek pedig a törvény őrének kellett volna lenni.

Báthori, nem tartva semmitől, úgy viselkedett, mintha Erdélynek nem vajdája, hanem idegen hódító zsarnoki ura lett volna. Miután a székelyek, ősi jogaikra és szabadságaikra hivatkozva, tiltakoztak erőszakoskodása ellen, engesztelhetetlen gyűlölettel fordult ellenük. Nem kormányzására s így védelmére bízott állampolgárokat látott bennük, hanem valóságos ellenségeket. "Inkább szeretném - mondotta -, ha a székelyek földjén undok pusztaság volna, minthogy a székelyek lakják, mert sem hasznot nem hajtanak, sem nem szolgálnak a királynak."

Azon ürügy alatt, hogy a székelyek Albert-pártiak, középük küldötte embereit, s a püspök és Veres Péter által biztosított amnesztia ellenére is többet elfogatott azok közül, akik a királyválasztás idején Albert mellett buzgólkodtak. Némelyeket megöletett, másokat jószágaitól megfosztatott. Házakat romboltatott le, a székely fiú-leányokat (a fiú nem léteben örökösödési joggal bíró leányokat) saját embereihez erőltette. Mindenféle álürügy és címek alatt nagy összegeket zsarolt ki tőlük.

Határt és korlátot nem ismert önkényeskedéseiben. "Két feje legyen annak - szokta fenyegetően mondani -, aki a királyhoz megy panaszkodni, hogy ha leütem az egyiket, megmaradjon a másik." A székelyek emlékezetébe a Báthori nevet gyászos emlékezzettel véste be, minek Erdély későbbi történetében igen káros következménye lett. Vele kezdődött meg a székelyeknek régi szabadságuk megvédelmezéséért száz évnél tovább tartó küzdelme. Hasztalan volt minden erőszakoskodás és minden fenyegetőzés, a székelyek mégis elmentek panaszkodni a királyhoz. 1492-ben folyamodványt adtak be a vajda ellen II. Ulászló királyhoz, felsorolván abban Báthorinak minden erőszakoskodását. A székelyeknek segítségére jött az az engesztelhetetlen ellenségeskedés is, amely a vajda és Bakócz Tamás [győri püspök, alkancellár, a későbbi] esztergomi érsek között volt. A király, engedve Bakócz Tamás befolyásának, Báthori mellé egy másik vajdát nevezett ki, ami ugyan eddig is szokásban volt, de az annyira sértette a gögös vajda önértetét, hogy sértődötten lemondott a vajdaságról. Így szabadultak meg a székelyek a zsarnok Báthori vajdától.

A király 1493 januárius havában Báthori helyébe Losonci Lászlót és Drágffy Bertalant nevezte ki vajdáknak. Mielőtt az új vajdák állásaikat elfoglalták volna, Erdélyt újabb török támadás érte. Ali bég Havasalföldről február hóban a Vöröstoronyi-szoroson át beütem Erdélybe. Telegdi István alvajda hirtelenében összeszedte az erdélyi hadakat, és a törököket kiüzte. Az új vajdák kormányzása sem kezdődött békességgel. Félév múlva a török hadak ismét betörték, s ez alkalommal a Barcaságot dúlták fel.

1494-ben II. Ulászló személyesen jött Erdélybe. Látogatásának célja nem egyszerű tájékozódás, vagy az országos ügyek rendezése volt, noha Szebenben országgyűlést is tartott, hanem az, hogy az üres királyi kincstár számára Erdélyből jelentékenyebb összeget szerezhesen. A szebeni országgyűlésnek is az volt a főtárgya, hogy miként lehetne az adókat, amelyeket Erdélyben éppen úgy nem akart senki fizetni, mint Magyarországon, mentől sikeresebben behajtani. A királynak sikerült is ez alkalommal mintegy 58 000 aranyforintot felhajtani.

A király eltávozása után sem lett nyugalom, aminek oka a két vajda egymással való versengése volt. Nem lévén a két vajda hatásköre egymástól szabatosan elkülönítve, már csak ez a körülmény is okul szolgálhatott volna a hatásköri összeütközésre, még az esetben is, ha a két vajda között a kormányzás módszerére vonatkozóan nem lett volna akkora ellentét, mint Losonci és Drágffy között. Losonci törvényisztelő, szelídebb természetű ember volt, Drágffy ellenben önkényesebb és erőszakosabb. Losonci e súrlódásokat megunva, lemondott a vajdaságról. Drágffy sem maradt hosszabb ideig vajda, mert a király 1498 közepén felmentette hivatalától és helyébe Szentgyörgyi Pétert, Szentgyörgyi János volt erdélyi vajda fiát nevezte ki.

Az erdélyiek, megunván a sok zavart, rendetlenséget, amelyeknek okozója elsősorban a vajdák versengése által előidézett fejtelenség volt, elhatározták, hogy magukra hagyatottságukban saját kezükbe veszik állapotuk rendezését. Erre a jó példát a székelyek adták, akik 1505. november 3-án Székelyudvarhelyre nemzetgyűlést hívtak össze. Miután a legnagyobb bajt az okozta, hogy nem volt olyan hatóság, amely a törvények végrehajtására kellő tekintéllyel vigyázhatott volna, és amelynek módjában állott volna a törvénytöréseket és erőszakoskodásokat bírói ítélettel megbüntetni, egy 17 tagú bíróságot szerveztek. A székelyek e gyűlését egy pár hónap múlva követte a három nemzet közös tordai gyűlése és egy évvel később az erdélyi három nemzet Tordán megválasztott képviselőinek segesvári gyűlése, amelyen - "hogyan az ország öfelségének jobban szolgálhasson s ellenségei ellen is védhesse magát" - egy közös törvénytöréseket szerveztek, amely a nemzetek mindenikének 14-14 képviselőjéből és egy káptalanbeli férfiúból állott.

II. Ulászlónak 1506. július 1.-én fia született és bekövetkezett az alkalom arra, hogy a székelység a király iránt való tartozását a köteles ökoráddal rója le. Régi szokás szerint kezdetét vette az ökörösítés, azaz a királynak adandó ökrök kiválasztása és megbélyegzése [billogozása]. Ez az ökörösítés mindig kapcsolatos volt, még a legrendezettebb viszonyok között is, kisebb-nagyobb fokú visszaélésekkel, melyek most fokozottabb mértékben jelentkeztek. Ehhez járult még az is, hogy a székelyek közül többen vonakodtak az ökorádot megfizetni és mindenféle ürügyet és kibúvót kerestek, hogy a súlyosnak vélt kötelezettséget ne teljesítsék. Emiatt az ökörösítők és a székelyek között gyakori lett az összeütközés. A székelyek sok helyen ellenálltak és az ökörösítést végrehajtó hivatalos egyéneket megölték. A király az ökörösítés biztosítására és a székelyek ellenállásának megtörésére Fogaras várának kapitányát, Tomori Pált küldötte. Tomori Pál fegyvereseivel meg is jelent a székelység között, akik Marosvásárhely mellett összegyűlve, Tomori csapataival megütköztek. A győzelem a székelyeké lett, s maga Tomori is csak megsebesülve menekülhetett Fogaras várába.

A felkelő székelyek nem sokáig örvendhetek diadaluknak, mert egy nagyobb számú királyi csapat őket leverte és engedelmesre kényszerítette, s az ökörösítés is végrehajtott. Különböző volt az utolsó ökörösítés. Két év múlva, mikor Lajos királlyal koronáztatott, újra elrendelték az ökörösítést és végrehajtását meg is kezdték. A király azonban tekintettel a székelyek hadi szolgálataira és e hadiszolgálatokkal kapcsolatos anyagi áldozataikra, az ökörösítés végrehajtását elhalasztotta.

II. Ulászló gyenge uralkodásának szomorú eredményei, a magyar állam tekintélyének minden irányban való hanyatlása önkénytelenül is arra bírta a közvéleményt, hogy összehasonlítva azt a magyar nemzet kebeléből kiemelkedett Mátyás király fényes uralkodásával, arra a meggyőződésre jusson, hogy a magyar állam elvesztett hatalmát és régi tekintélyét csak úgy nyerheti vissza, ha ismét nemzeti dinasztiaiból származó királyok ülnek trónján, akik megértik és szolgálni is tudják a nemzeti törekvéseket, amelyekkel szemben az idegen dinasztiaiból származott királyok közömbösen és tehetetlenül viselkednek.

Ennek a nemzeti reakciónak leghatalmasabb képviselője Szapolyai István volt, ki Mátyás király uralkodása idején középbirtokú nemesből lett Magyarország egyik leghatalmasabb és leggazdagabb oligarchája és egy tescheni hercegnő férje. Szapolyai István mindent elkövetett, hogy János fia számára egyengesse a trónhoz vezető utat. Midőn meghalt, özvegye még ügyesebben szötte a terveket, úgyhogy az ifjú Szapolyai János, mint a nemzeti párt király-jelöltje és vezére huszonnégy éves korában (1510-ben) Erdély egyedüli vajdája lett és így az ország egyik legtekintélyesebb hadseregének parancsnoka is.

Szapolyai János a vajdai székben inkább ura, mint kormányzója volt Erdélynek, anélkül azonban, hogy kíméletlen zsarnok lett volna, mint aminő Báthori István volt. Miután kíméletlen szigorral lecsendesítette az elégedetlenkedő székelyeket, rendbe szedte az erdélyi haderőt. A délkeleti határokat megerősítette és megvédte minden betöréstől. Vajdai székét lépcsőnek tekintve a királyi trónhoz, szervezte erejét és növelte hatalmát. Mikor 1514-ben az erdélyi haderővel Temesvárnál a Dózsa-féle parasztlázadást leverte, egyszerre az állami rend és a nemesség megmentőjévé lett. Ezután már csak kevesen kételkedtek abban, hogy ő lesz az állam és a nemzet megmentője is abban a viharban, amely kelet felől fenyeget.

Bár Dózsa Temesvár előtt az erdélyi hadak verték le, azért Erdély földje sem maradt megkímélve e lázadás pusztításaitól. A parasztok itt is fegyvert fogtak és egy barát vezérlete alatt nemcsak a nemesek udvarházait és kastélyait dúlták fel, hanem elfoglalták és lerombolták a valkói és a torockai várakat is. Mikor eléggé erőseknek érezték magukat, Kolozsvár ellen vonultak és felszólították a város polgárságát, hogy nyissák meg előttük a város kapuit és csatlakozzanak hozzájuk az urak ellen. A kolozsváriak nem voltak hajlandók e felszólításnak engedni, de hogy a nagyobb veszedelmet elkerüljék, a keresztiesek vezérét kisebb kísérettel bebocsátották a városba. Ezek aztán felkutatták ott az urak elrejtett drágaságait és elkobozták.

Szapolyai a lázadó keresztiesek ellen való védelmet egyik vitéz emberére, Thornallyay Jánosra bízta. A székelyek Barlabássy Lénárt vezetésével Thornallyay csapatához csatlakoztak és a szászok segítségével megérkezett. Thornallyayhoz csatlakoztak a földönfutókká lett nemesek is, akik Bánffy János és Drágffy János zászlói alá sorakoztak. Ezzel a már tekintélyesebb számúvá növekedett haderővel támadta meg Thornallyay Kolozsvár alatt a lázadó parasztságot, kiket sikerült is kemény ellenállás után szétverni. A Kolozsvár alatt fogságba esett parasztságek sorsa is ugyanaz lett, mint aminő Dózsaé és társaié volt Temesváron.

II. Ulászló király 1516. március 13.-án halt meg, s a nemzet ugyanez év április 24.-én fiát, a kiskorú Lajost választotta királlyá, aki helyett a kormányzást egy hat főpapból, hat zászlósúrból és tizenhat köznemesből álló kormányzótanácsra bízta. Az ország állapota II. Lajos alatt még mélyebbre süllyedt, mint volt II. Ulászló alatt. Szapolyait az országos ügyek Erdélytől majdnem teljesen elvonták és így ott is érezhető volt az általános bomlás és zűllés minden káros jelensége.

A fejtelenség először nyílt zavargással a székelyek között lett. 1519-ben fegyvert fogtak Hagymási Miklós székely ispánhelyettes ellen: Szapolyai ez időben éppen Budán tartózkodott, de mikor hírt hallotta a székelyek zavargásának, rögtön visszatért Erdélybe. A székely felkelőkkel Homoróddaróc és Homoródszentpál között ütközött össze és azokat megverte. A felkelés elfogott vezéreit kivégeztette. A felkelésben résztvettek jószágait pedig az állami kincstár számára lefoglaltatta, ami igen nagy sérelem volt a székelységre, mert a székely jószág még hűtlenség esetén sem szállhatott a királyra, hanem a hűtlenség bűnébe esett atyjafiaira.

Ebben az évben Erdély egy később nagy történelmi fontosságú szellemi áramlat kezdő és kiinduló pontjává lett. A szebeni szász kereskedők Luthernek és társainak hitvitázó iratait Erdélybe hozták. Itt az iratokat nemcsak olvasták, hanem az egyházi férfiak, sőt a világiak közül is többen elfogadták a bennük vitatott és hirdetett hittételeket. Szeben után csakhamar

Brassó lett e mozgalom középpontja. Nemcsak a katolikus egyház, hanem az állami hatalom sem volt közömbös e mozgalommal szemben, amelyben mind a ketten nagy veszedelmet láttak. Elrendelték közösen, hogy ez kéziratokat hordják össze Szeben főterén és égessék el, azokat pedig, akik hirdették a hittételeket, amelyek ez iratokban foglaltatnak, pellengérré állítsák. A király Ráskai Gáspárt és Gerendi Miklóst küldötte ki királyi biztosokul e rendelkezések végrehajtására, akik a királyi rendeletnek eleget tettek és az összegyűjtött iratokat a főtéren felállított máglyán elégették.

Mindezekről azonban a figyelmet és a közérdeklődést elterelte a küszöbön levő török veszedelem. Szulejmán hadai 1526 nyarán már a Száva-vonalig nyomultak elő és semmi kétség sem lehetett többé, hogy hadicélul a magyar állam haderejének végleges letörését tűzte ki.

Mikor Szapolyai értesült a török hadsereg felvonulásáról, összehívta az erdélyi három nemzet közös országgyűlését, amely elrendelte, hogy minden harcra képes egyházi és világi ember személyesen jelenjék meg a vajda táborában. A hadra hívó körlevél kibocsátása után tíz nappal 40 000 főnyi katonaság volt Szapolyai táborában, fényes bizonyítékául annak, hogy az általános zavar és fejtelenség sem volt elég erős, hogy Erdély jól felépített hadszervezetét megbontsa.

Budán a királyi udvarban is haditanácsot tartottak. Az irányadó emberek itt a Szapolyai-ellenes párt vezeterei voltak. Nemcsak fővezérré nem tették az ország legnagyobb és legjobb rendben tartott hadseregének parancsnokát, hanem egymással ellenkező rendeleteket is küldözgettek hozzá. Majd Budára rendelték, majd azt parancsolták, hogy törjön be Havasalföldre és egyesülvén a vajdákkal, támadja oldalba a szultán Magyarország ellen felvonuló hadseregét. Mikor látták, hogy a király nem tud 25 000-nél nagyobb haderőt összehozni, újra Budára rendelték, de csak akkor, mikor a király már elindult a török ellen. Szapolyai engedelmeskedett a parancsoknak, de kérte a királyt, hogy addig ne bocsátkozzék döntő ütközetbe, míg ő 40 000, és Frangepán Kristóf 15 000 emberrel meg nem érkeznek. A király augusztus 29-én Mohácsnál mégis megütközött a törökökkel. Az ütközet elveszett és a menekülő király a megáradt Csele patakba fulladt.

A mohácsi veszített csata az önálló és független magyar államnak és vele együtt Erdélynek is 600 esztendeig tartó hosszú, dicsőségben és szenvedésben egyaránt gazdag történelmi korszakát zárta le. Ez időponttól kezdve a magyar államnak, s vele együtt Erdélynek is egészen új története kezdődik.

AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG MEGALAKULÁSA

(a)

(Szapolyai és Ferdinánd versengése a trónért. Erdély szerepe a versengésben. Cserni Jován parasztlázadása. I. János király Lengyelországba menekül. I. János király visszatér Erdélybe. A váradi béke. Veres Péter moldováni fejedelem betörései. Maylád István vajda szerepe. János király erdélyi utazása és halála.)

A mohácsi szerencsétlen ütközet után a török még jóformán ki sem vonult az országból, máris megkezdődtek a királyválasztás előkészületei. Szapolyai 1526. október 15-re párthíveit Tokajba hívta értekezletre. Ez értekezlet kimondotta, hogy november 5-re a királyválasztó gyűlést Székesfehérvárra össze kell hívni. Ez országgyűlés Szapolyait királlyá választotta, akit Szent István koronájával meg is koronáztak.

Mária özvegy királyné és a sánta Báthori nádor - akit Francesco Massario velencei követ a Signoriához küldött egyik jelentésében e szavakkal jellemez: "reggeltől estig és estétől reggelig részeg. Mindenki gyűlöli." - a királynő testvérbátyját, Ferdinánd osztrák herceget akarták a trónra ültetni. Maga Ferdinánd eleinte nem sokat törődött a magyar trónnal. Fő gondja az volt, hogy cseh királlyá válasszák. Ez megtörténvén, ő maga is mindent elkövetett megválasztása érdekében.

Erdély mind a két félre nagy fontossággal bírt, Szapolyaira azért, hogy megtarthassa, Ferdinándra, hogy megnyerhesse. Szapolyai egyik hívét, Perényi Pétert küldötte vajdául Erdélybe, Ferdinánd pedig egy Reicherstorfer nevű ügynökét, hogy a szászokat megnyerje, akik között a nagyhatalmú Pempflinger Márk szebeni királybíróra bátran számíthatott. Ezzel sem elégedett meg. Egy Mischlinger nevű ügynökét pénzzel és nagy ígéretekkel a havasalföldi és moldovai vajdákhöz küldötte. A havasalföldi vajdának az lett volna a feladata, hogy szükség esetén a szászokat támogassa, a moldvainak pedig az, hogy a Szapolyaival tartó székelyeket féken tartsa.

Mialatt a két párt ekként készülődött, s készülődéseivel meglehetősen fejetlenséget okozott az országban, az állam biztonságát és a társadalmi rendet nagy veszedelem kezdte fenyegetni. Egy Cserni Jován nevű szerb kalandor, azon szerbek közül, akiknek elődei Brankovics Györggyel költöztek be a mai Bánságba, fellázította nemcsak a szerb, hanem a Szeged vidéki magyar parasztságot is. A mozgalom csakhamar olyan méreteket öltött, hogy a Dózsa-féle parasztfelkelés megismétlődésétől lehetett tartani. Szapolyai, most már I. János király, megrendelte Perényi erdélyi vajdának, hogy fékezze meg a lázadókat. Perényi meg is támadta a lázadókat, de csatát veszítvén, Erdélybe vonult vissza, ahová a lázadók nyomon követték, és egészen Szászsebesig üldözték, mindent feldúlva és elpusztítva. Ekkor a vajda általános felkelést hirdetett, mire Cserni Jován kivonult Erdélyből. Visszavonulásában találkozott Cibak Imre [váradi püspök] ellene küldött hadával, amely a Maros mellett csapatait tönkrevverte és szétugrasztotta.

Reicherstorfernek Erdélyben nemcsak a szászokat sikerült Ferdinánd pártjára vonni, hanem Perényi vajdával együtt a magyar nemesek egy részét is, akiknek élén Horváth Gáspár állott. Ferdinánd hívei ennek következtében Erdélyben is egyre szaporodtak. A két fél között összeütközésre került a sor, amelyben a rövidebbet I. János hívei húzták. Ferdinánd győztes hívei Marosvásárhelyre országgyűlést hívtak össze, ahol ünnepélyesen kijelentették Ferdinánd király iránt való hódolatukat. I. János király ily módon Erdélyben is elvesztette lábait a talajt és ez a rá nézve sajnálatos körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy elhagyja Magyarországot, és Lengyelországba meneküljön.

János király lengyelországi száműzetése nem volt hiábavaló. 1528 őszén már újra magyar földön volt, ahol bizalmas emberei arról értesítették, hogy Erdélyben "az összes székelység s a nemesség, kevés ismert ember kivételével, visszatért hűségére, de a szászok még zendülők". Erdély visszaszerzésére ecsedi Báthori Istvánt küldötte, ki Kun Kocsárdal [Gotthárd] egyesülve, megkezdte a szászok meghódoltatását. Besztercét ostrom alá fogta, amely rögtön meghódolt a királynak. Beszterce alól Marosvásárhelyre menni, hol a királyhoz hű nemességgel és a székelyekkel országgyűlést tartott, amelyből minden tizedik embert fegyver alá szólított.

Marosvásárhelyről Gyulafehérvár elfoglalására indult. Ezt hallván Ferdinánd párthívei: Gerendi püspök, Török Bálint és Maylád István nagyobb számú sereggel a Maros mellett útját állották. Ütközetre nem került, mert a két hadsereg vonakodott egymásra rontva, magyar vért ontani, Egyezséget kötöttek, amelynek értelmében Ferdinánd párthívei bántatlanul eltávozhattak. János király Báthori Istvánt érdemei jutalmazásául Erdély vajdájává nevezte ki. Az ő energiájának sikerült Szében kivételével az összes szász városokat János király számára megnyerni. Mindez azonban éveken át tartó állandó rendetlenség, erőszakoskodás és fegyveres összeütközések eredménye volt.

A két király versengésének az 1538. február havában megkötött váradi béke vetett véget, amelyben a területi és örökösödési kérdést a következőképpen rendezték: **1.** I. János és I. Ferdinánd királyok kölcsönösen elismerik egymást törvényes királynak; **2.** Magyarországból mindenik azt a területet bírja, ami jelenleg a kezében van. Erdélyt megtartja János, Horvát- és Szlavónországot I. Ferdinánd. **3.** Ha János örökös nélkül halna meg, akkor az egész ország Ferdinándra és utódaira száll. Ha fia születnék, ez a szepesi hercegi cím és a családi javakat kapja örökségül. Ha I. Ferdinánd és V. Károly császár fiú örökösök nélkül halnának el, az ország egészen I. Jánosra és utódaira szállana. Ily módon szakadt Magyarország nemcsak tényleg, hanem szerződés szerint jogilag is két részre.

A királyi hatalomért való e versengésben Erdély nemzetei nagyon sokat szenvedtek a két román - különösen Rares Péter moldvai vajdának, kit mind a két fél nagy ígéretekkel és adományokkal igyekezett a maga részére vonni - többször ismétlődő betöréseitől. Először 1529. februárjában mint Ferdinánd híve tört be a János pártján levő Székelyföldre, kegyetlenül feldúlva és megsarcolván Háromszéket. Mikor János király neki adományozta nemcsak Csicsó és Küküllő várát, hanem Beszterce vidékét is az egész Radna völgyével, s a szultán is megparancsolta, hogy János mellé álljon, akkor ismét betört azon ürüggyel, hogy János királynak hoz segítséget.

János király nem sok hasznát látta a vajda segítségének, mert nem annyira a király ügyének támogatásával törődött, mint azzal, hogy miként vegye birtokába a János király által neki adományozott Radna völgyét és Beszterce városát. A szászok nem

voltak hajlandók városukat Péter vajdának átadni. Ostrom alá fogta, de bevennie nem sikerült. A város környékét és a vidéket azonban teljesen elpusztította. Nemcsak Besztercét ostromolta, hanem a havasalföldi vajda hadainak társaságában Brassót is. Itt sem koszorúzta valami nagy siker erőfeszítéseit, mert csupán egy külső falbástyáját sikerült Brassónak bevennie. A beállott szigorú tél arra kényszerítette, hogy hadait hazavigye.

Rares Péter vajda nemcsak mint a két egymással versenyző király szövetségese tört be Erdélybe, hanem, ha jónak látta, valamely ürügy alatt a saját akaratából is. A két király között való ellenségeskedés idején, 1529-től 1538-ig legalább tíz alkalommal tört be Erdélybe. Bár célja a könnyű zsákmányolásnál egyéb nem volt, némely román történetíró e betöréseket olyan színben tünteti fel, mintha céljuk Erdélynek végleges meghódítása lett volna.

A mohácsi vészt követő erdélyi történetnek egyik igen jellemző alakja volt Maylád István. Maylád István édesatyja Lajos király udvari embere volt, maga is hű embere Mária királynénak és I. Ferdinándnak, akiknek egyik legfőbb támasza volt Erdélyben, mint Fogaras várának kapitánya. Később elhagyta Ferdinándot és János király pártjára állott, aki őt Erdély egyik vajdájává tette. Ebben a hivatalában igen kitűnő szolgálatokat tett János királynak.

A váradi béke, amelyet János király a török tudta nélkül kötött, a szultánnal szemben nagyon kellemetlen helyzetbe hozta. A béke egyik hallgatóságos feltétele volt, hogy titokban tartják. Hasztalan volt, mert a szultán megtudta, és János királyt haddal fenyegette. Maylád látván, hogy János király helyzete nagyon bizonytalan, mert ha a szultán haddal támadná meg, Ferdinánd nem tudná őt kellően támogatni, elhatározta, hogy a zavaros helyzetet a maga előnyére zsákmányolja ki, és János király várható bukása esetén Erdélyt saját uralkodása alatt a török fönnhatósága mellett külön fejedelemséggé teszi. E célja elérésére János király rovására Ferdinánddal kezdett alkudozni. Ugyanekkor a szultánhoz is követeket küldött, felajánlván neki Erdélyt évi 12 000 arany fizetése mellett, ha neki adja a fejedelemséget.

Vegedy Imre tordai esperes, Bethlen Farkas és Andrassy Menyhért előkelő erdélyi emberek Budára utaztak, és János királyt felvilágosították Maylád István szándékairól, aki ily módon tudomást szerezvén Maylád terveiről, bár gyengélkedett, a vajda megfenyítése végett kellő számú haddal Erdélybe jött.

Mihelyt megérkezett János király Erdélybe és hadai egynehány erődített helyet, mint Almás várát és Diódot, melyeket Maylád hívei megszállva tartottak, elfoglaltak, Maylád hadereje szétfutott. Ő maga is gyenge lévén az ellenállásra, Fogaras várába zárkózott. János király Török Bálintot és Báthori Andrást magyar és székely hadakkal Fogaras ostromára küldötte és Tordára országgyűlést hívott össze, amely Mayládot, mint lázadót, felségsértési bűnben marasztalta el.

Maylád társa, Balassa Imre, látván, hogy Török Bálint serege ellenében nem védelmezheti Maylád sikerrel Fogaras várát, Tordára a királyhoz követeket küldött, bocsánatot kérve a királytól. Sőt, mikor értesült a király kegyességéről, személyesen is megjelent Tordán, hol térden állva kért tőle bocsánatot, amit meg is nyert. Maylád szintén alkudozásba bocsátkozott az ostromló sereg vezérével, Török Bálinttal. A király azt kívánta, hogy Maylád adja fel Fogarast és távozzék Erdélyből, amire Maylád nem volt hajlandó, s így az ostrom tovább folyt.

János király a tordai országgyűlés berekesztése után Gyulafehérvárra ment, hol, betegsége súlyosabb lett. Innen orvosi tanácsra Szászsebesre vitette magát. Itt kapta azt a hírt, hogy felesége, Izabella királyné július 7-én fiút szült. Ez az örömhír megédesítette testi szenvedéssel teljes utolsó napjait. Azt a néhány napot, amelyet még élt, körülötte levő tanácsosaival, Werbőczivel, Fráter Györggyel, Petrovics Péterrel, Török Bálinttal stb. folytatott tanácskozásokkal töltötte, amelyeknek legfőbb tárgya az volt, hogy miként biztosíthatná újszülött fiának, aki a keresztségben János Zsigmond nevet kapott, a trónt.

Július 21-én halt meg, s holttestét Székesfehérvárra vitték, hol királyi pompával temették el. Egész Erdély földrengést érzett halála napján írja egyik híve a történetíró Verancsics Antal -" hogy tudja meg, hogy egy nevezetes királyt vesztett, kinek halálát még a természet is jelezni akarta."

(b)

(I. János király hívei a csecsemő János Zsigmondot királlyá választják. Buda elfoglalása. János Zsigmond uralkodásának súlypontja Buda elfoglalása után Erdélyre megy át. Az erdélyi önálló fejedelemség szervezésének első szakasza. Fráter György Erdélyt átadja I. Ferdinándnak. Castaldo megöleti Fráter Györgyöt. Fráter György az erdélyi politika megalapítója. Castaldo Erdélyből való kivonulása. Izabella visszatér Erdélybe. János Zsigmond lemond a királyi trónról. János Zsigmond egyénisége.)

János király halála után fiát, a csecsemő János Zsigmondot választották királlyá. A kormányzást nagykorúságáig anyjára, Izabella királynéra bízták, melléje adván kormányzótanácsosokul János királynak bizalmas tanácsadóit és főembereit, Fráter Györgyöt, Török Bálintot és Pétert. Ferdinánd e királyválasztás ellen tiltakozott és Budát, a királyné székhelyét haddal támadtatta meg. Szulejmán szultán értesülvén erről, személyesen vezette a felmentő sereget Buda alá, amelyik ugyan elűzte a Roggendorf vezérlete alatt álló ostromló sereget, de Buda várát ravasz csellel elfoglalta. A királynét Szulejmán szultán fiával és tanácsosaival együtt a Tiszántúlra, Lippára küldötte, megígérvén, hogy Budát csak a csecsemő János Zsigmond nagykorúságáig tartja meg, mikor az elég erős lesz annak megvédelmezésére, és akkor visszaadja neki.

Míg Buda János király utódának kezében volt, addig lehetetlenség lett volna arra gondolni, hogy az uralkodás középpontja Erdélybe tétessék át. Buda elvesztésével a helyzet megváltozott. A Duna-Tisza köze - az ország közepe - török kézbe jutott. A Tiszán túl levő megyék pedig így területi, mint stratégiai szempontból gyengébb fél voltak Erdéllyel szemben. A viszonyok kényszere okozta, hogy a török fönnhatóságot elismerő magyar állam középpontja Erdély legyen.

Az 1542. év január havában Marosvásárhelyen tartott erdélyi országgyűlés kezdette meg az önálló erdélyi állam szervezését. E gyűlés Fráter Györgyöt Erdély kormányzójává választotta. A megkezdett államszervező munkát tovább folytatta még ugyanazon évben a tordai országgyűlés, amelynek első cselekedete az 1437-i unió megújítása és megerősítése volt. A kormányzó mellé mindenik nemzetből hét-hét, összesen huszonegy tanácsost rendeltek, kik a királyi tanácsot alkották, s mint legfőbb kormányzó hatóság vezették az ország közigazgatását.

A Lippán tartózkodó királyné a tordai országgyűlés után Gyulafehérvárra ment, ahol a Statileo János püspök halálával megüresedett püspöki épület lett a királyi, illetőleg fejedelmi palotává. A rendek a püspöki jószágokat szekularizálták, jövedelmeit az udvartartás költségeinek fedezésére rendelték. Az 1544-i országgyűlésen az erdélyi önálló állam kialakulása még egy hatalmas lépést tett előre. Ezen az országgyűlésen a tiszavidéki vármegyék is megjelentek és kijelentették, hogy ők is rész vesznek a töröknek fizetendő adóban.

Igy alakult meg egy pár év alatt az önálló erdélyi állam. Önállóságának azonban hiányoztak külső biztosítékai. Fráter György e külső biztosítékot a Habsburg királyok szövetségében kereste. Vezető gondolata az volt, hogy Erdély addig önálló fejedelemség maradjon, de békében és egyetértésben éljen a Magyarország török hódítástól mentes területe felett uralkodó Habsburg királyokkal, míg azok elég erősek nem lesznek arra, hogy a nekik átadandó Erdélyt a törökkel szemben meg tudják védelmezni, mert csak ily módon lehet az egyedül lehetséges magyar politika végső célját, a török kiűzését és a magyar állam régi egységének visszaállítását megvalósíthatni. 1551-ben az erre vonatkozó alkut Ferdinánd biztosaival megkötötte, s e szerződés értelmében Izabella és fia kénytelenek voltak Erdélyt elhagyni, amelyet a török várható támadásaitól való védelem céljából Ferdinánd egyik tábornokának, Castaldonak német zsoldos csapatai szállottak meg.

Fráter György, mint kormányzó Erdélyben maradt. Kénytelen volt azonban csakhamar belátni, hogy számításaiban tévedett, mert Ferdinándnak nincs elég ereje Erdélyt a várható török támadástól megvédeni. Hogy a fenyegető veszedelmet elhárítsa, vagy legalább is addig elodázza, míg elegendő erdélyi haderőt gyűjthet össze, titokban alkudozni kezdett a törökkel. Castaldo értesülvén ez alkudozásokról, árulást látott benne. E gyanú okul szolgált, hogy Fráter Györgyöt, akinek kormányzósága és egyénisége csak akadályozója volt Ferdinánd bécsi tanácsosai azon tervei megvalósításának, amelynek végrehajtására küldetett Castaldo Erdélybe, útjából eltávolíttassa, ezért Alvincon 1551. december 17-én orozva meggyilkoltatta.

Fráter Györgyben az akkori Magyarország legnagyobb államférfija veszett el. Széles látkörű magyar diplomata volt, korának egyedülálló igazi államférfija, aki nemzeti politikát követett abban az időben, amikor legtöbbször még csak nem is hittek a nemzet jövőjében. "Fráter György írták róla a nagyváradi káptalan tagjai a pápának - a nép vezére és a haza megszabadítója, aki nem kímélve semmit, tör célja felé, hogy megmentse a hazát, vagy pedig vele és érette szenvedjen." Az alkotmányos és magyar nemzeti önálló Erdélynek ő volt a megalkotója. Ő vetette meg alapjait és szabta meg irányát ama hagyományossá vált erdélyi politikának, mely a nemzet jogaiból megmentett annyit, amennyit a német és a török megsemmisítéssel fenyegető hatalmától meg lehetett menteni. Végső célját, a magyar állam egyesítését nem tévesztette szem elől soha, ha e cél elérése érdekében időnként látszólag ezzel ellentétes eszközöket alkalmazott és szövetségeket is kötött. Addig is, míg e végső cél megvalósíthatásának alkalma és ideje megérkezhetett volna, az önálló erdélyi állam érdekében majd az egyik, majd a másik szomszédos nagyhatalomhoz csatlakozott, egyiknek a másikkal való ellensúlyozása céljából, aszerint, mint azt a körülmények parancsolták.

Fráter György gyalázatos meggyilkolása török részről csakhamar olyan veszedelmet idézett fel, amely a meggyilkoltnak politikai művét teljesen tönkretette, s amelynek következtében Erdély a Habsburgok számára elveszett. Szulejmán szultán, mihelyt hírért hallotta e gyilkosságnak, azonnal parancsot adott hadainak Castaldo Erdélyből való kiűzésére. Castaldo képtelen volt a török támadással szemben kellő haderőt állítani Erdély védelmére. Temesvár Losonczy István hősi védelme után, Lippa pedig Aldana császári tábornok gyáva árulása folytán elveszett. Ezzel Erdély e délnyugati kettős kulcsa a török kezébe esett.

Az erdélyiek ennek következtében csakhamar belátták, hogy Castaldo hada nem hadra termelt sereg, hanem valóban fegyelmet nem ismerő és csak a békés lakosságot fosztogató zsoldos csapat, amelytől oltalmat és védelmet nem remélhetnek, s amelytől azért legjobb mentől előbb megszabadulni. Castaldo nem mert szembeszállni a török és az erdélyi magyarság részéről fenyegető kettős veszedelemmel. Erdélyből - mint egy száz krónikáiró feljegyezte, "sok adósságot hagyván hátra s amellét keveset intézvén el" - kivonult. Ötven társzekerű cipelte utána a sok összerabolt drágaságot és értéktárgyat.

Castaldo kivonulása után az erdélyiek még három évig kísérleteztek, hogy megtartsák a Fráter György által Ferdinánddal kötött szerződést. E kísérlet nemcsak hiábavalónak, hanem az országra károsnak is bizonyult, s azért 1556. augusztus havában fényes küldöttséget menesztettek Lengyelországba, hogy Izabella királynét fiával együtt visszahívják. Izabella királyné szeptember 23-án indult el 500 lovas és ugyanannyi gyalog lengyel katona kíséretében. Az ország határán Somlyai Báthori István, a későbbi erdélyi fejedelem és lengyel király fogadta fényes küldöttség élén, amelynek sorában ott voltak Moldva és Havasalföld vajdái is hódolatuk bemutatása végett, és a szultántól Mahmud portai tolmács (dragomán) vezetésével küldött követek (csauszok). Désen Petrovics Péter üdvözölte Erdély rendjeinek élén, ahonnan Kolozsvárra október 22-én érkeztek meg, ahova a királyné november 25.-re országgyűlést hívott össze.

A rend gyorsan helyreállott és csakhamar annyira megszilárdult, hogy három évvel később (1559-ben) bekövetkezett halála alkalmával nyugodtan hagyhatta férje örökségét és címét a nagykorúnak nyilvánított 18 éves János Zsigmondra.

János Zsigmond atyai örökségül viselhetette ugyan a János magyar királyi címet, de a valóságban nem volt más, mint Erdélynek és a Tiszán inneni részeknek fejedelme. Az örökölt királyi cím megnehezítette fejedelmi hatalmának háborítatlan gyakorlását is, mivel ebbe sem Ferdinánd, sem utóda, Miksa, kik egyedül magukat tartották törvényes magyar királyoknak, sehogy sem akartak belenyugodni. János Zsigmondnak hosszas alkudozás után sikerült 1571-ben megegyezni Miksával. Ez egyezés következtében lemondott a királyi címről és Miksa elismerte Erdély és a Tiszántúli részek fejedelmének. Elismerte továbbá az erdélyi rendek szabad fejedelmválasztói jogát is. Harminc évig (1541-1571) tartó szakadatlan küzdelem után lett e szerződés alapján Erdély külpolitikailag is elismert önálló fejedelemséggé.

János Zsigmond nem volt tehetségtelen uralkodó, s a jóakarata sem hiányzott benne; de hiányzott az az erős akarat és szilárd jellem, amely annyira nélkülözhetetlen tulajdona annak a fejedelemnek, aki hozzá hasonló körülmények között ül a trónon. Azonkívül fiatal is volt, kire idősebb tanácsosai és udvari környezetének befolyásosabb tagjai egyaránt jó vagy rossz hatást gyakorolhattak. Testi szervezete és egészsége sem volt az erősebbek közé tartozó. Kora szellemi áramlatainak megfelelően nagy érdeklődést tanúsított a vallásos mozgalmak iránt, és hit tekintetében éppen olyan ingadozó volt, mint

politikai elhatározásaiban vagy kormányzati cselekedeteiben. Ez a tulajdonsága azonban nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Erdély a leghevesebb vallásos harcok közepette is a vallásszabadság hazája lehessen már e korszakban.

(c)

(Az új hit elterjedése a századok között. A kálvinizmus elterjedése az erdélyi magyarság között. A vallásszabadság törvényes biztosítása. A vallás-reformációt előkészítő régebbi szellemi áramlatok. A reformáció politikai indítékai. Az önálló erdélyi állam és a székelyek. A régi székely szabadság korlátozása. A közsékelyek támadása és leveretése 1562-ben. A székelység állapotának új rendje. Székelytámad és Székelybánja várak építése.)

Az előbbi fejezetben említettük, hogy 1521 után Szebenben a Luther-féle iratok minő mozgalom kiindulópontjává lettek. A Luther-féle iratokat elégették ugyan Szeben főterén, de a belőlük ismeretessé lett hitelvek és tanítások nem égtek el a máglyán. Még ugyanazon évben Szebenbe jött Luthernek két tanítványa, akik azonnal hozzáfogtak mesterük tanainak hirdetéséhez. A nagyhatalmú Pempflinger Márk szász ispánnak támogatása mellett az új tanokat magáévá tevő szebeni szász nép elűzte Szebenből a katolikus papokat. Szeben példáját követték a szobenyvidéki szász községek is. A mozgalom azonban így sem lett volna helyinél nagyobb jelentőségű, ha Brassó tudós szász papja, Johannes Honterus, hozzá nem csatlakozik. A századok Honterus ösztönzésére már 1544-i gyűlésükön elhatározták, hogy "az egész szász nemzet az új szertartással éljen."

A századokkal egyidejűleg a magyarok között is több terjesztője akadt az új hitnek. Első volt köztük Szántai István mester. I. János király, látván, hogy tiltó intézkedésekkel az új tanok terjedését nem lehet megakadályozni, Segesváron Szántai és a Váradról magával hozott tudós papok között a kor szokása szerint hitvitatókozást rendelt el. Egyik döntőbíró e vitában Kálmáncsehi Sánta Márton kanonok volt, ki a vitatókozás hatása alatt annyira megrendült hitében, hogy később az új tanok buzgó hirdetőjévé lett, de nem Luther, hanem Kálvin tanításának értelmében.

Kálmáncsehi és társai buzgólkodásának eredményeképpen az erdélyi magyarság, ellentétben a századokkal, kálvinista lett, és így az erdélyi protestantizmus már kezdetben két táborra oszlott. János Zsigmond uralkodása kezdetén Kolozsvár valóságos középpontja lett a protestáns hitvitázó irodalomnak és térítői munkásságnak, amelynek legkitűnőbb irodalmi képviselői Heltai Gáspár és Dávid Ferenc voltak.

E mozgalomnak csakhamar politikai eredményei is mutatkoztak. Az 1557-i tordai országgyűlés ugyan még csak általánosságban mondta ki, hogy kényszerítés nélkül szabadon követheti mindenki akár a régi, akár pedig az új hitet. Hat évvel később az országgyűlés, ugyancsak Tordán, már biztosítja mind a két új hitnek, a lutheránusnak és a kálvinistának a szabad vallásgyakorlatot. A következő 1564. évben ezt a határozatot az ország rendjei ünnepélyesen megerősítették.

Eközben Dávid Ferenc és társai egy újabb protestáns tannak, az unitáriusnak érdekében kezdtek erős harcot. Munkásságuk eredményét nagyban előmozdította az a körülmény, hogy János Zsigmond udvari orvosának, Giorgio Biandratának befolyása következtében a fejedelem maga is az új hit felé hajlott. Ennek következtében az országgyűlés 1568-ban kimondta, hogy mindenki szabadon hirdetheti és terjesztheti a maga hitbeli meggyőződését, tehát az unitárius vallást is. Három évvel később, 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés az unitárius vallás számára is biztosította a szabad vallásgyakorlatot.

Ekkor lett az unitárius vallás is olyan törvényesen bevett vallássá *recepta religio*vá - mint a katolikus, a református és az evangélikus. E törvénnyel alakult ki Erdély alkotmányában a három törvényes nemzet mellett a négy törvényesen bevett vallásnak nemcsak egyházi, hanem politikai és közjogi rendszere is. Ez időponttól kezdve Erdély alkotmánya a három törvényes nemzet és a négy bevett vallás egyenjogúságának elvein épült fel és fejlődött tovább.

Mikor a magyarság a IX. század végén mai hazáját elfoglalta, sejtelve sem volt a harc az eszményéről, amely Nyugat-Európában a lovag egyéniségében testesült meg. A kereszténység felvétele után azonban száz esztendő sem telt el, és a magyarság előkelő rétegeit a nyugati lovagiasság eszméje úgy áthatotta, mint akárcsak az egykorú francia nemességet. A királyi család tagjai járnak jó példával elől. Köztük is a keresztény lovagságnak legtündöklőbb alakja Szent László király. Kormányzásának módja és saját példája alakítják át teljesen a lovagság szellemében a magyarság előkelőbb rétegeit. E munkásságában, más irányban ugyan, de azonos céllal támogatják a somogyvári monostorba telepített dél-francia bencések is, kik másfél száz éven át valóságos terjesztői voltak a frankogall szellemnek Magyarországon. "A népek története - írta egy Spittler nevű német történetíró - kevés példát mutat oly megnemesülésre, minőt a magyaroké a kereszténység felvétele után."

Az Árpád-házból származó királyok idejében nemcsak a nyugat-európai erkölcsi és szellemi légkörbe kapcsolódik bele a magyarság a lovagság révén, hanem a nyugati civilizáció minden egykorú mozgalmába is. Papjai és az előkelő családok fiai aránylag nagy számban látogatják az olasz és a francia - párizsi - egyetemeket. A párizsi egyetem legrégebb magyar tanulói között az erdélyi Bethlen család egy ifjú sarjának a neve is előfordul. Ez egyetemeken megismerve a korszak uralkodó eszméit, hazatérésük után a maguk körében azoknak buzgó terjesztői lettek.

Az Anjou királyok idejében még szorosabb kapcsolat keletkezett a magyar és az olasz művelődés között, amelynek hatásaképpen a XV. században Mátyás királynak, főpapjainak és előkelő világi emberei egynéhányának udvaraiban az olasz *renaissance*-nak valóságos ápoló tűzhelyei keletkeznek. Ezt megelőzően Zsigmond király idejében a német- és csehországi vallásos mozgalmakkal jön a magyarság közelebbi érintkezésbe. A huszitizmus erősebb szellemi mozgalmaknak volt okozója Magyarországon, sőt Erdély valóságos gyülekező helyévé is lett az anyaországban üldözött huszitáknak, egészen addig az időpontig, amíg a pápa Marchiai Jakab minorita rendfőnököt megbízottként Erdélybe nem küldi azzal az utasítással, hogy onnan a huszita eretnokséget kiirtsa.

A XV. század végén Hollandia, Németország, sőt Anglia tudományos és irodalmi köreiből az olasz *renaissance*-nak folytatója és a Luther-féle vallásreformációnak mintegy előfutára az inkább irodalmi, mint vallásos jellegű humanista mozgalom volt. E mozgalomnak vezérférfiaival, Erasmusszal, Reuchlinnal, sőt még az angol Morus Tamással is a magyar humanizmus egyes képviselői állandó érintkezésben voltak. A párizsi és az olasz egyetemeken kívül a krakkói, prágai és a bécsi

egyetemeket is szorgalmasan látogatták. A bécsi egyetemnek magyar származású tanárai is voltak. A németországi egyetemeken pedig nagyobb számú magyar ifjú tanult, mint talán a többi országok egyetemein összesen. Németország e korszakbeli nagy tanítómesterének, Melanchtonnak legkiválóbb és legkedvesebb idegen nemzetbeli tanítványai a magyarok voltak.

Ily módon volt ez időben a magyarság szelleme majdnem annyira előkészítve a hitújításra, mint Németországon és Hollandián kívül egyetlen más országé sem. Ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy a protestantizmus a magyarok között nemcsak gyorsan terjedt el, hanem, ami a maga nemében páratlan jelenség, Erdélyben katolikus fejedelmek uralkodása idején, rövid félszázad alatt a vallásszabadságon és a felekezetek egyenjogúságán felépült protestáns állam alakult meg.

A mohácsi csatavesztés előtt két évvel II. Lajos király előtt a magyar nemességnek egy küldöttsége jelent meg, amely azt kérte tőle, hogy bocsássa el a királyné német környezetét, mert annak tagjai Luther tanításának követői "ésők azt, aki a katolikus hit és a pápa ellen merészel beszélni valamit, akár ő felségeik jelenlétében is darabokra vágják".

A törökkel folytatott másfélszáz esztendő harcok története bebizonyította, hogy Magyarország komoly segédelmet a fenyegető török veszedelemmel szemben sehonnan sem nyerhet, csak egyedül a Szentszéktől. A katolikus egyháztól elpártolni tehát annyi, mint gyöngíteni a hazát és a nemzetet a török ellen való védekezésben. Ez az álláspont azonban rögtön megváltozott, mihelyt az erdélyi állam a török fennhatóságot elismerte. A Szentszék védelmére nincs már szükség, tehát az új hit terjedésének sem állhatja útját semmiféle politikai természetű aggodalom.

Volt még egy külpolitikai körülmény is, amely megmagyarázza, hogy a törökbarát politikának katolikus magyarok között is igen sok híve volt. A francia királyok politikája a Habsburgok francia érdekeket veszedelmeztető törekvéseinek ellensúlyozására már számításai körébe vonta a törökök Bécs ellen irányuló támadó terveit. Ennek következtében a francia érdekeknek sokkal megfelelőbb volt egy török védelem alatt álló nemzeti magyar királyság, mint a Habsburg uralom alatt levő félig önálló, de nemzeti tekintetben szintelen magyar állam. Szapolyai János nagyon sokat köszönhetett a franciák támogatásának abban, hogy a török az ő és a fia ügyét annyira felkarolta. Ha a legkeresztényebb király szövetségese lehet a hitben való hűség csorbulása nélkül a törököknek, akkor a kereszténységre és a Szentszékre abból sem származhat semmi veszedelem, ha az erdélyi magyar állam, szemben a Habsburgokkal, önállóságának támaszát a török védelemben keresi.

Azok a hazafiak, kik a magyar állam felett nem a török, hanem a Habsburg-ház fennhatóságát ismerték el és ennek segítségével akarták a kettészakadt Magyarországot előbb egyesíteni, s aztán a törököt kiverni, megmaradtak azon az állásponton, amelyet a II. Lajos előtt megjelent köznemesek idézett szavai fejeznek ki. Ez magyarázza meg, hogy miért lett Erdélynek a maga és az egész magyarság állami önállóságáért a Habsburg dinasztiaival és magyar párthíveivel folytatott 150 éves harca egyszersmind a protestantizmus és a katolikus egyház harcává is. E nézőpontból állapíthatjuk meg és tekinthetjük át háttérét annak a hosszú és makacs küzdelemnek, amelyet a XVI. és XVII. század magyar történetében a kurucok (nemzeti pártiak) és a labancok (Habsburg-pártiak) harcának szokás nevezni, amelynek azonban nem csekély erejű utóhatásai egészen az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásának pillanatáig érezhetők voltak a magyar politikában.

Az erdélyi állam megalakulásának e korszakában nemcsak e nagy államjogi és vallásos átalakulás ment végbe, hanem belpolitikailag is olyan változások következtek be, amelyek a régivel szemben, különösen a székelyekre vonatkozóan, olyan új helyzetet teremtettek, amelybe sehogy sem tudtak és akartak a legnyersebb kényszer alkalmazása nélkül belenyugodni. Az önálló erdélyi állam súlyos anyagi áldozatot követelt népeitől. A hatalmas magyar királyok anyagi és hatalmi erőforrásai nem állottak mögötte. Az önálló állam fenntartásának minden terhét a három nemzetnek kellett együttesen viselni. Ez okozta, hogy a székelységnek már nemcsak katonáskodással, hanem anyagilag is hozzá kellett járulni az állam fantartásához és olyan fizetési kötelezettségeket teljesíteni, amelyeket tőlük a hatalmas és gazdag magyar királyok nem követeltek. A székelyeknek mindenekelőtt hozzá kellett járulniuk a 10 000 aranyban megállapított portai adóhoz és az udvartartás költségeihez. Miután a székelyek ezeket a terheket nem akarták vállalni és más tekintetben is ragaszkodtak a megváltozott helyzetben sok nehézséget okozó régi kiváltságaikhoz, az erdélyi országgyűlések a fejedelmi hatalom érdekében megkezdték azoknak korlátozását.

Az 1557-i gyulafehérvári országgyűlésen a rendek kimondták, hogy hűtlenség esetén a székelyek is fő- és jószágvesztésre ítéltetők, mint a nemesek. A következő évben pedig az egyenlő adóteher-viselés kötelezettségét a székelyekre is kiterjesztették. Mikor ez ellen az országgyűléshez folyamodást adtak be, azt a választ kapták, hogy az adófizetéstől mentesek, csak azok az előkelőségek (*primores*) és lófő ivadékok (*primipili*) maradnak, "kiknek ősei Mátyás és a többi királyok alatt jámborul és serényül vitézkedtek". E határozattal törvényesítették a székely főembereknek azt az elsőbbségét, amelyet a közszekelyekkel szemben időnként gyakoroltak ugyan, de amely nem törvényes állapot, hanem visszaélés volt.

Emiatt a közszekelységet általános elégedetlenség és elkeseredés fogta el. 1562-ben Udvarhelyre nemzetgyűlést hívtak össze. E gyűlésre János Zsigmond is követeket küldött, akik által tudtukra adta, hogy ha nyugton maradnak, minden szabadságukat megengedni kész volna". A székelyek nem hallgatták meg a követeket, hanem a fejedelem hadai ellen indultak. Eleinte kedvezett nekik a szerencse. A fejedelem egyik kapitányát, Maylád Gábort a marosszéki Vaja község mellett meg is verték, de a Radák László parancsnoksága alatt levő fejedelmi fősereg előbb Holdvilágnál, utóbb Kisgörgénynél megverte és szétszórta a székelyeket, akik vezéreiket, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust önként kiadták a győztes Radák Lászlónak.

A székelyek leveretése után János Zsigmond Segesvárra országgyűlést hívott össze, amelyen a székely főemberek fejenként tartoztak megjelenni, a székely vezérek pedig Aranyosszék kivételével, amely nem vett részt a zendülésben, 16-16 képviselőt küldeni. Az országgyűlés valóságos ítélőszékké alakult át. A lázadás vezéreit, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust karóba húzták, a főbb vezetőket börtönbe zárták, a csatában elfogott székelyeknek megbélyegzésül egyik fülét levágták, s utódaikkal együtt büntetésül jobbágyásra vetették. A monda szerint a levágott füleket vékaszámmal mérték. E büntetés emléke gyanánt maradt fenn "a hasított fülű paraszt" szidalom, amellyel régebben a katonarendhez tartozó székely a jobbágyorsban élő székelyt szokta illetni.

Ez az országgyűlés a székelység helyzetét a következőképpen rendezte. Kimondotta, hogy a főemberek és a lófő székelyek jószágait olyan szabadságokkal bírják, mint a nemesek, és földönlakóikkal (zsellérek) is úgy rendelkezzenek, mint a nemesek a jobbágyaikkal. Ennélfogva azok adófizetésre vannak kötelezve. A székely főemberek és lófők mindennemű adó

alól éppen úgy fel vannak mentve, mint a nemesek, de hadkötelezettségük fennmarad. A közszékelység pedig elveszítette eddigi személyes szabadságát és bizonyos fokig kincstári jobbágygá lett.

A következő évben azoknak a székely főembereknek, kik hívek maradtak, János Zsigmond a hűtlen közszékelyek közül - kinek több, kinek kevesebb-jobbágyot adományozott, mégpedig királyi jog alapján, amelynek következtében az adományozott birtok elvesztette régi székelybirtok jellegét. Ekkor vette kezdetét a székelyek között az új adománylevelek (*nova donatio*), továbbá a főemberi (*primori*) és lófőszékelységi (*primipilusi*) oklevelek adományozása birtokkal vagy anélkül. Így veszett el az ősi székely jogoknak igen jelentékeny része az önálló erdélyi állam megalakulásának következményeképpen.

Hogy e rendelkezéseknek anyagi, illetőleg hatalmi biztosítékai is legyenek, a székelyek féken tartására magukkal a székelyekkel Udvarhelyen egy várat építtettek, amelyet a kudarcot vallott támadás emlékére gúnyosan *Székelytámadnak* neveztek, a másikat, a szintén gúnyosan Székelybánjának nevezett várhegyi várat Háromszéken pedig újra felépíttették. E várak őrségeinek fenntartására nemcsak a közszékelységtől elvett birtokokat csatolták e várakhoz tulajdonjoggal, hanem olyanokat is, amelyeket azoktól a lófőszékelyeketől vettek el, akik a feltámadt közszékelyek ügyét támogatták.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A BÁTHORIAK URALKODÁSA ALATT

(a)

(Az ország szabad fejedelmválasztó joga és a külpolitikai helyzet. Báthori István viszonya ellenjelöltjéhez, Bekes Gáspárhoz. A kerelőszentpáli ütközet. Báthori István egyénisége és politikája. A katolikus megújulás hatása Erdély politikai életében.)

János Zsigmond 1571. március 13-án halt meg, abban az évben, amelyben sikerült Miksa királlyal az erdélyi rendek szabad fejedelmválasztó jogát és azzal az erdélyi fejedelemség önállóságát is elismertetni. Mivel nőtlen volt, sem fiú, sem leány utódot nem hagyott hátra, és így a rendek szabad fejedelmválasztó joga minden korlátozás nélkül érvényesülhetett. Vagyonának, illetőleg családi kincseinek nagyobbik részét, s abban 40 000 font termés ezüstöt a lengyel királyra hagyta. Tekintélyes rész jutott Miksa magyar királynak és a szultánnak is. Végrendeletének végrehajtóivá belső bizalmas embereit, Bekes Gáspárt, Hagymásy Kristófot és Csáky Mihályt tette, kik a többi tanácsurakkal egyetértően május 17.-re országgyűlést hirdettek.

János Zsigmond legbizalmasabb tanácsadóját, Bekes Gáspárt tartotta legalkalmasabbnak arra, hogy utódja legyen a fejedelmi trónon. A rendek nagy többsége pedig somlyai Báthori Istvánt kívánta a fejedelmi trónra ültetni. Ennek a kettős óhajtnak nemcsak személyi indítékai voltak, hanem fontos és nagy politikai háttere is. Az erdélyi fejedelemség önállóságát, s ennek következtében az Erdélyi rendek szabad fejedelmválasztó jogát úgy Miksa király, mint a török szultán nemzetközi jogi erővel bíró szerződésben ismerték el ugyan, de mindketten azt óhajtották, hogy a rendek azt válasszák meg, akit ők kívánnának saját hatalmi érdekeik szempontjából az erdélyi trónon látni.

Bekes Gáspár azt a politikai irányt képviselte, amely a Habsburgok hatalmi érdekkörébe szerette volna állítani Erdélyt, Báthori István pedig azt, amely Erdélynek a portához való viszonyát főnn akarta tartani. A rendek túlnyomó többsége, meggyőződésben a Castaldo-féle kísérletből, hogy a Habsburgok nem képesek csatlakozás esetén Erdélyt a török veszedelemtől megvédeni és hogy uralmuk nem is kedvező Erdély nemzeti és vallásos szabadságára, hű maradt a törökbarát politikához, minden szó és vitatkozás nélkül Báthori Istvánt választotta meg Erdély fejedelmévé. Báthori István, fejedelmévé választatván, nemcsak a töröknek tette le a hűségesküt, hanem Miksa királyt is biztosította arról, hogy urának ismeri el és vele szemben a hűséget megtartja. Nyíltan török hűbéres (adófizető) fejedelem volt, titokban azonban a magyar király szövetségese. Miksa királyt Báthori e nyilatkozata nem elégitette ki. Bekes Gáspárt még a fejedelmválasztó országgyűlés előtt kinevezte Erdély vajdájává és ügyét a legmelegebben ajánlotta magyarországi hatalmas embereinek támogatásába.

Maga Bekes Gáspár sem nyugodott meg a fejedelmválasztó gyűlés határozatában. Nyíltan azonban nem léphetvén fel Báthori ellen, egyelőre a passzív ellenállást tartotta a leghelyesebbnek. Fogaras várába húzódott, úgy gondolván, hogy itt az elégedetlenkedő székelyek és a Habsburgok felé hajló szászok tőszomszédságában nemcsak biztonságban érezheti magát, hanem elő is készítheti Báthori megbuktatását. Fogaras mellett második támaszpontja volt Máramaros megyében Huszt vára, amelyet Hagymásy Kristóffal és Csákyval a János Zsigmond által végrendeletileg nekik hagyományozott összeg fejében foglaltak le. Nemcsak a hűségesküt nem tette le, hanem a fejedelemtől való függetlenségének jeléül a Fogaras földjéről járó adót is megtagadta.

Báthori Bekes Gáspár ellen az október 31.-re összehívott megyesi országgyűlésen panaszt és vádat emelt. Ez országgyűlésen Bekes Gáspár hívei is megjelentek és ennek következtében a gyűlés lefolyása nagyon zajos volt. Az országgyűlés Bekest elmarasztalta, aminek következménye az lett, hogy Erdélyből kénytelen volt elmenekülni Miksa király birodalmába. Itt sem nyugodott meg sorsában. Bizalmas embereinek sikerült az elégedetlenkedő közszékelységet és a főurak egy részét pártjára vonni. Miksa segítségével tekintélyes haderőt gyűjtött és 1575 nyarán betört Erdélybe.

A fejedelem haderejét Gyulaféhváron vonta össze s ott értesült, hogy Bekes Gáspár hadaival Tordáról elindult Marosvásárhelyre, hogy ott a pártjára állott székelyekkel egyesüljön. Báthori utána sietett és a két sereg egymással Radnótnál, a Maros mellett találkozott. Bekes innen Kerelőszentpálra vonult vissza és ott alkalmasnak vélvén a terepet az ütközetre, Báthori előrenyomuló hadaival szembeszállott. A szerencse Báthorinak kedvezett, Bekes teljes vereséget szenvedett. Maga is csak nehezen menekülhetett el egynéhány hívével Betlen várába, s onnan rövid pihenés után Szatmárra.

A Bekes pártján levő főurak és a székelyek közül nagyon sokan estek e csatában Báthori fogságába, aki a büntetést mindjárt a csatatéren megkezdette, felakasztatván az elfogott főbbek közül hat kiválóbb egyéniséget. E diadalmas csata után 15 nappal Báthori összehívta Kolozsvárra a rendeket, hogy törvény szerint ítéljenek a hűtlenek és lázadók porében. Az ítélet annyira szigorú volt, hogy Wesselényi Ferenc ítélőmester maga is könnyezve olvasta fel. Ez ítélet következtében 1575. augusztus 8-án reggel 9 erdélyi főurat Kolozsvár piacán lefejeztek; az elfogott székelyek közül 34-et Szamosfalván felakasztottak, 34-nek pedig levágták a fülét.

Báthori Istvánt egy évvel később (1576) Lengyelország királyává választották és ő a lengyel trónt az erdélyi rendek beleegyezésével el is fogadta. Maga helyett kormányzóul fejedelmi hatáskörrel testvéröccsét, Báthori Kristófot hagyta.

Báthori István a magyar történelem legnagyobb egyéniségei közé tartozik. Ő volt a XVI. század legkiválóbb magyar államférfiúja és uralkodója. Neki köszönhető, hogy az erdélyi fejedelemség nemcsak megszilárdulhatott, hanem úgy illeszkedhetett be az európai államok rendszerébe, mint a magyarság államalkotó erejének képviselője, és hogy egyik utódjának, Báthori Zsigmondnak uralkodása alatt kelet felé már úgy léphetett fel, mint a mohácsi vész előtt uralkodott magyar királyok politikájának folytatója.

Báthori István a török pártfogoltja volt, de azért a Habsburgokkal is igyekezett a jó viszonyt fenntartani. Nemcsak folytatója, hanem továbbfejlesztője is volt annak a török és német hatalom között egyensúlyozó erdélyi politikának, amelynek megalapítója Fráter György volt. E kettős külpolitika, amely Báthori István után is irányelve maradt az erdélyi államférfiaknak, nemcsak a kényszerhelyzet következménye volt, hanem logikai folyománya is egy távolabb látó politikai felfogásnak.

Mikor ezt az egyensúlyozó kettős politikát bíráló tárgyává tesszük, nem szabad felednünk, hogy az erdélyi külön állam nem a magyarság akaratából, hanem annál erősebb kényszerhelyzetnek, a török hódítás nyomása következtében jött létre. A magyarság törekvéseinek célja: a török hódítás következtében kettészakadt magyar állam egyesítése volt, kapcsolatban a törökök kiűzésével. Hogy ez a terv csak a Habsburg uralkodókkal egyetértésben és a török hatalom várható meggyengülésének bekövetkeztével valósítható meg, világos volt minden erdélyi fejedelem, államférfiú és politikus előtt.

Az első kérdés az volt, hogy Habsburg uralkodóknak van-e elég erejük e nagy feladat megoldásához? Meg tudják-e védelmezni a magyarságot a töröktől, ha azzal nyíltan szakítva melléjük áll? Az ennél is fontosabb második kérdés pedig az volt: hajlandók-e siker esetén, mint egyszemélyben magyar királyok is, a magyar állam függetlenségét abszolút uralkodói hatalommal kormányzott saját birodalmuknak egységesítő törekvéseivel szemben fenntartani és biztosítani?

Ez erő hiányának ismerete bírta rá az erdélyi államférfiakat, hogy más szövetségest is igyekezzenek szerezni. Ez ösztökélte Báthorit arra, hogy a lengyel trónt megszerezze. Tudta, hogy Lengyelországnak is érdeke a török hódító hatalommal szemben olyan szövetségeseket keresni, amelyek török részről hasonló veszedelemnek vannak kitéve. Mikor a lengyel rendek Báthorit királlyá választották, egyúttal Erdély szövetségét is biztosították maguknak.

Mint lengyel királynak, külpolitikáját már nemcsak Erdély és a magyarság érdekei szabták meg, hanem közép- és kelet-európai politikai célok is. Ennek érdekében egyformán kereste a közeledést a Habsburgokhoz és a Szentszékhez, amelyeknek hathatós közreműködése nélkül lehetetlennek tartotta politikai végcéljának elérését, amely a lengyel trónon már a töröknek nemcsak Magyarországból, hanem Európából való kiűzése is lett.

A katolikus egyház ebben az időben már magához tért abból a letargikus tájékozatlanságból, amelyben Luthernek és társainak egyházreformáló működése taszította. Loyolai Ignác megalapította a Jézus-társaság szerzetesrendet, az ellenreformáció ez igazi nagyvezérkarát. A Habsburgokkal és a Szentszékkel való egyetértés követelménye volt: lehetővé tenni Erdélyben is a katolikus megújulást. Ezért 1579-ben jezsuitákat küldött Erdélybe, akik Kristóf fejedelemtől megkapták a kolozsmonostori apátságot. Ezek Gyulafehérváron középfokú iskolát, Kolozsvárt pedig egyetemi rangú akadémiát állítottak fel. Mindez nem történhetett meg anélkül, hogy az erdélyi protestáns rendek ne tiltakozzanak ellene. Báthori Istvánnak azonban tekintélye akkora volt, hogy ez ellenzés komoly akadály nem lehetett. Másfelől a jezsuiták is óvakodtak minden lépéstől, amely alkalmas lett volna a felekezetek között való békét és jó viszonyt megbontani.

(b)

(Báthori Kristófot a porta elismeri Erdély fejedelmének. Báthori Kristóf külföldi háborúi. Dávid Ferenc mártírsága. Báthori Kristóf fiát, Zsigmondot fejedelemmé választatja. Báthori Kristóf halála. István király befolyása az erdélyi ügyek intézésére. Báthori Zsigmond átveszi Erdély kormányzását. A jezsuiták hatása Zsigmond németbarát politikájára. A törökbarát főurak összeesküvése Zsigmond ellen. Vitéz Mihály vajda szerepe a németbarát külpolitika indítékai között. Két török háború. Zsigmond lemondása. A törökbarát politika Báthori Andrással ismét felülkerekedik.)

Báthori István, mikor megválasztották lengyel királynak, azonnal tudatta a szultánnal és kérte, hogy öccsét, Kristófot ismerje el Erdély fejedelmének és a fejedelmi jelvények megküldésével iktattassa be székébe. Mikor Báthori Istvánt már megkoronázták a lengyelek, Báthori Kristóf utasította konstantinápolyi ügynökét, Nagy Mátét, hogy szorgalmazza megerősítését és jelentse ki a portán, hogy ő "nem hallgat máshová, mint a hatalmas császárhoz", és nem igaz, hogy ő "Lengyelországtól függene". A szultán válaszul 1576 júliusában megküldötte a beiktató levelet (*athnamét*) és az ünnepélyes beiktatás után az új fejedelem is megküldötte a 15 000 arany adót, mert az eredetileg 10 000 aranyban megállapított összeget a porta Báthori István trónra lépése után csakhamar felemelte 5000 aranyra.

Báthori Kristóf csendben és békében uralkodott. Bekes Gáspárnak esetleg megmaradt híveitől sem kellett tartania, mert maga Bekes is kibékült Báthori Istvánnal és ez időponttól kezdve egyik leghívebb embere lett. Hadba is csak kétszer kellett szállani az erdélyi seregeknek. Első ízben 1577 tavaszán, mikor a szultán parancsára a Potcoava ellen-vajda által elűzött Schiop Péter vajdát kellett vajdai székébe visszahelyezni. Másodszer 1579-ben, mikor István királyt az oroszok ellen viselt háborújában egy 5000 főnyi sereggel segítették meg, amelyben Bekes Gáspár és az Erdély későbbi történetében jelentékenyebb szerepet játszó Székely Mózes vettek részt, Wesselényi Ferenc, Borbély György és más erdélyi főurak és hadvezérek társaságában.

Báthori Kristóf uralkodása alatt Erdély vallásos életében igen nevezetes esemény történt. Az unitárius vallás megalapítója János Zsigmond uralkodása idején Dávid Ferenc kolozsvári pap volt. Az unitárius vallás bevett vallássá való tételéért Dávid Ferencnek és híveinek nehéz harcot kellett vívniuk, amelyet azonban siker koronázott, mert 1571-ben az országgyűlés Erdély negyedik törvényesen bevett vallásfelekezetévé tette, Báthori István pedig 1576-ban a Medgyesén tartott utolsó országgyűlésen a püspöki hivatalban Dávid Ferencet megerősítette.

Dávid Ferenc azonban híveinek és papjainak nagyobb részével tisztán vallásos kérdésben éles ellentétbe jutott. Azt vitatta, hogy a kegyelemért nem szükséges Jézushoz is imádkozni. Ezt eddigi küzdőtársa, Giorgio Biandrata, mint az unitárius vallásra veszedelmes tanítást, megtámadta.

Az ebből támadt teológiai harc annyira elmérgesedett, hogy Dávidot, mint káromló vallásújítót porbe fogták. Helyzetét súlyosabbá tette, hogy második felesége alaptalanul házasságtöréssel vádolta a gyulafehérvári zsinaton tartott hitvitaközlés azzal végződött, hogy Dávidot mint vallásháborítót örökös fogságra ítélték és Déva várába zárták. A súlyos beteg Dávid Ferenc nem sokáig bírta ki a fogságot, mert egynéhány hónappal elítéltetése után börtönében meghalt.

Báthori Kristóf uralkodásának* utolsó éveiben betegeskedni kezdett, ami inkább személyes híveit, mint őt, arra ösztönözte, hogy fia, a kiskorú Zsigmond számára biztosítsa a trónt. {* Kristófra, majd Zsigmondra hagyta ugyan Báthori István az országot, vajdai címmel, de fejedelemnek csak ő szőlíttatta magát, Kristóf nem "uralkodott".} E szándékát megerősítette egy Markházi Pál nevű gazdag, de kalandor természetű úrnak arra irányuló cselszövése is, hogy a

konstantinápolyi basák segítségével Kristóf fejedelem halála esetén megszerezze magának az erdélyi fejedelemséget. Ehhez járult, hogy 1581 elején felesége, Bocskai Erzsébet is meghalt. E tervhez, bár vonakodva, István király is hozzájárult, és így a rendek 1581. május havában a kolozsvári országgyűlésen a gyermek Zsigmondot Erdély fejedelmévé választották

Báthori Kristóf aggodalmai nem voltak ok nélkül valók, mert betegsége még az országgyűlés alatt súlyosabbá lett. Gyóntató papját, egy Leleszi nevű jezsuitát magához hívatta, és vele elkészíttette végrendeletét. Fiának nevelését és gondviselését pedig bizalmas emberére, Gálfi Jánosra bízta, aki legbuzgóbb sürgetője volt annak, hogy Zsigmond még apja életében fejedelemmé választassék. Magát Gyulafehérvárra vitette, hol 1581. május 21-én meghalt.

Bár István királyt testvére, Báthori Kristóf halála után az oroszok ellen való hadviselés gondolai foglalták el, azért Erdélyről sem feledkezett meg. Az erdélyi ügyek egyik fő gondját alkották, annyira, hogy majdnem azt lehet mondani, hogy Erdélyt tulajdonképpen ő kormányozta. 1583-ban Erdély kormányzását Kendy Sándorra, Kovacsóczy Farkasra és Sombory Lászlóra bízta, de oly módon, hogy a döntő szó és irányítás Kendy Sándoré legyen. Az erdélyiek azonban ezeknek kormányzásával nem voltak megelégedve és arra kérték a királyt, hogy Erdély kormányzását egy emberre bízza. A király engedett a kérésnek és Erdély kormányzójává 1585. május 1-én Ghiczy [Ghyczy] János váradi főkapitányt nevezte ki.

István király családjának érdekeit sem tévesztette szem elől mindent megtett, hogy a hatalmas Báthori családot még hatalmasabbá tegye. Zsigmond unokatestvérét, Boldizsárt Fogaras várának parancsnokává tette. Nővérét, Grizeldiszt Zamojski lengyel kancellárhoz adta nőül. Zsigmond egy másik unokatestvérének, Endrének bíbornoki méltóságot szerzett. Terve volt Zsigmondnak a lengyel trónt is megszerezni, amely esetben Erdély fejedelme Báthori Grizeldisz férje, Zamojski lett volna. Mindezeknek a messze tekintő terveknek István királynak 1586. december 13.-án bekövetkezett halála vetette végét.

István király halála Erdélyre nagy csapás volt. Tekintélye, határozott erélye és böles mérséklete minden szenvedélyt lecsillapított és minden pártküzdelmet vagy teljesen elnyomott, vagy mérsékelt. Halála után vége lett Erdély nyugalmanak és csendességének. A hatalom az ifjú Báthori Zsigmondra szállott, kit a rendek 1588-ban azzal a kikötéssel nagykorúsítottak, hogy megerősíti a jezsuiták kitiltásáról hozott törvényt. Az erdélyi rendek a jezsuiták Erdélyből való eltávolítását nem annyira felekezeti és vallásos okokból kívánták, mint politikaiból. Észrevették ugyanis, hogy a jezsuiták Zsigmondot el fogják vonni a törökbarát politika mellől és előbb-utóbb a Habsburgok szövetségésévé, fogják tenni, amelyet Erdélyre nézve veszedelmesnek tartottak.

A fejedelem a rendek kívánságának kénytelenségéből engedett ugyan, de a jezsuiták befolyása politikájának irányításában nemcsak változatlan maradt, hanem még erősebbé is lett. Az alkudozásokat Rudolf király és császár udvarával Carillo jezsuita páter vezette. Célja volt egy olyan európai szövetség létrehozása, amely elég erős lett volna a török hatalom megtörésére. Ennek a politikának az erdélyi főurak közül is többen voltak támogatói így a többi között a nagyváradi főkapitány, Bocskai István is.

A rendek többsége azonban nemcsak határozottan ellenszegült a tervnek, hanem abból az elvből kiindulva, hogy "inkább vesszen el egy ember, mint egy ország", Zsigmond ellen össze is esküdtek. Zsigmond ezt megtudva, az összeesküvéket elfogatta és a főbeket, köztük unokabátyját, Báthori Boldizsárt és a nagytekéntélyű Kendy Sándort is kivégeztette. E kegyetlen cselekedete megtört minden ellenállást és így Zsigmond a szövetséget Rudolf királlyal akadálytalanul megköthette, melyet még erősebbé tett Mária Krisztinával kötött házassága.

Zsigmond sugalmazóit, a jezsuitákat és a bécsi császári udvar politikusait e lépésre az európai politikai helyzet és a török birodalom belső állapotainak ismerete vezették. A török birodalom mostanáig folyton emelkedő hatalmában a hanyatlásnak igen komoly jelenségei kezdtek mutatkozni. Vitéz Mihály havasalföldi vajdában pedig Erdélytől keletre olyan ügyes politikai és hadvezető egyéniség jelentkezett, kire sokkal nagyobb biztossággal lehetett számítani a török ellen való minden hadi vállalatban, mint az eddigi román vajdákra, és aki e hadjáratához saját népéből katonai anyagot is tudott a törökellenes politikának rendelkezésére bocsátani.

Báthori Istvánnak, mint lengyel királynak harcaiban az erdélyi hadvezetőknek olyan vezérkara nőtt fel, aminő Mátyás király óta nem volt. Ezek közül a legkiválóbbakat tekintélyes számú magyar és székely csapatokkal Vitéz Mihály vajdához küldötte Zsigmond, hogy segítsenek neki hadseregét katonailag szervezni, és harcképessé tenni. Jogosnak látszott az a feltevés, hogy most a német császári hatalom, szövetségben Erdéllyel és a román vajdaságokkal, elég erős lesz a hanyatlás jeleit mutató török uralom végleges megtörésére.

A Szultán sem nézte tétlenül az ellene folyó készülődést. Szinán pasa nagyvezírt 100 000 emberrel Vitéz Mihály vajda és Zsigmond ellen küldötte. A szerencse Zsigmondnak kedvezett, kinek fővezére, Bocskai István Szinán hadseregét Havasalföldön megsemmisítette. {* a gyurgyevői csatában.} Ez a kudarc a törököt nem csüggesztette el. 1596-ban újabb háborút indított Zsigmond ellen, éspedig Magyarországon. Zsigmond a mezőkeresztesi csatában döntő vereséget szenvedett.

Ez a vereség a változékony és szeszélyes természetű Zsigmondot annyira lehangolta, hogy a fejedelemségről lemondott. Erdélyt át is adta Rudolfnak, ki az oppelni és ratibori hercegségen kívül évjáradékot biztosított neki és megígérte, hogy számára a bíbornoki kalapot is megszerzi. De alig távozott el az országból, megbánta tettét, s visszatért Erdélybe. Rövid idő múlva újra lemondott, de Erdélyt most már nem Rudolfnak, hanem öccsének, Báthori András bíbornoknak adta át.

Miután Erdélyben Báthori Andrással újra a hagyományos törökbarát politika kerekedett felül, a bécsi udvar Vitéz Mihály vajdának pénzt és fegyveres segítséget ígért, ha híven szolgálja a kereszténység ügyét, és Rudolfot ismeri el urának. Vitéz Mihály 1598 tavaszán Magyarországnak Havasalföld felett gyakorolt régi főhatósági jogán Rudolfnak letette a hűségesküt, mint három évvel előbb ugyanezen a címen Báthori Zsigmondnak, és egy évvel később, 1599-ben Báthori Andrásnak is.

(c)

(Báthori András és Vitéz Mihály vajda egymáshoz való viszonya. Vitéz Mihály vajda betörése Erdélybe. Vitéz Mihály vajda és a székelyek. A sellenberki csata. Vitéz Mihály vajda bevonul Gyulaféhevárra és országgyűlést tart. Vitéz Mihály vajda és az erdélyi román parasztság. Vitéz Mihály elüzi Movila Jeremiás moldvai vajdát. Vitéz Mihály vajda valóságban Erdélynek nem fejedelme, hanem mint Rudolf király helytartója, csak kormányzója volt. Vitéz Mihály kormányzatával Erdély nemzetei csakhamar elégedetlenek lesznek. A goroszlói győzelem. Basta megöleti Vitéz Mihály vajdát. Székely Mózes fejedelemsége és halála. Erdély leggyászosabb korszaka)

Báthori András e hűségeskü alapján teljesen megbízott Vitéz Mihály vajdában, aki terveit részben Báthori András hiszékenységre alapította. Hűségesküjén kívül Báthori András követei előtt több ízben jelentette ki, hogy az Isten őt oly nyomorúságba süllyessze, hogy eledele fia húsa, itala vére legyen, ha ő az erdélyieket megcsalná. Így aztán sikerült is András követeit hűségéről annyira meggyőzni, hogy azoknak egyike, Kornis Gáspár a legnagyobb határozottsággal jelentette ki, hogy bőrét engedi lenyúzatni, ha Vitéz Mihály esküszegő és hűtlen lenne. Nem csodálkozhatunk tehát, ha András nem adott hitelt az ellenkező tudósításoknak, sőt Vitéz Mihály vajdának egy bulgáriai beütésre löszereket, edzett hadi népet és jó kapitányokat is küldött. A Háromszéken lakó Béli János, értesülvén Vitéz Mihály készülődéseiről, Gyulaféhevárra utazott, hogy figyelmeztesse a fejedelmet a közelgő veszedelemre. "Ne higgye János uram - válaszolá a fejedelem -, hiszen most jött onnan Sennyey Pongrác: azt mondja, hogy jó szívvel vagyunk hozzá a vajda."

Vitéz Mihály elkészült a betörésre. Hasztalanul figyelmeztette felesége, hogy bünt követ el, ha megtámadja a Báthoriakat, kik bujdosásában pártfogolták, és vajdai székébe segítették. Nem hallgatott Theodosius *logofet* (kancellár) intelmeire sem, és ha néha habozott, mellette volt Mihalcea Caragea bán, ki folytonosan biztatta merész tervének kivitelére. Hadait Ploestiben vonta össze s onnan azokat Buzeu felé indítva, 1599. október 17.-én a Bodzai-szoroson át, ellenállásra nem találván, betört Erdélybe.

Vitéz Mihály vajda tervét nemcsak Báthori András hiszékenységre alapította, hanem a közsékelyek nagyfokú elégedetlenségére is. Hogy a székelyek és a Vitéz Mihály vajda között levő viszonyt, amely az egész helyzetnek kulcsa volt, megérthessük, vissza kell emlékeznünk, hogy 1562-ben, János Zsigmond uralkodása idején miként fosztották meg a közsékelységet régi szabadságaitól. Mikor Báthori Zsigmond 1595-ben Szinán ellen hadra kelt, a székelyeket visszahelyezte 1552 előtt élvezett régi szabadságaikba. A székelyek ezért hálásak voltak, mert azokon kívül, akik eddig is Vitéz Mihály vajda táborában harcoltak, 20 000-en csatlakoztak Báthori Zsigmondhoz, aki elsősorban nekik köszönhette havasalföldi nagy győzelmeit.

Mikor vége lett a havasalföldi hadjáratnak, a székely főemberek és a főurak nem akartak tudni semmit a székely szabadság visszaállításáról. A székelyek ezért Zsigmondnál panaszt tettek. Zsigmond panaszukat az országgyűlésen törvénytudó emberek elé terjesztette, akik kijelentették, hogy "a székelyek nyavalyás paraszt emberek lévén", nem jól értették az 1595-i felszabadítást, s mivel az különben is kicsikart dolog volt és az országgyűlés sem erősítette meg, nem érvényes.

Ez ítélet kihirdetésekor, hogy zendülés ne legyen, az országgyűlésen legbefolyásosabb székely követeket elfogták. A következő évben a székelyek ellene szegültek az ítélet végrehajtásának. Mikor Zsigmond 1596 telén Prágában időzött, az ellenszegülő székelyek megfélemezésére nagyszámú fegyveres erőt küldtek közéjük, hogy karhatalommal állítsák helyre az 1562 utáni állapotokat. Azokat a székelyeket, kiket az ellenállás szervezőinek tartottak, tömegesen fogdosztatták össze és az elfogottakat részben kivégeztették, részben megcsönkítették. A zsarolásnak, a fosztogatásnak, az erőszaknak minden fajtáját kénytelenek voltak ez alkalommal a székelyek eltűrni. Ez volt a székelyek szomorú 1596-i farsangja.

Ily módon csalták meg Báthori Zsigmond uralkodása alatt a székelyeket nagybecsű harctéri szolgálataik jutalmazásául. Még sajnótt a székelyek friss sebe mikor Vitéz Mihály vajda betört Erdélybe, aki bodzai táborából egyik székely kapitányát több nála levő székely tiszttel a székelység közé küldötte azzal az üzenettel, hogy ő Rudolf király megbízottja. Feladata Báthori András elkergetni, és érvényt szerezni a szerződésnek, melyet Báthori Zsigmond Erdély átadására vonatkozóan Rudolfal kötött. Rudolf király nevében megígérte a székelyeknek, hogy ha a király ügyének támogatására hozzá csatlakoznak, a király visszaállítja régi szabadságaikat. Ellenkező esetben rájuk tör, és tűzzel-vassal fogja őket pusztítani.

A székelyek nagyobbik része: a háromszéki, csíki és udvarhelyi közsékelyek siettek felhívásának eleget tenni. Összegyülekeztek és lerombolták a megfélemezésükre Háromszéken épített várhegyi (Székelybánja) várat. A főembereket elkergették vagy megölték, és házaikat lerombolták. Ennek végeztével tömegesen csatlakoztak Vitéz Mihály vajda bodzai táborához. Vitéz Mihály vajda hadserege körülbelül 36 000 ember volt, amelynek egyharmad része volt székely. Ez az egyharmad rész volt Vitéz Mihály legelszántabb katonasága, mert ez tudta, hogy nincs más választása, mint győzni vagy meghalni, mert vereség esetén ismét visszakerül a régi keserves igába. Vitéz Mihály vajda betörésének híre csak két nap múlva érkezett meg Gyulaféhevárra. Nagy volt a meglepetés és a zavar, mert minden előkészület hiányzott a sikeres védelemhez. Az alatt az idő alatt azonban, míg Vitéz Mihály vajda bodzai táborában a székelyekkel tárgyalt, Báthori András is összeszedte a rendelkezésére álló csapatokat. A székelyek közül csak a főemberek, az aranyosszéki és a marosszéki székelyek csatlakoztak hozzá.

A vajda és a fejedelem hadai 1599. október 28-án Szeben közelében a Szenterszebet és Sellenberk [Schellenberg] községek között elterülő mezőn ütköztek össze. Eleinte a fejedelem hadai voltak előnyben, de a zsoldos kozákok ütközet közben Vitéz Mihály csapataihoz mentek át és ez árulásuk eldöntötte az ütközet sorsát is. A fejedelem egész tábora, minden ágyúja és poggyásza Vitéz Mihály vajda kezébe esett. A megvert erdélyi had szertefutott és András a Székelyföldön át igyekezett Vitéz Mihály ellenfeléhez, a moldvai vajdához menekülni. Már az ország határszéléhez, a Csíki-havasokba érkezett, ahol a székelyek csekély számú kíséretével együtt megölték. Fejét levágták, s Gyulaféhevárra vitték Vitéz Mihály vajdához, aki lefestette és a képet Prágába küldötte. Azután a megölt fejedelem testét is Gyulaféhevárra vitette, és tisztességgel eltemettette.

A győztes Vitéz Mihály vajda a sellenberki ütközet után - november 1.-én - nagy pompával vonult be az erdélyi székhelyére, Gyulafehérvárra, hova országgyűlést hívott össze, amelyen kijelentette, hogy ő Rudolf király megbízásából jött Erdélybe, mint helytartója és az ország főkapitánya. A rendek Rudolfnak és a vajdának, mint helyettesének letették a hűségesküt. E pillanattól kezdve az általa kiadott államiratokon a követ következő aláírást használta: "*Mihály havasalföldi vajda, ő cs. és kir. felségének tanácsosa, erdélyi helytartója, hadainak Erdélyben és a hozzákapcsolt részekben kapitánya.*" Koronázásról, fejedelemségről nincs hiteles történelmi adat. {* téves: a gyulafehérvári országgyűlés 1599. november 20.-án "fejedelem"-nek címzi.}

Erdélyi kormányzata külsőleg semmit sem változott. Az országgyűléshez magyar nyelven küldötte előterjesztéseit és a gyűlés is magyar nyelven hozta végzéseit. Magyarul levelezett még a szászokkal is. Mivel eléggé jól tudott magyarul, Rudolf király követeivel is magyarul tárgyalt. A fontosabb állami okiratokat és adományleveleket latinul állíttatta ki és latinul írta alá. Román nyelvű oklevelet Erdélyben csak tisztán havasalföldi ügyekben adott ki. Míg a székelyeknek visszaadta régi szabadságukat, addig nem tett semmit a román parasztság érdekében, mert a székelyek támogatására szüksége volt, de az erdélyi román parasztság nem tehetett neki semmi szolgálatot; "a román nép jobbágyi állapotban maradt ezentúl is - írja Bălcescu, Vitéz Mihály vajda első román életrajzírója -, Mihály tehát misszióját nem teljesítette Erdélyben s így megérdemelte bukását." A valóság az, hogy Vitéz Mihály nem is érezhetett ilyenféle hivatást magában, mert hiszen ő saját országában is elrendelte, hogy "minden földművelő paraszt, akinek birtokán él, annak örökös *rumunja*, azaz földhöz kötött szolgája legyen". Semmi jelét sem adta annak, hogy Erdélyben a román nép felszabadítása végett jelent volna meg, valamint annak sincs semmi jele, hogy az erdélyi román nép tőle valami ilyesmit várt volna. "A mi parasztjaink részéről, akik jobbágyok voltak, nem várható semmi támogatást - mondja a románok legkitűnőbb történetírója, Nicolae Iorga, iskolai használatra szánt »*Istoria românilor*« [*»Román történet*«] című könyve 177. lapján -, pedig csak erre a támogatásra alapíthatott volna Erdélyben tartós román uralmat."

Adolf király nem bízott Vitéz Mihály hűségében és azért egy Basta nevű tábornokát küldötte Erdélybe, mint királyi biztost, nemcsak Vitéz Mihály ellenőrzésére, hanem Erdély átvételére is. Vitéz Mihály azonban nem szándékozott Erdélyt átadni Rudolfnak, sőt a következő 1600.-ik év június havában Moldva ellen hadat indítva, annak vajdáját, Movila Jeremiást elkergette, és magát iktatta be a moldvai vajdai székbe, s azután visszatért Erdélybe, ahol Rudolf király biztosai várták.

Vitéz Mihály azt remélte, hogy Rudolf biztosai pénzt hoznak számára, és át is fogják adni Rudolf királynak azt a diplomáját, amellyel őt, mint helytartóját az erdélyi fejedelmi széken megerősíti. A biztosok azonban sem pénzt, sem diplomát nem hoztak, azért Vitéz Mihály maga adta elő a biztosoknak kívánságait, amelyek a következőkből állottak: Vitéz Mihály megmarad Havasalföld és Moldva trónján, amíg él, fennmaradván ez országoknak az a joga, hogy halála után szabadon válasszanak maguknak vajdát. Vitéz Mihálynak és családjának adja a király Erdélyben Fogaras és Görgény várát, a hozzájuk tartozó uradalmakkal, a magyarországi részekben Huszt várát, Zsákát és Kővárt, szintén a hozzátartozó uradalmakkal. Erdélyt, amíg él, Vitéz Mihály mint Rudolf és utódainak helytartója fejedelmi hatalommal kormányozza. Rudolf Vitéz Mihálynak ez ajánlatát elfogadta, de azzal a különbséggel, hogy az örökös adomány gyanánt kért jószágokat nem adta oda Vitéz Mihálynak és melléje kormányzó társul egy császári tanácsost rendelt. A diploma szeptemberben meg is érkezett, csakogy már elkésve.

Vitéz Mihály nem tudott Erdélyben rendet teremteni és meggyökeresedni. A szászok, akik önként hódoltak meg neki, éppen úgy elégedetlenek voltak vele, mint szövetségesei, a közsékelyek. A hozzá csatlakozott nemességet azzal riasztotta el magától, hogy azoknak birtokait, akik ellen valami kifogása volt, elkobozta, és havasalföldi bojárjainak adományozta. Ez eljárása azt a hitet gyökereztetette meg a nemességben, hogy mindezt azért teszi, mert a magyar nemességet ki akarja irtani és jószágait a hozzá hűséges havasalföldi bojárjai között kívánja szétosztani. Basta, aki Vitéz Mihályban nemcsak Rudolf király ügyeinek elárulóját, hanem személyes ellenfelét is látta, egyesült az elégedetlen erdélyi magyarsággal és Vitéz Mihály vajdát megtámadta, 1600. szeptember 18-án Miriszlónál megverte és Erdélyből kiűzte.

Vitéz Mihály vajdát a lengyelektől segített moldvai hadak nemcsak Moldvából, hanem Havasalföldről is elűzték, és ő mint trónvesztett fejedelem Bécsbe menekült. Az erdélyi rendek 1601 elején Kolozsvárt országgyűlést tartottak és Zsigmondot visszahívták a fejedelmi trónra. Bécsben ez nem tetszett, s ezért Vitéz Mihály vajdának nemcsak megbocsátottak, hanem Bastával is kibékítették s újra Erdélybe küldötték azzal az utasítással, hogy Bastával egyesülve, Zsigmondot kergessék ki Erdélyből. Basta és Vitéz Mihály vajda egyesült serege Goroszló mellett ütközött össze az erdélyi hadakkal. A győzelem az egyesült hadaké lett és Erdély újra Vitéz Mihály vajda és Basta hatalmába került.

A régi gyűlölet kettejük között csakhamar újra lángra lobbant. Basta mindenáron rá akarta bírni Vitéz Mihályt, hogy menjen ki Erdélyből, és az országot adja át Rudolfnak, Vitéz Mihály ezt semmi szín alatt sem volt hajlandó megtenni. Hogy Erdélyt megtarthassa, titokban elkezdett a törökkel alkudozni. Levelei közül egynehány Basta kezébe jutott. Ezeknek egyikében azt írta a nagyvezérnek Rudolfról, hogy "hitvány semmirekellő, tehetetlen ember", s azért a szultán védőszárnyai alá helyezkedik. Kassáról pedig azt írta bojárjainak, hogy "nem maradhatok tovább ez esztelen, ostoba nép között. A császár feleszü, ugyanilyenek a főhercegek. Környezete, hadvezérei semmirevalók, nem férfiak, hanem asszonyok, gyávák, elpuhultak." Ezek a levelek meggyőzték Bastát Vitéz Mihály veszedelmes szándékáról, s azért 1601. augusztus 19.-én Torda mellett levő táborában orozva meggyilkoltatta. Jellemző környezetére, hogy egy fiatal magyar tisztjét kivéve, akit Vitéz Mihály gyilkosai súlyosan megsebesítettek, senki sem sietett védelmére és "katonái közül senki sem mozdult meg - írja Iorga idézett műve 183. lapján -, hogy megbosszulja ezt az istentelenséget."

Vitéz Mihály vajda halála után, megeléglően Basta uralmát, az erdélyi rendek Székely Mózes, Báthori Zsigmond egyik főemberét és hadvezérét választották Erdély fejedelmévé, aki Bastát Erdélyből kikergette. Győzelmének gyümölcseit azonban nem sokáig élvezhette, mert Radu Serban oláhországi vajda, kit Basta hívott be, hadait Brassónál megverte. Az ütközetben Székely Mózes maga is megöletett. A brassói ütközet után Basta kormányozta az országot egészen 1604-ig.

Erdély történetének a sellenberki csatavesztés és a Basta bukása között eltelt időszak volt legszomorúbb korszaka. A mai Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozs és Alsó-Fehér vármegyéknek e korszak kezdetén még elég tekintélyes számú magyar paraszt népe ez időszak pusztító harcaiban fogyatkozott meg annyira, hogy összefüggő tömegeből kisebb-nagyobb népszigetek

szakadozott csoportjaivá lett. A tatárjárás óta egyetlen időszak sem volt olyan pusztító hatású Erdély magyar paraszt népére, mint Vitéz Mihály vajda és Basta e szomorú emlékezetű korszaka.

"Misericordia dei quod non consumti sumus" (Isten irgalmassága, hogy meg nem semmisültünk) - jellemezte ez időszakot egy névtelen brassói szász krónikás. "De hová mentem volna - írta Mikó Ferenc 1603-ban mikor Karánsebestől Szászvárosig ember nem lakott." Basta zsoldosai, Vitéz Mihály hadai minden ütközet után egy-egy vidéket tettek néptelenné. Tűzzel-vassal pusztítottak. "Az embereknek hátából szíjat hasítottak, a gyermekeknek fejüket megtekerék, hogy a szemök kiömlött" - panasolja egykorú Mikó Ferenc. Mikor a temesvári basa Vitéz Mihály vajda megöletése után Gyulafehérváron megjelent s ott látta a pusztítást, a körülötte álló magyar uraknak e szavakat mondá: "és ezt nem a törökök, hanem a ti keresztény testvéreitek tették".

BOCSKAI ÉS AZ UTOLSÓ BÁTHORI

(a)

(A törökbarát politikához való visszatérés indítékai. Bocskai István egyénisége. Bocskai a nemzeti ügy védelmére fegyvert fog. Bocskait Erdély fejedelmévé választják. A bécsi béke. A zsitvatoroki béke. Az erdélyi állami politikai hivatása. Bocskai halála. Rákóczi Zsigmond fejedelemsége.)

Báthori Zsigmondnak németbarát külpolitikai kísérletezései nyilvánvalóvá tették, hogy a délkeleti kis államok (Erdély és a román vajdaságok) német fennhatóság és vezetés alatt való koalíciója nem a töröknek Magyarországból, vagy tovább menve, a Balkánról való kiűzetését fogja eredményezni, hanem okozója lesz annak, hogy ez államok el fogják veszíteni még eddig élvezett önállóságukat is. Ha Erdély meg akarja tartani önállóságát, akkor vissza kell térnie a hagyományos törökbarát politikához, mert az adott általános külpolitikai helyzetnek ez a követelménye, és nem a németekkel való szövetség.

Az a magyarellenés politika pedig, amelyet Adolf király miniszterei a magyar nemzettel szemben alkalmazni jónak láttak, nyilvánvaló tanúságtétel volt, hogy a Habsburgok még akkor sem lennének hajlandók a magyar állam függetlenségét abszolút uralkodói hatalommal kormányozott birodalmuk beolvasztó törekvéseivel szemben fenntartani, ha az erdélyi állam a magyar királyság hajdani egysége visszaállításának és a török kiűzésének érdekében nyíltan a Habsburgok mellé állana és az így létrejött közös működést a legteljesebb siker követné is.

Illésházy Istvánnak, a Habsburg-ház uralkodása alatt levő magyar királyság nádorának pörbefogatása és az 1604.-i XXII. törvénycikk, amely megtiltotta, hogy az országgyűlések vallásos kérdésekkel is foglalkozhassanak, a protestánsok megkezdett üldözése és a német tábornokok erőszakoskodásai nyilvánvalóvá tették, hogy Magyarországon is úgy akarnak uralkodni, mint Basta uralkodott Erdélyben. Kitűnt, hogy a Habsburg-ház uralkodása alatt levő Magyarországnak van szüksége az erdélyi állam részéről jövő védelemre és nagy politikai hiba lenne, ha Erdély, szakítva a törökkel, elismerné a Habsburgok fennhatóságát, mert akkor az esetleg egységessé lett magyar államot nem tudná senki megvédelmezni attól, hogy a Habsburgok birodalmába be ne olvadjon.

Ennek a helyes politikai álláspontnak e legszomorúbb időkben Bocskai Istvánban nemcsak felismerője, hanem rövid idő múlva nagy és fényes sikereket felmutató képviselője támadt. Bocskai 1557-ben Kolozsvárt született. Ifjúkorát mint nemesi apród Bécsben az udvarnál töltötte. Innen került rokonának, Báthori Istvánnak gyulafehérvári udvarába. E kétudvarban töltött szolgálatai közben szerzett tapasztalatai arról győzték meg, hogy a török magyarországi uralmát, ha e két udvar összefogna, közös erővel meg lehetne dönteni. Mint Báthori Zsigmond egyik tanácsosa, nagyon sokat tett e politikának megvalósítása érdekében. Nemcsak egyik főembere volt a Báthori Zsigmondot támogató németbarát pártnak, hanem része is volt a törökbarát párti Báthori Boldizsár és Kendy Sándor kivégeztetésében, sőt a fejedelmi tanács többi tagjaival együtt ő is részt kapott az áldozatok birtokaiból. Ezért Báthori András alatt erdélyi birtokait elveszítette, annak ellenére is, hogy Báthori Zsigmond elől már előbb kénytelen volt Prágába menekülni, hol egy ideig Rudolf király szolgálatában állott. Elkésérítve a prágai udvarban szerzett tapasztalataitól, visszatért Bihar megyei jószágára és ott élt csendes elvonultságban.

Tekintélye, mint katonának, kortársai előtt igen nagy volt, mert hiszen ő volt Báthori Zsigmond Szinán pasa ellen viselt diadalmas hadjáratának fővezére. A Basta zsarnoksága és üldözése elől kibujdosott urak, az ifjú Bethlen Gáborral az élükön, benne reménykedve, érintkezésbe léptek vele. Az erdélyi bujdosók és Bocskai között élénk levelezés indult meg abban a tárgyban, hogy miként lehetne Erdélyt Basta uralma alól felszabadítani és Magyarországon a magyar nemzet vallásos, és politikai szabadságát biztosítani? E levelek közül egynehány Belgiojoso kassai császári kapitány kezeibe került. Belgiojoso régóta ellenséges indulattal figyelte Bocskait, s e levelek elfogása kedvező alkalom volt, hogy ellene fellépjen. Jószágait és várait német katonasággal szállatta meg. Bocskai most már nem habozhatott. Az életfenntartás ösztöne is parancsolta, hogy fegyvert fogjon.

A Bihar megyében gazdátlanul lézengő hajdúk egy részét könnyűszerrel a maga részére vont a maga részére és azokkal azt a császári csapatot, amelyet Belgiojoso Concini váradi alkapitány vezetése alatt Bocskai Kereki nevű vára ellen küldött, Álmosd és Diószeg között egy váratlan éjjel támadással szétverette. Az álmosdi siker után nemcsak az összes hajdúság, hanem a német uralommal elégedetlenkedők is egymás után csatlakoztak hozzá. Csakhamar megérkezett a szultán levele is, amelyben az erdélyieknek értésére adta, hogy Bocskait nemcsak Erdély fejedelmének ismeri el, hanem el van határozva, hogy Magyarország királyává is teszi.

Ekkor Bocskai, nyíltan fellépve, kibontotta az alkotmány és a vallásszabadság zászlaját és felhívta a nemzetet, hogy zászlói alá sietve, mentse meg azt, ami még menthető. E felhívásra a nemzet általános lelkesedéssel sietett táborába és Bocskai hadai nemcsak Erdélyből kergették ki a Bastát helyettesítő Radu Serban havasalföldi hadainak vezérét, Rácz Györgyöt, hanem elfoglalták az egész Felső-Magyarországot Pozsonnyal egyetemben, hol a szent korona is a kezébe esett. E diadaloktól ösztönözött, a székelyek Nyárádszeredében (Marosszereda) Erdély fejedelmévé kiáltották ki és még ugyanezen évben (1605) a három nemzet képviselői a medgyesi országgyűlésen Erdély fejedelmévé választották, a magyarországi rendek pedig ugyanezen év április havában a Szerencsen tartott országgyűlésen Magyarország királyává. A szultán nem csak fejedelemségbe iktató diplomát (*athnamét*) küldött neki, hanem királyi koronát is. Királyi címmel és ranggal ruházta fel. Bocskai azonban a királyi címet és koronát visszautasította, kijelentvén, hogy a nemzet szabadságáért és nem a koronáért fogott fegyvert. Miután Magyarországon állandóan el volt foglalva, Erdély kormányzásában helyettesévé Rákóczi Zsigmondot tette.

Bocskai szabadságharca a bécsi békekötéssel (1606) végződött, amelyben Rudolf király biztosította a protestáns vallás szabadságát. E béke becikkelyezésével iktatták törvénybe a vallásszabadságot Magyarországon is. E békében Rudolf elismerte, hogy törvényt csak a nemzettel együtt hozhat, és hogy Magyarországon nem lehet alkotmányellenesen kormányozni. E béke szabályozta az Erdély és Magyarország között levő területi viszonyt is, kimondván, hogy Bocskai nemcsak Erdély és a magyarországi Részek (Partium) uralkodója, hanem birtokába veszi Ung, Bereg, Szabolcs, {* Mint Tokaj tartozékait} Ugocsa

és Szatmár vármegyéket, valamint Tokaj várát is. Ezek azonban, ha fiúörökös nélkül halna meg, a magyar koronára visszazállanak. Végül a Magyarország és az osztrák tartományok között való viszonyt is szabályozta, amennyiben az osztrák és a cseh rendek is aláírták, mint kezések.

Bocskai nagy politikai alkotásának befejezője a török szultán és a magyar király között kötött zsitvatoroki béke volt. Erdély ez alkalommal a két fél között a közbenjáró szerepét teljesítette. E békekötésben sikerült Bocskainak megszereznie a török szövetség összes előnyeit a török fennhatóság minden nyomasztó következménye nélkül. Törökkel való egyezkedéseinek leglényegesebb vívmánya az volt, hogy a török kötelezte magát, hogy Erdélyt tudta és részvétele nélkül nem fog alkudozásba bocsátkozni a bécsi udvarral.

Erdély, melyet a XVI. század első felében lezajlott nagy világtörténeti események tettek a magyar nemzeti és állami eszme képviselőjévé, Bocskai munkásságának segítségével jutott történeti hivatásának világos tudatára. Bocskai segítsége tette a királyi Magyarországot is, amely a földrajzi helyzet, a területi csonkaság, az elhagyatottság és az erőtlenség kényszere folytán lett a Habsburg birodalom érdekeinek szolgájává, olyan országgá, hogy megint saját jövőjére gondolhatott. Bocskaitól kezdve az erdélyi fejedelmeknek hatalmát és történeti jelentőségét annak a hivatásnak tudata adta meg, hogy egyformán tekinthették magukat az elnyomás ellen küzdő protestáns magyarországi rendek vezérének és Erdély fejedelmének.

Bocskai politikájának alap gondolata 1606. december 17-én írt végrendeletének következő szavai fejezi ki: "valameddig a magyar korona ott fenn [ti. Bécsben] nálunk erősebb nemzetségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos, egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona magyar kézhez kerülne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, hogy azon korona alá a régi mód szerint adják magokat."

Bocskai a bécsi béke beiktatása végett Kassára országgyűlést hívott össze. Ekkor már beteg volt. Súlyos vízkórásban szenvedett, s a gyűlés egész ideje alatt állandóan rosszul volt. December 17-én írta meg végrendeletét és tizenegy nappal később, december 28-án meghalt. Utódává a fejedelemségben Homonnai Drugeth Bálintot ajánlotta, aki veje volt az Erdély kormányzásával megbízott Rákóczi Zsigmondnak.

Bocskai betegségét és halálát környezete mérgezésnek tulajdonította. A gyanú Kátay kancellárra esett, kinek a közvélemény felfogása szerint a bécsi udvarral igen gyanús összeköttetései voltak. Állítólag maga is Kátayt gyanúsította. Az utolsó éjszaka bizalmas embereit magához hívatta s elöttük azon gyanújának adott kifejezést, hogy Kátay mérgezte volna meg. E gyanút megerősíteni látszott Kátay magaviselete is, s azért börtönbe vetették, ahonnan azonban a fejedelem testőrző ifjai kihurcolták, és darabokra vagdalták.

Bocskai holttestét Kassáról Gyulafehérvárra vitték és ott 1607. február 18-án nagy pompával eltemették. Bocskai volt Erdélynek első protestáns vallású fejedelme.

Bocskai utódává Homonnai Bálintot ajánlotta, kinek ezen felül előnyére látszott szolgálni az is, hogy Erdély kormányzója éppen apósa, Rákóczi Zsigmond volt. Bocskai fejedelem-ajánlása nem akadályozhatta meg, hogy több trónkövetelő is ne jelentkezzen. Bocskai halálának hírére fejedelmi jogainak érvényesítése végett azonnal útnak indították Prágából Báthori Zsigmondot is. Igényt tartott a trónra Báthori Gábor, a somlyai Báthori István fia, aki, hogy a trón felé vezető utat egyenesse, a katolikus vallásról már előbb a református vallásra tért, és akinek erőt adott az, hogy a hajdúk legnagyobb része melléje állott. Számított a fejedelemségre még az ifjú Bethlen Gábor is, aki azonban nem bízával sikerében, Báthori Gábor mellé állott. A rendek e súlyos helyzetből kivezető legcélszerűbb utat úgy vélték megtalálni, hogy Erdély eddigi főkormányzóját, a már idős Rákóczi Zsigmondot választották meg, abban a reményben, hogy vele szemben veje, Homonnai Bálint nem fogja érvényesíteni jogait és így Erdély meg lesz kímélve a trónvillongás súlyos megpróbáltatásától.

Homonnai meg is békült sorsával és belenyugodott Rákóczi Zsigmond fejedelemségébe, csupán csak azt kötötte ki, hogy engedje át neki Bocskai kincseit, nevezetesen a török szultán által küldött királyi koronát, amely Bocskai végrendelete szerint a fejedelmi trónra került utódot illette. Rákóczi Zsigmond nyugalomra vágyó, betegeskedő idősebb úr lévén, megválasztása után egy évig sem maradt a trónon. 1608. március havában lemondott és Magyarországra, felsővadászti kastélyába költözött, hol a következő évben elhunyt. Holttestét Szerencsen temették el. Három fiút hagyott maga után: Györgyöt, Zsigmondot és Pált.

(b)

(Báthori Gábor trónralépése. Báthori Gábor magaviseletével elidegeníti az erdélyi rendeket. A katolikus papság ellen irányuló rendszabályok. A kassai tárgyalások és Báthori találkozása a nádorral. A szászok üldözése. A havasalföldi hadjárat. A brassói csatavesztés. Forgách Zsigmond erdélyi hadjárata. Weiss Mihály bukása. Báthori meghasonlása Bethlen Gáborral. Bethlen fegyveres támadása Báthori ellen. Báthori meggyilkoltatása. Báthori Gábor jelleme.)

Mihelyt Rákóczi Zsigmond lemondott, a Kolozsvárt ülésező rendek Bethlen Gábor buzgólkodása által megnyerve, az ismét fellépett Homonnai Bálinttal szemben az alig 19 éves Báthori Gábort választották Erdély fejedelmévé. Ezúttal az államtanácsot is újraszervezték. Elnöke Imrefi János lett, kancellár Kendy István, a Báthori Zsigmond uralkodása alatt lefejezett Kendy Sándor fia, a székelyek főkapitánya pedig Kornis Boldizsár. Az erdélyi fejedelemség idején a székely ispáni hivatal megszűnt, illetőleg egyesült a fejedelmi hatalommal, s ennél fogva Báthori István fel is vette a fejedelmi címbe. 1562 után a székely főkapitányság végezte e tisztség katonai feladatait.

Az ifjú Báthori Gábor uralkodása szerencsésen kezdődött, amennyiben nemcsak a havasalföldi és a moldvai vajdák ismerték el fennhatóságát, hanem II. Mátyás király is elismerte Erdély fejedelmének és a magyarországi részek urának. Kassán Mátyás és a fejedelem biztosai egyezséget kötöttek, amelynek értelmében Báthori kötelezte magát, hogy Mátyást a török kivételével minden ellensége ellen segíteni fogja. A szultán pedig nemcsak beiktató *athnamét* küldött, hanem a köteles évi adófizetést is elengedte három évre.

Báthori Gábor nem volt az az ember, aki a szép kezdetet folytatni tudta volna. Erkölcstelen kicsapongásaival, dorbézoló és pazarló életével elidegenítette magától a komolyabban gondolkozó erdélyieket. Különösen botrányos volt az államtanács elnökének, Imrefinek feleségével folytatott viszonya, amelynek következtében Imrefi János igazán mindenható fejedelmi kegyencé lett. Még nagyobb lett a megbotrányozás, mikor Radnóton Kornis Boldizsárné szerelmét erőszakosan igyekezett megszerzeni, amely tétével Kornis Boldizsárt halálosan megsértette.

Erkölcsöt, törvényt, kötelességet és tisztességet nem ismerő zsarnok lett csakhamar, ami nemcsak általános megbotrányozást, hanem elégedetlenséget is keltett. Az ország belső békéje teljesen felfordult. Az általános hangulat egyre kedvezőtlenebb lett, amelyet Bécsből is szítottak. Véletlenül az általa üldözött, megsértett, vagy mellőzött főurak majdnem mind katolikusok voltak, s ennek következtében az a vélemény kezdett lábra kapni, hogy üldözi a katolikus vallást. Az elégedetlenek élére a férji becsületében megsértett Kornis Boldizsár állott. Összeesküdtek Báthori Gábor ellen azzal a szándékkal, hogy megölik. A fejedelem nyomára jött az összeesküvésnek, és vezérért, Kornis Boldizsárt elfogatta. A többi összeesküvő: Kendy István, Kornis Zsigmond, Sennyey Pongrác és Sarmasági Zsigmond elmenekültek.

Az országgyűlés ezeket fő- és jószágvesztésre ítélte. Minthogy a rendek "úgy tapasztalták, hogy a katolikus papok is misceálták magukat e practicába és alattomban azt foverálták", megújították a 1588-i medgyesi határozatot, amely a jezsuitákat kitiltotta az országból, azonkívül megszüntették a szerzetesrendek klastromait és kollégiumait. A katolikus főuraknak azonban megengedték, hogy udvaraikban katolikus lelkészeket tarthassanak. Ugyanakkor törvényt alkottak a szombatosok ellen is, kiket a legközelebbi országgyűlésre - ha addig meg nem térnének - megidéztek. Egyidejűen felhatalmazták a fejedelmet arra is, hogy a Mátyás főherceggel Kassán megkezdett tárgyalásokat tovább folytathassa.

E tárgyalások folytatását megnehezítette az a körülmény, hogy Kendy és összeesküvő társai Magyarországra menekültek. Báthori kiadatásukat követelte. A nehézségek elhárítása végett Báthori és Thurzó György nádor Királydarócon személyesen találkoztak. E találkozás eredménye azonban nem az áhított közeledés, hanem a két fél között való teljes elidegenedés lett. A fejedelem az erdélyi összeesküvők kiadásához ragaszkodott, a nádor pedig a kassai egyezmény olyan értelmű megváltoztatását kívánta, hogy a fejedelem Mátyást még a török ellen is tartozzék segíteni.

A fejedelem a királydaróci találkozásról bosszúsan és haraggal tért vissza Kolozsvárra. Rövid idő múlva a menekültek elfogott leveleiből arról értesült, hogy egyetértve a szászokkal - főleg a szebeniekkal - és a havasalföldi vajdával, Magyarországból betörésre készülnek. Magához vonva Nagy András hajdúit és a rendelkezésre álló haderőt, gyorsan Szebenben termett, ahova előzően országgyűlést hirdetett. A várost cselrel hatalmába kerítette és az országgyűléssel fejedelmi székelynek nyilvánította. Kiváltságait eltörölte, sőt hajdúival irgalmatlanul kifosztatta.

Szebenből Brassó alá vonult. Weiss Mihály királybíró azonban nagy összegű ajándékkal rábírta a város megkímélésére. Brassó alól Havasalföldre tört be, hol Radu Serban székhelyét, Tirgovistet elfoglalta, s a vajdát országából kikergette, aki Moldván át Lengyelországba, s onnan Mátyáshoz ment segítséget kérni. Havasalföldről Moldva ellen akart indulni, de a szultán e vállalatától nemcsak eltiltotta, hanem a budai és temesvári pasákat utasította Báthori magyarországi birtokainak háborgatására. Mikor ennek híret meghallották a hajdúk, otthagyták Báthorit és tűzhelyeik védelmére hazatértek.

Miután a szultán Havasalföld vajdájává Radu Mihneát nevezte ki és nem az ő jelöltjét, Bethlen Gábort az új vajda fogadására csekélyebb haderőt Havasalföldön hagyva, visszatért Erdélybe. Visszatérte után Radu Serban vajda lengyel és moldvai segítséggel Radu Mihneát és a visszamaradt erdélyi hadat gyorsan kikergette. Ezenkívül, egyetértve Weiss Mihály brassói királybíróval és a magyarországi menekültekkel, Erdélybe szándékozott betörni. A terv az volt, hogy amíg ő a szászokkal egyetértve alulról támad, addig a menekültek magyarországi segéd hadakkal felülről - északnyugatról - támadnak.

Báthori Gábor, hogy a veszedelmet megelőzze, Nagy András hajdúival a Barcaságra küldötte és maga is megindult Szebenből Brassó felé. Weiss Mihály azonban Nagy András megvesztegetve, hazatérésre bírta. A fejedelem is megérkezett Brassó alá, amelyet ostrom alá fogott. Eközben Radu Serban is átjött a havasokon és Báthorit Brassó mellett döntően megverte úgy, hogy maga is csak futva menekülhetett az ütközetből.

Báthori e kudarca a bécsi udvart gyors cselekvésre ösztönözte, Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitányt elegendő számú haddal ellene küldötték. Forgáchhoz csatlakozott a menekültekkel együtt Homonnai Bálint fia, Homonnai György is, aki atyja igényeire támaszkodva trónkövetelő gyanánt lépett fel. Forgách hadai diadalmasan haladtak előre. Nemcsak Kolozsvárt, hanem Gyulafehérvárt is elfoglalták. Báthori Gábor Szebenbe hozódott hadaival, amelyet Forgách ostrom alá fogott. Báthori Gábornak sikerült nagy összegű pénzzel Nagy András hajdúival ismét a maga részére vonni. Azonkívül Bethlen Gábor török segítséget is szerzett. Nagy András, egyesülve a Déva felől jövő török haddal, Forgách ostromló hadát szétverte. Forgách maga is csak keserves bujdosás után tudott visszamenni Magyarországba.

A győztes Báthori most már Weiss Mihályt szándékozott megbüntetni. Hogy magát a portán biztosítsa, kegyencét, a kalandor Ghyczy [Ghiczy] András küldötte gazdag ajándékokkal Konstantinápolyba, mint követét. Ghyczy azonban Brassóban Weiss Mihállyal abban egyezett meg, hogy a portán a maga számára fogja kérni a fejedelemséget és a brassóiak segítségével megbuktatja Báthorit. Ghyczynek sikerült is a maga számára a portát megnyerni, és mint fejedelemjelölt tért vissza Brassóba. Báthori Gábor értesülvén ez árulásról, Brassó alatt termett és Weiss Mihályt Földvárnál tönkrevverte. A menekülő Weiss Mihályt egy hajdú vágta agyon.

Báthori Gábor a brassói győzelemmel szerencséjének tetőpontjára jutott. Szerencséjét azonban nem tudta sem okosan kihasználni, sem megbecsülni. Kicsapongása, kegyetlen zsarnoksága nem ismert határt. Legbizalmasabb embereit sem kímélte. Híres hajdúkapitányát, aki igaz, hogy egynéhányszor elárulta, de Szebennél trónját mentette meg, saját kezével vágta le; kedvelt és hú lovászmesterét haragjában agyontaposta.

Bukásának okozója azonban Bethlen Gáborral való meghasonlása lett. Bethlen, nem helyeslően botrányos tetteit, egészen visszavonult tőle és környezetétől. Ezt ő ellenséges indulatnak nézve, Bethlent árulással gyanúsította. Gyanúját megerősítette Bethlennek egy elfogott levele, amelyet a temesvári pasához küldött, s amelyben a pasa figyelmét azokra az alkudozásokra hívta fel, amelyeket Báthori Mátyással kezdett egy török ellen való szövetség tárgyában. Báthori elhatározta

Bethlen megöletését, miről Bethlent Báthori egyik szeretője, özvegy Ifjúné, Török Kata titkon értesítette. Bethlen ekkor a temesvári pasához menekült, hogy életét megmentse.

Báthori magát biztosítandó, igyekezett eddigi ellenfeleivel megbékülni. Mindenekelőtt II. Mátyás királlyal törekedett egyezsége jutni, ami neki az 1612. december 24-én Thurzó nádorral és Melchior Khlesl kancellárral kötött egyezséggel sikerült is. Azután a brassóiakkal kezdett alkudozni, sőt még az áruló Ghyczynek is megbocsátott. Brassóval megbékült s a barcasági várakat visszaadta. Mindez már késő és hasztalan volt. Bethlen Temesvárról Konstantinápolyba ment, hol sikerült a szultántól olyan értelmű *athnamét* eszközölni ki, amelyben a szultán az erdélyieknek meghagyta, hogy Báthori Gábort fosszák meg trónjától, és Bethlen Gábort válasszák meg Erdély fejedelmévé.

Bethlen Gábor, visszatérvén Konstantinápolyból, a temesvári pasa seregeitől támogatva, a Hunyad megyei Vaskapun át Erdélybe jött. Báthori, nem bírván ellenállani, Kolozsvárra menekült. Miután Kolozsvár nem akarta falai közé bocsátani, Váradra futott. A temesvári pasa 1613. október 21.-re Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, amely Báthorit a fejedelemségről letette, és Bethlent fejedelemmé választotta.

Báthori Váradról, Forgách Zsigmondtól kért segílyt. Miután hajdúi vele voltak, abban bízott, hogy ha Forgáchtól kellő számú segílyt kap, még trónját visszaszerezheti. A menekülő Báthorival volt Ghyczy, aki látván, hogy urát a szerencse elhagyta, Bethlenhez szándékozott csatlakozni. Hogy ezt a tervét könnyebben végrehajtsa, abban a feltevésben, hogy Bethlennek kedves dolgot fog cselekedni, elhatározta, hogy Báthorit megöleti. Tervének megnyerte Szilasi és Nadányi hajdúkapitányokat, kik készségesen vállalkoztak Báthori megölésére. Ghyczy egy reggel rábeszélte Báthorit, hogy a hajdúk táborába kikocsizzék. Visszatértében a Pecze vízének partján meggyilkolták. Holttestét a folyóba dobták, ahonnan Nagy Balázs nevű hű embere kivette és Ecsedre vitte, hol eltemették.

Vele együtt halt ki a fényes múltú Báthori család, amelynek egyik tagja, Somlyai Báthori István a magyar nemzet legnagyobb államférfiúi és uralkodói közül való volt, s amely a magyar királyságnak több nádort és Erdélynek a nagy Báthori Istvánon kívül négy fejedelmet adott.

Báthori Gábort a természet kiváló testi és lelki tulajdonokkal áldotta meg. Egyike volt a legszebb és legdaliásabb férfiának, szellemi képességei is elsőrangúak voltak, de jóformán híjával volt minden erkölcsi érzéknek. Az önuralom fegyelmző erejét nem ismerte, rossz indulatainak és káros szenvedélyeinek, sőt pillanatnyi szeszélyeinek engedelmekedett, s ennek következtében ragadtatta magát a legtöbbször oktalan és minden belátást nélkülöző zsarnoki cselekedetekre. Dorbézolásaiban nem ismert határt s a női becsület előtte nemlétező fogalom volt. Lelki állapota azzal a fogalommal jellemezhető legtalálóbban, amelyet az elmekörtan erkölcsi örületnek - *moral insanity* - nevez.

Politikájából sem hiányzott a nagy koncepciójú zsenialitás, hiszen minden ingadozása és ellenmondása ellenére is megállapítható, hogy ő Erdélyből a román vajdaságokkal, mint hűbéres tartományokkal, egy erős államot akart alkotni, hogy a Habsburgokkal szövetkezve a törököt kiűzze és a magyar királyság hajdani egységét visszaállítsa. E tervhez azonban nem tudta sem a helyes utat, sem a megfelelő eszközöket megválasztani, és kellően alkalmazni. Nagyságra és korlátlan hatalomra való törekvése inkább *caesaromania* volt, mint igazi nagypolitikai koncepció. Ez volt az oka, hogy nem ritka sikereiből rendszerint szerencsétlenség és romlás származott az országra. Uralkodása alatt Erdély a véletlenség viharától hányt-vetett labda volt. Hogy el nem pusztult, azt helyzetéből származó történelmi szerencsésén kívül annak köszönhette, hogy Báthori uralkodása rövid ideig (öt évig) tartott, és mint egy futó zivatar vonult végig, aránylag kevés pusztítást hagyva maga után, a sokat szenvedett országon és népen.

ERDÉLY ARANYKORA

(a)

(Bethlen nehézségei fejedelmül való elismertetését illetően. Báthori Gábor gyilkosainak megöletése a medgyesi országgyűlésen. Bethlen viszonya a szászokhoz. Homonnai Drugeth György, mint trónkövetelő. Radu Serban elűzött havasalföldi vajda moldvai betörése. II. Ferdinánd egyéniség és szerepe a harmincéves háborúban. A harmincéves háború kitörése és Bethlen szerepe a háborúban. A magyarországi rendek Bethlent Besztercebányán királlyá választják. A nikolsburgi béke. Bethlen második hadjárata. Bethlen szövetséget tervez II. Ferdinánddal. Bethlen feleségül veszi a brandenburgi választófejedelem testvérhúgát, Katalint. Bethlen harmadik hadjárata.)

Bethlen trónra lépésekor teljesen elszegényedett, belső zavaroktól és egymást követő háborúktól elpusztított országot vett át. Első feladatának az ország belső békességének helyreállítását és külső politikai biztonságának megszilárdítását tűzte ki, ami az adott viszonyok között egyáltalán nem volt könnyű feladat.

II. Mátyás csak azon feltétel alatt volt hajlandó Erdély fejedelmének elismerni, ha neki is leteszi az esküt. Erre azonban semmi szín alatt sem volt hajlandó. A török az adott segítség fejében Lippa és Jenő várainak átadását követelte, amelyet Bethlen vonakodott teljesíteni. II. Mátyás Bethlent haddal fenyegette, és mikor ez a szultánnak értésére esett, azonnal sietett megerősíteni Bethlent fejedelmi székében, sőt II. Mátyás ellen segítséget ígért.

Hogy a belső rendet mentől gyorsabban és sikeresebben helyreállíthassa, 1614. február 18-ra Medgyesre összehívta az országgyűlést, amelyen megerősítette mindazokat az alkotmánybiztosító végzéseket, amelyeket a rendek a fejedelmválasztó országgyűlésen hoztak. Ezen az országgyűlésen megjelentek Ghyczy András társai, Szilasi és Nadányi is, hogy jelentést tegyenek Báthori Gábor megöletéséről. Számításaikban csalódtak. Nemcsak kiutasították a gyűlés helyiségéből, hanem mikor onnan kiléptek, a tömeg bántalmazni is kezdte őket, amely elől Medgyes egyik magas bástyatornyába menekültek. A tömeg utánuk nyomult s a toronyból ledobta, ahol darabokra vagdalták őket.

Miután Gyulafehérváron a fejedelmi palota romokban hevert, Bethlen Szebenben akart ideiglenesen lakni, úgy gondolkozván, hogy támadás esetén legalább jól megerősített székelye lesz, hol magát sikeresen védelmezheti is. A szászok ez ellen a legerélyesebben tiltakoztak. Bethlen, bár a rendek biztatták, tartózkodott minden erőszakosságtól. Elkezdett a szászokkal alkudozni. Miután kívánságait teljesítette, meg is nyerte őket. Bethlen tisztában volt a szászok nagy jelentőségével az erdélyi állam életében. Míg Erdély katonai erejének alapját a székelyek hadiszervezete alkotta, anyagi erőforrásainak legnagyobb részét a szászok fejlett ipara és kereskedelme szolgáltatta.

A helyreállított belső békét és csendességet csakhamar megzavarta Homonnai Drugeth György trónkövetelő. Felhasználva a nehézséget, amely Bethlen és a porta között Lippa és Jenő várának át nem adása miatt még mindig akadályozta a teljes összhangot, ajánlatot tett, hogy átadja a várakat, mihelyt török segítséggel Erdély fejedelmi székébe jut. Bethlen, hogy a portával való egyetértés ez akadályát is elhárítsa, a rendek beleegyezésével e várakat fájdalmas szívvel ugyan, de átadta a töröknek.

A bécsi udvar nemcsak Homonnait használta fel Bethlen ellen, hanem a török által elűzött Radu Serban havasalföldi vajdát is, aki Bécsben tartózkodott. Radu ügyét a lengyelek is támogatták. Radu 1616. július havában Lengyelországba ment, ahol lengyelekből, kozákokból, Homonnai híveiből és a Bécsben melléje adott vallonokból elegendő haderőt gyűjtött, s azzal Moldvába rontott. Innen akart Erdélybe törni. Moldva védelmét a szultán Szkender temesvári pasára bízta, aki Radu által szorongatva Bethlenhez fordult segítségért. Bethlen 500 lovas küldött Moldvába. Szándéka volt személyesen is Szkender pasa segítségére menni, de nem volt rá szükség, mert Szkender pasa ezalatt szétverte Radu gyűlevész hadát (1617).

Míg Bethlen Erdélynek külpolitikai biztosításával, a belső békesség és rend helyreállításával volt elfoglalva, nemcsak a királyi Magyarországon, hanem a Habsburgok birodalmában is új fordulat következett be. 1619-ben II. Ferdinánd lépett a Habsburgok trónjára. Bár egyáltalán nem volt nagy államférfíú, hadvezéri vagy uralkodói tehetség, de helyzete, fanatikus katolikus érzése és az egyéniségét jellemző makacs szívósság alkalmassá tették arra, hogy a bekövetkezett válságos időkben nagy események középpontjává legyen.

Ferdinánd a jezsuiták neveltje volt, s mint ilyen, nemcsak a saját vallásáért lángolt, hanem a más hitűek iránt ellenséges érzülettel is viseltetett. Már ifjúkorában fogadalmat tett, hogy ha trónra jut, birodalmából kiirtja az eretnokséget. Abban a meggyőződésben élt, hogy a gondviselés őrá bízta a katolikus hit megvédésével együtt az eretnokség kiirtását is. Ferdinándot ez elvei, mihelyt trónra jutott, ellentétbe hozták az alkotmányukra és vallásszabadságukra féltékeny alattvalóival, elsősorban a protestáns cseh és magyar rendekkel.

II. Ferdinándot német tanácsosai és udvari környezete, valamint a pápai és a spanyol követek megerősítették abban a felfogásában, hogy nem tartozik birodalma népeinek alkotmányos jogait figyelembe venni, mert csak mint abszolút hatalmú uralkodó irhatja ki birodalmából a katolikus egyház létét fenyegető eretnokséget. Magyar tanácsosai közül egynehányan, mint Pázmány Péter primás, Forgách Zsigmond nádor és Esterházy Miklós főudvarmester {* később országbíró} helyeselték ugyan Ferdinánd vallásügyi politikáját, de határozottan ellene voltak a magyar alkotmány megsértésével járó fejedelmi abszolutizmusnak, s ennek következtében többször is összetűztek II. Ferdinánd német tanácsosaival.

II. Ferdinánd egyéniségének és az alkalmas körülmények kedvező összetalálkozásának következtében az abszolút katolikus és az alkotmányosabb szellemű protestáns Európa között levő feszültség egy nemzetközi összűtközésben, egy harminc évig tartó háborúban tört ki, amelyből Magyarország és Erdély sem vonhatta ki magát, hiszen ezekben is szemben állott egymással e két elv. A nagy küzdelem Csehországban indult meg. A szorongatott cseh és morva rendek Bethlennel kerestek segítséget.

Bethlen rögtön felismerte az események fontosságát. Előre látta, hogy az osztrák és cseh tartományok protestánsainak sorsától függ a magyarországi protestánsok sorsa is, mert ezeknek elnyomtatása után előbb Magyarország, és azután Erdély protestánsaira kerülne a sor. Tudta, hogy a magyarországi protestánsok készek őt támogatni és a török sem fogja e vállalatában akadályozni. Mikor a pozsonyi országgyűlés sem orvosolta a magyarországi protestánsok sérelmeit, Bethlen cselekvésre határozta el magát.

Közzé tette vállalkozásának előleges igazolásául a *Querela Hungariae* (Magyarország Panasza) című iratot, amelyben írója, Alvinczi Péter felsorolta mindazokat a sérelmeket, amelyeket Magyarország protestánsai kénytelenek voltak a bécsi kormány részéről elszenvedni, azután felhívta a magyar nemzetet veszedelemben forgó alkotmányának és szabad vallásyakorlatának védelmére. Aránylag kicsiny - 18 000 főnyi - haddal indult ki Erdélyből, de amint előbbre haladt, egyre sűrűbben csatlakoztak hozzá a magyarországi elégedetlenkedők. Rövid idő múlva már 40 000 ember gyűlt zászlói alá és csakhamar hatalmába ejtette Pozsonyig egész Felső-Magyarországot. A Pozsonyba összegyűlt magyarországi rendek, felbátorítva Bethlen diadalaitól, Pázmány Pétert és a jezsuitákat, mint rendbontókat száműzték, a katolikus egyház javait a végvárok katonaságának eltartására lefoglalták.

Bethlen bevonult Alsó-Ausztriába és Bécs szomszédságában, Florisdorfnál ütött tábor, támogatva a Bécsot ostromló cseh felkelők vezérét Thurn Mátyást. Homonnai György azonban nem maradt nyugton. Gyorsan összeszedett seregével s azokkal a segédcapatokkal, melyeket Ferdinánd sógorától, III. Zsigmond lengyel királytól kapott, Bethlen hadfelvonuló útját Zemplén felől hátban igyekezett Erdélytől elvágni. Bethlen, ettől kényszerítve, felhagyott Bécs ostromával és 1620 januárjában a következő őszi Ferdinánddal fegyverszünetet kötött. A Pozsonyban tanácskozó rendek pedig abban állapodtak meg, hogy május hóban Besztercebányán fognak a kötendő békéről tanácskozni.

A fegyverszünet alatt Bethlen Pfalzi Friggyessel, a csehek új királyával szövetséget kötött, akinek segédhadat, 50 000 forintot küldött és megengedte, hogy Magyarországon 500 huszárt toborozzon. Ferdinánd Felső-Ausztriát elzalogosította a katolikus liga vezérének, Miksa bajor fejedelemnek, hogy a kapott pénzen zsoldosokat küldhessen a csehek ellen.

A Besztercebányán összegyűlt rendek Bethlent 1620. augusztus 25.-én magyar királlyá választották. Bethlen elfogadta a címet, de magát nem koronáztatta meg. A fegyverszünet leteltével újra megkezdődtek az ellenségeskedések, amíg azonban Bethlen Vas vármegyében sikeresen harcolt II. Ferdinánd hadaival, addig a Tilly vezérlete alatt levő császári hadak a cseheket a fehérhegyi csatában tönkrevették. II. Ferdinánd a győzelem után diadalmas hadait Bouquoi vezérlete alatt Felső-Magyarország visszafoglalására küldötte. Bethlen Bouquoi támadó hadai ellen sikeresen védekezett. Az érsekújvári csatában maga Bouquoi is elesett. Bethlen, látva, hogy többé az osztrák és cseh protestáns rendektől, sőt még a német protestáns rendektől sem remélhet segítséget, 1621 decemberében Nikolsburgban békét kötött.

E nikolsburginak nevezett békekötésben Bethlen arra kötelezte magát, hogy visszaadja a szent koronát, lemond a királyi címről és átadja Ferdinándnak az elfoglalt várakat. Viszont Ferdinánd kötelezte magát, hogy Bethlen megkapja német birodalmi hercegi címmel az oppelni és ratibori hercegségeket. Az övé marad Tokaj, Munkács és Ecsed várával egyetemben a hét északkeleti vármegye: Abaúj, Bereg, Zemplén, Ung, Szatmár, Szabolcs és Ugocsa. Azonkívül Ferdinánd a végvárok fenntartására évenként 50 000 forintot fizet neki. Ferdinánd az elpártolt híveinek közbocsánatot hirdet. Kötelező ígéretet tett, hogy meg fogja tartani a bécsi béke határozatait és a koronázási hitlevélben foglalt alkotmányos biztosítékokat tiszteletben fogja tartani.

A nikolsburgi békét a szerződő felek egyike sem tartotta véglegesnek. A jövő háború lehetősége attól függött, hogy minő kimenetele lesz annak a harcnak, amelyet a Katolikus Liga hadai Tilly vezérlete alatt a Braunschweigi Keresztély és Mansfeld táborában egyesült német protestánsokkal folytatnak? A szerencse Tillynek kedvezett, amely körülmény a Habsburg birodalom hatalmi túlsúlyától félt Francia és angol udvarokat arra bírta, hogy Bethlen Gáborral szövetkezzenek. Bethlen Gábor attól tartott, hogy a német protestánsokon győzedelmeskedő Ferdinánd nem elégszik meg ezzel a sikerrel, hanem Magyarország, illetőleg Erdély ellen is megkezdheti a katolikus felsőbbség érdekében a támadást. Miután elégséges pénzsegítségűt kapott, azzal az ürüggyel, hogy Ferdinánd a megígért hercegségeket vonakodik átadni s az évi pénzsegélyt sem fizette meg, hadat üzent. Célja az volt, hogy Felső-Magyarországon áthaladva Mansfeld hadaival egyesüljön. Értesülvén azonban arról, hogy Mansfeldet Tilly hadai megverték, tárgyalásokba bocsátkozott Ferdinánddal és 1624-ben Bécsben a nikolsburgi békét megújítva békét kötött.

A bécsi békekötés után azt javasolta Ferdinándnak, hogy tekintettel a török hatalom látható hanyatlására, fogjanak a török ellen közösen fegyvert. A török ellen küldendő hadseregnek ő lenne a fővezére és Ferdinánd beleegyezésének jeléül adja neki feleségül Cecília Renáta nevű leányát.

Az európai protestáns államok szövetsége, megsejtvén Bethlennek Ferdinánddal való ez alkudozásait, hogy e szándékától eltérítse, I. Jakab angol király utasította konstantinápolyi követét, Thomas Roe-t, hogy bírja rá Bethlent, hogy Ferdinándot a törökök segítségével támadja meg. Roe a nagyvezírral egyetértve, a francia, a velencei és a hollandi követekkel együtt levelet írt Bethlennek, amelyben felszólította: nyilatkozzék, hogy a császárral akar-e tartani vagy a protestánsokkal és a törökökkel, mert azt hallották, hogy katolikusá akar lenni, hogy a császár segítségével a pápa fennhatósága alatt Erdélyt, Moldvát és Oláhországot egy külön katolikus dáciai királysággá tegye.

Bethlen, mikor a Habsburgokkal való szövetkezést tervezte, csakugyan gondolkozott egy ilyen királyság megvalósításán. Bécsben azonban nem akartak keleten a Bethlen-házban a Habsburgoknak új és esetleg veszedelmes versenytársat nevelni, s azért különösen Pázmány Péter és Esterházy Miklós ellenzése következtében sem a főhercegnő kezét nem adták oda neki, sem szövetséget nem kötöttek vele a török ellen.

Bethlen látván, hogy a Habsburgokkal való szövetkezés útján nagyszabású tervét nem valósíthatja meg, visszatért az európai protestánsokkal való egyetértés régi politikájához. Követeket küldött Berlinbe a brandenburgi választófejedelemhez, hogy feleségül kérjék számára annak Katalin nevű hűgát. A brandenburgi herceg készségesen oda is adta hűgát nőül Bethlennek, ki vele 1626-ban meg is esküdött. Egyidejűleg szövetséget kötött a Habsburgok ellen az európai protestáns

államokkal: Angliával, Hollandiával és Dániával. Miután Franciaország is támogatást helyezett kilátásba, elszánta magát a Ferdinánd ellen való harmadik támadásra is.

A haditerv az volt, hogy Mansfeld és Bethlen közösen támadnak Ferdinánd ellen. Mansfeld seregét azonban Wallenstein Dessauánál teljesen szétverte, maga Mansfeld is csak sereg nélkül futva menekülhetett Bethlenhez. Wallenstein diadalmos hadai e győzelem után Magyarországra nyomultak. Wallenstein a Felső-Vág mentén értesült, hogy Bethlen Nógrádban táboroz. Rögtön ellene indult. A korszak két leghíresebb hadvezére az Ipoly folyónál találkozott, ahol anélkül, hogy nagyobb ütközetet vívtak volna, hosszabb ideig farkasszemet néztek egymással. Miután Wallenstein táborában járványos betegségek kezdtek pusztítani és a török segélyhadak sem voltak hajlandók Bethlen seregét kellően támogatni, mindkét fél visszavonult. Wallenstein Sziléziába vezette hadait, Bethlen pedig Esterházy Miklós közbenjárásával Pozsonyban (1626) megújította a nikolsburgi békét.

(b)

(Bethlen terve egy protestáns dáciai királyság alapítására vonatkozóan. Bethlen levelezése Ciryll konstantinápolyi pátriárkával. Az erdélyi románság viszonya a hitújításhoz. A magyarországi románok egyházi állapotai a középkorban. A román egyházi nyelv az ó-szláv volt. Az első román nyelvű káté. Coresi diakónus írói és könyvnyomtatói tevékenysége. A románok első magyar reformátorai. A protestáns vallás elterjedése az erdélyi románok között.)

A pozsonyi békekötés után Gusztáv Adolf svéd királlyal kezdett tárgyalásokat egy szövetségekötés tárgyában. E szövetkezés célja az lett volna, hogy Gusztáv Adolf, akivel Bethlen felesége révén rokonságban volt, a német protestánsok segítségével megkapja a német császári trónt, Bethlen pedig a lengyel királyi koronát. A szövetségbe Oroszország is bevonatnék. Ez a hatalmas közép- és kelet-európai szövetség aztán könnyűszerrel kiűzhetné a törököt egész Európából. E szövetség segítségével, ha létrejött volna, két nagy célt valósítottak volna meg: a Habsburgok által képviselt katolikus abszolutizmus megtörését és vele párhuzamosan a török kiűzésével egyetemben, Magyarország török uralom alól való felszabadításával a magyar állam régi egységének helyreállítását.

Bethlen a Habsburgok által képviselt katolikus abszolutizmus megtörésére nemcsak a nyugat-európai protestánsok szövetségét, hanem Ciryll konstantinápolyi görögkeleti ortodox pátriárka és a moszkvai cár segítségével a keleti ortodoxia közreműködését is igyekezett a maga terveinek megnyerni. Tervének sikerülte esetén Európa keleti részén egy új nagyhatalom keletkezett volna, amely Közép-Európa sorsának kialakulására döntő hatást gyakorolt volna. De Bethlen éppen akkor halt meg (1629. november 15-én) aránylag fiatalon, 49 éves korában, mikor Gusztáv Adolf késznek nyilatkozott e nagy és merész tervet támogatni.

Bethlen figyelmét ennek a nagy tervnek előkészítése hívta fel az erdélyi románság körében már régebben megindult vallásreformáló mozgalmakra. Ciryll pátriárkához intézett leveleinek is az volt a tárgya, hogy miként nyerhetné meg közreműködését arra, hogy legalább az Erdélyben élő román nép egyesüljön vallásilag a protestantizmussal. Hogy Bethlennek e lépését megérthessük, tudnunk kell, hogy mindjárt az első reformátorok lépéseket tettek a konstantinápolyi pátriárkánál abban az irányban, hogy miként lehetne a görögkeleti ortodoxia és a protestantizmus között levő dogmatikai egyezések alapján a két egyházat egyesíteni. Melanchton és társait ennek az egyesülésnek lehetőségére egyik brassói tanítványuk, Wagner figyelmeztette, aki a görögkeleti ortodox kátét görögre fordítva, megküldötte Heidelbergbe.

Hogy az erdélyi románságnak a protestantizmushoz való viszonyát megérthessük, szükségesnek látszik ez Erdélyben gyorsan szaporodó népelem vallásos és egyházi viszonyaira legalább egy futó pillantást vetni.

A románok a vajdaságok megalakulása előtt egyház-kormányzatilag az ochridai érsek joghatósága alá tartoztak. Az első havasalföldi vajdának egyik legfőbb gondjuk volt magukat egyháziilag is önállósítani s azért székhelyükön, Tirgovisten érsekséget alapítottak. A Balkánról, illetőleg Havasalföldről bevándorló görögkeleti ortodox vallású románság is egyház-kormányzati tekintetben legalább elvileg ez alá a tirgovistei érsekség alá tartozott amennyiben a papfelszentelés joga az övé volt, vagy azon helyetteseie, akik tőle vagy a konstantinápolyi pátriárkától erre felhatalmazást kaptak.

A bukaresti metropolita-prímásnak, aki utóda a tirgovistei érseknek, a következő címe van: „Isten kegyelméből Ungrovlachiának érseke és metropolitája, a plagénák exarchája, a caesariai és a kappadociai szék helytartója és Románia prímása”. Azt a címet, hogy Ungrovlachia érseke és a plagénák exarchája, 1401-ben kapta a konstantinápolyi pátriárkától. Ebből a kifejezésből "Ungrovlachia érseke", a román egyházi történészek azt magyarázzák ki, hogy Ungrovlachia annyit tesz, mit Havasalföld és Magyarország érseke, amely elnevezésre azon a címen tarthatott jogot, hogy ő nevezte ki a magyar király birodalmában lévő erdélyi püspököket és metropolitákat is.

A havasalföldi vajdák szláv és görög nyelvű okirataikban magukat szintén Ungrovlachia vajdáinak nevezték, tehát e címnek is annyit kellene jelentenie, mint Havasalföld és Magyarország vajdái. Egészen bizonyos, hogy ilyen cím viselését a magyar királyok nem engedték volna meg a havasalföldi vajdának, akiket ők mindig hűbéreseiknek tekintettek. Mit jelent tehát az Ungrovlachia szó?

Hogy e kifejezést megérthessük, tudnunk kell, hogy a bizánci udvarban több Vlachiát ismertek. Niketas Khoniattész bizánci írótól tudjuk, hogy Thesszáliát *Nagy Vlachiának*, Aetoha és Akarnania egy részét *Kis Vlachiának*, Epirus délkeleti részét pedig *Felső Vlachiának* nevezték. Ezekről a Vlachiáktól való megkülönböztetés céljából nevezték el a görögök Havasalföldet, minthogy magyar fennhatóság alatt állott, Magyar Vlachiának, azaz Ungrovlachiának. Ennélfogva Ungrovlachia érseke a görög hivatalos stílusban annyit jelent, mint Magyar Vlachia érsek-metropolitája.

A bukaresti metropolita címéből csak a plagénák exarchája (*esarhu al plaiurilor*) a határszélek exarchája vonatkozik Erdélyre. Tudvalevően 1401-ben, mikor a tirgovistei érsek a konstantinápolyi pátriárkától ezt a címet kapták, a havasalföldi

vajdák már a határszéli Fogarast és Omlást hűbér gyanánt bírták a magyar királyoktól. Ezeknek a határszéli vidékeknek voltak az exarchái a tirgovistei érsekek és azért is használták ezt a címet.

Az Erdélybe bevándorló kisebb-nagyobb román csoportok magukkal hozták papjaikat, akik aztán a legszűkösebb viszonyok közepette végezték közöttük a papi teendőket. Jobbágyi állapotban levő, úgynevezett paraszt-papok voltak, mint általában a Balkánon mindenütt. Műveltségük kezdetleges volt. Még csak olvasni is alig tudtak. A műveltebb elemet köztük a Balkánról és a román vajdaságokból bevándorló kalugereknek nevezett szerzetesek alkották. Arra is volt eset, hogy a hatalmasabb és gazdagabb vajdák vagy kenézek e kalugerek számára kolostorokat alapítottak. Ilyen kolostor volt a körtvélyesi is, melyet Balk és Dragos vajdák a XIV. század végén (1391-ben) felajánlottak a konstantinápolyi pátriárkának, aki a kolostor *igumenjét* (főnökét) a Máramarosban és Erdély északi részében lakó románok felett püspöki joghatósággal ruházta fel.

E kolostorok száma idővel növekedett s azoknak főnökei legalább addig, míg e kolostorok fennállottak, a környék román papjai felett püspöki joghatóságot gyakoroltak. E kolostorok távolról sem hasonlítottak a katolikus szerzetesek kolostoraihoz. Apró kis viskókból állottak, szegényes kis fatemplomcska köré csoportosítva, legtöbbször a világtól félreeső kis román falucskák közelében eldugott erdős helyeken. Ha a kolostor megszűnt, vele együtt megszűnt a püspökség is. E körülmény teszi érthetővé, hogy Erdélyben a XVII. század előtt annyi görögkeleti román püspökség volt. Így a többi között Feleken, Kolozsvár mellett, Belényesen, Felgyógyon, Galacon Fogaras megyében, Vadon Bisztrán, Fogarason stb.

E kaluger püspökökön kívül voltak olyan tekintélyesebb világi papok is, kik püspöki funkciókat gyakoroltak, akiknek püspök székhelyük ott volt, ahol paposkodtak. Állandó székhellyel bíró görögkeleti püspökök a XVII. század előtt nem voltak. Az 1665-i kolozsvári országgyűlés végzéseiből is az tűnik ki, hogy ilyen állandó székhely nélkül való püspökök még ekkor is voltak, akiknek, ha valamiért porbe fogták, e miatt nem le lehetett megállapítani illetékességüket sem. Az ilyen püspököknek rendes javadalmazásuk sem volt, valamint a papoknak sem. Abból éltek, amit az egyházi szolgálatok teljesítéséért kaptak. Egyik fő jövedelemforrásuk az volt, amit a papoktól felszentelésük alkalmával a felszentelés díjául szedtek. Az 1640-i országgyűlés eltiltja a püspököket, hogy pénzért teljesen tudatlan embereket szenteljenek papokká, akik csak azért lesznek papokká, hogy a jobbágyágtól megszabaduljanak.

Az isteni tisztelet (liturgia) nyelve az egyházban nem a román, hanem az ó-szláv volt, amelyet a nép, sőt legtöbbször maga a pap sem értett. A vallásreformátoroknak, s a dolog természeténél fogva legelőbb a szász vallásreformátoroknak tűnt fel az erdélyi románok e vallásos és egyházi állapota, amelyen változtatni nemcsak a protestantizmus, hanem az általános művelődés érdeke is volt. A protestáns vallás már a hívek nyelvén fogalmazta meg és hirdette a hit tételeit, ima, ének, prédikáció szintén a hívek nyelvén folytak. Ezt a példát akarták meghonosítani a románok között is. A papok képzését is magasabb fokra akarták emelni, mint amelyet az anyagi okokból felszentelt papok képviseltek.

E célra román nyelvre fordították a szász reformátorok, a kik közül mint a beszercei Wurmloch írta e tárgyra vonatkozó levelében 1596-ban a Boroszlóban lakó Hess Jánosnak - "igen sokan tökéletesen tudták a román nyelvet", és cirill betűkkel kinyomatták a román papság számára a kátét, akik közül azt, ugyancsak az egykorú Wurmloch tudósítása szerint, igen sokan szentkönyv gyanánt olvasták, többen azonban egészen elvetették. Ez a káté az első nyomtatásban megjelent román nyelvű könyv, amelynek azonban jelenleg egy példánya sem ismeretes.

A reformációnak a románok között legbuzgóbb terjesztői voltak Benkner János és Hirschel Lukács brassói főbírák és kapitányok az 1547 és 1560 közé eső években. Egy 1559-ből származó brassói tudósítás azt mondja, hogy Benkner János reformálta a brassói románok egyházát és meghagyta nekik, hogy tanulják meg a kátét. Hirschel Lukács pedig egy Coresi nevű tudós diakónust hívott át Havasalföldről, kit megbízott, hogy az általa alapított városi nyomdában némileg protestáns szellemű román nyelvű könyveket nyomasson a román papság számára. Ez a Coresi a brassói Szent Miklósról nevezett egyház papjainak a bolgár eredetű Janenak és Mihálynak segítségével ó-szláv nyelvből románra fordította a négy evangéliumot. Coresi 23 évig működött Erdélyben s ez idő alatt számos könyvet nyomtatott, amelyek közül eddigelé 18 ismeretes és pedig 6 román nyelvű, 1 szláv és román nyelvű, 11 pedig tisztán szláv nyelvű. Ez adatokból is látszik, hogy a XVI. században mennyire uralkodott a szláv nyelv az erdélyi román egyházban.

A szászok példáját csakhamar követik a kálvinista vallás érdekében buzgólkodó egyes tehetősebb magyar protestánsok is. Így mindenekelőtt Forró Miklós dévai várkapitány, akinek költségén jelenik meg 1564-ben Coresi egyik könyve. Két évtizeddel később, 1582-ben jelenik meg Szászvároson Geszty Ferenc költségén a "*Palia de la Orestie*", a szászvárosi Ószövetség, amely Mózes öt könyvét tartalmazza. Ez tulajdonképpen Heltai Gáspár *Pentateuchus*-ának fordítása, amit bizonyítanak a benne sűrűn előforduló magyarizmusok is.

Nemcsak a brassói nyomda adott ki román nyelvű könyveket, hanem a gyulafehérvári is, amelyet 1565-ben János Zsigmond alapított, s amelyet a román nyelvű könyvek nyomtatására használt cirill betűkkel Báthori Kristóf fejedelem látott el. Bethlen Gábor tudós és hozzáértő emberekkel az egész Bibliát lefordíttatta román nyelvre és szándéka volt ezt a most említett nyomdában kinyomtatni. Halála ebben megakadályozta. Hogy olyan emberek is legyenek, kik e könyveket megértsék és tartalmukat a néppel megismertessék, több tehetséges román ifjút neveltetett papi és tanítói pályára a gyulafehérvári iskolában.

Sem a szászok, sem a magyarok ez irodalmi tevékenysége nem maradt eredmény nélkül, mert a románok között a protestáns vallás elég korán kezdett elterjedni. Már az 1547-i országgyűlés megállapítja, hogy sokan vannak a románok között, kiket az Isten megvilágosított és a maguk nyelvén olvassák az Isten igéjét. Az 1566-i országgyűlés pedig aziránt intézkedik, hogy az Isten igéje szabadon hirdettessék, kiváltképpen a románok között, kiknek pásztorai vakok lévén, vakokat vezetnek. Ugyanez az országgyűlés meghagyja azt is, hogy azok a román papok, akik az igazságnak engedni nem akarnak, György püspökükkel "megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek".

Nyilvánvaló bizonyítékai vannak, hogy a románok protestáns hitre való térítése inkább a meggyőzés és a rábeszélés, mint a kényszerítés útján történt. Sőt a magyar protestáns egyház részéről szigorúan figyeltek arra, hogy a román papok tisztán az igazság értelmének megismeréséből térjenek a református hitre és ne anyagi érdekekből. A debreceni zsinat elhatározta, hogy a református románok között is espereseket kell választani, akik különösen arra figyeljenek, hogy a papok áttérése igazán meggyőződésből történik-e, s nemcsak azért, hogy szabadokká legyenek. A református hitre tért románok száma már a XVI.

században akkora volt, hogy részükre külön püspökséget kellett alapítani. Első püspökük [1574-ben] egy Ghenadie nevű pap volt, kinek utóda, Tordasi Mihály egyike volt a protestáns szellemű román irodalom megalapítóinak.

(c)

(Bethlen belpolitikai intézkedései. Bethlen művelődésügyi politikája. Erdély politikai és közigazgatási szervezete.)

Bethlen Gáborban nemcsak a magyar nemzeti állam függetlenségéért és a protestáns vallásszabadságért küzdő XVII. századbeli magyar politika érte el tetőpontját, hanem Erdély nemzetközi politikai szerepe és jelentősége is. Uralkodása Erdély belpolitikai, gazdasági és művelődési életében is igen nagy jelentőségű volt.

Nemcsak a Báthori Gábor erőszakoskodásai által elkésérintett szászokat sikerült lecsendesítenie, hanem a székelyeket is rábírta azoknak a súlyos anyagi terheknek önként való viselésére, amelyeket az önálló erdélyi állam érdekei tőlük megköveteltek. Hívebb és önfeláldozóbb katonái s polgári alattvalói a székelyeknél ezután nem is voltak. A szász városokban az ipar és a kereskedelem nagy lendületet vettek. A szász, magyar és székely falvakban pedig a földművelés olyan magas fokra emelkedett, mint azelőtt soha. A közbiztonság, a jogrend kifogástalan volt és a törvények uralkodása szilárd.

Legüdvösebb hatása volt Bethlen uralkodásának az egyházi és iskolai élet terén. Az egyházakat gazdagon ellátta és a lelkeskedő papságnak anyagi helyzetét megjavította. A meglévő iskolákat bőkezűen támogatta és újak alapítását nemcsak elősegítette, hanem el is rendelte. E téren legnagyobb alkotása a gyulafehérvári akadémiai ranggal bíró főiskola volt (1621), amelyhez külföldről híres tudósokat hívott be. Köztük volt a német költészet atyjának nevezett Opitz Márton is. Udvara hasonlított a Mátyás királyéhoz. A külföldi tudósok és művészek éppen olyan szívesen látott vendégei voltak, mint a külföldi fejedelmek követei. A gyulafehérvári főiskola kiválóbb növendékeinek ösztöndíjakat adott a németországi, hollandiai és angliai főiskolákra. A maga rokonainak fiait szintén külföldi iskolákba küldötte, hogy példát adjon az előkelő családoknak, amelyek példát szívesen követték. Az irodalom, úgy a költői, mint a prózai, tekintélyes és értékes alkotásokkal gazdagította a magyar nemzet szellemi kincstárát. Mikor meghalt, alattvalói atyjukat, az egyház, az iskola és a tudomány bőkezű pártfogójukat, szövetségesei erős támaszukat, az ország ellenségei rettegett ellenfelüket vesztették el benne. Erdélyben utódaira olyan országot hagyott, amely minden tekintetben egy színvonalon állott Nyugat-Európa szerencsésebb körülmények és nyugodtabb viszonyok között élő országaival.

Az ő uralkodása alatt épült ki teljesen Erdély alkotmányos és közigazgatási szervezete, amelynek lényege a következőkben foglalható össze:

A három törvényes nemzet kebeléből választott tizenkét tanácsos alkotta az országgyűlésnek felelős fejedelmi tanácsot, amelynek meghallgatása nélkül a fejedelem fontos ügyekben nem intézkedhetett. Közülük választották és nevezték ki az állam és az udvar legfőbb tisztviselőit s a külföldre küldött követeket. {* A főbb királyi tisztviselők automatikusan tagjai voltak a fejedelmi tanácsnak.} Az országgyűlést a fejedelem hívta össze minden évben, amely az adót megszavazta s a fejedelmi előterjesztések alapján törvényeket alkotott, amelyeket a fejedelem erősített meg. Az országgyűlés egy kamarából állott, amelynek tagjai az országos főméltóságok, a tanácsurak, a vármegyék, a székek, vidékek, városok követei és főtisztviselői voltak. {** Kétharmad részben a fejedelem által kinevezett főtisztviselőkből és személyesen meghívottakból állt} A törvényeket eleinte latin, 1565-től kezdve pedig magyar nyelven szerkesztették. A tanácskozás nyelve a magyar volt. A szászok is magyarul szólaltak fel. Németül csak külön nemzeti üléseiken maguk között beszéltek.

A fejedelem és az államtanács után a kormányzásnak legfőbb szerve a fejedelmi kancellária volt. A kancellár volt az államtanács elnöke és a fejedelem első tanácsosa. Az országgyűléseken ő olvasta fel a fejedelem és az államtanács előterjesztéseit. Ő adta ki és jegyezte ellen a fejedelem okleveleit. A fejedelem a külföldi követeknek a kancellár útján adott választ.

A kancellár után az állam második főtisztviselője a kincstartó volt. Ő kezelte az állam jövedelmeit, amelyekről a fejedelemnek és az országgyűlésnek számadással tartozott.

Az összes haderő feje az országos kapitány volt. A székelyek haderejének is volt külön parancsnoka, a székelyek főkapitánya; a magyarországi Részek haderejének főparancsnoka pedig a váradi kapitány volt.

A magyar vármegyéket a fő- és alispánok, a vármegyék egyes járásait a fő- és alszolgabírák igazgatták; a magyar vidékeket a fő- és alkapitány. A székely és a szász székeket pedig a fő- és alkirálybírák igazgatták a maguk külön jogszabályaiknak megfelelően a kormányzottak ellenőrzése mellett. Az igazságszolgáltatást az arra rendelt törvényszékek, a városokban pedig a városi tanácsok intézték. Legfőbb törvényszék a fejedelmi tábla volt. Felsőszéki esetén és nagyobb politikai perekben maga az országgyűlés ítél.

(d)

(Brandenburgi Katalin uralkodása. Bethlen István fejedelemsége.)

Bethlen Gábor feleségét, Brandenburgi Katalint, egybekelésük után az 1626-i gyulafehérvári országgyűlésen (május 24.-ikén) a rendek által utódnak választotta, s így halála után ő lett az Erdélyi Fejedelemségben utóda, de az 1626-i országgyűlési végzések értelmében igen korlátozott hatalommal és az elhunyt fejedelem öccsének, Bethlen Istvánnak, mint kormányzóknak valóságos gyámsága alatt. A rendek még azt is kikötötték, hogy ha az ország érdeke úgy kívánja, lemond a fejedelemségről, sőt az országból is eltávozik.

Katalin nem tudta megnyerni az erdélyiek szeretetét, sőt magaviseletével még azokat is elidegenítette, akik különben Bethlen Gábor emléke iránt érzett tiszteletüknél fogva szívesen látták volna a trónon. Igen bizalmas viszonya a kíséretében vele

jött morva Zierothin [Zerotin] gróffal, megbotránkozta a komolyabban gondolkozókat, sőt magát Bethlen Gábort is elkedvetlenítette. Zierothin eltávolítása után Csáky István lett kegyencévé. A fejedelmi trónra jutva Csákyra hallgatott mindenben. Csákyt és barátait a fejedelmi kincstárból és az ország javaiból bőkezűen, sőt pazarul elhalmozta adományaival.

Az volt az általános meggyőződés, hogy Csáky sugalmazásának engedve, titokban a katolikus hitre tért, és az erdélyi katolikus urakkal szövetkezve a töröktől el akar szakadni. Ez a feltevés nemcsak pusztá gyanú volt, hanem tények által igazolt is. A Magyarország felé és várakban Csáky katonaságot gyűjtött, hogy onnan terveik keresztülvitelét fegyveres erővel támogassa.

A rendek értesítették Katalin terveiről a portát, ahonnan azt a választ kapták, hogy letehetik a fejedelemségről és maguknak más fejedelmet választhatnak. Bethlen István vejét, Zólyomi Dávidot és fiát, Istvánt Sárospatakra küldötte Rákóczi Györgyhez azzal a felszólítással, hogy jöjjön az országba és fogadja el a rendek kezéből a fejedelemséget. Eközben a rendek 1630. szeptember 28-án Bethlen Istvánt a kolozsvári országgyűlésen fejedelemmé választották és fel is eskették.

Bethlen István megbánta előbbi elhatározását, futárokat küldött fia és Zólyomi után, hogy visszahívják. Késő volt, mert Rákóczi György már útban volt. Rákóczi értesülvén a történt dolgokról, azt üzent Bethlennek, hogy most már szégyennel nem térhet vissza, sőt életével játszanék, ha ezt megtenné, mert II. Ferdinánd, akinek birodalmában lakik, súlyos bosszút állana, hogy előzetes engedelmével, Bethlen felszólításának engedve, ilyesmire vállalkozott; nem vághatja el a saját nyakát. Zólyomi is kijelentett, hogy ő sem játszhatik a szavával. A két fél alkudozni kezdett és október 24-én Topa községben megegyeztek abban, hogy mindketten új választásnak vetik alá magukat.

Bethlen abban bízott, hogy II. Ferdinánd és a porta is támogatni fogják ügyét. Mind a két helyre követeket küldött. II. Ferdinándtól kapott is ígéretet. Rákóczi véletlen szövetségest nyert a trónjától megfosztott Brandenburgi Katalinban és híveiben, akik mindent elkövettek, hogy csak Bethlen István ne legyen a győztes. A porta az ő cselszöveisei következtében két *fermánt* küldött. Egyikben Bethlen Istvánt, a másikban Rákóczit ajánlotta, *fermánt* hozó követének pedig azt az utasítást adta, hogy magatartását a körülményekhez szabja.

(e)

(Rákóczi Györgyöt Erdély fejedelmévé választják. Rákóczi küzdelmei versenytársaival. Rákóczi gazdasági intézkedései. Ifjabb II. Rákóczi Györgyöt fejedelemmé választják. Rákóczi külpolitikája. Rákóczi részvétele a harmincéves háborúban. A linzi béke. A lengyel trón megszerzésére vonatkozó terv. Erdély anyagi helyzete Bethlen és I. Rákóczi korában. Közművelődési állapotok I. Rákóczi György uralkodása idején. Lorántffy Zsuzsanna. A presbiteriánus mozgalmak. A szombatos felekezet elnyomása.)

A Segesvárt november 26-án megnyílt országgyűlésen, amely nagyon zajos volt, a Brandenburgi Katalin nevében megjelent Kemény János szavazott elsőnek Rákóczira, s a porta követe is a gyűlés elé a Rákóczit ajánló fermánt terjesztette. Mindez lényegesen hozzájárult, hogy Rákóczi kerüljön ki győztesen a küzdelemből. A rendek a választás megtörténte után Dániel Mihályt és Mikó Ferencet a Váradon tartózkodó Rákóczihoz küldötték, hogy megválasztatását tudtára adják, és az országba hívják. Rákóczi december 20.-án érkezett Kolozsvárra, hol a rendek ünnepélyesen fogadták és onnan fejedelmi székhelyére, Gyulafehérvárra kísérték.

Rákóczit 1630. december 22.-én iktatták be Gyulafehérvárt fejedelmi székébe. Brandenburgi Katalin maga is Fehérvárra ment Fogarásból üdvözlésére, nagy ajándékokat hozva a fejedelem családja tagjainak. A fejedelmi szék azonban Rákóczi számára inkább tövisekkel volt megtűzdelve, mint rózsalevelekkel kipárnázva.

Esterházy Miklós nádor II. Ferdinánd nevében egyenesen felszólította, hogy mondjon le, mert hiszen mint II. Ferdinánd alattvalójának előzetes királyi beleegyezés nélkül el sem lett volna szabad fogadnia a fejedelemséget. Rákóczi e felszólításra élesen válaszolt. Esterházy híven ahhoz a nyilatkozatához, hogy nem hagyja repülésig megtollasodni, hanem addig előzi meg, amíg pihés, csapatokat küldött Rákóczi magyarországi birtokaira. Rákóczi hadai az ifjú Bethlen István és Zólyomi Dávid vezetése alatt Esterházy hadait Rakamaznál keményen megverték. E vereség Esterházyt engedékenységre bírta s így 1631. április 3.-án Rákóczival kibékült. Ez egyezség értelmében II. Ferdinánd elismerte Rákóczi fejedelemségét, aki viszont arra kötelezte magát, hogy Ferdinánd ellen nem fog fegyvert és nem is biztatja ellene fegyveres támadásra a törököt. Egypár héttel e kassai egyezség után a szultán *athnaméja* is megérkezett, amely Rákóczit megerősítette a fejedelmi székben.

Rákóczi trónja ezek után sem volt teljesen megszilárdulva. Súlyos belső zavarok tették uralkodását bizonytalanná, amelyek azonban látható összefüggésben álltak a külső politikai viszonyokkal.

Gusztáv Adolf, aki ekkor diadalmasan harcolt Ferdinánd hadaival, mindenáron szeretne volna Rákóczit szövetségesül megnyerni. 1631 végén Paul Strassburgot küldötte hozzá követségbe. Rákóczi nagy kitüntetéssel fogadta a svéd király követét, de nem tett semmiféle határozott ígéretet, mert tudta, hogy ez esetben Esterházy nádor [az Erdélyből a királyságba emigrált] Prépostvári Zsigmond személyében azonnal trónkövetelőt támasztana ellene. A fiatal és nyughatatlan Zólyomi Dávid a magyarországi részekben hadat toborzott, hogy fegyveres segítséget vigyen Gusztáv Adolfnak. Rákóczi, mivel nem engedelmességet tiltó szavának, fegyveres erőt küldött Zólyomi hadainak szétesztatására, amire Zólyomi hadait elbocsátotta és Rákóczival kiegyezve, hivatalairól lemondott, de lelkében nem békült ki. Visszatérvén a magyarországi részekbe, Prépostvárit biztatta fel, hogy trónkövetelő gyanánt lépjen fel.

Időközben ifj. Székely Mózes személyében új trónkövetelő jelentkezett. Néhai Székely Mózes fejedelemnek volt a fia, s ezen a címen tartott igényt a fejedelmi székre. Bízva abban, hogy a budai és a temesvári pasák nem valami nagy barátai Rákóczinak, előbb Temesvárra, majd Budára utazott, hogy a pasák támogatását megnyerje. Rákóczi ígérekkel, a megküldött adóval s nagy ajándékokkal kivitte Konstantinápolyban, hogy a budai pasának megparancsolták, hogy Székely Mózeszt küldje azonnal Konstantinápolyba, ahol börtönbe zárták. Rákóczi követei kiadatását kérték, de a szultán kérésüket nem teljesítette. Jóságait itthon elkobozták és őt magát hűtlenségben elmarasztalták.

Zólyomi nemcsak állandóan nyugtalankodott, hanem egyenesen fenyegette is Rákóczit, azt hangoztatván, hogy azzal a karddal, amellyel felemelte, le is fogja tenni a fejedelemségről. 1633 elején az ifjú Bethlen István meghalt. Temetésére, mely Gyulafehérvárt volt, sógora, Zólyomi is eljött. Innen a fejedelem kíséretében Marosvásárhelyre ment, ahol száz embert a fejedelem szolgálatából saját fegyveres kíséretéhez csábított. Ez okul szolgált, hogy eléje a fejedelem elfogadás végett nagyon szigorú feltételeket tartalmazó hitlevelet tétessen. Mivel vonakodott e hitlevelet aláírni, a fejedelem, mint makacs ellenszegülőt elfogatta és vasra verve Kővárba záratta. Az országgyűlés 1633. április 24-én perbe fogta, börtönre és jószágvesztésre ítélte.

Brandenburgi Katalinnal is, akinek fogarasi és munkácsi jószágait elfoglalta, nagyon sok kellemetlensége volt. Katalin Esterházy nádorhoz fordult segítségért, aki hajlandó volt Rákóczit fegyverrel is megtámadni. Miután ezt Pázmány Péter ellenezte, Eperjesen alkudozások indultak meg a két fél között, amelyek szeptember 8-án egyezséggel végződtek. A fejedelem ígéretet tett, hogy Katalint elvett jószágaiért kárpótolni fogja.

Egykori versenytársa, id. Bethlen István is sok zavart okozott, sőt kettejük között fegyveres összeütközésre került a dolog. Ez is egyezséggel végződött, amelyet a budai pasa is megerősített. Ez egyezségben Bethlen kötelezte magát, hogy Rákóczit többé nem háborgatja a fejedelemségben, viszont Rákóczi is ígéretet tett, hogy a Bethlen ellen hozott 1637-i országgyűlési végzéseket törölteti. Bethlen Gábor 10 000 forintos hagyományát, amelyet síremlékére tett, s az általa alapított gyulafehérvári főiskola számára hagyományozott 20 000 forintot, amely összegeket eddig visszatartott, ki fogja fizetni, és Zólyomi elkobzott birtokait visszaadja.

Rákóczi, ily módon megszabadulva minden versenytársától és ellenfelétől, s biztosítva minden külső támadás ellen, nyugodtan láthatott az ország belső ügyeinek rendezéséhez. Legfőbb gondja volt családja és az ország vagyoni helyzetét mentől virágzóbbá tenni. A harmincadoknak, a bányáknak kézbevétele, a só, kéneső, méz és viasz egyedáru tárgyává tétele, s a velük való szabadkereskedésnek a magánosok kezéből való kivétele egyaránt megtöltötték úgy az ország, mint magánpénztárát. Tömérdek vagyont gyűjtött össze jószágokban és nemesfémekben. Fősvénysége és fukarságig menő takarékosága, bár sok irigységet és vádaskodást keltett a sérelmet szenvedők részéről, nagy hasznára volt az országnak.

E vagyont és gazdagságot azért igyekezett felhalmozni, hogy fiait gazdagokká tegye, és ily úton is biztosítsa számukra a trónt. Dinasztiát akart alapítani. Két fia volt: György és Zsigmond. Györgynek az erdélyi fejedelemséget igyekezett biztosítani, Zsigmondnak pedig a lengyel koronát szerette volna megszerezni. Az előbbit el is érte, amennyiben a rendek 1642. február 16-án a Gyulafehérvárt tartott országgyűlésen idősebbik fiát, Györgyöt Erdély fejedelmévé választották, kit a következő évben összeházasított Somlyai Báthori András leányával, Báthori Zsófiával [a Báthoriak utolsó sarjával]. Így egyesült a legszorosabb családi kötelékben a két magyar haza két leggazdagabb családja: a Báthori és a Rákóczi család.

Rákóczi György nem volt olyan kiváló államférfiúi és uralkodói tehetség, mint Bethlen Gábor. Egyéniségük között is nagyobb volt a különbség, mint a hasonlóság. Mindezek ellenére méltó utóda volt a trónon. Fő feladatának a meglévő biztosítását tekintette. Nem a nagy külpolitikai vállalkozások embere volt, hanem saját államának gondos uralkodója. Úgy kormányozta országát, mint saját nagy kiterjedésű uradalmait. E szerényebb keretek közt mozgó külpolitika helyes is volt, mert valószínű, hogy Bethlen nagyszabású külpolitikájának folytatása éppen úgy kimerítette volna Erdélyt, mint másfél száz év előtt Mátyás király nagy külpolitikai célokat követő, sok vérbe és pénzbe került hadi vállalatok kimerítették a sokkal gazdagabb és hatalmasabb Magyarországot. Csak uralkodása vége felé, mikor trónját maga és fia számára mindenfelől biztosította, engedett Bethlen egykori európai szövetségesei hívó szózatának és avatkozott bele a harmincéves háborúba.

1637-ben II. Ferdinánd meghalt, s utóda III. Ferdinánd lett, aki alatt a harmincéves háború utolsó szakaszába jutva egészen elveszteni látszott vallásos jellegét s mindinkább a franciák és a Habsburgok között folyó és immár hagyományossá lett küzdelem alakját öltötte magára. Úgy Richelieu, mint utóda, Mazarin a svéd kormánnyal egyetemben ismételt Rákóczihoz fordultak, hogy rábíráják a háborúba való avatkozásra. Bár Banér a svéd hadak élén diadalmasan nyomult előre, Rákóczi állandóan fontolgatott és habozott. Végre 1643-ban Torstensson svéd fővezérral szövetséget kötött.

Nagykállóból a nemzethez felhívást intézett, amelyben megokolta, hogy miért fog fegyvert. Zászlót bontott és mintegy diadalmenetben haladva előre, egymásután foglalta el Szatmárt, Tokajt, Kassát. Hadainak fővezére, Kemény János egészen Nyitraig nyomult előre. Torstensson Jankaunál diadalt aratván a császári hadseregen, a Morva és a Vág folyók közére benyomult, ahol Rákóczira várakozott, aki nem kapván hiteles hírt a jankai győzelemről, mozdulatlan maradt. Csak akkor határozta el magát a cselekvésre, mikor De Croissy francia követ vele Munkácson 1645. április 24-én szerződést kötött és e szerződés értelmében a hadjárat költségeire a francia király 100 000 tallért biztosított, és arra is kötelezte magát, hogy e célra 150 000 tallért fog fizetni a következő években is.

Rákóczi ekkor bevonult Morvaországba és Brünn felé nyomult, amelynek fellegrát, Spielberget Torstensson keményen ostromolta. III. Ferdinánd ekkor bizonyára elbukik a harcmezőn, ha Konstantinápolyban ügyes diplomáciai sakkhúzással, amelyet a nagyvezír megvesztegetése céljából nagy ajándékokkal támogatott, féltékennyé nem teszi a portát, amely eddig is gyanakvó szemmel nézte Rákóczi diadalmas hadjáratát, amelyet anélkül indított meg, hogy arra engedélyt kért volna. A minden oldalról szorongatott gyenge német császárt kényelmesebb szomszédnak tartották, mint a franciákkal és svédekkel szövetségben levő diadalmas vazallus erdélyi fejedelmet. Ezért a porta megtiltotta Rákóczinak a diadalmas hadjárat tovább folytatását.

Rákóczi, nem szegülhetvén ellene a porta parancsának, visszatért Morvaországból, és Esterházy nádor tanácsára s közbenjárása mellett 1645. december havában Linzben békét kötött II. Ferdinánddal. Ez volt a linzi béke, amelynek közjogi és politikai feltételei majdnem azonosak a Bethlen Gábor által kötött békék tartalmával, de vallásos tekintetben több és nagyobb vívmányt jelentenek. E békében III. Ferdinánd megerősítette az 1608-i törvényeket és a protestánsok vallásszabadságát; elrendelte, hogy a protestánsoknak az elvett templomok visszaadassanak; védelmet ígért a földesurakkal szemben a vallásukhoz ragaszkodó protestáns jobbágyoknak s azokat kivette mindenütt a katolikus plébánosok egyházi joghatósága alól; ígéretet tett, hogy a többi sérelmek orvoslása végett legközelebről országgyűlést fog tartani.

A linzi békével véget ért Magyarország és Erdély részvétele a harmincéves háborúban. A francia és a svéd államférfiak meghívták ugyan Rákóczit is a Münsterben és Osnabrückben folytatott békealkudozásokra, és a vesztfáliai béke utolsó előtti

pontja Erdélyről is megemlékezett, mint a francia király szövetségeséről, de mivel Rákóczi a linzi béke megkötése alkalmával arra kötelezte magát, hogy a francia és a svéd szövetségtől visszalép, volt szövetségesei sem tettek arra vonatkozóan semmit, hogy az erdélyi állam önállóságát e békekötésben nemzetközileg vállalt kezességgel biztosítsák, mint biztosították Hollandia és Svájc önállóságát.

Rákóczi élete vége felé történt, hogy a lengyel trón megüresedett. A lengyel disszidensek Radzivil herceg ajánlatára őt akarták a trónra emelni. Ő azonban a trónt kisebbik fiának, Zsigmondnak szerette volna megszerezni. Radzivil herceg felesége Vasile Lupu moldvai vajda idősebbik leánya volt. Lupunak volt még egy ifjabb leánya is, akit a vajda szeretett volna Rákóczi ifjabbik fiához, Zsigmondhoz adni feleségül. Azt gondolta, hogy ily módon leányából lengyel királynő is lehet, s azért nagy támogatójává lett Rákóczi lengyel tervének. E házassági tervtől a fejedelem és a fejedelemné sem idegenkedtek. Meg is kezdődtek a két udvar között a rá vonatkozó tárgyalások. A vajda elküldötte leánya arcképét Gyulafehérvárra, de mikor Zsigmond fejedelemfi meglátta, azt mondta, hogy a leány arca nagyon babaszerű és neki egyáltalán nem tetszik.

Rákóczi a lengyel trón megszerzése érdekében megindult tárgyalásokat tovább folytatta. Mikes Mihályt és Bethlen Ferencet, egyiket 40 000 arannyal, a másikat 20 000 tallérral ellátva Varsóba küldötte a lengyel rendek megnyerése végett. E tervezetnek azonban végét szakította a már hosszabb idő óta betegeskedő fejedelem 1648. október 11-én bekövetkezett halála.

I. Rákóczi György rendezett, gazdag és erős hadsereggel bíró országot hagyott fiára, II. Rákóczi Györgyre, kinek uralkodása első évei aránylag csendességben teltek el. Erdély tovább haladt azon az úton, amelyre Bocskai vezetett. A történetírás e félszázados korszakot Erdély aranykorának nevezte. E korszakban a munkásemler munkája biztos hasznának örvendhetett. Az úri nép nyugodtan gazdálkodhatott birtokain. Bor, búza bőségben volt. A méneseknek, szarvasmarha csordáknak, a juhnyájaknak sem szere, sem száma nem volt. Az arany, az ezüst, a sok drága ékszer, a cifra művű fegyver, lőszerszám a tárházakban felszaporodott. A városokban az ipar és a kereskedelem felvirágzott, jólétet és gazdagságot teremtett. Egyre-másra épültek a szép úri paloták, a nagy templomok, a városok erős bástyás falai, az iskolák. Gyulafehérváron kívül Munkács, Tokaj, Sárospatak (a Rákóczi család magyarországi birtokai) fényes fejedelmi várakká lettek, hol tősgyökeres művelt magyar udvari élet folyt, amely a magyar nyelvnek, a magyar tudománynak és irodalomnak pártolása által valóságos hivatást teljesített. A magyar irodalmi nyelv e korszakban azáltal az erdélyi hatás által erősödött meg, amely e kor fejedelmi udvarából került ki.

A Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári főiskola Rákóczi György fősvénységgel határos takarékosága miatt nem fejlődhetett ugyan olyan egyetem-jellegű akadémiává, amilyennek alapítója tervezte, de azért fennmaradt és a Bethlen által behívott külföldi tudósok - Bisterfeld, Alstedt, Basirius, Piscator - I. Rákóczi uralkodása alatt is hosszabb ideig maradtak Erdélyben és mellettük egy új, tudósabb magyar tanári nemzedék nevelkedett fel, kik között a legnevezetesebb Apáczai Csere János volt, aki a kolozsvári iskolát, ahová Gyulafehérvárról áthelyeztetett, csakhamar versenytársává emelte a gyulafehérvárinak.

Amit I. Rákóczi György elmulasztott, azt felesége, Lorántffy Zsuzsánna igyekezett buzgósággal és bőkezű anyagi támogatással kipótolni. Ő volt a sárospataki főiskola megalapítója és bőkezű pártfogója, úgyannyira, hogy ez iskola az erdélyi közoktatásügynek ez időben harmadik középpontjává lett, amelynek tanári karában egynéhány évig az európai híru pedagógus, Comenius is helyet foglalt.

A harmincéves háború által okozott németországi zavarok egy pár évtizeden át nagyon megnehezítették a magyar ifjúságnak a németországi egyetemek látogatását, azért a hollandiai és angliai főiskolákat kezdték felkeresni. Angliában ez időben folyt a puritanizmus és a vele kapcsolatos presbiterianizmus harca az epizkopális anglikán egyház kormányzati elvei és rendszere ellen. E puritán és presbiteriánus mozgalmak nagy hatással voltak ez ifjak egynéhányára, így a többek között Tolnai Dali Jánosra, Medgyesi Pálra és Kereszturi Bíró Pálra, akik hazatérve, mint tanárok a tanszéken, mint papok a szószéken, és mint írók az irodalomban a presbiterianizmus elveit kezdték hirdetni. Ily módon összeütközésbe jutottak a hivatalos egyházi felfogással és egyházkormányzati elvekkel, mert az erdélyi református egyházat nagy tekintélyű püspökei, Keserői Dajka János és Geleji Katona István valóságos epizkopális állam-egyházzá szervezték. Bár a küzdelemben a presbiteriánusok lettek a vesztesek, de az általuk vitatott egyházkormányzati elvek mégis igen nagy és jótékony hatást gyakoroltak az erdélyi református egyházi élet további fejlődésére.

Említettük, hogy Báthori Gábor uralkodása alatt a rendek törvényt alkottak a szombatosok, vagy amint akkor nevezték, a zsidózók ellen és őket a legközelebbi országgyűlésre, ha addig meg nem térnének, megidézték.

A zsidózók nem tértek meg, sőt egy hatalmas embernek, Péchi Simonnak - aki Bethlen Gábor idejében kancellárságot is viselt - pártfogásától támogatva, egyre nagyobb tért foglaltak. Ez a veszedelem Geleji Katona István püspököt arra bírta, hogy felvegye a harcot ellenük. Az 1638-i országgyűlés eltörölte e felekezetet és híveit büntetésre ítélte. Egy Torockai János nevű szombatos "istenkáromlásért" a tömeg megkövezett. Az elítélt főbb szombatosokat, akiknek száma száznál többre rúgott, Péchi Simonnal együtt börtönbe vetették, ahonnan csak úgy szabadultak ki, ha visszatértek a református hitre. Maga Péchi Simon is kétévi fogság után visszatért a református vallásra. Ekkor nemcsak szabadon bocsátották, hanem szenterzsébeti jószágát is visszakapta, hol elvonultan élete végéig héber tanulmányokkal foglalkozott. A szombatoság terjedését ily módon nyomták el, de teljesen megsemmisíteni mégsem tudták, mert mint tiltott és üldözött felekezet csekély számú híveivel Bözödújfaluban fennmaradt egészen a múlt század hetvenes éveinek kezdetéig, amikor egynéhány egyént kivéve, mindnyájan zsidókká lettek.

(f)

(II. Rákóczi György jelleme. Az ifjú Rákóczi Ferencet fejedelemmé választják. Az első erdélyi codex. Háború Lupu vajdával. Rákóczi Basarab Konstantint teszi Havasalföld vajdájává. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata. Az erdélyi hadsereg lengyelországi pusztulása. A szamosújvári országgyűlés megfosztja II. Rákóczi Györgyöt trónjától.)

II. Rákóczi György atyja halála után az 1642-i választás alapján az akkor megállapított feltételek mellett vette át az ország kormányzását. Fejedelmi székében nemcsak a porta erősített meg, hanem a bécsi udvar is elismerte. Egyénisége nagyban különbözött atyjáétól, kinek óvatos megfontoltságából, higgadtan számító természetéből semmi sem volt benne. Merész vállalkozás, hirtelen elhatározás és pazarló bőkezűség jellemezte. Ennek volt következménye, hogy atyjának tapasztalt tanácsosait mellőzte és magát rokon gondolkozású és vérmérsékletű fiatalabb egyénekkal vette körül s a főbb országos tisztségeket is ilyenekre bízta.

Az öreg fejedelemasszony ifjabbik fiával, Zsigmonddal Sárospatakra vonult vissza, ahol mint a református vallásnak, az iskolának és a tudományoknak bőkezű pártfogója élt, növekvő tisztelettel körülvéve. Zsigmond Pfalzi Frigyesnek, a csehek trónvesztett királyának leányát vette nőül. E házasság nem volt szerencsés, mert a fiatal hercegnő esküvője után három hónappal Sárospatakon himlőben elhunyt. Férje is megkapta e járványos betegséget és 1652. február 4-én meghalt. Maga a fejedelem szintén súlyosan megbetegedett, ami nemcsak a rendek között, hanem országszerte is nagy aggodalmat és rémületet okozott.

A fejedelem veszedelmes betegségének hatása alatt a rendek Gyulafehérvárt országgyűlést tartottak és azon a fejedelem Ferenc nevű hétéves fiát fejedelemmé választották oly feltétellel, hogy atyja halála esetén nagykorúságáig a kormányzó Kemény János legyen. A rendek a hűségüket nem teszik le addig, míg az újonnan megválasztott fejedelem maga is meg nem esküszik a választási feltételeket magában foglaló hitlevélre s arra, hogy a református valláshoz hű marad. E választást a szultán is megerősítette.

A fejedelem súlyos betegségéből szerencsésen felgyógyult és az ország kormányzását átvette. Miután régóta hiányát érezték egy teljes erdélyi törvénytárnak, Bethlen Ferenc kancellárt megbízták az 1540 óta hozott erdélyi törvények összegyűjtésével. Bethlen Ferenc teljesítette is e megbízást. Az összegyűjtött és rendezett törvények gyűjteményét approbálás végett az 1653-i országgyűlés elébe terjesztette. A rendek megvizsgálva és megvitatta e gyűjteményt, elfogadták, és a fejedelem 1653. március 14-én megerősítette. Így jött létre az "*Approbatæ Constitutiones*" címet viselő híres erdélyi codex.

A békés időknek ezután csakhamar vége szakadt. Kázmér János lengyel király háborút viselt a lengyelektől elszakadni akaró kozákok ellen és II. Rákóczi György neki Mikes Mihály vezetése alatt segítő hadat küldött. A kozákok hetmanjának, Bogdan Hmelnyickijnek a fia, Timusz veje volt Lupu vajdának. Lupu vajda a portánál panaszt és vádat emelt II. Rákóczi György ellen. Rákóczi megtudta ezt és elhatározta, hogy megtorolja. Az ürügy sem hiányzott: Lupu háborút folytatott Basarab Máté havasalföldi vajda ellen, aki neki szövetségese volt, azonkívül az elégedetlen moldvai bojárok is hozzá fordultak támogatásért. II. Rákóczi Kemény Jánost Lupu ellen küldötte. Lupu azonban Kemény hadait Foksánynál megverte és betört Havasalföldre.

II. Rákóczi ekkor a lengyelekkel szövetségelt Lupu és az őt segítő kozákok ellen. Az egyesült magyar-lengyel hadak Luput és a Hmelnyickij Bogdan fia, Timusz által vezetett moldvai és kozák hadat megverték. Lupu Hmelnyickijhez menekült, Timusz pedig Szucsavába zárkózott, amelyet makacsul védelmezett a Kemény János vezetése alatt levő magyar sereg ellen. Miután Timusz megebesült, a kozákok a várat feladták, Luput pedig a segítségére küldött tatárok elfogták és Konstantinápolyba küldötték. Lupu utóda a moldvai vajdai trónon II. Rákóczi pártfogoltja, Stefan Gheorghe lett.

Havasalföldön II. Rákóczi szövetségese, Basarab Máté vajda meghalt. Utóda Serban Konstantin lett, ki ellen szeményeknek nevezett zsoldos hadai fellázadtak. Konstantin vajda a lázadók ellen II. Rákóczitól kért segítséget. Rákóczi 1655 tavaszán maga vezette az erdélyi hadsereget a lázadó szemények ellen, akiket Plojesti mellett megvervén, Konstantint visszaültette vajdai székébe. Most már mind a két román vajdai trónon olyan férfiak ültek, akik elismerték Rákóczi főhatalmát és neki hűséget esküdve, hű szövetségeseiknek ígértek.

II. Rákóczi ebben az időpontban jutott el hatalma tetőpontjára. Országá rendben volt, kincstára tele, hadserege győzelmes és jól felszerelt. Bár a porta nem nézte minden gyanú és féltékenység nélkül moldvai és havasalföldi sikereit, de azért a viszony Gyulafehérvár és Konstantinápoly között igen jó volt. A Habsburgokkal sem volt semmi kellemetlensége. Érthető tehát, ha a lengyel trón megszerzése hatalmi és politikai törekvéseinek kitűzött céljává is lett. Különben is Báthori István óta a lengyel trón megszerzése Erdély minden hatalmasabb és kiválóbb fejedelmének vágya és hatalmi törekvéseinek tárgya volt.

E messzenéző nagy terv megvalósításához az alkalmas külpolitikai helyzet is kedvezőnek látszott. X. Károly svéd király János Kázmér lengyel királlyal háborút viselt, aki szívesen fogadta a hatalmas erdélyi fejedelem felajánlott szövetségét. X. Károly a kötött szerződésben vele védő- és dacsövetségre lépett, felajánlván neki a lengyel trónt az úgynevezett porosz részek (Peznan és Pomeránin) nélkül. Kilátása volt arra is, hogy a lengyel disszidensek, a kozákok és Németország protestáns fejedelmei is támogatni fogják. E kedvezőnek látszó feltételek mellett nem vette tekintetbe a nehézségeket, amelyek nagyobbak és erősebbek voltak, mint ez előbbieket. A porta nemcsak barátságos viszonyban volt a lengyelekkel, hanem már a román vajdaságokban elért sikerei miatt is jelét adta nemtetszésének. A bécsi udvar pedig, mikor értesült lengyelelles hadi készülődéseiről, 1657. január 6.-án küldött követe útján figyelmeztette a lengyel-svéd viszályban való szigorú semlegességre, kijelentvén, hogy ellenkező esetben úgy fogja magát és szövetségését védelmezni, amint az adott körülmények között tudja.

A lengyelek ellen tervezett háborút az erdélyi rendek higgadtabb része sem helyeselte, mert tudta, hogy Rákóczi vérontás nélkül is megszerezhetné volna, ha nem is magának, de legalább Ferenc fiának a lengyel koronát, hiszen szövetségét János Kázmér lengyel király is kereste, aki a nyújtandó segítség fejében megígérte, hogy fiát, Ferencet örököséül fogadja azzal a feltétellel, hogy katolikussá legyen. Maga a hadjárat kiszemelt vezére, Kemény János is kezdettől fogva ellenezte e merész és külpolitikailag egyáltalán elő nem készített vállalkozást. "Az elmés, okos úr-, Kemény János - írja Szalárdi a "*Siralmas Króniká*"-jában - a fejedelem elől más házban fordulván, ott egy ablakban nagy könnyezéssel megsírt vala; a szomorú jelekből által látván, az ifjú, tudatlan hízelgő emberek miatt a szegény országnak romlását, pusztulását származni."

A fiatal, nagyravágyó és hevesvérű fejedelem azonban, nem hallgatott senkire. 1657. január 29-én 40 000 főnyi jól felkészült haddal megindult Lengyelország ellen, Rhédey Ferencet, Serédy Gáspárt és Barcsay Ákost hagyván Erdélyben kormányzókul. Március 28-án Krakkóhoz érkezett, amely akkor már a svédek kezében volt. Itt Bethlen Ferencet egy kisebb

csapattal hátrahagyva, előrenyomult és április 18-án egyesült a svéd királyi hadakkal. Ugyanennek a hónapnak 21-én átkelt a Visztulán és június 9-én Lengyelország fővárosát, Varsót elfoglalta.

Az ország két fővárosa a kezébe esett ugyan, de azért tényleg semmit sem hódított meg. Miután hadserege nem volt akkora, hogy az elfoglalt terület rendben tartására elegendő csapatot hagyhatott volna hátra, amint távoztak, nyomukban rögtön felkelt a nép. A török szultán, értesülvén II. Rákóczi György lengyelországi sikereiről, szigorú parancsot küldött utána, amelyben meghagyta, hogy vállalkozását, amelyet engedelme nélkül kezdett, hagyja félbe rögtön. Miután Rákóczi nem engedelmeskedett, Köprülü Mehmed nagyvezír Mohamed Giráj krími tatár kánt 100 000 emberrel ellene küldötte. I. Lipót császár is megújította atyjának, III. Ferdinándnak János Kázmérral kötött szövetségét és 16 000 ember kiállítását ígérte meg, hogy Lubomirski marsall Galíciából Rákóczi magyarországi birtokaira törjön. Lubomirski be is tört a magyarországi részekbe, ahol Munkácsot, Beregszászt, Színyérváralját és Szatmárnémetit kirabolta és részben elhamvasztotta.

A legnagyobb csapás azonban akkor érte Rákóczit, mikor a dánok megtámadták a svédek és X. Károly kénytelen volt csapatait Lengyelországból kivonva, magyar szövetségését magára hagyni. Ily körülmények között visszavonulásra határozta el magát. Július 2.-án meglehetősen rendezetlenül kelt át a Visztulán, amely alkalommal katonái közül sokan a folyóba fulladtak. Egy pár nap múlva a kozákok is cserbenhagyták. Július 21-én találkozott Czarny-Ostrownál a lengyel hadsereggel, amelytől két napi alkudozás után a következő feltételek mellett inkább kegyelmet, mint békét vásárolt: ha visszatér, Erdélyből követséget küld és ünnepélyes bocsánatot kér a lengyel királytól; a svédekkel és kozákokkal kötött szövetséget felbontja; a lengyeleknek segítséget ad a svédek ellen; a tatár kánnak váltságdíjat fizet; az elfogott erdélyi katonákért 1 200 000 forintot fizet; a foglyokat szabadon bocsátja, az elfoglalt várakat és kezeseket kibocsátja, az elrabolt egyházi kincseket és felszereléseket hiány nélkül visszaadja.

A lengyelektől megszabadult, de a tatárok már a nyomában voltak. Ezért némi kísérettel seregétől elvált és visszatért Erdélybe, visszahagyván Kemény János parancsnoksága alatt a nagyon leapadt és lerongyolódott hadsereget. Kemény János szakadatlan harc közben folytatta az egyre nehezebbé váló visszavonulást, míg Kamenicnél Galíciában utolérték a tatárok. Kemény, körülvéve a tatároktól és kifogyva minden élelemből és hadiszerből, letette a fegyvert. Őt magát és seregét a tatárok mint hadifoglyokat Krimbe hurcolták. A Krakkóban visszahagyott Bethlen Ferencnek sikerült csapatát szerencsésen hazavezetni Erdélybe.

II. Rákóczi György testben-lélekben megtörve érkezett 1657. augusztus 4-én Ecsedre. Szeptember 2.-ra Szamosújvárra országgyűlést hirdetett, hová Bethlen Ferenc csapata is megérkezett. A találkozás szomorú és siralmas volt. "Nem volt senki - írja egy szemtanú - abban a gyülekezetben, kinek sírásra elegendő materiája ne lett volna." A fejedelem a várban betegen feküdt, a rendek pedig ingerülten tanácskoztak azon, hogy kit lehessen felelőssé tenni a nagy szerencsétlenségért. Mialatt a véget érni nem akaró szenvedélyes vitatkozás folyt, megérkezett a szultán levele, amelyben megparancsolta a rendeknek, hogy Rákóczi helyett "Erdélyországnak hasznára alkalmasabb fejedelmet válasszanak". A szultán e parancsával egyidejűleg érkezett meg Mohamed Giráj tatár kán üzenete is, amelyben tudatta, hogy ha a rendek e parancsnak nem engedelmeskednének, hadai készen állanak a betörésre.

A rendek kénytelen-kelletlen engedelmeskedtek a szultán parancsának és a gyulafehérvári folytatólagos országgyűlésen le is tették Rákóczit a fejedelemségből, és helyébe a már idősebb Rhédey Ferencet választották, de azzal a kikötéssel, hogy ha a szultán megbocsátana Rákóczinak, visszaadja a trónt, s ezért nem is követelték tőle a fejedelmi eskü letételét.

Így lett vége Erdély aranykorának és érkezett el az erdélyi három nemzet története annak a korszaknak a küszöbéhez, amelynél kezdetét vette az önálló erdélyi fejedelemség hanyatlása és az azt követő bukás.

A HANYATLÓ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORA

(a)

(II. Rákóczi György támadása Rhédey ellen. Barcsay Ákos fejedelemsége. Rákóczi újabb támadása és halála. Kemény János fejedelemsége. I. Apafi trónralépte és Kemény János halála. Basta korszakának megismétlődése.)

II. Rákóczi György nem volt megelégedve a rendek határozatával. Tudomására esvén, hogy több megerősített helynek: Váradnak, Jenőnek és Szamosújvárnak kapitányai hívek maradtak hozzá és nem hajlandók az új fejedelemnek engedelmessé válni, fegyveres erővel nyomult be Erdélybe és a megyesi országgyűlést rákényszerítette, hogy Rhédeyt letegye a fejedelemségről, és őt ismerje el ismét törvényes fejedelemnek.

Rhédey engedelmessé vált a rendek határozatának és a fejedelemségről 1658-ban lemondott. Konstantinápolyból, mielőtt értesültek, hogy mi történt, azonnal megparancsolták Szeidi Ahmed endai és budai pasának, hogy Rákóczit őrizzék Erdélyből. A pasa sietett a kapott parancsnak eleget tenni, de Rákóczi Lippa és Jenő között teljes győzelmet aratott rajta.

Sorsa meg volt pecsételve. Maga Köprülü Mehmed nagyvezír indult ellene. Rákóczi engesztelő követséget küldött a nagyvezír elé, amelynek semmi sikere sem lett. Míg a nagyvezír hadai délnyugatról a Bánságon át nyomultak be és Jenő várát ostrom alá fogták, addig a krími tatárok, a sziliszriai pasa és a két román vajda hadai Erdély keleti és déli szorosain törtek be. Rákóczi a két oldalról támadó ellenséggel szemben nem tudott sikeresen védekezni. A török, tatár, moldvai és havasalföldi hadak irtóztatóan feldúlták Erdélyt. Brassón, amely 30 000, és Szebenen kívül, amely 15 000 tallérral váltotta meg magát, majdnem minden város elpusztult. Kolozsvárnak is elégtek külvárosai. Maga a város csak 100 000 tallér lefizetése árán menekült meg az elpusztítástól. Gyulafehérvárt leégett a Bethlen Gábor által épített fejedelmi palota, a főiskola épülete könyvtárával egyetemben és a székesegyház.

Az erdélyi rendek szorult helyzetükben Hunyad megye főispánját, Barcsay Ákost küldötték engesztelő követségbe a nagyvezírhez, aki hajlandó volt a békességre, ha az erdélyi rendek Rákóczit nemcsak ismét megfosztják trónjától, hanem jószágvesztésre is ítélik; ha Barcsayt fejedelmüké választják és az eddig fizetett 15 000 arany évi adót felemelik 40 000-re. A rendek e követelést teljesítették. Barcsay Lugost és Káránsebest átadta a törököknek és a békefeltételek pontos teljesítését is megígérte. Köprülü Mehmed ekkor a tatár, a moldvai és a havasalföldi hadakat kiharcolta, s maga is kivonult. Egyedül Musztafa béget hagyta hátra kisebb haderővel annak ellenőrzése végett, hogy miként teljesítik ígéreteiket az erdélyi rendek.

Barcsay Ákos Segesvárra országgyűlést hirdetett, amelyen a rendek csak az alatt a feltétel alatt ismerték el fejedelmüknek, ha azonnal lemond, mielőtt sikerül a szultánt Rákóczival szemben megengesztelni. Barcsay elfogadta e feltételt. Rákóczi ekkor sem nyugodott bele sorsába. A magyarországi részeket hadat toborzott és azzal a Szilágyságon át Erdélybe nyomult. Barcsay, nem bírván ellenállani, a temesvári pasához menekült.

Rákóczi Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett, amelyen a rendek ismét fejedelmüknek ismerték el, abban a reményben, hogy I. Lipót királytól elegendő segítséget fog kapni, hogy trónját a törökkel szemben megvédelmezhesse. A bécsi segítség nem érkezett meg, de a temesvári pasa betört Hunyad megyébe, ahol Várhely környékén szétverte a fejedelem hadait. Rákóczi előbb Gyulafehérvárra, majd Kolozsvárra vonult vissza. A harcnak egyelőre vége szakadt, mert a török hadak téli szállásaikra vonultak vissza.

Barcsay 1500 főnyi török csapattal Szebenbe zárkózott, hol Rákóczi ostrom alá fogta, de sikertelenül. 1660 tavaszán a török hadsereg újra megjelent Erdélyben és Rákóczit elűzte Szeben alól. Rákóczi hadai Gyalu és Kapus között ütöttek tábort. Segítségért újra Lipóthoz folyamodott. Bár világosan kitűnt a török eljárásából, hogy célja Erdély teljes leigázása, bár Zrínyi Miklós Erdély érdekében többször sürgetően felszólalt, hogy ne hagyják veszni Magyarország e bástyáját, mert ha "Várad elveszett, akkor aztán kifuthatunk az országból", a bécsi kormány nem küldött segítséget. Ellenkezőleg, még örülni látszott, hogy a török elfoglalja Erdélyt, a magyarországi elégedetlenek e menedékhelyét, a "felkelések e tanyáját".

A teljesen magára hagyatott Rákóczi Szászfenesnél, Gyalu és Kolozsvár között 1660. május 22-én ütközött meg a törökkel. A csata elveszett és maga Rákóczi is, súlyosan megsebesülve, menekülhetett Váradra, ahol kapott sebei következtében elhunyt.

A török hadsereg főparancsnoka, Ali pasa ez ütközet után bevárta a Szeben felől jövő Barcsayt és vele együtt indult Váradra. Időközben súlyosan megsarcolta Kolozsvárt, amelyet a pusztulástól most is csak Linzig István polgármester ügyességének sikerült megmenteni. A török fővezér Várad felé vivő útjában értesült Rákóczi haláláról, ami nem akadályozta meg abban, hogy Váradot elfoglalja. Így nyitotta meg Várad elveszte a töröknek Magyarország északkeleti részébe az utat.

Barcsay a törökkel való közös hadi vállalatok miatt nagyon népszerűtlenné lett az erdélyiek előtt, amit fokoztak testvéreinek, Barcsay Andrásnak és Gáspárnak Rákóczi híveivel szemben gyakorolt erőszakosságai is. Különösen gyűlöltte magát Gáspár, aki a Rákóczihoz hű háromszéki és csíki székelyek között valóságosan garázdálkodott.

Ezt az elégedetlenséget használta fel a maga céljaira 1661-ben Kemény János, Rákóczi lengyelországi háborújának fővezére, aki nemrég tért vissza a krími tatárok fogságából. Az elhunyt Rákóczi nagyszámú hívei és a székelyek melléje állottak s fejedelemmé választották [a szászrégeni országgyűlésen], mire Barcsay a fejedelemségről leköszönt.

Kemény azonnal értesítette a portát a történetekről és kérte megerősítését, de sikertelenül; ekkor I. Lipóthoz fordult, aki megígérte támogatását. Kemény azt gyanítva, hogy e lépését Barcsay elárulta a töröknek, elfogatta, és mint foglyot Görgény várába küldötte. Innen Kővárba szándékozott szállíttatni, útközben azonban kísérete megölte.

A török szultán parancsot adott a hadainak Keménynek Erdélyből való kiűzésére. Kemény, gyenge lévén az ellene küldött török hadakkal szemben való sikeres védekezésre, Magyarországra menekült. Az Erdély felett úrrá lett török hadak kegyetlenül pusztítottak. Szászsebest, Szászvárost felgyújtották, Gyulafehérvárt ismét kifosztották, Beszterce és Marosvásárhely környékét felperzselték. {* A pusztításban része volt a Kemény szövetségese, Montecuccoli által Kolozsvárt hagyott német őrségnek és a visszavonuló seregeknek is.} Kücsük Mehmed pasa, a török hadak fővezére Csíkszék főkapitányát, Petki Istvánt szólította fel a fejedelemség elvállalására. Amiatt való haragjában, hogy Petki nem fogadta el a fejedelemséget, a Székelyföld nagyobb részét irgalmatlanul feldúlatta. Miután az erdélyi rendek közül a fejedelemséget senki sem fogadta el Apafi Mihályra erőszakolta azzal a fenyegetéssel, hogy ha ő sem vállalná, akkor egy szász papot fog fejedelemmé tenni. Apafi, a kényszernek engedve, vállalkozott a fejedelemségre.

Keménynek sikerült I. Lipóttól segítséget kapni, aki Montecuccolit adta melléje, mintegy 18 000 főnyi sereggel, mely Kolozsvár környékéig nyomult előre. Az őszi idő beálltával Montecuccoli nem hallgatott Kemény abbéli sürgetéseire, hogy a törököt támadja meg, hanem egynehány erődített helységet megrakott őrséggel és kivonult az országból. Beállván az őszi idő, Kücsük Mehmed pasa sem sokáig maradhatott Erdélyben. Felszólította a rendeket, hogy Apafit ismerjék el fejedelmüknek, mit a rendek a kényszer hatása alatt teljesítettek is. Kücsük Mehmed pasa ekkor kivonult Erdélyből, csakis egy kisebb, 2000 főnyi csapatot hagyott hátra. Kemény erről értesülve, Apafit azonnal megtámadta. A két hadsereg Nagyszőlősnél találkozott. Apafi szerencséjére a török segítség is megérkezett, amelynek támogatásával a győzelem Apafié lett. Az ütközetben maga Kemény is elesett és így Apafi versenytárs nélkül maradt, mint Erdély egyedüli fejedelme.

Az a négy év, amely II. Rákóczi György Lengyelországból való visszatérése és Apafi trónra jutása között eltelt, Basta szörnyű korszakának valóságos megisméltése volt. Hetvenezernél, az erdélyi fejedelemség akkori lakosságának körülbelül tizedrészénél több ember esett áldozatul e pusztításoknak. Azonkívül Lugos és Káránsebes váraival elveszett a hajdani temesi bánágnak még magyar kézben levő része. Elvesztek fennebb Lippa, Jenő várai, és ami a legfájdalmasabb veszteség volt, Várad.

(b)

(Apafi békés uralkodásának nehézségei. Apafi egyénisége. Teleki Mihály politikájának jellemzése. A vasvári béke Erdélyt érdeklő következményei. A magyarországi bujdosók szerepe. A francia diplomácia felhasználja a maga céljaira a bujdosók ügyét. Bánffy Dénes szerepe és halála. Szerződés XIV. Lajos francia királlyal. Béldi Pál. Teleki magyarországi hadjárata. Thököly Imre, mint a bujdosók vezére. Bécs ostroma és a török had veresége.)

Miután a rendek beiktatták Apafit a fejedelemségbe, Kücsük Mehmed pasa kivonult az országból, de szigorúan meghagyta Apafinak, hogy a Montecuccoli által visszahagyott német őrségeket fegyveres erővel is vesse ki az erdélyi várakból. Apafi felkérte I. Lipót, hogy vonja ki e katonaságot Erdélyből. Miután I. Lipót nem teljesítette kérését, fegyveres erővel igyekezett Kücsük Mehmed pasa meghagyását teljesíteni. Legelőször Kolozsvárt fogta ostrom alá. Az őrség azonban oly vitézül védelmezte magát, hogy az ostrom nem sikerült. Később, mivel nem kaptak zsoldot, a német katonák fellázadtak tisztjeik ellen és Apafi szolgálatába állottak. Erdély ezek után sem jutott az annyira kívánatos nyugalomhoz és békességhez. Annak a háborúnak a hullámai, amelyet a porta Köprülü Ahmed nagyvezír főparancsnoksága alatt indított 1663-ban I. Lipót ellen, több ízben nemcsak Apafi trónját, hanem a fejedelemség fennállását is végső veszedelemmel fenyegették. Köprülü Ahmed nagyvezír nemcsak olyan nagy összeget követelt a hátralékos adók fejében, amelyet Apafi kincstára nem tudott megfizetni, hanem azt is sürgette, hogy az erdélyi hadak táborához szegődve vonuljanak I. Lipót hadai ellen. Miután Apafi nem tudott fizetni és a nagyvezír seregéhez való csatlakozást különböző ürügyek alatt halasztgatta, a nagyvezír azzal fenyegette meg, hogy leteszi a fejedelemségről és helyébe egy Panaiot nevű görög eredetű portai tolmácsot ültet az erdélyi trónra.

Apafit szorongatott helyzetéből a törökök szentgotthárdi csatavesztése és az ezt követő vasvári béke (1664. augusztus 10.) mentette ki, amelyben I. Lipót arra kötelezte magát, hogy Apafit elismeri fejedelemnek, és hadait Erdélyből kivonja.

Apafi uralkodásának idejében jutott az erdélyi fejedelemség történetének legválságosabb korszakába. Amennyire igaz volt, hogy az önálló erdélyi fejedelemség fenntartása egyszerűen az idők viszontagsága által parancsolt magyar nemzeti érdek volt, éppen annyira bizonyos az is, hogy csak a török szultán pártfogásával lehetett fenntartani addig, míg e pártfogás - szemben a Habsburgok hatalmával - elég erős volt. A szentgotthárdi csata után előre volt látható, hogy a Bécs és Konstantinápoly között folyó másfélszáz esztendősi óriási párviadalban a Habsburgok lesznek a győztesek.

Erdély sorsa e válságos korszakban formailag Apafi fejedelem kezébe volt letéve, csak hogy Apafi nem olyan egyéniség volt, aki e nagy feladatnak meg tudott volna felelni. Természeténél fogva inkább szelíd, teológiai olvasottságú, elmélkedő, tudós ember, mint államférfiú vagy uralkodó tehetség volt. Szerencséjére kancellárjában, Teleki Mihályban nem hiányoztak azok az államférfiúi képességek, amelyek feltétlenül szükségesek voltak, hogy Erdély e nagy válságot tisztességesen megállhassa.

Teleki Mihály ügyes és méltó képviselője volt a hagyományos egyensúlyozó erdélyi politikának, melyet Fráter György kezdeményezett, Bocskai és Bethlen fejlesztettek ki - csak hogy más és nehezebb körülmények között, csekélyebb eszközökkel és gyengébb hatalmi erőforrásokkal rendelkezve. Ezért látszanak külpolitikai tervei, diplomáciai lépései és belpolitikai eljárásának egyes részletei cselszövéseknek, kicsinyes vagy személyes érdekű fogásoknak, vagyis mint kortársai mondták, "praktikák"-nak.

A szentgotthárdi győzelem után megkötött és a magyar nemzeti érdekek szempontjából valóban szégyenletesnek mondható vasvári béke kétségbevonhatatlanná tette, hogy a magyar állami és nemzeti érdekek nem alkotórészei a Habsburgok

birodalmi politikájának. A Habsburg-dinasztia legbuzgóbb párhívei is kénytelenek voltak elismerni, hogy a kitűzött cél: Magyarországnak teljes beolvasztása az egységes, abszolút és német színezetű katolikus Habsburg birodalomba. Ennek határozott felismerése kényszerítette őket arra, hogy letérve az alkotmányos útról, összeesküvés szervezésével tegyenek kísérletet a nemzeti önállóság és a vallásszabadság megvédésére.

E helyzet felismerésének kényszere folytán jött létre a Wesselényi-féle összeesküvés, amelynek előkészítésében előbb a stubnyai fürdőben, később a Murányban és a Sárospatakon tartott bizalmas értekezleteken Teleki Mihály is részt vett. Ez összeesküvés felfedeztetvén, főbb tagjai börtönbe kerültek, vezérei közül Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc vértanúhalált szenvedtek. Részesei közül többen Erdélybe menekültek, ahol a "magyarországi bujdosók" első csoportját alkották.

E bujdosók mindent elkövettek, hogy Erdély haderejének támogatásával, mint hajdan Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében, vonulhassanak Magyarország felszabadítására a császári hadak ellen. A meggyengült és többé hathatós török pártfogásra nem számítható Erdélynek ez időszakban lehetetlen volt nyíltan és kellő erővel lépni fel a magyar nemzetiséget és a protestáns vallást üldöző Habsburg hatalom ellen. Apafiban, sőt Telekiben sem volt elég erő és bátorság, hogy nyíltan fellépjenek a bujdosók ügye mellett.

A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után bekövetkezett Ampringen-féle kormányzat és a pozsonyi véstörvényszék működése következtében a bujdosók száma folytonosan növekedett s Apafi kormányának egyre a több nehézséget okoztak. Már a Wesselényi-féle összeesküvés szításában is része volt XIV. Lajos Habsburg-ellenes diplomáciájának. Wesselényi Gremontille francia követ biztatásai nélkül aligha állott volna az összeesküvők élére. A bujdosók ügyét XIV. Lajos most is igyekezett a maga külpolitikai tervei érdekében kihasználni. 1674-ben egy Beaumont nevű diplomatáját Erdélybe küldötte, hogy Apafit I. Lipót ellen támadásra bírja, és meggyőződést szerezzen arról, hogy a magyarok nem volnának-e hajlandók francia vérből való királyt választani?

Teleki szívesen felkarolta volna francia támogatás mellett a bujdosók ügyét, csak hogy az erdélyi rendek között sokan ezt nagyon kockázatosnak találták és azon a véleményen voltak, hogy a magyarországiaknak jó menedékhely Erdély, de ha Erdélyt miattuk elveszítik, hová meneküljenek ők? Az így gondolkozók csoportjához tartozott Bánffy Dénes, aki mint Apafi követe többször megfordult a bécsi udvarnál és ott magát annyira megkedveltette, hogy bárósággal tüntették ki. Teleki, benne látván tervének legerősebb ellenzójét, Béli Pál segítségével az erdélyi rendek között ligát szervezett Bánffy Dénes ellen, amelynek segítségével keresztülvitte a fejedelemtől és az országgyűlésen Bánffy pörbefogását. A pörben fő- és jószágvesztésre ítélték és 1674. december 18-án Betlenben egy cigány hóhér által kivégeztették. Igaz ugyan, hogy Bornemissza Anna fejedelemasszony férjénél kegyelmet eszközölt ki Bánffy számára, de a kegyelmet vivő futár egy órával elkésve érkezett a betleni vár bezárt kapuja elé.

Bánffy Dénes kivégeztetése után Teleki a bujdosók ügyét bátrabban karolhatta fel, mert nem kellett tartania az úgynevezett német párt ellenzésétől. Érintkezésbe lépett Bethune márki lengyelországi francia követ útján a párizsi udvarral. 1676-ban ez egyezkedés komolyabb fordulatot vett. XIV. Lajos Forval ezredest és Révérend abbát Erdélybe küldötte. Az egyezséget 1677 májusában Varsóban kötötték meg, hol Apafit Macskássy Boldizsár képviselte. E szerződés értelmében Apafi és a bujdosók hadai egy sereget fognak alkotni, amelynek fővezére Teleki lesz, ki mellé a bujdosók 12 tanácsurat fognak választani. Apafi a rendek és XIV. Lajos tudta nélkül nem köt békét I. Lipóttal. A francia király magára vállalja, hogy a portát megnyeri az ügynök és a háború folytatásához évenként 100 000 tallért ad.

A bujdosók segítségének ügye e külföldi támogatás és szerződés ellenére sem haladt olyan simán előre, amint Teleki gondolta. Bánffy Dénes kivégeztetése után még sokan voltak, akik elleneztek minden olyan vállalkozást, amely I. Lipót ellen irányult. Oka ennek az ellenzésnek az a változás volt, amely a porta és az erdélyi fejedelemség között levő viszonyban II. Rákóczi György bukása után beállott. A porta ez időponttól kezdve e viszonyt olyanformán fogta fel, mint aminőben a román vajdaságok voltak a török birodalomhoz, és Apafiban ennél fogva nem olyan fejedelmet látott, akit az erdélyiek szabadon választottak és a szultán csak megerősített, hanem olyat, akit a szultán nevezett ki. Erdélyt nem török védnökség alatt álló önálló fejedelemségnek tekintették Konstantinápolyban, hanem egyszerűen olyan vazallus török tartománynak, amelyet a Szultán általa kinevezett bennszülött keresztény fejedelmekkel kormányoztat, valamelyik szomszédos pasa - ez esetben a budai pasa főfelügyelete és rendelkezése alatt.

Azoknak élén, akik így gondolkoztak, Béli Pál állott, az a nagy befolyású egyéniség, akinek közreműködésével végeztette ki Teleki Bánffy Dénest. Béli Pál köréhez tartozott az öreg Bethlen János kancellár fia, ifjú Bethlen Miklós is. Teleki, hogy ártalmatlanná tegye őket, mindkettőjüket elfogatta és Fogaras várába záratta, de közel egy évig tartó fogság után, kemény feltételeket tartalmazó kötelezvény aláírása után (1677. március végén) szabadon bocsátotta. A hevesvérű és gögös Béli nem bírta sorsát nyugodtan tűrni. Ligát szervezett Teleki megbuktatására. Teleki megtudta ezt és fegyveres erővel ment Béli ellen. Béli nem tudván ellenállani, kiszökött az országból. Konstantinápolyba ment, hol a szultán elfogatta, és börtönbe záratta.

Teleki, megszabadulván ellenfeleitől, személyesen állott a bujdosók élére. A dán király és a brandenburgi választófejedelem a béke érdekében felajánlották közbenjárásukat. Teleki nem fogadta el. Miután ősz felé megérkezett Lengyelországból a Boham márki vezérlete alatt küldött 2000 főnyi francia segédsereg, amelyhez a bujdosók és húsz ágyúval saját csapatai csatlakoztak, megindult Felső-Magyarország felé. Szerencsésen el is jutott Ónodig. Itt már csalódás érte, a Lubomirski marsall vezetése alatt ígért lengyel segítőcsapat elmaradt. A bujdosók vezére, Wesselényi Pál összeveszett Forval francia ezredessel és otthagya Telekit. Ennek következtében Teleki és a bujdosók között felbomlott a különben sem nagyon

barátságos viszony. Eközben híre érkezett, hogy Wrba császári tábornok nagy haderővel közeledik, s Teleki visszavonult Kővárba.

E kudarc után a bujdosók, akik különben sem bíztak soha Telekiben, tőle elfordulva, a török beleegyezésével és tudtával az ifjú Thököly Imrét választották vezérüknek. Thökölynek több sikere volt, mint Telekinek. Elfoglalta a bányavárosokat és már-már egész Felső-Magyarország urának tekintette magát, mikor XIV. Lajos, aki csak eszköznek nézte a magyar bujdosókat, Nymwegenben kibékült I. Lipóttal és magára hagyta Thökölyt.

I. Lipót ekkor engedékenységre határozta magát. Thökölyvel fegyverszünetet kötött és Sopronba országgyűlést hívott össze. Ez engedékenység indítóoka az volt, hogy megtudta, a török Apafihoz parancsot küldött Thököly támogatására és azonkívül maga is háborúra készül ellene. A XIV. Lajos által felállított úgynevezett visszacsatolási kamarák által alkalmazott eljárás nyilvánvaló tanújele volt, hogy a vele kötött béke nem lesz tartós.

Thököly Imre a fegyverszünet ideje alatt Munkácson házasságot kötött I. Rákóczi Ferenc özvegyével, a hőselkű és törhetetlen hazafiasságú Zrínyi Ilonával, akiben nemcsak a legodaadóbb hitvest nyerte, hanem tekintélyének és népszerűségének legnagyobb fokú emelkedését is neki köszönhette. Miután a soproni országgyűlés eredménytelen maradt, Thököly 1682 elején új felkelésre határozta magát. A porta parancsára Apafi is melegen pártolta a felkelők ügyét, noha versenytársat látott benne. Kara Musztafa, az új török nagyvezír szövetséget kötött Thökölyvel, kit Magyarország királyának ismert el, de arra kötelezett, hogy a szultán hűbérese legyen és évenként 40 000 tallér adót fizessen. Thököly a királyi címet visszautasította, csupán a fejedelmet fogadta el. A nemzethez intézett kiáltványában "életét és vérért ajánlotta fel a szegény megromlott hazának az idegen járom alól való felszabadulásáért" és rövid idő múlva tényleg ura is lett Felső-Magyarországnak Kassától egészen a Garamig.

Eközben a Bécs és Konstantinápoly között folyó másfél száz éves nagy párviadal elérte utolsó döntő fordulathoz. Kara Musztafa nagyvezír 1683 tavaszán 250 000 főnyi haddal indult Bécs ellen. Táborába parancsolta Thökölyvel együtt Apafit is az erdélyi haderővel. Jóformán minden nagyobb ellenállás nélkül haladt Bécsig, amelyet ostrom alá fogott. Bécs Starhemberg parancsnoksága alatt hősiességgel védte magát mindaddig, amíg Károly lotharingiai herceg vezérlete alatt a birodalmi hadak és Sobieski János lengyel király felmentő seregei meg nem érkeztek, amelyek az ostromló török hadsereget 1683. szeptember 12-én megverték, és Bécs alól elűzték. A bécsi diadalt nyomon követte Lotharingiai Károly párkányi nagy győzelme és Esztergom várának visszavétele, amelyek után Kara Musztafa vert seregével előbb Budára s onnan Belgrádba futott, ahol a szultán parancsára megfojtották. Ekkor vette kezdetét az a tizenhat éves háborús időszak, amely Magyarországnak a török uralom alól való felszabadulásával végződött.

(c)

(Erdély közművelődési állapotai Apafi uralkodása alatt. Apafi kormányzata és az erdélyi románok. A román népelem növekedésének forrásai a fejedelmi korszakban. A bevándorolt románokra vonatkozó törvényes intézkedések. Az erdélyi románok társadalmi és jogi helyzetének kialakulása. A románság és a jobbágyrendszer.)

Apafi uralkodása alatt Erdély csak viszonylagos békét élvezett. Külső bizonytalanság, állandó belső pártviszály fenyegette minden percben ezt a viszonylagos békességet is. Ez a bizonytalan viszonylagos békesség elég volt ahhoz, hogy a II. Rákóczi György bukása után bekövetkezett pusztulás nyomai eltűnjenek, sőt újra a jólét és a haladás jelei mutatkozzanak úgy anyagi, mint szellemi téren. Sem Apafiban, sem Telekiben nem hiányzott az érzék a művelődés feladatai iránt. Az egyház és az iskola ügye állandóan gondoskodásuk tárgya volt, az erdélyi állam önállóságáért, sőt fennmaradásáért folytatott nehéz küzdelmeik közepette is. Egyik legerősebb bizonyítéka ennek az, hogy a gyulafehérvári iskola újraalapítója Apafi volt. A II. Rákóczi György bukása után bekövetkezett ellenséges dúlások elpusztították a gyulafehérvári főiskola épületeit. Enyeden a fejedelmi uradalom épületei épek voltak és azért Apafi e főiskolát Enyedre telepítette át, megmentvén ily módon az elpusztulástól.

Nem került el Apafi gondoskodását Erdély harmadik népének, a románságnak vallásos, közművelődési, gazdasági és társadalmi helyzete sem. Amit Bethlen megkezdett, azt Apafi is igyekezett a rendelkezésre álló eszközökkel sikeresen folytatni. A kép, amelyet az önálló erdélyi fejedelemségről megrajzoltunk, hiányos maradna, ha nem vetnénk egy futólagos pillantást arra, minő sikere volt annak a munkásságnak, amelyet Bethlen megkezdett abban az irányban, hogy az erdélyi román népelemet a vallásos reform segítségével megnyerje a művelődés és a haladás ügyének és azt az államnak éppen olyan hasznos elemévé és erős oszlopává tegye, mint aminő a másik három nemzet volt.

E feladat teljesítése az erdélyi államnak valóságos lételem volt.

A különféle török, tatár és kozák beütések, de különösen azoknak a görögöknek állandó zsarolásai miatt, kik az ország jövedelmeinek bérlői voltak, a szegény moldvai és havasalföldi parasztság csapatonként szökött át a vajdaságokból Erdélybe. "Az oláhok sok inséget, üldözést, károkat szenvednek - írja I. Rákóczi György 1632. augusztus 15-én a Basarab Máté vajda érdekében Abaza pasának küldött levelében - a közjűk beszármazott görög nemzetből való gonosz emberek miatt." Utasította tisztviselőit, hogy valahol Havasalföldről kijött népek, szegény emberek vannak, őket sehol, senki meg ne tartóztassa. A bojároknak is tanácsolta a hazamenetelt, de ők azt mondják, nincsen annyi bátorságuk, hogy valameddig azok, a rajtok elhatalmasodott kegyetlen kalmár görögök ott lesznek, bemehessenek. Hasonlóképpen ír abban a levélben is, melyben Máté vajdát a nagyvezírnek ajánlja: "Ne változnék annyiszor a vajda, hanem lenne hazafi, hogy így mindannak az országnak elfutott népe is bátrabban szállhasson vissza a pusztá földre."

1668-ban a havasalföldi vajda átírt Apafinak bizonyos nagyobb számú átszökött román faluk dolgában: "birodalmunkból egynéhány falvak szöktenek el a Nagyságod birodalmába. Némelyek Fogaras tartományába, némelyek Brassó tartományába, némelyek Szebenzékire, és pedig nem egyéb latorságokért szöktenek el, hanem csak az adónak nehéz voltáért." 1673-ban Gheorghe Ghica vajda írt Apafinak Filipescu bojár elszökött jobbágyai tárgyában. 1676-ban pedig Rosetti vajda ír két ízben nagyobb számú elszökött jobbágyok ügyében.

Az így beözönlő román parasztság aztán elfoglalta a háborús viszontagságok következtében meggyérült magyar és szász lakosság helyét. Hogy miként ment végbe a románságnak e beköltözés folytán való fokozatos térfoglalása, arról számos fejedelmi oklevél, más közokirat és magánfeljegyzés tanúskodik. Így olvassuk Bethlen Gábornak egy 1622. augusztus 18-án kelt oklevelében: "A kézdi kapitulumhoz tartozó szász papok adják értésünkre, hogy annak előtte egy Kövesd nevű falut mind szászok lakván, mostan immár a sok háborúság miatt annyira elpusztult, hogy több oláhság lankék benne, mint szász." 1648-ban pedig I. Rákóczi György írja egy oklevelében: "A szász püspök hívünk a püspöksége alatt való senioraival együtt találának meg minket, jelentvén, hogy mivel Rétenben a szászok száma igen minimalódott és az oláhok vice versa igen sokra szaporodtak."

Ezek a román vajdaságokból bevándorló román parasztok, akiknek erkölcsi és műveltségbeli állapotát igen sötét színekkel festik mindazok az egykori írók, akik közöttük megfordultak, állandó és biztos településhely nélkül az országban ide-oda vándoroltak, ami nagy kárára volt a rendnek és a közbiztonságnak. Ez kényszerítette az erdélyi országgyűléseket, hogy több ízben foglalkozzanak velük, elrendelvén, hogy az idegen, jövevény parasztokat és kóborló (vagus) embereket a földesurak tartoznak megfogni, és jobbágygá tenni, hogy így uruk és rezidenciájuk lévén, ha valami kihágást vagy bűntényt követnének el, előállíthatók és felelősségre vonhatók legyenek.

De hoztak olyan törvényt is, amely már címében megmondja, hogy az "oroszokra, az oláhokra, a muntyánokra (rutének, moldvaiak és havasalföldiek) s más egyéb nemből levő lézengő emberekre" vonatkozik, akiknek megfogattatását és jobbágyságra való kényszerítését azoknak a földesuraknak, akiknek jószágain találtatnak, 200 forint büntetés terhe alatt hagyja meg.

Hogy ezek között a bevándorló, ide-oda kóborló emberek között még az állandóan letelepültek, tehát a jobb társadalmi rétegekhez tartozó egyének is minő magaviseletű emberek voltak, világosan láthatjuk egy 1624-i országgyűlési végzésből, amely elrendeli, hogy a Hunyad vármegyében feleségük után nemes telken lakó muntyánok, kik a nemességnek színe alatt lopást, gyilkosságot s egyéb cégéres vétkeket cselekednek, a legszigorúbb büntetésben részesüljenek.

A török hódítás és az erdélyi fejedelemség új katonai szervezete gyorsan átalakítja a XIV. és XV. században megalakult országos védelmi rendszert és ezzel kapcsolatosan a Hunyad, Krassó és Temes megyékben és a Szörényi bánságban kialakult "oláh kerületek" is elvesztvén jelentőségüket felbomlanak. A kenézek és vajdák társadalmi rendje, amely bizonyos tekintetben közjogi szerepet is játszva, a románság tömegéből kezdett kiválasztódní, a reformáció hatása folytán teljesen elmagyarosodik és beolvad a magyar nemességbe. A XVI. században itt-ott elvétve előfordul egy-egy oláh vajda neve, de már megszűnt jelentékeny hivatal vagy méltóság lenni. A kenéz pedig nagyobb részében lesüllyed a jobbágy vagy a parasztbíró színvonalára. Ennek a természetes társadalmi és jogi fejlődésnek volt szükségszerű eredménye, hogy a román nép az önálló erdélyi fejedelemség korában parasztok tömegénél nem volt egyéb.

A mohácsi vész előtt az úgynevezett nem keresztény (irtvány vagy oláh) földeken lakó román parasztok csak ötvenedet fizettek, tizedfizetésre csupán a keresztény (eredetileg is jobbágy) földeken voltak kötelezve. A mohácsi vész után ez is megváltozott. A keresztény és nem keresztény földek között való különbség tudata elenyészett. A nemességnek az állam védelmére költséges kötelességeket kellett teljesítenie, és hogy e költségeket fedezhesse, szüksége volt a román parasztok által fizetendő tizedre is, annyival inkább, mert a pusztuló magyarság üresen maradt telkeit a román parasztság kezdte megszállani és nem akart e telkek után sem tizedet fizetni. Ez a körülmény okozta, hogy az erdélyi törvényhozás ez állapotot szabályozva, tizedfizetésre kötelezte a román parasztságot és ezzel annak túlnyomóan nagy részét pásztorkodó és ide-oda kóborló félnomádokból állandó lakással bíró földműves jobbágyokká tette.

"Noha az országnak némely részeiben - mondják az erdélyi törvények (*Approbate et Compilatae Constitutiones*, Pars III. Tit. V. art. 2) - mostan is az oláhság dézsmaadással tartozik, de ellenben nagy rész helyein dézsmaadatlanul élnek; mely mind a többi nemzetekből álló községnek despectusára vagyon, mint pedig egyébiránt alkalmatlan dolog egy bizonyos rendben nem lenni állapotjuknak, melyben való kedvezést magokviseletjével nem hogy érdemelnének, de sőt naponként árad rossz cselekedetek; sőt sok helyeken majd nyilvánvaló erőszakkal élnek a többi nemzeteken és azoknak határain, noha pedig az a kedvezés nem az oláhok határainak, hanem magoknak engedtetett, de abutálván véle, sok helyeken még a magyar vagy egyéb dézsmaadó emberek is az oláhok határain majorkodnak és ekképpen defraudálják mind a fiskusnak, mind pedig az olyan patronusoknak jövedelemeket. Végeztetett annak okáért, hogy ezentúl indifferenter mindenütt Erdélyben borból, búzából és egyéb leguminákból, disznókból, juhokból és méhekből és igazi tized-dézsma megvétessék."

(d)

(A románok megkezdett vallásos reformjának folytatása.)

Az erdélyi törvényhozás legfőbb akadályát annak, hogy a román parasztság nem akart az erdélyi társadalmi rendhez alkalmazkodni, abban a szoros erkölcsi, szellemi és érzelmi kapcsolatban találta, amelyben román vajdaságokbeli testvéreikkel éltek, és amelynek megerősítői és fenntartói a román vajdaságokból bevándorló papok voltak. Ezért rendelték el, hogy az onnan bejövő papok tartoznak egyházi előljáróiknál jelentkezni és azok őket a vármegyék- vagy székbeli tisztek elé

vinni vizsgálatra. Ez volt egyik legfőbb indító oka annak a tevékenységnek is, amelynek célja a románságnak protestáns hitre való térítése volt.

Amit Bethlen ebben az irányban megkezdett, utóda, I. Rákóczi György is folytatta, amiben neki igen kitűnő segítőtje akadt Geleji Katona István erdélyi református püspökben. Az erre vonatkozó iratváltásból, amelyet együtt folytattak, kitűnik, hogy ők a románság vallásos reformját az erdélyi görögkeleti román egyház szervezete és papsága reformjának segítségével akarták végrehajtani.

E célra első teendő lett volna, szerintük, vallásukat a papság tudatlansága következtében elszaporodott babonáktól megszabadítani. Ezért egy tudósabb görög papot szándékoztak püspökké tenni, mert "a görög religio mégsem olyan corrupta religio, mint az oláh". Ez a görög eredetű püspök aztán kötelezendő lenne román iskolák és nyomda állítására. Idővel az iskolák és a keletkező egyházi irodalom segítségével jobban kiképzett papság segítségével a nép is közelebb hozható lesz a református valláshoz, mert hiszen a Szenteknek, a képeknek tiszteletétől, és a Szentlélek származására vonatkozó tanítástól eltekintve a két vallás között a hit ágazataiban nincs semmi lényeges különbség.

I. Rákóczi György, híven ez álláspontjához, meghagyta az újonnan kinevezett görögkeleti román püspöknek, Simion Stefannak, hogy székhelyén, Gyulafehérváron alapítson egy jó román iskolát; tartson benne két-három latinul, görögül és románul tudó jó tanítót; állítson nyomdát, amelyben a román egyházak és iskolák számára könyvek készüljenek; szüntesse be a templomban a szláv liturgiát és használtassa az isteni tiszteletben a román nyelvet.

Mikor a havasalföldi metropolita értesült I. Rákóczi György ez intézkedéseiről, főpásztori hatalmánál fogva legszigorúbban eltiltotta az erdélyi román papokat attól, hogy az isteni tiszteletben a szláv nyelvet a románnal cseréljék fel, mert szerinte "a román nyelv nagyon bárdolatlan arra, hogy az isteni tisztelet nyelve legyen."

II. Rákóczi György Brankovics Szávát nevezte ki gyulafehérvári görögkeleti román püspökké. 1656. december 28-án kelt megerősítő diplomájában felhatalmazta, hogy "törvényes jövedelmeit húzhassa, hogy legyen miből fedeznie a nemzeti nyelven nyomtatandó könyvek költségeit és fenntartania az iskolákat."

A II. Rákóczi György bukása után bekövetkezett nehéz idők egymást gyorsan felváltó fejedelmei sem feledkeztek meg a román egyházzal és papsággal. Ellenkezőleg, hogy kedvet kapjanak a művelődéshez, számos anyagi könnyítésben részesítették a lelkeskedő román papságot, akik, mint a két román vajdaságban és az egész Balkánon, Erdélyben is jobbágyi állapotban éltek. Barcsay Ákos felmentette őket a fejedelmi kincstárnak fizetendő összes tizedtől. Apafi előbb a birtokukban levő szőlők, később pedig nemcsak az egyházi földek, hanem a saját birtokuk után fizetendő tizedtől is felmentette, megparancsolván a hatóságoknak, hogy e kiváltságukat megsérteni senki se merészelje.

Ugyanebben az időben Lupu Vasile moldvai vajda is alapított székvárosában, Iaşiban iskolát és ezért őt a román művelődés bőkezű Maecenasaként tisztelik. A görög befolyás oly nagy volt - írja egy kitűnő román történetíró, Urechia Vazul "*Istoria scoalelor*" című művében (6.1.)-, hogy leányai nem tanulnak meg románul írni, hanem csak görögül. Ez megváltoztatta a Trei Erarchia-beli (Iaşi város székesegyházával kapcsolatos) iskola szláv-román irányát is, felváltván azt a görög nyelvvel és görög tanítókkal. Stefan Gheorghica logofet (kancellár), aki Lupu Vasile ellen fellázadt, miután sikerült kezébe kerítenie az uralkodást, érdeklődött a Trei Erarchia-beli iskola iránt is. A görögök nem tetszettek neki és ezért Lupu Vasile iskolájától elküldötte és támogatta a Kievből előzően behozott szláv tanárok visszajövetelét.

A XVII. század erdélyi magyar protestáns fejedelmei az erdélyi román nép nyelvét bevitték a templomba, román iskolákat állítottak számára, román könyvet adtak a kezébe. A románok vallásos reformálása nem sikerült, részint az idő rövidsége, részint a háborús zavarok miatt, de a románságra megvolt az az eléggé meg nem becsülhető haszna, hogy megtörte a román egyházban a szláv liturgiai nyelv kizárólagos uralmát és helyébe téve a nép nyelvét, a románt, megvetette alapját egy vallásos román nemzeti irodalomnak. Román népi öntudat, román nemzeti irodalom és műveltség tulajdonképpen csak ekkor keletkezett és csak ettől az időponttól van. Az erdélyi románság az erdélyi fejedelemség idejében csekély politikai, gazdasági és műveltségi fajsúlyánál fogva nem lehetett a másik háromhoz hasonló politikai nemzet, de ez államrendszer műveltségi hatása alá kerülve rálépett a nemzetté alakulás és a művelődés útjára.

(e)

(Az erdélyi románság száma a fejedelmi korszakban.)

Mekkora volt az önálló erdélyi fejedelemség idejében a román lakosság száma?

A mohácsi vész után Verancsics azt írta, hogy Erdélyben a románság száma akkora, mint bármelyiké a más három nemzet közül. Erdély összes lakosságának tehát mintegy negyede volt román az önálló fejedelemség megalakulásakor. Lupu Vasile moldvai vajda 1640-ben azt írta a nagyvezírnek: "Erdélyben a lakosoknak több mint harmadrésze román."

A fejedelmi korszak végén a leopoldi diploma (*Diploma Leopoldium*) kiadása után jezsuiták mentek Erdélybe, kik a görögkeleti vallású románoknak a római katolikus egyházzal való uniója érdekében azonnal munkába kezdtek. E jezsuiták a románok számát 200 000-ben állapították meg. Az erdélyi fejedelemség akkori egész területét (Brassó vidékét és Máramaros területét) nem vonták be számításaik körébe, azért ha az általuk megállapított számot 25%-os javítással 250 000-re emeljük, minden bizonnyal megközelítjük az igazságot.

Az erdélyi százszok száma a XVII. század végén 100 000 volt. A magyarság száma a székelységgel együtt az akkori adatok alapján 150 000-re tehető. Erdély összes lakossága a fejedelmi korszak végén 500 000 volt és annak 50%-a, tehát éppen fele, román volt. Mikor az erdélyi fejedelmek, Bethlen és a két Rákóczi nemcsak a tulajdonképpen való Erdélyt, hanem a

magyarországi részeket is bírták, akkor sem volt országuk lakossága 700 000-nél nagyobb, amelyben a románság legalább is 45%-kal volt képviselve.

Ez a még abban az időben is igazán csekély népességű állam játszotta a közép- és kelet-európai politikában azt a szerepet, amelyet az eddig előadottakban megismertettünk. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a virágzás és a hatalom korszakait oly rögtönösen követték a hanyatlás és az elerőtlenedés időszakai. Az erdélyi állam történeti hivatása és feladata sokkal nagyobb volt, mint amekkorához elegendő anyagi erőforrásai voltak.

Ehhez járult még az is, hogy amúgy is csekély népességének majdnem hasonfele elmaradottságánál fogva nem volt arra alkalmas, hogy az állam történeti feladatainak megvalósításában kellőképpen közreműködhessenek. Inkább csak akadályozó volt, mint segítség. Ezért az önálló erdélyi állam sorsa mindig a kedvező vagy kedvezőtlen körülményektől, fejedelmei és államférfiai képességeitől függött. Ha a körülmények - az általános külpolitikai viszonyok - kedvezőek voltak és egyidejűleg kiváló tehetségű fejedelmek és államférfiak kezében volt a hatalom, akkor Erdély virágzó, erős és tekintélyes volt. Ellenkező esetben gyenge, mások akaratától függő és szerencsétlen.

AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG VÉGNAPJAI

(a)

(Teleki előzetes alkudozásai Béccsel. Dunod páter küldetése. Scherffenberg Erdélybe jön. A Haller féle diploma. A balázsfalvi szerződés. Caraffa Erdélybe jó. A leopoldi diploma első tervezete. I. Apafi halála és II. Apafi trónra lépésének kérdése. A leopoldi diploma tartalma. A diploma kiforgatásának eszközei.)

Teleki még Kara Musztafa kudarccal végződött hadjárata előtt I. Lipóthoz küldötte Vajda Lászlót azzal az üzenettel, hogy Apafi hajlandó bizonyos feltételek mellett urának ismerni el. A helyzet bonyolultabbá lévén, híven ahhoz az általa követett elvhez: egyszerre két vasat tart a tűzben - Kolozsvári Istvánt a protestáns fejedelmekhez küldötte, hogy biztosítsa azok támogatását.

A Bécs felmentése után következő 1685. év tavaszán egy Antidius Dunod nevű jezsuita jelent meg Erdélyben, aki Telekivel titkon hosszabb ideig tárgyalt. E tárgyalásoknak eredménye két szerződés volt. {* Kercsesorai szerződés.} Egyik szerint Erdély a Németország, Lengyelország és Velence között kötött törökellenes liga tagja lenne, a másik szerint Erdély kötelezné magát, hogy elismeri Lipótot urának. Ez a második szerződés volt az úgynevezett Dunod-féle diploma, amelyet, ha a rendek elfogadtak volna, Erdély igazán csak árnyékfejedelemség és Apafi egyszerűen csak I. Lipót erdélyi vajdája lett volna.

E diplomát elfogadás végett Teleki a rendek elé terjesztette. Hiába ijesztgette Dunod a rendeket azzal, hogy ha el nem fogadják, akkor a török Erdélyt Sobieskinek adja annak fejében, hogy elszakadjon a törökellenes ligától, a rendek e diplomát nem fogadták el. Ekkor mondotta Dunod a rendeknek az ismeretes *"nolentes -volentes protegit vos sua Majestas"* (akár akarjátok, akár nem, Őfelsége mégis pártol titeket) szavakat.

A Dunod-féle diplomát nem fogadták el a rendek, de a Lipóttal való alkudozás elvét magukévá tették. Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot, Miles Mátyást és Inczédi Mihályt Bécsbe küldötték, hogy ott alkudozzanak egy elfogadható diploma tárgyában.

Dunod szava, hogy akár akarják a rendek, akár nem, I. Lipót mégis pártfogolja őket, kezdett szó szerint beteljesedni. Értesítés jött Bécsből, hogy Veterani császári tábornok négy gyalog és egy lovas ezreddel Máramarosban fog telelni. Caraffa elfoglalta a Bihar megyei Szentjobbot és itt szándékozáva telelni, élelmiszereket Erdélyből kért. 1686-ban Scherffenberg tábornok 7000 fegyveressel Erdélybe jött és Bonchidánál ütött tábornok.

Ezalatt Bécsben is elkészült a diploma tervezete, amely sokkal előnyösebb volt a Dunod-félénél. Ekkor Scherffenberg, aki magával hozta e diplomatervezet másolatát, apahidai táborából felszólította Apafit e diploma elfogadására és az abban kikötött várak átadására. Ez a diplomatervezet volt az úgynevezett Haller-féle diploma (*Tractatus Hallerianus*). Ezalatt Konstantinápolyból követ érkezett, aki 40 000 főnyi segédhadat ajánlott Apafinak szükség esetére. A lengyel követ, aki Apafi udvarában a francia érdekek képviselője volt, azt tanácsolta, hogy ne fogadják el a diplomát, mert hiszen Scherffenberg rövid idő múlva úgyszólván kénytelen lesz kimenni az országból. A diplomát nem utasították el, csak kifogást tettek egyes pontjai ellen. Gyulai Ferencet Bécsbe küldötték, hogy eszközölje ki e pontok megváltoztatását.

Budát éppen ekkor foglalták vissza I. Lipót hadai. E nagy győzelem után Erdély jogairól Bécsben annyit sem akartak tudni, mint előbb, s azért a győzelmes Lotharingiai Károlyt megbízták Erdély katonai megszállásával, amelyet ő haladéktalanul végre is hajtott. Lotharingiai Károlyt és a rendek között tárgyalások indultak meg, amelyek 1687. október 27-én az úgynevezett balázsfalvi szerződéssel végződtek. Bár e balázsfalvi szerződés még a Dunod-félénél is rosszabb volt, a rendek elfogadták és a bécsi követség útján megerősítését kérték.

Bécsben most már ezt is sokallták és Caraffát, az eperjesi kegyetlenségek hősét Erdély tényleges birtokbavételére erős haddal az országba küldték. Caraffa az országos bizottságot Telekivel együtt Szebenbe rendelte. Itt hosszabb tanácskozás után a következő nyilatkozatot terjesztette a bizottság elé: "Erdély visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors és némelyek nagyravágyása szakította el. Elfogadja Lipótnak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát s önkéntesen, keresztény buzgalomból lemond a török véduzaságról. A törökkel nem fog érintkezni, nem küld neki adót, sem ajándékot. Az uralkodóház más ellenségeivel sem érintkezik. A még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény és Brassó váraiba befogadják a német őrseget. Különben kérik Őfelségét jogaik, kiváltságaik s a vallásszabadság megerősítésére. E hűségnyilatkozatot a Fogarasban tanácskozó rendek elfogadták, és a fejedelem is letette a hűségesküt. Ezután egy új diplomatervezetet készítettek s azt 1688. január 1-én átadták Caraffának, hogy megerősítés végett terjessze fel a királyhoz. E diplomatervezetre a rendek azt a választ kapták, hogy a vallásszabadságot tiszteletben fogják tartani, a diplomában foglalt kívánságokra vonatkozóan később, a most folyó háború befejezése után fognak felelni.

Így húzódott a dolog egészen Apafi 1690-ben bekövetkezett haláláig. Halála után a rendek fiának, a régebben fejedelemmé választott II. Apafi Mihálynak le akarták tenni az esküt. Ebben azonban őket Teleki Mihály és Heissler tábornok megakadályozták. Ekkor Bethlen Miklóst Bécsbe küldötték, hogy az új fejedelem megerősítését eszközölje ki.

Rövid idő múlva Thököly beütött Erdélybe és Heisslert a zernyesti csatában, amelyben Teleki is elesett, megverte. Thököly 1690. szeptember 15-re országgyűlést hirdetett, amelyben párthívei Erdély fejedelmévé választják. Ez a körülmény a bécsieket engedékenyebbé tette, amit Bethlen Miklós sietett az általa annyira sürgetett diploma kiadása érdekében felhasználni. Nikolaus Dankelmann porosz és Lord William Paget angol követek támogatásával sikerült is a diplomát kieszközölni.

Miután a császári hadak Thökölyt Erdélyből kiszorították, a rendek 1691. január 10-re Fogarasban országgyűlésre jöttek össze, amelyen tárgyalás alá vették a Bethlen által hozott diplomát s azt megvitatta, elfogadták.

E diploma bevezetésében II. Apafi Mihály fejedelemségét húszéves koráig elhalasztandónak rendeli, de addig is, míg II. Apafi Mihály eléri a szükséges kort, I. Lipót királyi szavával és legőszintébb hitével biztosítja a következőket:

1. A bevett vallások ügyében nem fog újítás történni; a katolikus klérusnak nem lesz ellentmondási joga. A katolikusok saját költségükön a más vallásúak sérelme nélkül Kolozsvárt templomot emelhetnek, és felépíthetik Gyulafehérvárt a kisebb templomot. Ahol kevesen vannak, magánosan, ahol pedig sokan, nyilvánosan tarthatnak istentiszteletet. 2. Az eddigi adományok, kiváltságok, nemeslevelek, címek, hivatalok, méltóságok a magyar részekben, Székelyföldön, Debrecenben megerősítettek. 3. Az *Approbaták* és a *Compilaták*, Werbőczy (az ellenállást biztosító pont kivételével), az országgyűlési végzések, a szászok municipális jogai megerősítettek. 4. A közigazgatás, országgyűlés, törvénykezés a régi állapotban marad és a fiskus senkit sem fog háborgatni. 5. Hivatalokat csak belföldiek viselhetnek. 6. A kincstárra szállandó jóságok csak érdemes hazafiaknak fognak adatni; az ellenségtől visszavett magánjóságokat vissza fogják adni előbbi birtokosainak. 7. Az ország főkormányzóját, helyettesét, katonai parancsnokát, a főkancellárt, a tanácsurakat, a főispánokat, a székely székek főkapitányát, az ítélőmestereket és a többi méltóságokat a jelesebb erdélyi urak s nemesek sorából választja az uralkodó, de 8. akképp, hogy a kormányzót, kancellárt, tanácsurakat, ítélőmestereket az országgyűlés jelöli ki és terjeszti fel megerősítésre. 9. A tanácsurak és a királyi tábla tagjai közül legalább három-három katolikus legyen; a szász ispán is legyen tagja a főtanácsnak; az ítélőmester legyen katolikus. A mostaniak azonban hivatalukban maradnak. 10. Évenként országgyűlést tartsanak. 11. A kormányzó lakjék az országban és a hazai törvényekre esküdjék meg. Mind ő, mind a tanácsurak a királyi kincstárból kapjanak fizetést. 12. Béke idején 50 000 tallér adót, háború esetén 400 000 rajnai forintot fizet az ország. 13. Új adót nem hoznak be; sem a régit, sem a harmincadot nem emelik. 14. A székely saját pénzén katonáskodik és ezért mentes minden köztelertől, de a székely jobbágy nem értetik ide. 15. A szabadkereskedés a régi állapotban marad. 16. A tized haszonbérletése a földesúré marad, a haszonbér a kincstáré. 17. Nagyszámú őrséggel nem fogják sanyargatni az országot. A szükséges idegen őrség feje egy német tábornok lesz, ki nem avatkozik közigazgatási dolgokba, s hadi ügyekben a kormányzóval, az államtanáccsal és az erdélyi hadak főkapitányával érintkezik; 18. A szász nemzetről és az adófizető nép vállairól leveszik az utasok és lovaik élelmezésének visszaélés útján szokásba jött terhét; postákról az államtanács, fogadókról pedig a főurak gondoskodnak.

Ezekben foglalható össze kivonatossan a leopoldi diploma tartalma, amely a következő korszakban Erdély közjogának alaptörvényéül szolgált. A bécsi kormány terve az volt, hogy Erdélyt, mint fegyverrel elfoglalt és biztosított tartományt beolvassa örökös tartomány gyanánt a Habsburgok birodalmába, hogy így annál könnyebben leigázhassa Magyarországot is. Az erdélyi államférfiak ezzel szemben mindent elkövettek, hogy kétoldalú államjogi szerződéssel megvédjék Erdély lehető legnagyobb fokú önállóságát, biztosítékul Magyarország alkotmányos szabadsága fennmaradásának is. Ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy I. Lipót e diplomában szerződésszerűen elismerje, hogy Erdély a magyar királyság jogán szállott vissza a dinasztáira. A leopoldi diploma kiadása után kezdetét vette Erdély kormányának és közigazgatásának újraszervezése. Főkormányzóvá Bánffy Györgyöt, a lefejezett Bánffy Dénesnek huszonnyolc éves fiát nevezte ki I. Lipót a rendek választása alapján. Főkancellárrá Bethlen Miklós lett, aki nem akart Bécsbe költözni és azért később utódává Kálnoky Sámuel választották meg. Kincstárnok Haller János, az erdélyi hadak főparancsnoka Bethlen Gergely és az országos tanács elnöke Bethlen Elek lettek. Tanácsurakká Nalácz István, Gyulaffy László, Sárosi János, Keresztesi Sámuel, Nagy Pál, Alvinczi Péter, Apor István, Toroczky Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély és Conrad Sámuel lettek. Összesen tizenegyen. A tizenkettedik tanácsosi állás nem töltetett be. Az a főkormányzó számára volt fenntartva, hogy magát a főkormányzói széken csak első tanácsúrnak és ne Erdély fejedelmének gondolja.

Alig adta ki Lipót e diplomát, a bécsi kormány azonnal lépéseket tett, mint az erdélyiek mondogatták, a diploma kiforgatására. Alkalmat erre a diploma egyes hézagai szolgáltattak. A diploma a katolikusok és szászok sérelmeiről csak általánosságban intézkedett. A részletes elintézését a rendekre bízta azzal a kijelentéssel, hogy ha nem tudnának megegyezni, akkor Lipót maga fogja a kérdéses egyenetlenségeket elintézni. Így jött létre a szászokkal az úgynevezett *nationalis accorda* és a katolikusokkal kötött egyezség. Lipót mind a két egyezségről egy-egy új, függőpecséttel ellátott diplomát állíttatott ki, s azért mondogták, hogy a leopoldi diploma három részből áll. Az első maga a fődiploma, a második a katolikusok jogigényeit szabályozó egyezség és a harmadik a szászok sérelmeit orvosoló *nationalis accorda*.

A leopoldi diploma kiegészítéséül szolgált még az úgynevezett *Alvincziana resolutio* is, melyet 1693. május 14-én adott ki I. Lipót az ország rendjei által Bécsbe küldött Alvinczi Péter kérésére. Ez azért nevezetes, mert ez mondja ki, hogy az erdélyi kancellária a magyarországitól különválasztandó. Ez a pont volt az, amelyik legtöbbet tett a diploma kiforgatására, mert ennek alapján vitték fel Bécsbe az erdélyi kancelláriát, ahol csakhamar végső fóruma lett az erdélyi ügyek elintézésének és így eszköze is lett annak, hogy Erdélyt a diploma ellenére Bécsből kormányozzák.

Az ifjú Apafi Mihály fejedelemségét is, amelyet a diploma nyílt kérdésnek hagyott, a diploma szellemével ellentétesen intézték el. 1696. május havában eléje bizonyos feltételeket terjesztettek. Miután e feltételeket nem fogadta el, katonai kísérettel Bécsbe vitték. Az 1697. május 15-én tartott bécsi minisztertanács kimondotta, hogy az ifjú Apafi többé nem mehet Erdélybe. A fejedelemségről ünnepélyesen lemond, német birodalmi hercegi címet és 12 000 forint évfáradékot kap. 1713-ban meghalt "Szép ifjúságának virágában így hamvasztották el", mint Bethlen Miklós fájdalmas keserűséggel írta.

Míg Veterani volt Erdély katonai kormányzója, addig a leopoldi diploma 17. pontja is érvényben volt. "Nem elegyedtek a rendeket vagy a kormányzékét illető semminemű dologba." Halála után Vaudemont rövid parancsnoksága után Rabutin de Bussy lett Erdély katonai főparancsnoka, aki, mint Cserey Mihály írta: "kivéve az erdélyi urak kezéből a pálcát, dobszóhoz tanítá és zaboláról itatá őket".

A karlócai béke után szükségesnek látták Bécsben a diploma kiforgatásában még egy lépéssel továbbmenni. 1699 őszén Thavonath Lajos elnöklete alatt bizottság jött Erdélybe a pénz és kincstárügy megvizsgálására. Thavonath utódja Seeau lett, ki

egy szabályzatot dolgozott ki, amellyel megszabta "az ország esztendőnként való quantumát" és ezzel kiforgatta a diploma 12. pontját is értelméből.

Mikes Mihály, Kálnoky Sámuel, Apor István "katolikus statust erigáltak". Mikes egy emlékiratot dolgozott ki és azt a katolikus status nevében Bécsbe vitte. 1699. szeptember 5-én jött le Bécsből ez emlékiratra a válasz, amely a "Mikes-féle öt pont"-ot elfogadta és így a diplomának erre vonatkozó pontját is kiforgatták eredeti értelméből.

(b)

(A katolikus egyház újra szervezkedése. A románok vallásos uniója és Baranyai jezsuita páter szerepe. Teofil román püspök és az unió. Athanasius püspök szerepe. Unióellenes áramlatok. A nagyzsinat is kimondja az uniót. Athanasius I. Lipót egyesült görög katolikus püspökké nevezi ki. Az uniót a románok egy része ellenezte. A görögkeleti érsekek kiátkozták Athanasiusot.)

A Mikes-féle öt pont leérkezése után Illyés András személyében csakhamar katolikus püspök jött be az országba, aki adományul az alvinci uradalmat kapta. A gubernium, sérelmesnek találván bejövételét, felkérte, hogy "ez hazából kimenni ne nehezteljen". A püspök azonban nem hallgatott a gubernium "szeretettel való kérésére". Nemcsak bennmaradt az országban, hanem módját ejtette, hogy nyomában a jezsuitákat kitiltó törvény ellenére is bejöjjen egy-két jezsuita, akik aztán megkezdték tanítói és egyházzervező munkásságukat.

A katolikus egyház megerősödésének érdekében az első lépést nem Bécsből, hanem Erdélyből tették, maguk az erdélyi katolikusok. Vezérük a nagybefolyású és gazdag Apor István volt, segítőtársai Mikes Mihály, Kálnoky Sámuel, Haller János. Az erdélyi katolikus egyház újrászületése nekik köszönhető. Az ő érdemük volt, hogy a katolikus egyház a következő korszakban ismét a régi fényére és hatalmára emelkedhetett.

A leopoldi diploma csak azt ígérte, hogy a négy *recepta religio* jelenlegi állapotában nem fog semmi változás történni, de arról, hogy a románok nem bevett vallásával mi történjék, nincs a diplomában említés téve.

Hogy a románokat katolikus hitre térítve, miként lehetne a katolikus egyházat a diploma sérelme nélkül hívei számát tekintve Erdély leghatalmasabb egyházává tenni, egy Baranyai Pál nevű jezsuita vette észre. Ez a Baranyai jóval a németek bejövetele előtt már Erdélyben volt, ahol polgári öltözetben a gyulafehérvári katolikus iskola tanítója gyanánt élt. Huzamosabb ideig tartózkodván Erdélyben, ismerte az erdélyi református fejedelmeknek és püspököknek a románok protestáns hitre való térítési kísérleteit. Ami nem sikerült a gyenge erdélyi fejedelmeknek, miért ne sikerülhetne a hatalmas német császárnak és magyar királynak?

Az erdélyi görögkeleti románok püspöke ekkor Teofil - családi nevén Szerémi György- volt. Még Teofil püspök megerősítése előtt, 1692. augusztus 23-án küldött I. Lipót Magyarországhoz kormányához egy rendeletet, amelyben kijelentette, hogy az ország minden görögkeleti papja, aki elfogadja Rómával az uniót, teljesen egyenjogú lesz a katolikus papokkal. Baranyai ezt Teofil püspöknek azzal a hozzátétellel hozta tudomására, hogy ez esetben nemcsak az egyesült román papság lesz teljesen egyenjogú a római katolikus papsággal, hanem a román nép anyagi és jogi helyzetére vonatkozóan is lényeges változás fog beállni.

Baranyai megnyerte tervének Kollonich primás támogatását és ezen a réven a bécsi kormányt is. A bécsi kormányt Baranyai támogatásában nemcsak általános katolikus, hanem külpolitikai érdek is vezette. I. Lipót a karlócai béke megkötése után azt írta konstantinápolyi követének: ne bízzék a román vajdáknak, mert azok ortodoxok és ennél fogva hajlandók is Oroszországnak eszközül szolgálni. A görögkeletiek unióját Bécsből azért szorgalmazták, hogy őket a hatalomban és befolyásban egyre növekvő Oroszországtól elvonják.

Baranyai négyévi alkudozás és előkészület után rávette Teofil püspököt, hogy 1692. február havában összehívta a 12 esperesből álló kis zsinatot, amely tárgyalás alá vette a Baranyaitól Bécsből hozott pontozatokat és az azoknak lényegét alkotó következő négy pontot elfogadták: 1. Elismerik, hogy a római pápa a föld kerekén levő összes keresztény egyháznak látható feje; 2. hogy a Szentlélek az Atyától és Fiútól is (*filioque*) származik; 3. az áldozáshoz elég a kovásztalan kenyér; 4. hisznek a tisztítótűzben.

Ezzel szemben feltételül kötik ki, hogy a szertartásban (ritus) a latin egyház szellemében se most, se később ne történjék semmi változás; a régi naptár megmaradjon mindaddig, míg a Habsburg-ház uralkodása alatt élő ortodoxok megtartják. Az egyesült vallásúak mindenütt építhetnek templomot, ahol kevesen vannak, és emiatt nem építhetnek templomot, ne kényszerítsék arra, hogy a latin szertartású papoktól legyenek kénytelenek a szentségeket elfogadni. Papjaik, diakónusai ugyanazon jogokat és tehermentességet élvezzék, mint a katolikusok. A világi állású egyesültek éppen úgy legyenek alkalmazhatók minden közhivatalra, mint a *recepta religio* hívei. Az egyesült román egyház püspökének adják meg a tisztességes megélhetéshez az öt megillető jövedelmi forrásokat. Ezeket a végzéseket egy nyilatkozatba foglalták, azt a zsinat összes tagjai aláírták, és pecsétjükkel megerősítve átadták Baranyainak, hogy terjessze fel Kollonich primáshoz.

E zsinatról és vele kapcsolatosan Teofil püspök hitehagyásáról tudomást vett Theodosius bukaresti érsek és Teofil le akarta tenni a püspöki székről. Teofil ettől megmentette váratlan halála.

Teofil a püspöki széken Athanasius [Atanasie Anghel] követte, aki a gyulafehérvári református iskolában szerezte meg iskolai előképzettségét. Athanasius Bukarestben Dositei, az éppen ott időző jeruzsálemi pátriárka szentelte fel, aki nem elégedett meg a szokásos püspöki esküvel, hanem tőle egy terjedelmes írásbeli nyilatkozatot is vett, amelyben arra kötelezte magát, hogy hű marad az ortodox egyházhöz. Maga Brankován (Constantin Brincoveanu) havasalföldi vajda is, hogy

Athanasius mentől jobban az ortodox egyházhoz kösse, drága egyházi ékszerekkel, ruhákkal és liturgikus könyvekkel ajándékozta meg, s azonkívül okleveles ígéretet tett arra, hogy évenként 6000 garast fog neki fizetni.

Athanasius, hazatérve Bukarestből, nem sokat törődött hűségesküjével. 1698. október havában összehívta a 38 esperesből álló zsinatot és azzal a Teofil-féle nyilatkozatot elfogadtatta, és azt újra felterjesztették megerősítés végett.

Az unió ellen azonban olyan oldalról támadt ellenvetés, amelyről a legkevésbé remélték. Illyés András erdélyi római katolikus püspöknek sehogy sem tetszett, hogy Erdélyben egy második katolikus püspök legyen, ha görög szertartású is. Ez magyarázza meg, hogy a székely katolikus papok 1699. október 23-án tartott gyűlésükön kereken kijelentették, hogy nem éreznek magukban hajlandóságot arra, hogy a kormányzék felszólításának értelmében az unió támogatásában közreműködjenek.

Athanasius felterjesztésére I. Lipót 1699. február 16-án egy dekrétummal válaszolt, amelyben helyeslően vette tudomásul az eléje terjesztett zsinati végzéseket. Ez a királyi dekrétum, amennyiben a parancsnokló tábornokot és a katonatiszteket bízta meg az egyesültek védelmével, valóságosan megdöbbsentette a rendeket, mert oly tényezőnek adott az ország belügyi dolgaiban ellenőrizetlen szerepet, melyet az ország alkotmánya és a leopoldi diploma egyenesen kizártak. Először a katolikus status tiltakozott az unió körülményei ellen, azután az országgyűlés 1699. szeptember 8-án tartott ülésén, amelyen kihirdették az említett királyi dekrétumot. A rendeket az aggasztotta, hogy ha az unió következtében felszabadult román papok nem teljesítenek többé jobbágyi szolgálatokat, a földesurak nagy károsodást fognak szenvedni.

Ez ellenkező áramlat ellensúlyozására Baranyai Athanasiuszal 1700. szeptember 4-re nagy zsinatot hivatott össze, amelyen nemcsak az esperesek, hanem az unióhoz csatlakozó papok is, szám szerint 1563-an megjelentek. Ezenkívül annak jeléül, hogy nemcsak a papok, hanem a nép is akarja az uniót, közigazgatási úton elrendelték, hogy minden faluból legalább 3 egyén ezen a zsinaton megjelenjék. A történelem folyamán ez volt az első eset, hogy a román nép, mint ilyen, hatóságilag elismerten szerepelt.

E nagy, zsinat az előző összes zsinatok unióra vonatkozó végzéseit megerősítette, Athanasius pedig felhatalmazta, hogy a zsinati végzés gyanánt kiállított nyilatkozatot megerősítés végett Bécsbe vigye. Athanasius Bécsbe utazott, ahol a nyilatkozatot elfogadták és megerősítve, három példányban kiállították. Egy példányt Kollonich vett magához, a másodikat Rómába küldötték, a harmadikat az erdélyi udvari kancellária levéltárában helyezték el.

Egyúttal Athanasius is kinevezte őfelsége görög katolikus püspökké, aki 1701. március 21-én Kollonich primás kezeibe tette le a püspöki esküt. Hogy vissza ne essék a schizmába, amelyben felnevelkedett, és hogy „a súlyos visszaélések, a józanésszel és a keresztény vallással ellenkező szokások idővel a latin katolikus egyház szempontjából kijavíttassanak”, melléje Neurauter Károly tudós jezsuita személyében egy teológust adtak.

Athanasius mint kinevezett görög katolikus püspök tért vissza Gyulafehérvárra, ahol 1701. június 25-én iktatták be 54 esperes, 1000 pap és tömérdek nép jelenlétében püspöki székébe. Mikor a menet élén Athanasius püspök a Szentháromság monostor templomához érkezett, a templom ajtaja előtt két brassói görög kereskedő és egy román pap állottak és ott hangosan sírva és jajgatva tiltakoztak az ellen, hogy a hitehagyott Athanasius betegye lábát abba a templomba, melyet az ortodox vallás számára Havasalföld fejedelme (Mihály vajda) alapítottak.

A két brassói görög kereskedő és a román pap a románságnak azt a részét képviselték, akik elleneztek az uniót. De kik voltak azok, akik a románok között elleneztek az uniót?

Elsősorban azok a románok és román papok, akik félig-meddig máris kálvinisták voltak. Így a Hunyad megyei és fogarasi nagyszámú román nemzetiségű köznemesség, azután az erdélyi városokban élő nagyobb számú görög-román lakosság, az úgynevezett görög kompánia tagjai. Ezeknek megbízásából adott be Nagyszegi Gábor a kormányzékhez egy tiltakozást az unió ellen, aki egynehányad magával a katolikus status mintájára valóságos görögkeleti statust alkotott s annak pecsétet is csináltatott, aminek a következménye az lett, hogy ítélet nélkül börtönbe csukták. Ellenezte az uniót Dositeus máramarosi ortodox esperes is, aki magát a máramarosi görögkeleti románok püspökévé tette.

Nagyszegi bezáratásával a vihar nem vonult el Athanasius feje felől. Dositei jeruzsálemi pátriárka több kaluger kíséretében Brassó és Fogaras vidékére jött, hol hevesen izgatott Athanasius és az unió ellen. A hatóságok azonban kiutasították. Ekkor Theodosius bukaresti érsek átkozta ki Athanasius, és őt követte Kalinik konstantinápolyi pátriárka.

Athanasius Kollonichhoz fordult oltalomért, aki levelet írt Theodosius érseknek, amelyben Lipót császár és király hatalmával fenyegette meg. Kaliniknak pedig azt írta, hogy nem ismeri el igazi pátriárkának, és különben sem tartja arra illetékesnek, hogy ez ügybe jogosan beleavatkozassék.

Athanasius, hogy Theodosius és Kalinik egyházi átkaival szemben magát tisztázza, 1702. június 8-ra zsinatot hívott össze, amely kimondotta, hogy az átkozódásokat nem veszik tudomásul, és ellenük tiltakoznak. E zsinaton vitatták meg tervét annak a román iskolának is, amelyet a kormány által adott 37 000 forintból szándékoztak felállítani Gyulafehérvárott. Ugyanekkor határozták el, hogy öt román ifjút magasabb papi kiképzés céljából Nagyszombatba, Bécsbe, Rómába küldenek, s hogy a gyulafehérvári nyomdát újrászervezik azért, hogy abban román kátét és ábécéskönyvet nyomhassanak.

(c)

(Az uniót ellenző románok szerepe II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. Rákóczi szabadságharca Erdélyben. Rákóczit a rendek Erdély fejedelmévé választják. A zsigói csatavesztés és következményei. Károlyi Sándor visszafoglalja Erdélyt. Rákóczi 1708-ban Erdélyt végleg elveszíti.)

Így állott az unió és a görög katolikus egyház ügye Erdélyben, mikor Magyarországon kitört a Rákóczi-forradalom, amelynek hullámai nemcsak átsaptak Erdélybe, hanem itt a románok között is jól előkészített talajra találtak. Az események megmutatták, mennyire nem volt igaza Rabutin tábornoknak, aki azt írta Kollonich primásnak, hogy csak üres beszéd a bebörtönözött Nagyszegi arra vonatkozó fenyegetése, hogy ha fel nem hagynak az unió erőszakolásával, az üldözött görögkeleti románok amolyan Pintye Grigor-féle [Grigore Pinte] kapitányok vezérlete alatt rablóbandákká alakulva fognak fegyvert.

Mihelyt Rákóczi kurucainak első csapatai lábukat Erdélybe tették, a görögkeleti románok tömegei is hozzájuk csatlakoztak. A szebeni fogságból megszökött Nagyszegi is felcsapott kurucnak, és mint kuruc hadnagy harcolta végig Rákóczi szabadságharcát. Ilyen román kurucvitéz volt Dráguj kuruckapitány, aki Arad alatt a jenői németek egy századát tisztjeivel együtt elfogta, továbbá a szatmármegyei vitéz román kuruchadnagy Balla Vaszi, zászlótartójával, Popp Péterrel együtt.

1703 őszén az erdélyi rendek Gyulafehérváron országgyűlést tartottak és attól való félelmükben, hogy Rákóczi szabadságharcának hullámai Erdélybe is át fognak csapni, elhatározták, hogy figyelmeztetni kell a népet, hogy aki e mozgalomhoz csatlakozik, a hazaárulás bűnébe esik. E határozattal egyidőben Rákóczinak Szócs János nevű hadnagya Szilágysomlyóra ütött, amelynek parancsnoka, Kaszás Pál nemcsak feladta Szilágysomlyót, hanem embereivel együtt a kurucokhoz is csatlakozott. Ezzel kezdődött Erdélyben Rákóczi szabadságharca.

A Gyulafehérváron tanácskozó rendek Nalácz Istvánt Szebenbe küldötték a német hadak főparancsnokához, Rabutinhoz és arra kérték, hogy tegye meg a mozgalom elnyomására a szükséges intézkedéseket, s e célra eszközül az erdélyi hadak fegyverre hívását ajánlották. Rabutin ezt az ajánlatot nem fogadta el, mert attól félt, hogyha fegyverre hívja az erdélyi hadakat, azok Rákóczihoz fognak csatlakozni. Kijelentette, hogy saját erejével fogja elnyomni. A kormányshoz felszólította, hogy az általa diktált hirdetéseket, amelyekben még az anyák méhében levő magzatokat is halállal fenyegette, tétesse közzé mindenütt Erdélyben.

E fenyegető hirdetések semmit sem használtak. A kuruc-labanc háború Erdélyben is megkezdődött és Rákóczira nézve oly szerencsével, hogy a főkormányshoz, illetőleg Rabutin birtokában az egész Erdélyből csak Brassó, Szeben, Szászsebes és egynehány erődített hely maradt. A hozzá csatlakozott erdélyi rendek kérésére Rákóczi július hó elsejére Gyulafehérvárra országgyűlést hívott, amely őt erdélyi fejedelmévé választotta. A Szebenbe szorult főkormányshoz a választás ellen egy nyilatkozatban tiltakozott és azokat, akik végrehajtották, és akik érvényesnek elismerik, felségsértőknek nyilvánította.

Rákóczi Erdély katonai főparancsnokává gróf Forgách Simont nevezte ki, aki 1705 tavaszán jött Erdélybe, hol a Rabutin birtokában levő várakat és városokat ostrom alá vette. Medgyest elfoglalta és Szeben alá ment, hogy azt is elfoglalja. Innen azonban, a parancsnokságot átadva Orosz Pálnak, a szécsényi fejedelmválasztó-gyűlésre ment.

Erdély visszafoglalására Bécsből a Csallóközben táborozó Herbeville tábornokot küldötték. Rákóczi ennek hírére véve, nemcsak Forgáchot küldötte vissza a parancsnokság átvételére, hanem maga is Erdélybe jött. Gyulafehérvárra 1705. októberre országgyűlést hirdetett. Ezen az országgyűlésen kellett volna Rákóczit a rendeknek Erdély fejedelmi székébe beiktatni. Herbeville azonban már közel volt Erdélyhez. November 9-én Szilágysomlyónál állott. Rákóczi összeszedvén hadait, mintegy 22 000 embert, eleibe sietett, hogy útját állja. A két hadsereg Zsigónál találkozott (1705. november 11.). A szerencse Herbeville-nek kedvezett és Rákóczi súlyos vereséget szenvedve volt kénytelen Erdélyből kivonulni.

Erdély a zsigói csata után ismét Rabutin kezébe került, aki 1705. december 15-re Segesvárra országgyűlést hirdetett, amely Rákóczi fejedelmévé választását megsemmisítette, nagy hadiadót vetett ki, s elrendelte, hogy Lipótnak az erdélyiek új hűségüket tegyenek. Válaszul erre az Erdélyből kibujdosott Rákóczi-párt hívei november 8-án szövetségi levelet írtak alá, amelyben arra kötelezték magukat, hogy a császárral a magyarországiak nélkül nem kötnek békét. Viszont a magyarországiak is arra kötelezték magukat, hogy Rákóczi erdélyi fejedelemségét biztosítják.

Rákóczi Erdély visszafoglalásával báró Károlyi Sándort bízta meg, akinek hadai gyorsan teljesítették a kapott rendeletet. 1707 első felében Erdély ismét Rákóczi kezében volt, leszámítva egynehány szász várost és megerősített helyet. 1707. március 28-án Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett, amely őt Erdély fejedelmi székébe ünnepélyesen beiktatta. Az ország haderejének főparancsnokságát gróf Pekry Lőrincre bízta és aztán a Habsburg dinasztia trónvesztését kimondó ónodi országgyűlésre távozott.

Az öröm napjai nem sokáig tartottak. Bécsben Erdély visszafoglalásával Rabutint bízták meg. Rákóczi kezdetben maga szándékozott Erdélybe jönni, de később Károlyit küldötte be. Károlyi nem nagy szerencsével harcolt, Erdély nagyobb része ismét Rabutin kezébe esett. Nemsokára Rákóczi parancsára, miután Pekrynek átadta a hadsereg fővezérletét, Károlyi maga is eltávozott. 1708 elején a Rákóczi birtokában levő erősségek utolsója, Görgény vára is hősies védelem után Rabutin kezébe esett.

Így lett vége hosszabb ideig tartó haldoklás után az önálló erdélyi fejedelemségnek, amelynek hajdani fénye és dicsősége utoljára Marosvásárhely II. Rákóczi Ferenc fejedelmi székébe való beiktatása alkalmával ragyogott fel rövid időre, hogy aztán örökre kialudjék.

IV.

**ERDÉLY TÖRTÉNETE
A HABSBURG-HÁZ URALKODÁSA
ALATT**

ERDÉLY TÖRTÉNETE A XVIII. SZÁZADBAN II. JÓZSEF URALKODÁSÁIG

(a)

(III. Károly trónralépése és Erdély kormányzatának újra szervezése. Török háború és a pozsareváci béke. A Pragmatica Sanctio. Gyulafehérvár megerősítése. Újabb török háború és Rákóczi József szereplése. Wallis gróf ideiglenes főkormányzósága.)

A Rákóczi-forradalom elcsendesülte és III. Károly magyar király trónralépése után megkezdődött Erdély újraszervezése. Az 1712. év november havának 4-én a megyesi országgyűlésen a rendek letették III. Károlynak, mint magyar királynak és Erdély fejedelmének a hűségüket. Megválasztották az új kormányzók tagjait és a választást megerősítés végett felterjesztették Őfelségéhez. A következő évben ismét összegyűlt Szebenben az országgyűlés, amelyen felolvasták a királynak, mint Erdély fejedelmének azt a leiratát, amellyel a katolikus vallású gróf Kornis Zsigmondot, az eddigi alkancellárt kinevezte Erdély főkormányzójává, és egyúttal utasította is gróf Steinville főparancsnokot az új főkormányzó beiktatására.

1714-ben Szebenben újabb országgyűlést tartottak, melyen az ország legfőbb közigazgatásának újraszervezését tovább folytatták. A következő évben a főkormányzók "*Excelsium gubernium*" (fenséges kormányzók) címet kaptak és a vármegyék főispánjait is kinevezték, mégpedig minden vármegyébe egyet és nem kettőt, mint eddig volt szokásban. Újraszervezték a királyi táblát, amelynek tagjai közül a Rákóczi forradalom után csak az egyetlen Naláczai Farkas volt életben. A tábla bírái közé III. Károly 5 katolikust, 4 reformátust és 3 unitáriust nevezett ki, akiket később (1735) arra köteleztek, hogy állandóan a tábla székhelyén lakjanak, amely ez idő szerint Szeben volt, s ne csak bizonyos napokban gyűljenek össze, mint eddig. Rendezték az adózás ügyét is. Kimondták, hogy azok a nemesek, akiknek két jobbágyuk sincs - ezek voltak az úgynevezett egyházhelyi nemesek -, akik már Apafi alatt ideiglenesen adófizetésre voltak kötelezve, de a Rákóczi-forradalomban felmentettek, tartoznak adót fizetni. Adófizetésre köteleztettek még a székely lófők is, csupán a primorok, az úgynevezett donációs (adományos) nemesek voltak adómentesek. Később 1730-ban a hadiadót 500 000 forintban állapították meg és azt a három nemzetre a következő kulcs szerint vetették ki. A magyar vármegyék fizettek 37 %-ot, a szász székek 38 %-ot, a székelyek 17 %-ot. Fogaras vidéke és a taxás helyek (mezővárosok) 8 %-ot.

A helyreállított békét megzavarta 1716-ban a török háború, amelyben gróf Stenville főhadparancsnak vezetése alatt az erdélyi haderő is részt vett. Az erdélyi haderő távollétét kihasználva, a szultán parancsára a Rákóczi emigráció egynéhány tagja tatár hadakkal Erdélybe tört, a Mezősége felé fordulva, Kőváron át Máramarosba vonult, ahol Károlyi Sándor hadai szétverték őket. E hadjárat a pozsareváci békével végződött (1718), amelynek értelmében a török nemcsak az eddig birtokában levő Bánságot engedte vissza, hanem Havasalföldnek az Olttól nyugatra fekvő része, az úgynevezett Kisoláhország is III. Károly birtokába került.

A pozsareváci békekötés után III. Károly, miután fiúgyermek nem volt, elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarország trónját leánya, Mária Terézia és utódai számára is biztosítsa. Hogy könnyebbé tegye ennek az úgynevezett *Pragmatica Sanctio*s törvénynek a magyar országgyűlésen való keresztülvitelét, előzetesen az erdélyi rendekkel akarta elfogadtatni. Evégből 1722. február 19-re Szebenben országgyűlést hívott, amely a *Pragmatica Sanctio*t ugyanez év március 30-án elfogadta. Miután a rendek e végzést a három nemzet pecsétjével és aláírásukkal ellátták, felterjesztették Bécsbe, ahonnan III. Károlytól megerősítve leérkezett és 1724. január 10-ig kihirdtetett az országgyűlésen.

Abban az időpontban, amelyben III. Károly Erdélyt birtokába vette, nem volt semmiféle olyan erősség, amely az akkori hadieszközök ellenében a császári hadseregnek, ha nem is biztos, de legalább tartós védelmet nyújtott volna. Ezért határozták el Gyulafehérvárnak a kor hadi követelményei szerint való megerősítését és e célra az 1713-i országgyűlés 54 000 forint rendkívüli segínyt és a szükséges faanyag szállítását szavazta meg. Az erődítések szempontjából jóformán az egész várost újra építették. Ekkor nevezték el hivatalosan Gyulafehérvár helyett Károlyfehérvárnak. Ez építkezés egyik legszebb emléke a máig is fennálló úgynevezett Károlykapu. Gyulafehérvár erősséggé való átépítésével nem elégedett meg az akkori erdélyi katonai kormányzat. Ugyanez időszakban épült újra Steinville tervei szerint Erdélynek igen sok régi kisebb erőssége is, mint a dévai, szamosújvári és a fogarasi.

1736-ban III. Károly Anna orosz cárnővel szövetségbe lépett a törökországi háborút indított Törökország ellen. Ekkor a szultán II. Rákóczi Ferenc József nevű fiát Konstantinápolyba hívta, ahol 1737. június 27-én Erdély fejedelmévé nevezte ki azzal a meghagyással, hogy a melléje adandó sereggel törjön be Erdélybe. Rákóczi József e parancsnak engedelmeskedve Csernavodába (Bulgária) ment, ahonnan egy kiáltványban tudatta az erdélyiekkel, hogy mint Erdély fejedelme a szultán segítségével fogja Erdélyt felszabadítani és ezért felhívja őket, hogy siessenek zászlói alá.

Rákóczi József Csernavodából betegen ment Vidinbe a nagyvezír táborába, ahol csakhamar meg is halt. A hozzá csatlakozottak közül egy csapat 1738. március 1-én az Ojtozi-szoroson át kudarcra végződött betörést kísérelt meg, amely azonban elegendő ok volt a Szebenbe összehívott országgyűlésnek azon gyanú címén való feloszlására, hogy tagjai közül többen Rákóczi Józsefhez szítanak, és arra, hogy az erdélyi református előkelőségnek számos tagját bebörtönözzék. A főkormányzók nem szünt meg sürgetni, hogy az elfogottakat állítsák rendes bíróság elé. A bíróság a vádlottakat az ellenük emelt vád alól felmentette. Eközben Rákóczi József halálának híre is megérkezett, s így nem lévén többé semmi ok fogságban tartásukra, 1739. január 15-én szabadon bocsáttattak.

Gróf Kornis főkormányzó 1731. december 14-én meghalt. A rendek a főkormányzói elnökséget Wesselényi Istvánra bízták. Bécsben azonban célszerűbbnek találták a főkormányzói állást betöltetlenül hagyni és annak teendőivel, bár ideiglenesen, a főhadparancsnokot, gróf Wallist bízni meg, a leopoldi diploma nyílt megsértésével. A rendek nem nyugodtak bele e sérelembe, hanem az 1733-i szebeni országgyűlésen megsürgették a főkormányzó kinevezését. Bécsben engedtek a rendek sürgetésének és elrendelték a főkormányzó-választást, amelynek alapján 1734. november 22-én III. Károly ki is nevezte

Haller János grófot Erdély főkormányzójává, akinek egyik első cselekedete az volt, hogy Bornemissza János kancellárral egyetértve a főkormányzóság és a Bécsben székelő erdélyi udvari kancellária között levő hivatalos érintkezés nyelvét a magyar helyett a latint tette.

Mindezek az intézkedések azt bizonyítják, hogy a leopoldi diplomának a maga teljességében csak azokat a rendelkezéseit tartották meg, amelyek Erdélyt a királyi hatalommal szemben kötelezték, de mindazt papiroson hagyták, ami Erdély önálló fejedelemségi jogaival volt kapcsolatos. Ennek következtében Erdély a hajdani önálló magyar államból a magyar királyság egyszerű tartományává süllyedt, amelyet tulajdonképpen az erdélyi udvari kancellária útján Bécsből kormányoztak.

(b)

(Az erdélyi katolikus püspökség visszaállítása. Az egyesült görög katolikus egyház megszilárdulása. Inochentie Micu-Klein püspöksége.)

Az önálló erdélyi fejedelemség idejében teljes vallásszabadság volt, azaz mindenki szabadon vallhatta a négy *recepta religio* bármelyikének hitelveit. A katolikus egyház azonban nem volt egyenjogú a más három egyházzal, hiszen még katolikus püspökök sem volt szabad az országban lakni, ellenben a református egyház, különösen I. Rákóczi György óta, valóságos uralkodó egyházzá és a református vallás bizonyos fokig állami vallássá lett. A Habsburgok uralkodásának kezdetével e tekintetben is nagy változás, mondhatni a katolikus és református egyház között valóságos szerepcserre történt.

Illyés András halála után, aki tulajdonképpen csak a tisztesség kedvéért megtúrt püspök volt Erdélyben, III. Károly 1716-ban a csíkkarcfalvi születésű Mártonffy György esztergomi kanonokot nevezte ki erdélyi római katolikus püspökké. Ő már többé nem a tisztesség kedvéért megtúrt püspök volt, hanem valóságos közjogi méltóság, mint a mohácsi vész előtt élt erdélyi püspökök. Őt a főkormányzó és gróf Steinville főhadparancsnok iktatták be nemcsak az erdélyi püspöki székbe, hanem Fehér megye örökös főispánjába is. Hogy a püspöki méltósággal járó kötelezettségeket teljesíthesse, királyi adományban a fehérvári uradalmat nyerte. Lakóhelyül Gyulafehérvárra a volt fejedelmi palota jelöltetett ki.

Az erdélyi római katolikus püspökségnek, mint egyszersmind közjogi méltóságnak helyreállításával bizonyos, a többi felekezeteket is érdeklő sérelmes következmények jártak. Így a Gyulafehérváron székelő református püspökök el kellett költözködniük és az ősi székesegyházat is vissza kellett adni a római katolikus püspököknek. Ezt a gyulafehérvári templomvisszavételt országszerte több templom elvétele követte. Így vették el Kolozsvárt az unitáriusoktól a főterei nagy templomot, mégpedig katonai karhatalommal. Ezek a templom-elvételek nemcsak elkeseredést okoztak az érdekelt nem-katolikus felekezetek között, hanem a protestáns vallások üldözésének jogos gyanúját is felkeltették.

A katolikus egyház elsőbbségének visszaállítására irányult e törekvés még jobban kiélesedett Mártonffy utóda, Sorger György püspöksége idején, amikor a nyíltan észrevehető támadó jelleget sem lehetett eltagadni tőle. Sorger püspök Erdélyben is ugyanabba helyzetbe akarta hozni a protestáns egyházakat a katolikus egyházzal szemben, mint aminőben Magyarországon voltak. E célból nemcsak a protestáns házassági jogot akarta korlátozni és a protestáns teológusoknak megtiltani a külföldi akadémiákra való járást, hanem azt a tanácsot is adta az udvarnak, hogy töröltesse el a négy bevett vallásról szóló törvényt.

A kormány azonban óvatos volt. A Sorger püspöktől sürgetett célt nem a protestáns egyházak nyílt megtámadásával szándékozott elérni, hanem a katolikus egyház közjogi állásának és tekintélyének öregbítésével. Ezért adtak éppen Sorger György püspökök excellenciás címet és tették meg egyúttal örökös főkormányzósági tanácsosnak is; ezért kapott helyet az országgyűlésen a fehérvári káptalan és a kolozsmonostori apátság.

A katolikus egyháznak a románok uniójának segítségével tervekbe vett erősítése is tovább folyt. Athanasius püspök 1713. augusztus 19-én meghalt. Utódává Pataki János [Ioan Pataki] fogarasi görög katolikus papot neveztek ki egyesült görög katolikus püspököknek. Székhelye, mint elődének, szintén Gyulafehérváron lett volna, csakhogy ebbe Mártonffy római katolikus püspök, aki azon a nézeten volt, hogy Erdélyben a római katolikus püspök mellett nem lehet egy második katolikus püspök, még ha görög szertartású is, sehogy sem akart belenyugodni. Hosszas tárgyalások után a kérdést úgy döntötték el, hogy az újonnan kinevezett püspök "gyulafehérvári és fogarasi egyesült görög katolikus püspök" címet fogja viselni, adományul a Fogaras megyében lévő szombatfalvi (fogarasi) és a szamosújvári uradalmakat kapja, s Fogarasban fog lakni.

Pataki egy évtizeden át kormányozta a melléje adott jezsuita teológus segítségével az erdélyi görög katolikus egyházmegyét, nagy buzgósággal és igen szép sikerrel. Uradalmi jövedelmének igen tekintélyes részét arra fordította, hogy mentől több papi pályára készülő román ifjú látogassa a katolikus iskolákat. 1727. november havában halt meg aránylag fiatalon.

Pataki halála után egy évvel Fogarasba püspökválasztó zsinatot hívtak össze, amely harmadik helyen a püspöki székre a jezsuiták nagyszombati iskolájában magasabb teológiai tanulmányokat folytató Klein, vagy román nevén Micu Innocentiust (Inochentie Micu-Klein) választotta meg. Fiatalsága miatt kinevezését a pápa csak hosszabb tárgyalás után erősítette meg 1730. szeptember havában. Püspökké Ghennadius munkácsi görög katolikus püspök szentelte fel.

Inochentie Micu-Klein kétségen kívül a legjelentékenyebb egyén volt azok között, akik valaha az erdélyi görög katolikus püspöki széken ültek. Ő már nem elégedett meg egyháza belső ügyeinek kormányzásával, hanem egyháza és népe számára már jogokat is követelt, úgy a kormánytól, mint az erdélyi országgyűléstől. Nemcsak ismételt kérelmeket adott be a királyhoz, hanem az országgyűlésen, amelyen ő, mint püspök, székelt és szavazati jogot nyert,* többször felszólt, sőt éles vitákat is folytatott a rendekkel. {* mivel a király báróvá emelte.} Bizonyos tekintetben joggal nevezhetjük őt a román politikai törekvések első parlamenti harcosának. Ő kezdte meg egyik felségfolyamodványában a románság Traianustól való leszármazásának alapján a polgári jogok és a föld birtokának revindikációját is a *qui prior tempore, potior iure* (aki előbb itt volt, annak van több joga) elv alapján. "Mi románok őslakók vagyunk a Királyföldön - írta egyik felségfolyamodványában, amelyben azt kérte, hogy a románok a Királyföldön a tizedet ne a szász, hanem a román papoknak fizessék. - Traján ideje óta,

még mielőtt a szász nemzet Erdélybe jött volna, egész falukat és jószágokat bírnak mostanáig, bár ezerféle nyomorúsággal és különféle terhekkel vagyunk elnyomva a hatalmasabbaktól." Egyházát anyagilag is jobb helyzetbe akarván hozni, a királynőnél kieszközölte, hogy a fogarasi uradalmat elcserélhesse a jövedelmezőbb balázsfalvi Apafi-féle uradalommal, amelynek kastélya egyszersmind alkalmas püspöki lakásul is szolgált, és amely uradalom inkább volt azon terület központjának tekinthető, amelyen az unióra tért románság többsége volt.

Célja volt, amennyire csak lehetséges, mielőbb megszabadulni a melléje adott jezsuita teológustól, azután egyházát és magát teljesen egyenlővé tenni a római katolikus egyházzal, és végül nemzetét Erdélyben negyedik politikai nemzetté tenni. Erre vonatkozó küzdelmeit III. Károly halála után, Mária Terézia uralkodása alatt is tovább folytatta.

(c)

(A parasztek jogi viszonyai és anyagi helyzetük. A "náj módi". Erdélynek Magyarországhoz való viszonya. Erdély új közigazgatási és kormányzati szervezete.)

Cserey Mihály, mikor elbeszéli a majtényi fegyverletételt és a kuruc tábor elszéledését, a többi között ezeket írja: "a jobbágyokból álló vitéz kurucok is a régi statusra visszajövének, letevé a forgót és a farkasbört, zekében, bocskorban »ásáté, kapáté«, mert nem disznó orrára való az arany percc. Nemhogy szabadságot érdemelnének jobbágy uraimék, inkább érdemelnének nyársat, akasztófát a sok tolvajsággért." Hogy Cserey nemcsak egyéni nézeteinek adott kifejezést e sorokban, hanem azon labanc reakció meggyőződésének is, amely a majtényi fegyverletétel után általánossá lett a XVIII. század magyarjainál, igazolják az 1714-i országgyűlés azon végzéseit, amelyeket a rendek a jobbágyok ügyeinek rendezésére hoztak.

E végzésekben a jobbágyok adózási viszonyait újra szabályozták. Kimondták, hogy mindazok a jobbágyok, kiket uraik a lezajlott Rákóczi mozgalomban felszabadítottak, előbbi állapotukba visszahelyeztessenek. Felújították azt a régi rendszabályt, hogy a jobbágyoknak nem szabad fegyvert viselni, de azt is meghatározták, hogy a földesurak ne követeljenek jobbágyaiktól hetenként négy napnál és a zsellérektől háromnál többet. A hiba ez utóbbi meghatározásban az volt, hogy nem volt határozottan kimondva, hogy az egész jobbágycsalád együttesen tartozik-e hetenként négy napot szolgálni, vagy annak minden munkabíró tagja. A legtöbb súrlódásra, sőt összeütközésre az adott okot, hogy a jobbágyok az első, a földesurak nagy része pedig az utóbbi értelemben magyarázta a törvény e rendelkezését.

E rendelkezéseknek különösen az a pontja keltett a jobbágyok között nagy elkeseredést, amelyik megparancsolta, hogy azok a jobbágyok, akiknek a Rákóczi-mozgalomban szabadságot ígértek vagy adtak, visszahelyeztessenek előbbi állapotukba. Ezek nem akartak előbbi állapotukba visszahelyeztetni, de nem is igen lehetett a következő körülmények miatt visszahelyezni őket.

Még 1700-ban történt, hogy Szatmár vidékén és Biharban valami Páldeák nevű egyén egy Löffelholz nevű emberrel a nép között, mint az akkori hatóságok jelentették, holmi proklamációkat kezdtek terjeszteni, amelyeknek hatására magyar és román parasztek vegyesen "bódorgásra és vándorlásra" adták magukat. Ezek csakhamar fegyveres csapatokká verődtek össze és a Rákóczi-forradalom kitérősekor a kurucokhoz csatlakoztak. Amíg a háború tartott, igen jó szolgálatokat tettek a kurucoknak potyázó támadásaikkal. A szatmári béke után is együtt maradt e csapatok egy része. Különösen sokan voltak ilyen közönséges rablóbandákká átalakult kuruc csapatok a román parasztek között. Az ilyen csapatok vezetői közül Balika, Fekete Vaszi, Cimpian Bukur, Pintye Grigor nevei hosszas ideig éltek azon vidékek lakosainak emlékezetében, amely működésük színtere volt. E korszak kezdetén némelyek e csapatok közül komolyabban is veszélyeztették a közbiztonságot. Így a többek között Hunyad megyében, ahol e portyázó csapatok, miután a román parasztek nagy része is hozzájuk csatlakozott, megrohanták Déva várát és elfoglalták, ahonnan csak nagy erőfeszítéssel tudta őket később a rendes katonaság kikergetni. Még 1727-ben is fordult elő hasonló eset Abrudbányán, ahol a környék román parasztjai a városházát megtámadták, és a tanácsot elkergették. Fegyveres erő fojtotta el itt is e mozgalmat, amely három évvel később, 1730-ban Torockó környékén ismétlődött meg, ahol a rendetlenkedő tömeg a vasbányák műveit pusztította el.

A pásztoréletet folytató román parasztság, különösen annak újabban bevándorolt rétegei, nagyon nehezen tudtak beletörődni az őket állandó lakhelyhez kötő és megszabott köteleességek teljesítésére szorító jobbágyéletbe. Nem csoda tehát, ha annak éppen erőteljesebb és energikusabb egyénei viselték legnagyobb kedvetlenséggel, és a kalandosabb természetűek kivonván magukat a társadalmi élet szorító kötelékeiből, kóborlókká s a közbátorságot és a társadalmi rendet fenyegető bandavezéreké lettek.

Lassanként ezek is beletörődtek a megváltozott viszonyokba. Az állam kényszerítő hatalma, a fejlődő közigazgatás szabályozó ereje beletörte e réteget is a rendes életbe. Akarva s akaratlanul is rendes földművelő paraszttá alakultak át. Keresztülmentek azon a változáson, amelyen a megváltozott állami és politikai helyzet nyomása alatt Erdély egész társadalmi, magán és nyilvános élete átesett. Ez a korszak volt az, amelyben Erdély - mint Apor Péter írta *"Metamorphosis Transilvaniae"* című művében - "rég, alázatos ideiben való gazdagságából ez mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra változott."

Ez volt, amint akkor mondták az öregebbek, akik még elméjükben őrizték az önálló erdélyi fejedelmek korszakának magyaros műveltségű köz- és magánéletének emlékezetét, az a "náj módi" (új divat) amelyet az új nemzedék annyira szeretett utánozni, és amely átalakított mindent, ami a hajdani önálló és független állami életre és nemzeti szabadságra emlékeztetett.

A nagy kérdések lekerültek a napirendről. Többé már nem lehetett szó arról, hogy az erdélyi magyarság beleavatkozhasse a nemzetközi politikába, vagy hatást gyakorolhasson Magyarország politikai életére és fejlődésére. Egyszerűen a házi ügyek intézésére korlátozott minden politikai és közéleti tevékenység. Erdélynek Magyarországhoz való viszonyát ez időszakban a magyarországi (kapcsolt) Részek hovatarozandósága felett folyt országgyűlési vita jellemezte. A magyar országgyűlések visszacsatolásukat sürgették, az erdélyiek pedig állandóan elleneztek. E vitát 1732-ben III. Károly

király úgy fejezte be, hogy Máramaros és Arad vármegyéket Magyarországhoz csatolta, Zaránd vármegyét a két ország között megosztotta, Közép-Szolnokot, Kraszna és Kővár vidékét meghagyta Erdélynek.

Erdély politikai és közigazgatási szervezete, mely a leopoldi diploma alapján III. Károly király uralkodása alatt fejlődött ki, lényegében a következőkben foglalható össze.

A törvényeket a királlyal, mint Erdély fejedelmével közösen az egy kamarából álló országgyűlés hozta. A törvényeket a király szentesítette, és ő hívta össze az országgyűlést is. Az országgyűlés szavazattal bíró tagjai a magyar vármegyék és székely székek (vármegyénként és székenként 2-2) 36 követe, 22 szász követ és 36 városi követ voltak. Azonkívül a tekintélyesebb nemesek közül egyeseket, mint királyi hivatalosokat regalistákat - a király külön meghívó levéllel belátása szerint való számban hívhatott meg.

Tanácskozó joggal, szavazat nélkül részt vehettek a tárgyalásokban a főkormányzó, a kormányzékai tanácsosok, titkárok, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás főbb tisztviselői. Az elnököt a rendek választották. Fontosabb, úgynevezett teljes ülésben, ha törvényt szerkesztettek vagy ellentétes nézeteket kellett egyeztetni, maga a főkormányzó elnökölt. A jegyzői tisztet, mint törvényszerkesztők, a királyi tábla ítélmesterei látták el.

Az országgyűlés tagjainak ez összeállításából látható, hogy az úgynevezett *gubernementalis* (kormánytól függő) elemek túlsúlyban voltak, mi a törvényhozás függetlenségének nem szolgálhatott javára.

A végrehajtó hatalom a királyi főkormányzék kezében volt, amelynek élén a főkormányzó (*gubernator*) állott. Melléje egy 12 tanácsosból álló tanács volt adva. Rendszerint csak 11 állás volt betöltve, mert a 12-ik a főkormányzónak volt fenntartva, annak jeléül, hogy tulajdonképpen ő csak az ország első tanácsosa. Ellenben örökös kormányzékai tanácsos volt Sorger György püspöksége óta az erdélyi római katolikus püspök, aki excellenciás címénél fogva rangban első volt a tanácsosok között.

A kormányzót, a tanácsosokat, tekintettel a három nemzetre és a törvényesen bevett négy vallásra, az országgyűlés hármass jelölésének figyelembevételével a király nevezte ki. Ugyanilyen módon nevezte ki a király a vármegyék főispánjait, a szász ispánt és a székely székek főkirálybíráit. A többi közigazgatási tisztviselőt az illető hatóságok maguk választották, tekintettel a felekezeti arányra.

Mivel a király mint fejedelem nem lakott az országban, székhelyén, Bécsben egy kancelláriai hivatalt, erdélyi udvari kancelláriát állítottak fel. A kancellárt a király éppen olyan feltétel és módozatok mellett nevezte ki, mint a kormányzót.

A pénzügyigazgatás csak hosszabb kísérletezés után vált külön a közigazgatástól és szervezték annak ellátására a XVIII. század vége felé Szebenben az erdélyi kincstartói hivatalt (*thesaurarius*), amelynek élén a kincstartárnok állott.

Az igazságszolgáltatást első fokon a vármegyeyi és székbeli törvényszékek gyakorolták. Második fokon a királyi tábla, amelynek székhelye kezdetben Szeben és később Marosvásárhely volt. A királyi tábla elnökét és az ítélmestereket a felekezeti arány tekintetbe vételével a király nevezte ki.

Nemcsak az adó-, hanem az újonc-megszavazás joga is az országgyűlést illette. Az újoncállítást azonban a főkormányzék rendelte el és hajtatta végre. A haderő két részből állott. Egyik az 1715-ben felállított állandó hadsereg volt, amelynek főparancsnoka Szeben székhellyel egy magasabb rangú császári tábornok volt. Később e császári haderőt az 1761-64-ben felállított székely és román határőrség lovas és gyalog ezredei egészítették ki. A haderő másik alkateleme a régi erdélyi nemzeti hadsereg lett volna, amelynek főgenerálisát az országgyűlés választotta. E hadsereg azonban csak papíron volt meg.

(d)

(Mária Terézia trónralépése. Erdély részvétele az örökösödési háborúban. A novelaris articulusok. Új adórendszer készítése. Az erdélyi határőrvidék felállítása. A mádэфalvi veszedelem. Az úrbéri reform. A Bizonyos Punctumok.)

III. Károly király 1740. október 20-án halt meg és vele együtt sírba szállott a Habsburg-dinasztia utolsó férfinak. Másnap, október 21-én egy uralkodói leirat értesítette az erdélyi főkormányzékot a király elhunytáról és arról, hogy a *Pragmatica Sanctio* értelmében Mária Terézia lépett a trónra és vele a Habsburg-ház leányága számára is megnyílt a trónöröklés. Az erdélyi rendeket, hogy a hűségüket letegyék, egy másik uralkodói kézirat 1741. február 20-ára országgyűlésre hívta Szebenbe. Királyi biztosul ez országgyűlésre Lobkowitz herceg katonai főparancsnokot neveztek ki.

A rendek és a királyi biztos között a hűségük letételének formáit illetően bizonyos ellentét keletkezett. A királyi biztos azt kívánta, hogy miután ő az uralkodó személyét képviseli, a rendek menjenek az ő szállására, és ott tegyék le előtte az esküt. A rendek ezzel ellentétben ahhoz ragaszkodtak, hogy az eskületétel most is úgy történjék, mint 1712-ben, azaz a királyi biztos jöjjön az országgyűlés termébe, és ott fogadja a rendek hűségükjét. Hosszabb alkudozás után a rendek álláspontja győzött, akik az esküt az országgyűlés tanácskozó termében tették le. Az erre vonatkozó végzéstől okiratot állítottak ki. Azt mindnyájan aláírták és megpecsételték. Azt is elhatározták, hogy a hűségük ez okiratát egy, a három nemzet és a négy vallás tagjaiból összeállított küldöttség vigye Bécsbe és adja át hódolata jeléül a királynőnek.

Mária Terézia uralkodása az örökösödési háborúval kezdődött. Az 1741-i pozsonyi országgyűlés áldozatkészsége és dinasztikus hűsége azonban megmentette a trónt a felajánlott 40 000 főnyi nemesi felkelő hadsereggel, amelynek növelésül 5000 főnyi erdélyi nemesi felkelő szolgált. Miután a nemesi felkelés mellett a győzelem érdekében szükségesnek látszott a császári rendes hadsereg megerősítése is, a rendek az 1742-i szebeni országgyűlésen két gyalog- és egy huszárezred kiállítását szavazták meg. A gyalogezredet parancsnokairól Bethlen- és Gyulai-ezredeknek, a huszárezredet pedig Kálnoky-ezrednek nevezték.

Mária Terézia trónjának megmentéséhez Erdély rendjei éppen olyan lelkesedéssel és áldozatkészséggel járultak, mint a magyarországiak. Hálás is volt érte a királynő mindazokkal az erdélyi előkelő családokkal szemben, amelyeknek tagjai trónja megmentése érdekében buzgólkodtak. A királyi kamarási, bárói, grófi címek osztogatásával nem fukarkodott, sőt nagy súlyt

helyezett az országos főméltóságok betöltésére is. Az ifjú királynő meghódította előbb az erdélyi arisztokrácia és később a köznemesség szívét is. Ugyanazon érzelmi és felfogásbeli átalakulás ment végbe Erdélyben Mária Terézia uralkodása kezdetén, mint Magyarországon.

Erdély közjogi helyzetének szabatos meghatározásával és belső ügyeinek rendezésével behatóan az 1744-i szebeni országgyűlés foglalkozott. Mindazokat a határozatokat, amelyek III. Károly uralkodása alatt hoztak, de az erdélyi törvények közé szabályszerűen nem voltak beiktatva (*inartikulálva*), az úgynevezett *novelaris articulusokban* összefoglalták és a szokott formalítások között beiktatták. E *novelaris articulusok* nevezetesebbjei a következők:

1. Erdélynek a portával kötött és törvénybe iktatott összes szerződéseit a törvények sorából kitörölték. 2. Az Erdély szabad fejedelem-választójogáról szóló törvényt megsemmisítették. 3. A *Pragmatica Sanctiora* vonatkozóan hozott 1722-i határozatot újra becikkelyezték. 4. A Mária Terézia férjének, Lotharingiai Ferencnek, mint uralkodótársnak letett hűségesküt becikkelyezték. 5. A három nemzet fennálló egyházi és polgári törvényeit, jogait, kiváltságait újra megerősítették és kimondták, hogy a románság a vallásbeli unió által nem nyert nemzeti jogokat, s papjaik azon nemzethez tartoznak, amelynek földjén élnek és birtokot bírnak. 6. A katolikus püspökség visszaállítását törvénybe iktatták és kimondták, hogy annak fennállása soha kérdés tárgyává ne tétessék, és hogy a jezsuita szerzet s a fogarasi egyesült görög katolikus püspök birtokukban ne háborgattassanak soha és senki által. 7. Az országos végzések addig kötelező erővel ne bírijanak, míg azokat a felség meg nem erősítette és a szokott törvényes formások mellett ki nem hirdették.

Az örökösödési háború nagyon sok pénzbe került. Az állam pénzügyeinek rendbehozatalára szükséges volt az állam adózó rendszerének átalakítása. Így került napirendre Erdélyben is egy új adórendszer kidolgozásának kérdése. Mária Terézia már 1742-ben elrendelte, hogy tegyék meg a rendek az adózó jobbágyság terheinek enyhítése érdekében a szükséges lépéseket. E célból 1746-ban egy bizottságot neveztek ki, amelynek feladata volt az adózók szükséges összeírását (adókataszter) végrehajtani.

Ez összeírás elkészült és 1750-ben Bethlen Gábor kancellár elnöksége alatt az új adórendszer kidolgozására egy bizottság ült össze Bécsben. Az új adórendszer 1754-ben készült el. Ez az úgynevezett Bethlen-féle adórendszer, amelynek alapját a földbirtok alkotta, kiegészítve az igásmarhák számával. E célra a földeket termőképességük alapján az egész országban három főosztályba sorozták. E három főosztályban négy-négy alosztályt különböztettek meg. Az első főosztály első alosztályában levő föld adója 2 frt. 40 krajcár volt, a harmadik főosztály utolsó alosztályába sorolt földé pedig 39 krajcár. Esetről esetre az adó összege emelhető volt a jobbágyok által tartott szarvasmarhák számának alapján is.

A szászok magukra ez adórendszert igazságtalannak tartották és terhes volta miatt állandóan panaszkodtak. E panaszoknak látszólagos alapul az a körülmény szolgált, hogy a szászok, az ország legtermékenyebb vidékein lakván, földjeik is túlnyomó részben az első főosztály első alosztályaiba soroztattak és így aránylag több adót fizettek, mint a magyarok vagy a székelyek. Nem is maradt változatlanul ez adórendszer tovább, mint csak addig, amíg Bruckenthal Sámuel lett a főkormányzó, aki azt egészen átdolgoztatta. Ekkor a magyarok és a székelyek vádolták Bruckenthal azzal, hogy adórendszerével a teher súlyát a szászok vállairól áttolta a magyarok és a székelyek vállaira.

Haller János gróf főkormányzó 1756. október 18-án meghalt. A rendek az 1758-i országgyűlésen gróf Kemény Lászlót választották főkormányzóvá, akit csak 1759. augusztus 21-én iktattak be a szebeni országgyűlésen főkormányzói hivatalába.

Eközben Erdély főparancsnoka Buccow tábornok lett, kit 1762-ben egyúttal királyi biztossá is kinevezett a királynő azzal a feladattal, hogy Erdély déli, keleti és északkeleti részén felállítsa az úgynevezett határszéli katonaságot. Miután e rendelkezés nyilvánvalóan ellentétben volt a leopoldi diplomával és a rendek anyagi érdekeit is sértette, amennyiben a határőrökké lett jobbágyok egyúttal mentesítették a jobbágy szolgálatokból is, a rendek között nagy megdöbbenést és elégedetlenséget keltett. Olyan intézkedésnek tűnt fel, amely végrehajthatván, Erdély egész alkotmányát ki fogja sarkaiból forgatni. A kormányzóék tiltakozott ellene. Különösebb eréllyel küzdött gr. Kemény László főkormányzó, amiért kegyvesztetté lett és egész fizetése meghagyásával hivatala alól felmentetett.

Helyébe Buccow főhadparancsnokot nevezték ki főkormányzóvá. Így jutott Erdély félig-meddig katonai kormányzat alá. {* Ettől kezdve egy évtizedig a főhadparancsnokok a Gubernium vezetői, királyi biztostként. }

Buccow egyik első intézkedése az volt, hogy a hatóságoknak főkormányzói rendelettel meghagyta, hogy felterjesztéseiket a főkormányzóhoz ezentúl nem magyar, hanem latin nyelven küldjék. Az erdélyi közigazgatás eddigi magyar hivatalos nyelvét ekkor váltotta fel a magyarul nem tudó Buccow, tábornok kedvéért a latin.

Az újonnan felállítandó határőrvidék keretében két román, két székely gyalogezred és egy vegyes székely-román huszárezred szerveztetett. A románok általában örömet vállalkoztak a fegyveres szolgálatra, mert az rájuk nézve a jobbágyszolgálat alól való felszabadulást is jelentette. Egyedül csak Beszterce vidékén vonakodott a román nép a fegyveres szolgálattól, ahol körében nagy zavargások is törtek ki. Miután Buccow a zavargók közül többet befogatott, felakasztatott vagy kerékbe töretett, a fegyverfeladás akadálytalanul végrehajthatott itt is.

Sokkal több nehézségre talált Buccow a székelység között, mert a határőrvidék szervezése a székelyekre nem több szabadságot vagy teherkönnyebbulést jelentett, hanem súlyos teherviselést és ősi szabadságuk nagymértékű korlátozását. Eleinte az egész székelységet határőrökké akarták tenni, de később megelégedtek Csík, Háromszék és Bardóc fiúszék lófő és gyalogszékelyeinek határőrökké tételével.

Több erőszakos, de sikertelen kísérletezés után gróf Lázár János, gróf Bethlen Miklós és báró Siskowitz József tábornokból álló bizottságot neveztek ki, amelyik elegendő katonai kísérettel támogatva, 1763 végén Csíkba ment, hogy a fegyverfeladást végrehajtsa. Gyergyóban működésüket siker követte. Innen 1764. január 4-én Csikplocára mentek. A nagyszámú székely küldöttek a szomszédos Mádéfalva községben gyűltek össze. Ezek kérelmet szerkesztettek, amelyet mindnyájan megjelenve akartak átadni a küldöttségnek, amelytől azt a választ nyerték, hogy a kérvényt csak két küldött vigye a bizottsághoz.

Miután a székelyek e kívánságnak nem akartak engedni és követelték, hogy tömegesen adhassák át a kérvényt, Siskowitz attól tartott, hogy a székelyek, akik fel volta fegyverkezve, megtámadják, a január 7-re következő éjjel Mádéfalvát ágyúztatni, s

az álmából felriadt és védekezni nem tudó székelyeket a faluba benyomuló katonaság öldökölni kezdte. Mintegy 400 halott és nagy számú sebesült volt áldozata ennek a mádéfalvi véres éjszakának, amelyet *Siculicidium*nak - székelyölésnek - nevezett a székelység későbbi értelmisége. Ez a vérengzés teljesen megtörte a székelyek ellenálló erejét. Határőrökké lettek és maradtak majdnem egy évszázadig.

Említettük, hogy az 1714-i országgyűlés a jobbágyok földesúrnak teendő szolgálmányait illetően azt rendelte, hogy minden jobbágy hetenként 4 napot szolgáljon, a zsellér 3 napot, akár marhával, akár gyalogszerrel kívánja a földesúr, és senki a jobbágyot ennél több, a zsellért pedig kevesebb napokon szolgáltatni ne merészelje *sub poena articulari*.

Ez a törvény szolgált alapul azon királyi rendeleteknek is, amelyek az 1742-i és 1747-i országgyűlések alkalmával kelve, részletesebben megszabták, hogy azok a jobbágyok, kiknek belső öröksége, ahhoz tartozó ökre és külső birtoka elégséges számmal és mennyiségben van, akár kézi munkával, akár marhával hetenként két napot, azok pedig, kik igavonó állatok nélkül akár csupán belsőségeket vagy külső földeket bírnak, hetenként egy kézi munkanapot tartoznak szolgálni. Ezek a királyi rendeletek az 1714-i törvényekhez képest bizonyos könnyítéseket tartalmaznak ugyan, de hibájuk az volt, hogy csak általánosságban szabták meg és elég határozatlanul a jobbágyok földesúri szolgáltatásainak terjedelmét, s azért sok visszaélésnek és panaszoknak szolgáltak okul és alkalmul.

Mária Teréziát arra, hogy a jobbágyok úrbéri szolgáltatásait szabályozza, kettős indíték vezette: egy érzelmi és egy pénzügyi.

A jobbágyság a maga sorsát ez időben már mindenütt nagy türelmetlenséggel viselte. A kisebb-nagyobb pórlázadások gyakran ismétlődtek, sőt nagyobb és veszedelmesebb pórlázadásra is volt megdöbentő eset. Ilyen volt a horvát-szlavón pórlázadás, amelyet csak nagyobb katonai erővel sikerült leverni. A jobbágyság sorsa meghatotta a királynő szívét, aki különböző tartományokban életbe léptetett úrbéri reformjait azzal szokta megokolni, hogy "nem akar egy pár mágnás és nemes miatt elkárhozni."

Ez érzelmi indítékon kívül a királynő úrbéri reformjaiban az állam pénzügyi érdekei is szerepet játszottak. Az adóterhet Magyarországon és Erdélyben is a jobbágy viselte. Ő volt, mint akkor szokás volt mondani, az állam "*vivum aerarium*"-a (élő kincstára). De hogyan tudja e terhet elviselni, ha a földesúr lefoglalja a maga számára annak minden teljesítőkéességét? Az úrbér tervbe vett szabályozása ezt szándékozott megakadályozni. Miután tisztában volt a királynő azzal, hogy a rendek semmi szín alatt sem fognak olyan úrbéri szabályzatot elfogadni, amely saját érdekeik rovására a jobbágyot a közterhek viselésére alkalmasabbá teszi, Magyarországon 1765-ben rendeleti úton adta ki a Raab és Kollár tanácsosok által kidolgozott úrbéri szabályzatot.

Négy évvel később, 1769-ben adta ki a főkormánysszék Erdélyben Mária Terézia királynő rendeletéből a "*Bizonyos Punktumok*" cím alatt ismeretessé tett úrbéri szabályzatot. Ezek a "*Bizonyos Punktumok*" alkották az erdélyi úrbérnek, az 1791-i törvényeket leszámítva, egyetlen és szilárd alapját egészen az 1846-i úrbéri törvényekig.

E *Bizonyos Punktumok* a jobbágyok számára jelentékeny könnyebbítéseket egyáltalán nem tartalmaztak. Összes előnyük abban volt, hogy a jobbágy és a földesúr között való viszonyt szabályozták, és ezzel a durvább visszaéléseket lehetőleg megakadályozták. Legnagyobb hibájuk az volt, hogy amíg egyfelől megállapították a jobbágytartozások minimumát, addig a jobbágytelkek terjedelmének kiszabását "a földesúr okosságára" bízták. Ez okozta később, hogy igen sok "okos földesúr" - csakhogy mentől nagyobb számú jobbággal, illetőleg munkáskézzel rendelkezessék saját földjének megmunkálására - oly kis terjedelmű jobbágytelkeket hasított ki, hogy egy jobbágycsalád kettőn sem tudott volna a megszabott kötelezettségek teljesítése mellett nyomortól mentesen megélni. Ez volt egyik fő oka, hogy a nagyobb igényű magyar jobbágy igyekezett megmenekülni a jobbágyságtól és inkább személyes szolgálatra vállalkozva vagy mesterséget tanulva a városokba hozódott, vagy elvándorolt s helyét átengedte a kevesebb igényű román parasztnak, akiket a földesurak az a része, amelyik csak a munkáskéz számára nézett, szívesen telepített le a magyar jobbágytól elhagyott üres jobbágytelkekre. "Magyar jobbágy veszekedőtárs, cigány jobbágy galamb majorság [azaz könnyen elrepül], oláh jobbágy túrós bődön" - volt az erdélyi nemesség között az elterjedt és ismeretes szólásmód.

Voltak még egyéb hibái is e szabályrendeletnek, amelyek különböző visszaéléseknek lettek a forrásai. Mária Terézia egy 1774. július 6-án kiadott rendeletével igyekezett ezen segíteni. Ebben megtiltott minden olyan visszaélést, amely a robotmunkára vonatkozott és elrendelte, hogy a jobbágnak is kell annyi időt engedni, hogy a maga munkáját kellő időben elvégezhesse. Megtiltotta a jobbágyakkal való kegyetlen bánást és megparancsolta, hogy a jobbágytelkek okvetlenül olyan terjedelmű legyen, hogy abból az úrbéres családjával együtt megélhessen.

(e)

(*Bruckenthal Sámuel és a szász nemzet előtérbe nyomulása. Erdély és Magyarország uniója, s Erdély nagyfejedelemségi címe. II. József első erdélyi utazása. Bruckenthal főkormányzóvá lesz. A Bánság etnikai viszonyainak kialakulása.*)

Mária Terézia 1761 óta Erdélyben nem tartott országgyűlést. Mondhatni, ez időponttól kezdve teljesen a leopoldi diploma félretételével uralkodott. Buccow személyében a főkormányzóság és a főhadparancsnokság egy kézbe tétetett le. Bethlen Gábor kancellár távozásával a kancellárság a szász Bruckenthal Sámuel kezébe került, aki mint nagybefolyású udvari kegyenc majdnem korlátlan hatalommal intézte Erdély ügyeit. 1774-ben az ország királyi biztosává és főkormányzósági elnökké neveztetvén ki, mindent elkövetett, hogy a szász nemzetet Erdély vezér-nemzetévé tegye. Ő eszközölte ki, hogy Fogaras vidéke 140 000 forint lefizetése mellett a szászok birtokába kerüljön és a fogarasi főkapitányságra, amely tisztséget eddig magyarok viseltek, öccse, Bruckenthal Mihály neveztesse ki, amely által a fogarasi főkapitányság mintegy örökös tisztségül a Bruckenthal család birtokába jutott. Az ő befolyásának köszönhetően a szász nemzet, hogy az *alma* (kegyes) cím, amelyet eddig viselt, a rangosabb *inclyta*-val (kiváló) cseréltesse fel.

Mikor Mária Terézia trónra lépett, az 1741-i pozsonyi országgyűlésen a rendek Erdélynek Magyarországgal való egyesítését követelték. A királynő e kívánságot Erdélyre vonatkozóan igazságtalanságnak tekintette és azért a XVIII. törvényekbe Erdélyre vonatkozóan csak az a kijelentés került, hogy Erdély tagja a magyar szent koronának, hogy öfelsége és utódai, mint magyar királyok bírák és uralkodnak ezen az országon. Ezzel azonban Erdély és Magyarország egyesítésének kérdése nem tűnt el véglegesen. Ellenkezőleg, valahányszor nagyobb volt a két országon a Bécsből jövő nyomás, mindig felvetődött, mint a nemzeti védekezés egyik eszköze. Bruckenthal, hogy ez egyesülést, amelyet a szászok nemzeti érdekeire hátrányosnak tartott, lehetetlenné tegye, kieszközölte, hogy Mária Terézia Erdélyt 1765-ben nagyfejedelemségi rangra emelte, aki e kegyes kitüntetéssel azt is nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy Erdély kibékítése végleges és a tartománnyá lett hajdani önálló állam a dolgok új rendjébe való teljes megnyugvásával méltóvá tette magát a királyi kegyre és kitüntetésre.

Erdély életében igen nevezetes dolgoknak lett jelzője Mária Terézia uralkodótársának, József trónörökösnek 1773-i erdélyi utazása, amelynek rendezője Bruckenthal volt. Erdély viszonyairól a fiatal trónörökös egy emlékirat-félében maga Bruckenthal tájékoztatta előzetesen. Útjában is a szász főbb hivatalnokok és a főbb katonatisztek, Preiss, Nostitz, Siskowitz és Gyulai tábornokok kísérték. Bár éles szeme a fiatal trónörökösnek sok dolgot helyesen meglátott, mégis kísérőinek tájékoztatásai nagyban befolyásolták Erdély viszonyainak megítélésében. Tapasztalatai, amelyeket az erdélyi magyar kormányzatról szerzett, egyáltalán nem voltak kedvezők és így egészen érthető, ha Bruckenthal, aki az eddigi magyar felsőbbiség visszaszorításának volt buzgó munkása, benne erős pártfogóra talált.

Bruckenthalt Mária Terézia 1777. július 30-án nevezte ki Erdély főkormányzójává és ugyanakkor az udvari kancellária vezetését báró Reischachra bízta. A magyarság Mária Terézia uralkodásának végén Erdély kormányának legmagasabb polcairól teljesen leszorított. Így süllyedt a hajdani magyar Erdély a Habsburgok birodalmának egyszerű tartományává, dacára az újonnan nyert fennhéjázó nagyfejedelemségi címnek.

Mária Terézia uralkodása alatt ment végbe a mai erdélyi terület egy részének, a Temesi bánságnak etnikai (néprajzi) átalakulása is. Innen a török csak 1718, a pozsareváci békekötés után ment ki, pusztá, elvadult és néptelen területet hagyva maga után. A XVIII. század harmadik évtizedében, a *Pragmatica Sanctio* idején végrehajtott népszámlálás ezen az egész területen mindössze 25 000 főnyi félnomád, román és szerb lakosságot talált. Már III. Károly uralkodása idején megkezdődött e terület benépesítése, amely azonban rendszeres és nagyobb arányú folytatást Mária Terézia uralkodása idején nyert. E benépesítésben nagyobb szerepet a német és a román népelem játszott. Mária Terézia az erdélyi szászorságot is igyekezett bevándorló német elemekkel megerősíteni, közéjük telepítvén az ősi földjükön nem szívesen túrt badendurlachi, breisgaui, salzburgi és karinthiai német protestánsok egy részét.

Ez az időszak volt a bánsági románok betelepülésének valóságos fénykora, amelyet a román vajdaságokban uralkodó politikai, közigazgatási, társadalmi és gazdasági állapotok segítettek elő a legnagyobb mértékben. A XVIII. század elején (1711) kezdődött a román vajdaságok történetének legszomorúbb korszaka, az úgynevezett *fanarióta* korszak. "E korszakban lett a román paraszt - írta egy román történész, Aricescu (*Istoria revolutiunii române de la 1821*. 4. 1.) - juhvá, melyet a ciocoi [így nevezték a jövevény és hamarosan úrrá lett zsaroló görögöket] megnyírt, megfejt és végül megnyúzott. E fanarióta farkasoknak falánksága arra kényszerítette a parasztot, hogy vagy az erdőkre menjen, vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpátokon túlra."

A román parasztságnak a vajdaságokból való kivándorlása ebben a korszakban háromirányú volt. Egyik Moldvából Oroszországba, a másik a Duna bal partjára, Bulgária és Szerbia határos részeibe. A harmadik pedig Magyarországra, a Temesi bánságba. A három közül az utolsó volt a legnagyobb.

Az 1758-i török háborúban a Magyarországra betört török hadsereggel nagyszámú román parasztság is jött be a Temesi bánságba, akiknek nagy része a török csapatok kiverése után az erdőbe és nádasokba vonult, ahonnan később letelepedtek a gazdtalan földekre és földművelőkkel lettek. Nagyobb mértékű kivándorlás Havasalföldről 1741-1744 között történt Rakovica [Racovița] Mihály vajda alatt, ki annyira megterhelte a népet, hogy az országot csak egyszerre mintegy 15 000 család hagyta el. A nép nagy mértékű kivándorlása volt az oka, hogy a szultán 1744-ben elkergette. Utóda Mavrocordat Konstantin lett, ki még embertelenebbül nyúzta a népet. Mikor trónra lépett, az adózó családok száma 146 000 volt és e szám uralkodása alatt leszállott 35 000-re.

1765-ben egyszerre 227, s ezt megelőzően 535 román paraszt család menekült Havasalföldről a Temesi bánságba. Mikor a temesvári középponti telepítő bizottság erről azon hozzáadással tett jelentést Bécsbe, hogy még több csapat bevándorlására van kilátás, onnan azt az utasítást kapta, hogy a bevándorlásra újabban jelentkező román paraszt családokat igyekezzen lebeszélni települő szándékukról. Sőt báró Penkler portai követet is utasították, hogy értesítse a portát a királynő

azon óhajításáról, hogy az elviselhetetlen zsarolások miatt hontalanná lett román parasztokat legjobb lesz sérelmeik orvoslásának ígérete mellett visszahívni. Ez intézkedések és levelezések semmit sem használtak, mert a helyéből kimozdult román parasztságot nem lehetett visszatérésre bírni. A hatóságok kénytelenek voltak a menekülőket befogadni és nekik a karánsebesi, lugosi, oravicai és mehádiai járásban lakóhelyeket adni. A következő évben újra szigorú rendelet jött Bécsből, hogy a "menekült román parasztokat Temesvárnál errébb és a Bégánál tovább ne engedjék".

E nagy mértékű kivándorlás okozta, hogy a románság száma csak magában a történeti Erdélyben 1700-tól 1761-ig 250 000-ről 547 000-re emelkedjék és a következő húsz évben (1784) 238 000-rel, 785 000-re növekedjék.

(f)

(A Regnum Marianum gondolatának előtérbe nyomulása. Gróf Bánffy Ágnes esete. Inochentie Micu-Klein nemzetiségpolitikai programja és bukása. A két kalugyer. A görögkeleti román egyház püspöki vikáriust kap.)

I. Lipót arra az esetre, ha sikerül a törököktől Magyarországot visszaszerezni, Máriának ajánlotta fel, és azóta katolikus körökben *Regnum Mariaum*nak (Mária országának) nevezték és e nevezetnek megfelelően egységes hitű, katolikus országgá igyekeztek átalakítani. A szatmári békét követő átalakulás után a katolicizmus az állam hivatalos vallásának rangjára emelkedett. A harcias egyházi körökben (*ecclesia militans*) azt hirdették, hogy csakis katolikus ember lehet igazán hű alattvaló és jó hazafi. Még hivatalos jellegű nyomtatványokban is hűtleneknek kezdték nevezni a protestánsokat. A protestánsokat nem ismerték el a katolikusokkal egyenrangúnak, vallásukat csak amolyan megtúrt vallásnak kezdték tekinteni.

Erdélyben e törekvések ellen védelmet nyújtott a leopoldi diploma. Itt nem lehetett oly nyíltan és kíméletlenül háttérbe szorítani a protestánsokat, mint Magyarországon. Az eszköz, amelyet e célra felhasználtak, inkább a katolikusoknak adott kedvezések és előnyök voltak a katolikus egyház túlsúlyának megteremtése érdekében, mint a protestánsok üldözése. Élesebbé Erdélyben a kormányzat e protestáns-ellenes jellege csak Mária Terézia uralkodásának kezdetén lett, aki egyáltalán nem csinált titkot abból, hogy a protestánsokat nem szereti.

Az erőszakossággal határos sérelmek sem hiányoztak. Ezek között a legsértőbb az a rendelet volt, amellyel 1769-ben, március 6-án a reformátusok kátéját elkobozták. Hasonló sors érte Bod Péternek "*Smyrnai Szent Polycarpus*" és "*Magyar Athenas*" című református vallás- és irodalomtörténeti munkáit is. A templomelvételek és más egyéb zaklatások napirenden voltak. A protestáns teológusoknak megtiltották a külföldi protestáns akadémiák látogatását. Nagyon sokszor megtörtént, hogy megbüntették azokat a református egyházi előljárókat is, akik a hatóságok előzetes engedélye nélkül, amelyet kinyerni nagyon sok akadályba ütközött, a romladozó templomokat kijavították. Új lelkészségek szervezése, vagy új iskolák alapítása majdnem lehetetlen volt.

A protestánsoknak katolikus hitre való térítésében a hatóságok készségesen segédkeztek, viszont szigorúan tilos volt a katolikus hitről protestáns hitre térni. Maga Mária Terézia személyesen is közreműködött abban, hogy az erdélyi református arisztokrácia tagjai közül mentől többen térjenek a katolikus egyház kebelébe az úgynevezett szelíd nyomás segítségével is. E tekintetben például szolgálhat gróf Bánffy Ágnes esete.

Bánffy Dénes Erdély egyik leggazdagabb, de egyszersmind legkönnyelműbb és legpazarlóbb főura volt. Hogy adósságokkal túlterhelt birtokát megmentse, anyósa, Barcsayné Naláczai Sára magához váltotta, bőkezűen gondoskodván lányától, Barcsay Ágnestől külön élő vejéről. Barcsayné meghalván, veje, Bánffy Dénes és felesége abban állapodtak meg, hogy a birtok ezután is az asszony, Barcsay Ágnes kezében marad, aki férjének minden szükségletéről gondoskodni fog. Két fiát is atyjukhoz engedi, bár erre őt az erdélyi törvények egyáltalán nem kötelezik. Ágnes nevű lányát, aki tizenegy éves volt, magánál tartja. Egyúttal el is jegyezte Teleki Samu gróffal, aki később kancellárrá lett és alapítója a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárnak. Mikor a kis Bánffy Ágnes 16 éves lesz, akkor fog megtörténni az esküvő. Bánffy Dénesnek azonban semmi beleszólása nem lesz sem e családi ügybe, sem a birtok kezelésébe.

Bánffy Dénes csakhamar megbánta, hogy mindebbe beleegyezett. Mária Teréziához fordult azon ürüggyel, hogy leányának lelki üdvössége anyja befolyása és a református Teleki Samuval való eljegyzése következtében kockázattal van. Kérte a királynőt, hogy vétesse el anyjától és gondoskodjék Istennek tetsző neveltetéséről. A királynő Bajtay József Antal erdélyi római katolikus püspököt bízta meg, aki neki ilyen ügyekben bizalmasa volt, hogy az ügyet tapintatosan intézze el. Bajtay közbejáróul a család egyik közeli rokonát, Bethlen Miklós gróftól kérte meg az ügy tapintatos lebonyolítására.

Bethlen Miklós 175 huszár kíséretében megjelent Bánffy Dénesné kastélyában és a kis Ágnes anyja tiltakozása és rimáncodása ellenére erővel elvette és Bécsben a királynőnek átadta. Bánffyné Bécsbe ment és könyörgött a királynőnek, hogy adassa vissza leányát. A királynő azt felelte, hogy leánya jó helyen van, de még azt sem engedte meg, hogy láthassa. A kis Bánffy Ágnes Bécsben maradt, 1768. január 25-én az udvari kápolnában a katolikus vallásra áttért és Esterházy János grófnak felesége lett.

Inochentie Micu-Klein Mária Terézia uralkodása alatt is tovább folytatta papsága, egyháza és népe sorsának javítása érdekében megkezdett kérvényezéseit. Ekkor már nem maradt meg az egyházi természetű kívánságok körében, hanem politikai követeléseket is kezdett hangoztatni, sőt valóságos román nemzetiségpolitikai programot állított fel, amelynek főbb pontjai a következők voltak:

1. Az egyesült románok, ami a hivatalviselést illeti, legyenek teljesen egyenlők a négy bevett vallás követőivel. 2. A mindenkorai egyesült fogaras-gyulafehérvári püspöknek, mint kormányzó tanácsosnak szava és helye legyen az ország kormánytanácsában. 3. A román nemzetiségű nemeseknek, akiknek száma akkor a püspök állítása szerint 700-ra rúgott, joguk legyen, mint románoknak és nem mint magyar nemeseknek az ország legfőbb hivatalaira emelkedhetni. 4. A fogarasi és kővárvidéki főkapitányságokat, valamint a Hunyad megyei főispánságot csakis ilyen román nemes emberekkel töltsék be;

továbbá a királyi táblánál 3 bírói szék ilyen román nemzetiségű nemesek számára legyen fenntartva és az országgyűlésnek 3 világi és 3 egyházi román nemzetiségű tagja, mint királyi hivatalos (*regalista*) a püspök javaslata alapján neveztessek ki.

Inochentie Micu-Kleinnek e gyakori kérelmezéseit az udvar zaklatásnak vette és azoknak rá nézve az a szomorú következése lett, hogy, Bécsben tudtára adták, hogy nagyon helyesen cselekedték, ha az ország nyugalmanak érdekében a püspökségről lemondana. Micu-Klein e tanácsot megfogadta és 1744-ben Rómába költözött.

Inochentie Micu-Klein püspöksége alatt a görögkeleti románok részéről olyan mozgalom indult meg, amely Erdélyt évtizedeken át izgalomban tartotta, és amely majdnem megsemmisítette a vallásos unió összes eredményeit is.

Joanovics Sakabent karlócai pátriárka egy Vissarion Sarai nevű kalugyert a Bánságba küldött, hogy ott a görögkeletiek között missziós munkásságot végezzen. Vissarion Sarai a bánságból Erdélybe jött és itt nyíltan kezdett az egyesülés ellen izgatni. Működése a hatóságokban aggodalmat keltett, s azért elfogták és Szebenben börtönbe zárták. Inochentie Micu-Klein, hogy a nagyobb bajnak elejét vegye, zsinatot tartott, amely azonban nem tudott semmit segíteni a mind jobban terjedő elszakadásra irányuló törekvéseken.

Inochentie Micu-Klein eltávazása után még bonyolultabbá lett a helyzet, mert ő Rómában sem maradt nyugton, hanem mindenért Balogh József teológus jezsuitát és Áron Pétert [későbbi görög katolikus püspököt] tette felelőssé, aki az előbbinek támogatásával, mint vikárius intézte ideiglenesen a püspökség ügyeit. Mind a kettőt kiátkozta és Áron Pétert a vikáriusságból is letette, és vikáriussá Balomiri Miklós esperest nevezte ki. A kormány úgy igyekezett ezen segíteni, hogy Balomirit Bécsbe rendelte. Ő azonban nem ment Bécsbe, hanem Bukaresten keresztül Moszkvába, ahova vele együtt érkeztek meg a brassói görögkeleti ortodox papok is, akik a cárnétól a görögkeleti románok számára védelmet kértek, szemben a katolikusok üldözéseivel.

E panasznak és Balomiri közbenjárásának az az eredménye lett, hogy Erzsébet cárnő a görögkeleti románok érdekében közbelépett Mária Teréziánál. Ez orosz közbelépésnek volt eredménye a királynő 1752. július 27-ről kiadott rendelete, amelyben kíméletet parancsolt a görögkeleti vallásúakkal szemben, mert egyrészt azoknak is érdemeik vannak a haza és a trón körül, másrészt az orosz cárnő szövetségese a királynőnek és nem akarná, hogy a görögkeletiek üldözése ezt a szövetséget meglazítsa.

Vissarion Sarai kalugyernél még nagyobb zavart keltett egy Sofronie [Sophonius] nevű görögkeleti kalugyer. Működésének hatása következtében a mindkét felekezeti erdélyi románság között oly fokú zavargás keletkezett, amely határos volt a lázadással. Buccow, hogy rendet és csendességet teremtsen, katonai erővel romboltatta le az Erdély területén található görögkeleti román kolostorokat, amelyek valóságos tűzfészkei voltak a kalugyerek féktelen izgatásainak. Míg e kolostorrombolások tartottak, hogy a népet féken tartsa, a katonaság ágyúkat víve magával, fel és alá járt az ország románok által lakott vidékein.

A királynő azonban nem elégedett meg az ilyen kényszer-rendszabályokkal, hanem tekintettel az orosz érzékenységre is, igyekezett a görögkeleti románok sérelmeit orvosolni. Ezért nevezte ki Novákovics Dénest görögkeleti püspöki adminisztrátorrá, aki e minőségében 1761. augusztus végén iktatott be hivatalába Brassóban. Ezzel a legfőbb sérelem megszűnt, amennyiben a görögkeleti püspöki adminisztrátor kinevezésével az erdélyi (fogarasi) görögkeleti egyház létre hivatalosan is elismertetett.

Így végződött az a 60 éves korszak, amely alatt a bécsi politika az erdélyi görögkeleti román egyházat az unió érdekében nemlétezőnek tekintette és odadobta a hit és erkölcsbeli züllésnek. Ez volt az oka, hogy a hatalmas Habsburgok kormányzata e 60 éves korszakban a román nép művelődése érdekében annyit sem tudott tenni, mint a gyöngye erdélyi fejedelmek tettek Bethlen Gábor óta a fejedelemség bukásáig. A vallásos unió művelődési tekintetben óriási hatással volt a románságra, csakhogy ez a hatás az első 60-80 éves időszakban a román nép nagy tömegére jóformán a semmivel volt határos, mert ez időszakban csak az egyesült papság magasabb rétegeire terjedt ki anélkül, hogy érintette volna a nép nagy tömegét is. Az uniónak művelődési és nemzeti szempontból értékes gyümölcse csak a következő korszakban érik meg, noha el kell ismerni, hogy annak fáját e zavaros korszakban Áron Péter iltette el, akinek püspöksége idején zajlottak le a fennebb ismertetett zavarok.

(g)

(*Mária Terézia tanügyi reformja.*)

Legnagyobb és legüdvösebb hatása Mária Terézia uralkodásának az iskolázás és a közművelődés terén volt. Abból a vezető gondolatból indult ki, hogy "az iskola politicum". Olyan ügy, amelynek gondozása nem egyes magánemberek vagy egyházak, hanem egyenesen az állam kötelessége. Az állam érdeke követeli, hogy minden alattvaló állapotához és hivatásához mért oktatásban részesüljön. E vezető gondolatból kiindulva elrendelte, hogy birodalmában az összes iskolák egységes szervezetbe foglaltassanak és az iskolába járó gyermekek ugyanazon elvek szerint taníttassanak és neveltessenek. Az új tanulmányi rendszert, amely az eddigi felekezeti oktatás helyébe az államit tette, "*Ratio Educationis*" név alatt egységes keretbe foglaltatta. E "*Ratio Educationis*" kiváló magyar szakférjai: Ürményi József, Tersztyánszky Dániel, Makó Pál és népnevelési részében a híres pedagógus, a Pozsonyban dolgozó Johann Ignaz Felbiger ságani és pozsonyi apát közreműködésével készült.

Ez új rendszer nagy súlyt helyezett a népiskolákra, amelyeket, hogy állami jellegüket kitüntesse, nemzeti iskoláknak nevezett, noha bennük a szó valódi értelmében vett nemzeti nevelésről nem történt gondoskodás. Még a magyar nyelvnek is csak olyan szerep jutott, mint a többi hazai nyelveknek, ellenben a német nyelv bizonyos fokig vezető szerephez jutott. E nyelv megtanulását, mint a művelődés és a különböző nemzetiségű állampolgárok egymással való érintkezésének eszközét Mária Terézia különös nyomatékkal szerette hangoztatni minden alkalommal. Nemzeti jelleget némileg az adott e tanulmányi rendszernek, hogy az úgynevezett honismeretnek, a hazai földrajznak és történelemnek előkelőbb szerep jutott benne, mint az eddigiben.

Mária Terézia alatt, eltöröltetvén a jezsuita rend, az a szerep, amely különösen a közép- és felsőoktatás mezején az övék volt, a piaristák kezébe került, akik, ha kevésbé is voltak tudósok, mint a jezsuiták, de érzésükre és gondolkozásukra közelebb állottak a magyarsághoz. Ekkor mentek át a piaristák kezébe a jezsuiták kolozsvári magasabb iskolái és nevelőintézetei is. A katolikus iskolázás nagyobb lendületet vett és magasabb színvonalra emelkedett, mint aminőben az előző korszakban volt. A protestáns iskolák, bár időnként súlyosan érezték a katolikus túlsúly korlátozó és nyomasztó hatását, nemcsak megtartották régi színvonalukat, hanem tovább is fejlődtek. A szász iskolák protestáns jellegük ellenére is szerencsésebb helyzetben voltak, mint a magyar protestáns iskolák, mert szorosabb kapcsolatba jutva a fejlettebb német tudományos és közművelődési mozgalmakkal, az összes erdélyi iskolák fölé emelkedtek.

Román iskolázás is tulajdonképpen csak Mária Terézia uralkodásával kezdődik. Igazi megalapítója Inochentie Micu-Klein utóda, Áron Péter püspök volt, aki 1754. október 11-én nyitotta meg a balázsfalvi iskolát (gimnáziumot). Ő alapította és látta el az általa megszerzett kuti uradalom jövedelméből a balázsfalvi papi szemináriumot, amelyben mintegy 50 ifjú készült a papi hivatalra. Nagy hatású volt a görög katolikus román papság tudományos színvonalának emelésére az, hogy a nagyszombati papnevelő intézetben és a bécsi Pazmaneumban mintegy 16 teológus nyert elhelyezést és az a szeminárium, amelyet Mária Terézia Bécsben 50 görög katolikus papjelölt számára állított fel.

Ugyancsak Áron Péter alapította a balázsfalvi román nyomdát is 1760-ban. Így rakta le ez a szerény és igazán askéta életű püspök lassú és csendes munkával Erdélyben a román kultúra alapjait. Míg a román nemzetiségpolitikai törekvéseknek első apostola Inochentie Micu-Klein volt, addig a románság kulturális haladásának, amely idővel olyan szép gyümölcsöt termelt, megindítója Áron Péter volt.

(h)

(A francia-német műveltség térfoglalása az erdélyi nemesség körében.)

Az erdélyi magyar arisztokrácia tagjai szívesen látott vendégek voltak a királynő bécsi udvarában, hiszen alkalmasabb helye sem lehetett volna annak, hogy e nyakas és kissé talán zord kálvinista, vidéki előkelő nemesség az udvar légkörében megcsiszolódva, hajlékonyabbá legyen minden szellemi, érzelmi áramlattal és társadalmi szokással szemben, ami ez udvar köréből kiindulva irányadóvá, sőt kizárólagosan uralkodóvá lett a magyarországi arisztokrácia körében. Az arisztokrácia példáját követték a nemes családok azon ivadékai is, akik a főkormányzók, az erdélyi udvari kancellária, vagy a hadsereg körében magasabb hivatalokba emelkedtek. Megtanultak németül, sőt megtanulták az akkori előkelő társadalom és műveltség nyelvét, a franciát is. Bessenyeinek, a franciás irodalmi iskola megalapítójának legbuzgóbb munkatársai erdélyi testőr bajtársai (Barcsay, Naláczy stb.) voltak.

Terjesztői voltak ennek a kissé világpolgáriás német, francia műveltségnek az idegen katonatisztek is, akik közül igen sokan családi összeköttetésbe kerültek a nemességgel. Ha három évtizeddel előbb oka volt Apor Péternek a "náj módi" ellen panaszkodni, csernátoni Bod Péter sem alaptalanul írta, hogy Erdélyben maholnap még a román gyermek is franciául sír bölcsőjében. De sem a "náj módi", sem ez a világpolgáriás jellegű német-francia irodalmi és társadalmi műveltség nem bírta az erdélyi magyarság előkelő és művelt rétegeinek lelkében annak a magyar műveltségnek, jellemzően nemzeti érzésnek és gondolkozásmódnak fényét és színeit elhomályosítani, amely rá a nemzeti fejedelemség magyar műveltségéből örökségképpen maradt, s amely, bár egyre halványodva, de még ma is megtalálható az erdélyi kastélyok, udvarházak szellemi levegőjében, főképpen pedig az erdélyi úriasszony lelkében és társadalmi érintkezési modorában.

ERDÉLY TÖRTÉNETE II. JÓZSEF TRÓNRALÉPÉSÉTŐL A BÉCSI KONGRESSZUSIG

(a)

(II. József trónralépése. II. József egyházpolitikai reformjai. Erdély közigazgatásának átalakítása. II. József második erdélyi utazása. Az új adórendszer és a népszámlálás. A katonai összeírás. Ez összeírás következményei. A jobbágyok helyzete a zalatnai uradalomban. A jobbágyok elégedetlenségének oka az italmérési jog új szabályozása volt. A topánfalvi vásár és következményei. Horea bécsi küldetése. A mesztákoni parasztyűlés és a lázadás kitörése. A kormánysszék és a főhadparancsnokság magatartása a lázadással szemben. Az erdélyi nemesség önvédelmi intézkedései. II. József intézkedése a lázadás elfojtására vonatkozóan. A lázadás katonai erővel való leverése. Horeának és társainak elfogatása. Horeának és társainak kivégeztetése. Horea lázadásának eszmei és politikai háttere. A három közjogi nemzet megszüntetése. A II. József erőszakos intézkedései által keltett visszahatás. II. József visszavonja összes rendeleteit, a türelmi rendelet kivételével. II. József halála és II. Lipót trónralépte.)

Mária Teréziában 1780. november 29-én kihalt a Habsburg-dinasztia. Fia és utóda, II. József megnyitotta a Habsburgoktól leányágon leszármazó Habsburg-lotharingiai uralkodók sorát. Erdély hódolatát 1781. augusztus 21-én fogadta a Szebenbe összehívott országgyűléstől, amelyet báró Preiss főhadparancsnok, mint királyi biztos nyitott meg és zárt be nyolc nap múlva.

II. József, hogy tervbe vett reformjainak megvalósításában a magyar állam alkotmányára teendő királyi esküje ne akadályozza, nem koronáztatta meg magát. Mint abszolút fejedelem uralkodott és kezdte meg messze előrettekintő reformjainak megvalósítását, amelyeket egyházpolitikai intézkedésekkel indított meg. 1781. október 13-án adta ki a vallásos türelemről szóló rendeletét, amely megszüntette mindazokat a korlátozásokat és lehetetlenné tette egyúttal azokat a zaklatásokat is, amelyek III. Károly, de különösen Mária Terézia uralkodása idején majdnem teljesen lehetetlenné tették a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Amely megnyugvással fogadták a protestánsok e türelmi rendeletét (*tolerantiale edictum*), éppen olyan súlyos aggodalmat okozott az a rendelet, amellyel a protestánsok zsinattartását fejedelmi engedélytől tette függővé és akkor is csak királyi biztos jelenlétében.

Az egyházi reformokat, melyeket csak az eddig korlátlanul uralkodó katolikus egyház tarthatott magára nézve sérelmeseknek, gyorsan követte Erdély egész közigazgatásának gyökeres és a leopoldi diploma minden pontját hatályon kívül helyező átalakítása. Ebben az irányban legelső lépése az erdélyi udvari kancelláriának a magyar udvari kancelláriába való teljes beolvasztása volt. A Szebenben székelő főkormánysszéket még meghagyta, de csak azért, hogy teljesen újraalakíthassa.

1781. március 21-én kelt rendeletével eltörölte a szászoknak azt a kiváltságát, amely lehetetlenné tette, hogy a szász földön nem-szász is szerezhessen birtokot. 1782. december 4-én elrendelte, hogy a Királyföldön (Szászföld) lakó románok ugyanazokat a polgári jogokat (*conciuitas*) élvezzék, mint a szászok. 1783. január 30-án megszüntette a leopoldi diploma azon intézkedését, amely a hivatalokra való alkalmazást a vallásokra való tekintettel tette függővé és megparancsolta, hogy a kinevezéseknél egyedül csakis a képesség vétessék tekintetbe. Miután Erdélyben tisztviselő csak nemesember lehetett, elrendelte, hogy az előkelőbb szász családok összeírassanak, és megnevesítés végett hozzá felterjesztessenek.

1783. május 28-án, tehát éppen tíz év múlva II. József másodszor is Erdélybe jött, hogy ismét beutazza ez országot. Ezek a bámulatos egységű végrehajtott fény és zaj nélkül való utazások voltaképpen a közvélemény meghódítására szánt Harun al Rasid-féle színpadi utazások voltak. Legenda keletkezett mindenütt, ahol járt, hirdette, hogy a felség szeme mindent meglát, mindent orvosol, és lehetetlenné teszi, hogy a jövőben az erösök elnyomja az igazságot, a hatalmas gonosz a becsületes gyengét. A népben mindenütt be nem váltható, túlságos reménységet keltett, párosulva azzal a gondolattal, hogy a császári utas a népet az általa nem szeretett nemességnek a rovására szeretné nagyobb jóléthez és több polgári szabadsághoz juttatni.

"A kérelmezők minden fajtája - írja a szász Heydendorf ez időből származó *Emlékiratában* - Erdély minden nemzetéből, különösen a románok, Ófelségének szállása előtt megjelentek és kéréseiket garmadával nyújtották be. Ezeket minden akadály nélkül bocsátották Ófelsége elé. Így tehát mindenki, még a legalacsonyabb parasztság is bemehetett a házba egész a felső lépcsőig. A parasztok folyamodványait letették a lépcső felső fokára és Ófelsége anélkül, hogy az emberekkel valamit beszélt volna, saját kezüleg vette fel onnan s adta át az ott álló gárdistáknak."

Június 6-án ezekkel a szavakkal vett búcsút a főkormánysszék, a kincstár és a főhadparancsnokság tagjaitól: "Isten önökkel, uraim! Teljesítsék becsületesen kötelességüket és hagyjanak fel mindenféle *chicane*-nal". Szebenből Brassóba, onnan Székelyföldre és Radnán keresztül Bukovinába utazott. Úgy látszik, hogy az erdélyi állapotok ez alkalommal még kellemetlenebb hatást tettek rá, mint első utazása idejében. Bizonyítéka ennek, hogy egyenesen Szebenből bocsátotta ki híres rendeletét az örökös jobbágyosság megszüntetéséről, azért, hogy az "emberiség e szolgáló lealacsonyítása mindenütt megszűnjék". {* A rendelet-tervezetet elküldi a magyar kancelláriának. A jobbágyrendeletet csak 1785-ben adják ki.}

II. József szerint - mint egy 1765-ben Mária Teréziának átadott *Emlékiratában* kifejtette - a politikának egyetlen alapja van: a nép, mert ez ad katonát és fizeti az adót. Ezért a fejedelem feladata: védelmezni a népet, szemben a kiváltságos osztályokkal. A XVIII. században az osztrák államférfiak Magyarországot rendkívül gazdagnak tartották, csak hogy gazdagsága szerintük nem az államnak van hasznára, hanem csak a nemességnek és a papságnak. II. József maga is meg volt győződve, hogy a birodalomnak valóságos kincses bányája nyílik meg, mihelyt Magyarországot sikerül bevonni az örökös tartományok adórendszerébe.

Hogy olyan új adórendszert hozhasson be, amelyik igazságos és helyes alapon nyugszik, szükségesnek látszott pontosan összeírni az ország lakosságát, és ezért általános népszámlálást rendelt el. A nemesség e rendeletben előfutárát látta annak az

új adórendszernek, amely az ő vállait is meg fogja terhelni, azért nem szívesen fogadta. A parasztság szintén így értelmezte és újabb megerősítését látta benne azon feltevésének, hogy a császár végleg megszüntetni készül a nemességet.

Azt a nehézséget, mit a császár e rendelete okozott, még egy más fajtájú részleges összeírási rendelete is növelte. II. József folytatni kívánta Erdélyben a határörvidéki katonaság rendszerének továbbfejlesztését. 1784. január 31-én elrendelte, hogy mindazok a határszéli falvak, melyek a katonai kordonba még bevonhatók, egyelőre kísérletképpen összeírassanak.

A határörvidéki katonaság felállítása óta eltelt húsz év alatt a földesúri hatalom alatt élő román jobbágyoknak bő alkalmuk volt összehasonlítást tenni saját helyzetük és a határörökké lett egykori jobbágyok sorsa között. Világosan állott előttük, hogy a jobbágyágtól való megszabadulásnak legalkalmasabb és rájuk nézve legelőnyösebb módja, ha katonákká lesznek.

E rendeletet 1784. májusában országszerte kihirdették és így gyorsan elterjedt a hír, hogy a császár az ország összes lakóit katonákká akarja tenni, aminek következménye a jobbágyaság alól való felszabadulása lesz. Megkezdődtek az összeírással való tömeges jelentkezések, amelyek együtt jártak a jobbágyszolgálatok megtagadásával is. Báró Preiss főhadparancsnok utasította ugyan az összeírással megbízott katonai hatóságokat, hogy világosítsák fel az összeírtakat arról, hogy az összeírás még nem mentesíti őket kötelezettségeik alól és teljesítsék azokat pontosan, míg a császár sorsuk felett véglegesen döntené. A katonai hatóságok, nem akarván munkásságuk sikerét kockáztatni, e felvilágosításokat vagy nem adták meg, vagy pedig olyan alakban, amelyből éppen az ellenkezőt értették a parasztok.

A nemességet megdöbbenette ez eljárás és igyekezett a jobbágyokat az összeírással való jelentkezéstől visszatartani. Akadtak köztük olyanok, akik e célból erőszakosabb eszközöket használtak, ami még jobban felingerelte a parasztokat, akik között többen fenyegetőzve hangoztatták, hogy Szent Mihály napja után fegyvert kapnak, akkor aztán egy napot sem dolgoznak, hanem úgy széthasítják a magyarok fejét, mint a répát; elveszik az urak birtokait, s aztán levágják fejüket. A jobbágyok e növekedő izgatottsága kényszerítette Hunyad megye főispánját, báró Bornemisza Jánost, hogy augusztus 23-án küldött jelentésében felhívja a főkormányzók figyelmét arra, hogy a katonai összeírás következtében a parasztok izgatottsága folytán a közbiztonság olyan állapotba jutott, hogy ha nem tesznek kellő intézkedéseket, "csak egy kis szikra kell és lángra lobban a nagy tűz".

Ez a kis szikra ki is pattant a zalatnai uradalomban és csakhamar lángra lobbantotta a nagy tüzet.

Az Abrudbánya, Zalatna és Offenbánya (Aranyosbánya) vidéke körül elterülő havasok falvai és velük együtt az egész terület kezdet óta királyi uradalmak voltak és telepített román lakossága királyi jobbágyok, kik az ötveneden kívül előbb a magyar királyoknak és később az erdélyi fejedelmeknek fejenként egynéhány vadbórt tartoztak fizetni. Miután pásztorok voltak eredetileg és a talajviszonyok mostohasága miatt földművelőkké később sem lehettek, valóságos jobbágyi szolgálatot sem teljesítettek. Lassanként az ötvened és a vadbőrökkel való fizetés helyét kisebb összegű, fejenként való pénzbeli illeték (taxa) fizetése foglalta el. A Rákóczi-forradalom bukása után az egész területet újrendezték és igazgatása, mint zalatnai uradalomnak a Zalatnán székelő jószágigazgatóságra bízott. Ez uradalomban az állam főjövedelme és a lakosok majdnem egyetlen terhe, az összesen 5859 ft. és 30 1/2 krajcár rugó illeték (*taxa*) volt.

A zalatnai uradalom jobbágyainak állapota 1775-ben újabb szabályozás alá került, amikor az illetéket 14 769 ft. 12 krajcár emelték fel. Három évvel később az italméresi jog is újabb szabályozás alá került. Eddig az volt a szokás, hogy a bormérés joga csekély díj fizetés mellett a községeknek engedtetett át, mégpedig oly módon, hogy a csekély díj lefizetése után mindenki ott vásárolhatott bort, ahol akart. Pálinkát főzni és árulni szabad volt mindenkinek. Az új szabályozás következtében *dolgosa* név alatt új illeték hozatott be, mégpedig minden kimérendő veder (8 kupa) bor után 1 1/2 krajcár és minden kupa pálinka után 1 krajcár.

Ez az újabb megterhelés nem tetszett a jobbágyoknak és azért 1778-ban a kormányzéknel panaszt emelve orvoslást kértek. E kérelmezésnek nem lett semmi eredménye. Ellenkezőleg, jobbágyi terhek még súlyosabbakká lettek és jogaik csorbulást szenvedtek eddig élvezett legeltetési joguk korlátozásával is. Újabb panaszlevelet szerkesztettek. Ezt a kérelmet az aranyosiak nevében Vasile Nicula, másképpen Horea, az abrudkerpenyesi, bucsumi és abrudfalvi lakosok nevében pedig Ioan Closca [Kloska János] vitték Bécsbe.

Az italméresi jogot az egész uradalomban 1782-ben Bosnyák Márton és Patrubby Márton vették bérbe 12 000 forintért. E két vállalkozó, hogy a haszonbért biztosítsa, nemcsak nagyon szigorúan kezeltette az ellenőrzést, hanem oly fogásokhoz is nyúlt, melyeket a parasztság sérelmesnek talált.

1782. május 24-én Topánfalván vásár volt. Régi szokáson alapuló jognak tartották a topánfalviak, hogy e vásáron az italméresi jog az övék. A bérlők bár ismerték e szokásos jogot, mégis megjelentek a vásáron, maguknak követelvén a kizárólagos italméresi jogot. Ebből összeütközés támadt köztük és a nép között, ami azzal végződött, hogy a felingerült parasztok a bérlők pálinkás és boros hordainak fenekét fejszével beütötték, és tartalmukat eleresztették.

E zavargást vizsgálat követte, amely azzal végződött, hogy a főbb tettesek egy részét az úriszék 50-100 botütésre, más részét 3 hónaptól 2 évig terjedő börtönre ítélte, sőt az 5 legfőbb vezetőt halálra. Ez ítéletet az uradalom jobbágyai részéről újabb kérvényezés követte, amelyet most is Horea vitt, társával, Closcával együtt Bécsbe a császárhoz azért, hogy ha hisz az Istenben, akkor tegyen igazságot.

Miután e kérelmezésnek nem lett semmi eredménye, Horea ismét Bécsbe ment, újabb kérelmet víve magával. II. József 1784. április 1-én fogadta kihallgatáson. Április 13-án Horea a császár parancsolatából a kancelláriától egy rendeletet kapott a kormányzékhez intézve, amelyben Őfelsége meghagyta a kormányzéknek, hogy mindaddig, míg ez ügyben a felterjesztett vizsgálati iratok alapján döntené, a kormányzék az illető községi lakosokat védelmezze meg az uradalmi és vármegyei tisztviselők üldözésétől, s ha valaki a parasztok közül börtönbe kerülne azért, hogy panaszkodni mert, kormányzék azonnal rendelje el szabadon bocsátását.

Horea hazatérvén Bécsből, küldőinek megmutatta a császártól kapott levelet. Ezek tőle elkérték és Closca néhányadmagával Szebenbe vitte, s ott átadta a főkormányzónak, aki azt mondta: menjenek haza és legyenek nyugodtak, mert a foglyokat szabadon bocsátják, és sérelmeiket orvosolni fogják. Ez ígéret beváltásából semmi sem lett.

Horea, Closca, Gheorghe Crisan [Krizsán György] és barátaik ez idő alatt faluról-falura jártak és elbeszéltek a történeteket, azzal a hozzáállással, hogy a császár elrendelte, hogy a román parasztokat katonákká tegyék, és a jobbágyszolgálatok alól felszabadítsák, valamint hogy Horea a császártól kegyelmének és bizalmának jeléül arany keresztet kapott, amelyet Crisan meg is mutatott a parasztoknak, akiket 1784. október 28-án a brádi országos vásáron Horea nevében felhívott, hogy a következő vasárnapon Mesztákon községben jelenjenek meg a további teendők megbeszélésére.

A következő vasárnapon, október 31-én össze is gyűlt 5-600 parasztember Mesztákonban. E gyűlésen Horeát Crisan helyettesítette, aki közölte a néppel, hogy Horea a császártól írást hozott, amelyben a császár őket a jobbágyság alól felszabadította és megparancsolta, hogy menjenek Gyulafehérvárra, ahol fegyvert fognak kapni. Felmutatta azt az állítólagos aranykeresztet is, amelyet Horea a császártól kapott és a parasztokat megeskettette e keresztre, hogy Horeának és kapitányainak mindenben engedelmessékedni fognak.

A mesztákoni pap megerősítette mindazt, amit Crisan mondott és elhatározták, hogy azonnal elindulnak Gyulafehérvárra. Zaránd megye alispánja, Hollaki István, értesülvén a mesztákoni gyűlésen történekről, Gál Mihály és Nalácsi Farkas szolgabírákat egynéhány pandúr kíséretében elküldötte, hogy a népet csendesítsék le, és a főkolomposokat fogják el. A szolgabírák Kurety községben találkoztak a parasztokkal. E találkozás azzal végződött, hogy a parasztok agyonverték a szolgabírákat. Így pattant ki a kis szikra Kuretynél, amely lángra lobbantotta a nagy tüzet.

Crisan feldühödött, vérszomjas csapata Kuretyből a közel fekvő Kriscsor (Kristyor) községébe ment, ahol megtámadták a kriscsori nemes udvarokat, és 17 nemesembert megöltek - köztük a Kristyóri család 12 tagját. Crisan csapata a kriscsori öldöklés után két részre szakadt. Egyik rész Brádra ment, a másik pedig Miheleny községbe. Az öldöklő, dúló és fosztogató csapatokhoz újabb meg újabb csapatok csatlakoztak és egy pár nap alatt az egész Zaránd megye lángba borult.

A felkelő csapatok már november 4-én átmentek Zarándból Hunyad megyébe. November 7-én Dévát is megtámadták, azonban megverettek, s közülük 72-en elesetek és 44-en fogságba jutottak. A vármegye rögtönítelő bírósága közülük 34-et kivégeztetett, ami csak olajat öntött a tüzre, mert a parasztok annál dühösebbek lettek és annál kegyetlenebbül öldöklöttek mindenütt, ahol nem találtak kellő fegyveres ellenállásra. Így pusztultak el sorban Verespatak, Offenbánya (Aranyosbánya), Abrudbánya, sőt a lázadás még a szomszédos Arad megyébe is átcsapott.

November 4-én kapta meg a kormányzóság a Zaránd megyében kiütött lázadásról a jelentést. Bruckenthal Sámuel fő kormányzó azonnal felszólította báró Preiss főhadparancsnokot, hogy a szükséges katonai erőt rögtön indítsa útnak a lázadás színhelyére. Báró Preiss a kormányzóság e felszólítására csak 11 nappal később, november 15-én felelt, értesítvén a kormányzóságot, hogy időközben a főhaditanácsnak rendelete érkezett, amely meghagyja, hogy katonai karhatalmat csak a legnagyobb szükségben bocsáthat a polgári hatóság rendelkezésére és akkor is a főhaditanács előzetes engedelmével.

A főhadparancsnokság és a fő kormányzóság iratváltásából kitűnik, hogy az előbbi a vármegyék embereinek jelentéseiben kételkedett és a bennük foglaltakat túlzottnak tartotta. Ehhez járult még az is, hogy báró Preiss és Bruckenthal között a személyes viszony a lehető legrosszabb volt, minek következtében a lázadás első napjaiban - bár jóformán tőszomszédok voltak - személyesen nem is érintkeztek. Különben a parasztság elégedetlenségéért a katonaság és a nemesség kölcsönösen egymást vádolták. A nemesség meg volt győződve, hogy e törvénytelenül elrendelt és tapintatlanul megindított katonai összeírás nélkül a parasztság nyugton maradt volna. A katonaság pedig minden baj okát a nemesség zsarnokságában, a megyei és kincstári közigazgatás zsarolásában kereste.

Báró Preiss főhadparancsnoknak más oka is volt a habozásra és késlekedésre. A beérkezett jelentésekből azonnal látta, hogy a parasztság mozgalma olyan természetű, hogy annak lecsendesítésére nem elég az egyszerű katonai karhatalom, hanem valóságos fegyveres közbelépésről van szó és nem volt biztos benne, hogy ilyesmit a főhaditanács előzetes felhatalmazása és a császár parancsa nélkül elrendelhet-e. Egykorú magántudósításokban gyakran előfordul, hogy mikor a kormányzóság sürgető átiratait vette, így kiáltott fel: "El vagyok veszve, mert ha a fellázadt parasztokkal szigorúan bánok el, a császár engemet fog hibáztatni, hogy lelövetem alattvalóit; ha pedig nem, akkor még nagyobb baj fog történni s azért is engem fognak vádolni."

Az erdélyi nemesség e nagy veszedelem közepette sem csüggedt el. Gyorsan elhatározta, hogy felfegyverezve fogja önmagát megvédelmezni. A fegyverkezést az Alsó-Fehér megyei nemesség kezdte meg. Példáját követték Hunyad és Küküllő megyék. A székelyföldi nemesség, sőt a határos magyarországi vármegyék nemessége is fegyverkezni kezdett. Közép-Szolnok, Kraszna és Kővár-vidéke nemessége a Meszes-hegység aljában kordont vont, hogy ily módon megakadályozza a lázadás áttérjedését. Kolozs megye közgyűlése pedig nemcsak kimondotta a nemesi felkelést, hanem a nemesség teljesen katonai századokba szervezkedett s magát egyenruhával és egyforma fegyverrel látta el. A felfegyverzett nemesség élére gróf Csáky János főispán állott, kinek alvezére gróf Bánffy György volt.

A nemesség e fegyverkezése megdöbbentette II. Józsefet, mert azt hitte, hogy ez egy bekövetkező polgárháború veszedelmét sokkal inkább provokálhatja, mint akárcsak Horea véres lázadása. Hogy ezt lehetetlenné tegye, nagyon sürgősnek vélte a Horea lázadás gyors és erélyes elnyomását. A nemesi felkelést betiltotta, de egyúttal a főhadparancsnokot is nyugalomba küldötte. Gróf Jankovich Antal királyi biztossá nevezte ki, melléje adván katonai részről Papila tábornokot.

Jankovich királyi biztos a lázadás elnyomására Schultz ezredest és báró Kray alezredest küldötte a havasok közé. A katonaság és a lázadók főereje Miheleny községnél találkozott egymással. Az ütközet a parasztok teljes vereségével végződött. Horea Topánfalvánál állott táborával. Schultz ezredes december 11-én Topánfalva felé indult, útközben ágyúlövésekkel kergetvén szét az imitt-amott mutatkozó lázadó parasztszervezeteket. Estére bevonult Topánfalvára. Horea, mikor hallotta, hogy a katonaság bevonult Topánfalvára, feloszlatta táborát és híveinek tudtára adta, hogy előbb Albákba (Fehérvölgy) megy s azután a hegyeken át a Fekete-Kőrös vidékére, hogy így Bécsbe jusson és ott még valamit kieszközölhessen a császártól.

Horea és társai elmenekültek. II. József 300 aranyat tűzött ki jutalmul annak, aki elfogja őket. Széleskörű intézkedéseket tettek elfogatásuk érdekében. Még Havasalföld és Moldva vajdáit is felszólították a porta útján, hogy ne adjanak nekik menedékhelyet. Kray alezredes csakhamar értesült, hogy Horea és társai az Albák felett elterülő Szkoracset nevű erdőségben lappanganak. Magához hívatta Melczer uradalmi főerdészt, kivel, mint az erdőség pontos ismerőjével, megbeszélte, miként lehetne a szökevényt elfogni. Melczer magára vállalta a feladat teljesítését és megbízta erdőőreit, hogy kutassák fel Horeának

és társainak menedékhelyét. Az erdőőrök csakhamar nyomra vezették a kiküldött katonai karhatalmat, amely Horeát társaival együtt december 27-én elfogta.

Horea elfogatása után a lázadás lecsillapodott, de nem a román parasztság izgatottsága, amely egyszerűen el sem hitte, hogy Horea el lett fogva. Némelyek azt beszélték, hogy Bécsben van a császárnál, mások azt, hogy Gyulafehérváron van ugyan, de nincs vasra verve, hanem a tisztekkel mulat és lakmározik. Hogy megcáfoltassanak e híresztelések, amelyek könnyen újabb zavargások okozói lehetnek volna, a Horea elfogatásában közreműködő erdőőröknek a II. József által kifizetett 300 arany jutalmat Gyulafehérvár főterén nagy ünnepség közben adták át. Sőt, hogy a marosmenti parasztság Horea elfogatásáról saját szemével győződjék meg, társaival együtt e községeken mintegy két héten át körülhordozták.

Horea és társai bűnügyében széleskörű vizsgálat indult meg, amelynek anyaga világosságot vetett az egész mozgalomra, és a három vezetőnek: Horeának, Closcának és Crisannak keréketöréssel való halálos ítéletével végződött. Crisan a börtönben bocskora szíjával felakasztotta magát. A kivégzés napjára 1785. február 28-át tűzték ki. Hogy ez a népre mentől nagyobb hatást tegyen, Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs, Torda és Szeben megyék községeiből egyenként 3 idősebb és 3 fiatalabb embert rendeltet be és így hajtatott végre mintegy 6000 ember jelenlétében keréketörésük a vártól délre fekvő szőlők felett emelkedő dombon.

A történeti hitelességgel megállapítható tények azt bizonyítják, hogy Horea lázadása nem politikai forradalom volt, hanem szociális jellegű felkelés. Mindazáltal hiba volna azt állítani, hogy benne semmiféle politikai vagy nemzeti indíték (motívum) nem lett volna. Benne e politikai és nemzeti vonást világossá teszi az is, hogy a parasztok nemzetiségükre nézve románok voltak és a földesurak, akik ellen felkelésük irányult, magyarok. Hozzájárult ehhez a két fél között levő vallásbeli különbség is, amely kapcsolatos volt - legalábbis a finomabb különbségeket nem ismerő parasztok szemében - a két fél különböző nemzetiségével.

E politikai és nemzeti indítékokat e mozgalomba nem Horea és kapitányai vitték bele, akik utóvégre is egyszerű parasztemberek voltak, hanem azok a görögkeleti román papok, akik részt vettek e felkelésben és Horea különböző leveleit, nyilatkozatait s a parasztok beadványait és folyamodványait szerkesztették. Ez iratokban nemcsak vallásos és nemzeti követelésekkel találkozunk, hanem - amennyiben az oroszokra többször történik bennük célzás - külpolitikai vonatkozásokkal. is. Ezek a politikai és nemzeti vonatkozások alkotják azt az eszmei hátteret, amelynek segítségével a románság szemében Horeának és társainak egyénisége később úgy alakult ki, mint román nemzeti szabadsághősöké és vértanúké, és hogy ez egyszerűen szociális jellegű parasztlázadás valóságos román nemzeti szabadságharccá alakult át előbb a román szóbeszédben és költészetben, később pedig a történetírásban is. A történelmet a fejlődő népek életének úgynevezett romantikus korszakaiban nemcsak csinálják, hanem írják is.

Horea felkelése előtt négy hónappal, 1784. július 3-án adta ki II. József azt a rendeletét, mellyel az erdélyi három nemzetet, mint politikai és közjogi tényezőt megszüntette, s külön területeiknek önállóságát eltörölve, az egész országot tizenegy megyére osztotta fel. Azért szakított ily rögtönözve és erőszakosan Erdély közigazgatási múltjával, hogy a közigazgatás központosítása és egyöntetűsége mellett az eddigi nemzeti és politikai ellentéteket egyszer s mindenkorra megszüntesse és az eddigi három helyett egy egységes "erdélyi nemzet" kialakulását elősegítse.

E rendeletet két hónappal előzte meg az, amelyik a német nyelvet Erdélyben hivatalos nyelvvé tette. E két rendelet Erdély alkotmányát, amelynek mostanáig szilárd alapja a leopoldi diploma volt, teljesen megsemmisítette. A császár ez erőszakos reformjai lesújtó és elkeserítő hatással voltak Erdélynek mind a három nemzetére. A szászok nemzetüknek végveszedelmét látták bekövetkezettnek. A szász nemzeti archívumnak a kormányzék levéltárába való beosztását úgy tekintették, mint a szász nemzet szellemi kincseinek és politikai jogai történelmi tanúbizonyosságának elrablását, *a concivilitást* - annak kimondását, hogy a szászok földjén a nem szászok is bírhatnak ingatlanvagyonnal -, mint birtokból való kisajátításuk szomorú kezdetét.

Hogy a magyarok és székelyek elégedetlensége még nagyobb volt, nem szükséges magyarázni. Miután országgyűlés nem tartottak, az elégedetlenség alkotmányos formában egyedül csak a megyei gyűléseken nyilatkozhatott meg. Több megye már 1786-ban elhatározta, hogy kérelmezni fog a császárnál Erdély régi alkotmányának visszaállítását. E szándékba vett tervnek nem volt sikere. Több sikere volt a következő évben egy Bethlen Pál gróftól és Dániel István bárótól kezdett magánjellegű mozgalomnak 1787 szeptemberében. A most említettek báró Kemény Simonnal és Rosenfeld kormányzék tanácsossal egy értekezletet hívtak össze, amelyen egy kérvénytervet készítettek és elhatározták, hogy azt sok ezer aláírással ellátva fogják a császár elé terjeszteni.

Az aláírások gyűjtésére mozgalom indult még és mikor ezt Bécsben megtudták, hogy a kérvény felterjesztését megakadályozzák, gróf Bánffy György kormányzót, akit egy évvel előbb nevezett ki a császár a nyugalomba vonult hetven éves Bruckenthal helyébe, utasították, hogy erre vonatkozóan tegye meg a szükséges intézkedéseket. Bánffy - bár neki volt szánva a kérelem átadásának szerepe - kijelentette, hogy nem vállalkozik a kérvény felküldésére, sőt a kormányzék hivatalnokokat és a megyei tisztviselőket el is tiltotta a kérvény aláírásától. Mindazonáltal a kérvény mégis elkészült úgy, hogy a kancellária már november 21-én a császár elébe terjeszthette annak német kivonatát.

E kérvény bevezetésében mindenképp azt hangsúlyozták az erdélyi nemesek, hogy változtatásokat az ország politikai szerkezetében egyedül csak a nép beleegyezésével lehet tenni, mert ő ismeri legjobban a javára szolgáló eszközöket és az ország alaptörvényei értelmében joga is van részt venni a törvényalkotásban. Aztán 14 pontban összefoglalták az ország sérelmeit, amelyeknek orvoslását kérték.

E kérvény hosszas vitatkozás okozója lett az erdélyi fő kormányzék, az udvari kancellária és az államtanács között, míg végre II. József 1789. augusztus 20-án e bürokratikus rideg megjegyzéssel vetett véget minden további vitatkozásnak: "Iráttárba teendő!"

Eközben Törökországgal háborúba keveredett, amely nem nagy sikerrel és dicsőséggel folyt, sőt a török csapatok az Ojtozi- és Bodzai-szorosokon két ízben is betörték, Hátszeg vidékén 36 falut felégették és onnan nagyon sok embert hurcoltak magukkal. E háborúban Nemes György ezredes vezetése alatt a székely huszárok nagyon kitüntették magukat.

A kedvezőtlenül folyó török háborúhoz járult, hogy Belgiumból a fellázadt nép kiüzte az osztrák katonaságot. E kedvezőtlen külpolitikai helyzet a magyarság ellenállását és izgatottságát annyira megnövelte, hogy II. József komolyan kezdett a forradalomtól tartani, annyival is inkább, mert értésére esett, hogy az elégedetlen magyar nemesség egy része tárgyalásokba bocsátkozott a porosz udvarral. 1789 végén Bécsbe tanácskozást hívott össze, amelynek feladata volt: megjelölni az eszközöket, melyekkel Magyarország és Erdély lecsendesíthető lesz.

Ebben a tanácskozásban Erdély kormányzója, gróf Bánffy György is részt vett. 1790. január 30-án fogadta el II. József e tanácskozás határozatait és adta ki február 4-én híres visszavonó rendeletét. Erdély rendjeit már előbb, január 28-án értesítette erre vonatkozó elhatározásáról. {* A Magyarországot érintőeket január 26-án vonta vissza.}

E rendelet kibocsátása után három héttel II. József már nem volt életben. Utóda, II. Lipót 1790. március 14-vel kibocsátott köriratában, trónralépését jelezvén, biztosította az erdélyieket, hogy nemcsak megtartja elődének január 28-i pátensében tett azon ígéreteit, hogy Erdélynek régi alkotmányát visszaállítja, hanem egyúttal május 1-ig tényleg vissza is akarja állítani, sőt augusztus hóban a rendeket is össze fogja hívni egyrészt hódolattételre, másrészt az ország politikai ügyeinek alkotmányos tárgyalására.

(b)

1791-i erdélyi országgyűlés összehívása. Erdély Magyarországgal való uniója. Az úrbér ügye. A nyelvkérdés. A Supplex Libellus Valachorum. A román határőrezredek tisztjeinek kérelme. Az országgyűlés rendezéséről szóló törvény. A kincstárnoki hivatal Szebenbe való áthelyezése. A rendszeres bizottság kiküldése. II. Lipót és a francia forradalom.)

A II. Lipót által kilátásba helyezett erdélyi országgyűlést nem ugyan augusztusban, hanem később, december 21-én nyitotta meg Kolozsvárt, mint királyi biztos, báró Rall erdélyi főhadparancsnak. Ennek az országgyűlésnek a király iránt való szokásos hódolati nyilatkozat megtételén kívül feladata volt Erdély régi alkotmányos politikai és közigazgatási szervezetét visszaállítani, illetőleg a változott viszonyoknak megfelelően újraszervezni. Munkásságának anyagát különösebben három kérdés: az unió, a jobbágyság és a nyelv kérdése alkotta.

Erdély és Magyarország egyesítésének kérdése már szóba került az előbb megnyílt pozsonyi magyar országgyűlésen is, mégpedig az erdélyiek kezdeményezésére. Már június havában több erdélyi magyar vármegye és székely szék átiratot intézett a pozsonyi magyar országgyűléshez az unió létesítése tárgyában. Ez átiratok az uniót nem a később bekövetkezett teljes egybeolvasztás alakjában kérték, hanem csak "azon közelebbi összeköttetést, a mely eredetileg fennállott s azt is Erdély külön szabadságainak megóvásával, aminek az inaugurális diplomában és a királyi esküben is kifejezést kell találnia".

Az erdélyi rendekben éppen II. József reformjai keltették fel az unió szükségességének gondolatát. Látták, hogy mily könnyű volt a hatalomnak Erdély régi alkotmányát alapjából felforgatni, és hogy ez többé ne történhessék meg, az erősebb Magyarországgal való szövetségben kerestek biztosítékot.

Az unió kérdésében az 1790/91-i erdélyi országgyűlésen két párt volt: a gróf Bánffy György oldala mellett álló uniópárt és az erdélyi kancellárságra igényt tartó s erre Bécsben már kiszemelt gróf Teleki Sámuel unióellenes pártja. Az unió kérdését báró Bornemisza Lipót vetette fel, aki a január 18-i ülésen azt indítványozta, hogy az unió ügyét már a hódoló feliratban azért is meg kell említeni, nehogy szétválasszák a II. József által egyesített erdélyi és magyarországi kancelláriát, mielőtt azoknak törvényes egyesítése megtörténhetnék.

Érdemileg az unió ügye a február 11-i ülésen az udvari kancelláriák egyesítésénél került napirendre. A vitatkozás az uniópárt győzelmével végződött, amennyiben az unió tervének kidolgozására egy bizottságot küldtek ki. E bizottság el is készítette munkáját, amely február 22-én került tárgyalás alá. A vitatkozás több napon át folyt, amely azzal végződött, hogy mindnyájan megegyeztek abban, hogy a kancelláriák egyesítettet fognak, de az egyesített kancellária keretén belül két osztály lesz: egy erdélyi és egy magyarországi, amelyek csak a világosan közös ügyekben tanácskoznak együtt, de minden erdélyi ügyben az erdélyi kancelláriai osztály fog dönteni.

Bécsben Erdélynek Magyarországgal való unióját nem akarták. II. Lipót báró Rall altábornagy királyi biztosnak egy levelet írt, amelyben kötelességévé tette, hogy kellő módon, kéz alatt minden segédeszközzel hasson oda, hogy a rendek ilyen javaslatot se lépjenek, vagy ha fellépnek, önként álljanak el attól". Míg a rendek arról tanácskoztak, hogy miként küldjék fel a királyhoz az unió tárgyában elkészített feliratukat, addig Bécsben a külön erdélyi kancelláriát visszaállították, és gróf Teleki Sámuel kancellárrá nevezték ki. Így temette el az unió ügyét hosszú időre egy kormányzati elhatározás.

Ez országgyűlésnek második és az unió kérdésénél is fontosabb tárgya a jobbágyság szabad költözködésének és az úrbérnek az ügye volt. A király előterjesztések 5. pontja azt kívánta a rendektől, hogy "az urbariumot kölcsönös egyetértéssel hozott törvényben állapítsák meg és gondoskodjanak az adózó nép jólétéről". A királyi leirat e kívánságának megfelelően az 1791. március 18-i ülésen a magyar nemzet részéről egy úrbéri szabályzatot terjesztettek be, amelyet azonnal tárgyalás alá vettek. E szabályzat a szabad költözködés álláspontjára helyezkedett, de azon feltétellel, hogy a jobbágy földesurával előzetesen megegyezzen, és maga helyett állítson alkalmas egyéniséget.

A magyar nemzetből ezzel egynéhány regalista és követ nem volt megelégedve. Báró Kemény Pál ezek nevében a szabad költözködés ellen foglalt állást. A szabad költözködés ellen nyilatkozott báró Wesselényi Miklós is. A jobbágyság szabad költözése ellen a leghatározottabb álláspontot a székelyek foglalták el. Még csak abba sem akartak belemenni, hogy a tett előterjesztés tárgyalására bizottságot válasszanak. A bizottságot mégis megválasztották, amely elkészült munkálatával és azt a rendek június 3-i ülésükben tárgyalás alá is vették.

A bizottság e munkálatának lényege a következőben foglalható össze: a jobbágyság fennmarad, a szabad költözködést nem engedélyezik, de minden, időközben becsúszott visszaélés eltöröltetik.

A bizottság e javaslata ellen először gróf Teleki József emelt szót, követelvén a jobbágyok szabad kiköltözködési jogának törvénybe iktatását. Őt támogatták báró Kemény Simon, Nalácz József és Türi László ítélmester. E támogatás ellenére sem lett volna semmi a jobbágyok szabad költözködési jogának törvénybe iktatásából, ha gróf Bánffy György kormányzó közbe nem lép. Az ő többszörös felszólalásának és erélyes közbelépésének lett eredménye a XXVI. és XXVII. törvénycikk, amely a korona által módosítva, 1792-ben nyert szentesítést.

Az április 8-i ülésben gróf Gyulai József és báró Kemény Simon azt indítványozták, hogy tiltakozzanak a német nyelv használata ellen és a német nyelvű királyi leiratok tárgyában küldöttséggel keressék fel a kormányzókat. A szászok részéről Rosenfeld Frigyes szólalt fel ez indítvány ellen, kijelentvén, hogy a szászok nem tehetik magukévá azt az álláspontot, hogy a német nyelvű királyi leiratok visszaküldessenek s hogy, a német nyelvet az ilyen iratokban a jövőben se használják. Azt azonban helyesnek tartják, hogy e leiratok a jövőben latin nyelven is közöltessenek a rendekkel, mert a szászok e nyelvet jobban értik, mint a magyart.

A szászok ez állásfoglalása fájdalmasan érintette a másik két nemzetet, amelyek előtt különben is ismeretes volt, hogy egynéhány fiatalabb szász követ a három nemzet uniójára vonatkozó szokásos esküt vonakodott magyarul letenni, azon ürügy alatt, hogy nem tudnak magyarul, és csak a higgadtabb gondolkozású idősebb szász követek rábeszélésére tették le magyar nyelven.

Valóságosan olajat öntött a tűzre az, hogy a kormányzóhoz ment küldöttség szász nemzetiségű tagjai a kormányzó előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy a szász nemzet a német nyelvű leiratok visszaküldése és a német nyelv kiküszöbölése tárgyában nem ért egyet a más két nemzettel. Wesselényi Miklós báró a legnyilvánvalóbb elégtételt követelte a szászoktól azért, hogy az országgyűlés határozatának ellene mertek szegülni. A királyi jogügyek igazgatója pedig egyenesen azt indítványozta, hogy miután a szászok megsértették az országgyűlést, *e numero statuum* (a rendek közül) zárasanak ki.

Ez volt az erdélyi országgyűlésen az első nemzetiségi vita. Bánffy György főkirályi tapintatos fellépésének és Bruckenthal Mihály szász comes okos nyilatkozatának köszönhető, hogy a nagy vihar kölcsönös kiengesztelődésben és békességben végződött.

Erdély uniója Magyarországgal, a jobbágyok szabad költözködése és a nyelvkérdés, amelyek később annyi vitának, s annyi heves haragnak lettek erjesztő kovászai Erdély közéletében, ily módon lettek vitatkozás és eszmecsere tárgyává az 1790/91-i erdélyi országgyűlésen és mintegy kiinduló pontjává azon történeti folyamat fejlődésének, melyben a nemzetiségi törekvések oly fontos és előkelő szerepet játszottak. De nemcsak ez előzetes és a román nemzetiségi törekvésekkel okozati összefüggésben álló kérdések kerültek az országgyűlés elé, hanem maguk a román nemzeti törekvések is, mégpedig mint formulázott politikai törekvés és kérdés.

II. Józsefnek az az intézkedése, amely a területileg is külön szervezett három nemzetet megszüntette és kimondta, hogy a hivatalképeség a felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül az egyének arravalóságához lesz kötve, a románok előtt is megnyitotta a haladás útját. A császár reformjai új erjesztő anyagot oltottak a monarchia minden népébe és társadalmi rétegébe. E tízéves reform-korszak az erdélyi románok felett sem suhant el nyomtalanul. *A restitutionale edictum* (a visszavonó rendelet) azonban, visszaállítván Erdély régi alkotmányát, közjogilag a románságot is visszahelyezte eredeti alkotmányon kívül való helyzetébe.

A románság folyton szaporodó értelmisége, látva II. József rá nézve annyira kedvező alkotásának összeomlását, nem akarta tétlenül és minden remény nélkül végignézni, hogy mint állítják helyre azt a politikai rendszert, melynek keretében az ő népüknek semmi hely sem jutott.

Még az 1791-i országgyűlést megelőzően Bobb János [Ioan Bob] görög katolikus és Adamovics Geraszim görögkeleti román püspökök II. Lipót király elé egy könyörgő levelét terjesztették, a később annyiszor emlegetett "*Supplex Libellus Valachorum*"-ot. Ezt a könyörgő levelet a király tárgyalás végett elküldötte az erdélyi országgyűléshez. E könyörgő levél politikai követelése a következők voltak:

1. A román nemzetre vonatkozó és minden törvényes alapot nélkülöző *csak megtűrt, befogadott, nem recipiált* kifejezéseket, mint méltatlan sértéseket töröljék a törvénykönyvekből.
2. A román nemzet a rendek sorában kapja vissza újra azt a helyet, amely őt az 1437-i kolozsmonostori oklevél értelmében megilleti.
3. A nemzet papsága, tekintet nélkül arra, hogy egyesült-e vagy nem, ugyanazon jogokkal bírjon, mint a többi nemzetek papsága.
4. A tisztviselők és az országgyűlési követek választásánál a román nemzet számára megfelelő arányban vétessék tekintetbe.
5. Azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, melyekben a román nemzet többségben van, román neveket adjanak. A vegyes lakosságúak pedig román és magyar, vagy román és szász nevet kapjanak, vagy pedig minden nemzeti elnevezés elhagyásával nevüket vegyék egyszerűen csak a bennük levő várakról, folyókról. A fejedelemség minden lakosa vallás- és nemzetiségi különbség nélkül ugyanazon szabadságokat, kiváltságokat élvezze, és ezek a közterhet is saját teljesítőképességeik arányában viseljék.

A kérelmezők azt mondták, hogy Ófelségétől nem kérnek egyebet, mint azt, hogy a román nemzetnek adja vissza azokat a jogokat, melyeket az előző századokban nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostohasága folytán veszítettek el. E jogokat nemzetük számára történeti alapon kérik. Az így megfogalmazott követeléseknek a történeti alapot Anonymus elbeszélése adta meg. Egyenesen hivatkoznak is e kérvényben Béla király Névtelen jegyzőjére, kinek előadása alapján mindenekelőtt azt állapították meg, hogy a román nemzet Erdély összes nemzetei között a legrégebbi, amely Traianus gyarmatosainak egyenes leszármazottja, amely nemzet a magyarok bejöveteléig saját kebeléből választott fejedelmei alatt élt.

A Supplex Libellus Valachorum-ot a román származású Méhesi József [Iosif Mehesi), erdélyi kancelláriai titkár fogalmazta ugyan, de sugalmazója [Samuil Micu-Klein] és Sinkai György [Gheorghe Şincai] volt. Ő szolgáltatta a kérés megokolásához a felhasznált történeti és jogi adatokat.

A leirat, amellyel II. Lipót e kérvényt leküldette az erdélyi országgyűléshez, a következő utasítást tartalmazta: A rendek találják ki módját annak, hogy 1. mi módon lehetne a románok egyenjogúságát törvénybe iktatni; 2. hogyan lehetne nekik szabad vallásgyakorlatot biztosítani; 3. mily eszközökkel kellene a mindkét felekezeti román klérus megfelelőbb anyagi ellátásáról gondoskodni; 4. hogyan lehetne a románság nyers tömegében a művelődést elősegíteni?

E pontokra vonatkozóan a rendek a következő választ adták: Ami az 1. pontot illeti, a románok úgy a vármegyékben, mint a székely székekben ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a magyarok és székelyek. A szászok pedig hajlandók a románoknak a szász földön teljes polgári jogokat adni, ha ez a jelenlegi államrendszer felforgatása nélkül lehetségesnek mutatkozik. Ami a 2. pontot illeti, a rendek azt hiszik, hogy ezen az 1791-i LX. törvénycikk segített, amennyiben a görögkeleti vallásnak is szabad gyakorlatot biztosított. A 3. pontra kijelentették, hogy minden felekezet gondoskodjék a maga papságáról. A 4. pontra vonatkozóan kinyilatkoztatták, hogy az egyházi és iskolai ügyek kidolgozására kiküldött bizottságnak azt az utasítást adták, hogy találják ki a módját, miképpen lehetne a mindkét görög vallás papjainak célszerűbb kiképzéséről gondoskodni, mivelhogy a nép durvaságának oka a papság tudatlansága.

Mikor az országgyűlésen felolvasták e kérvényt, künn a városban a tüzet jelző harangok megkondultak. A teremben levő követek helyeikről felugrálva, az ablak felé szaladtak, hogy megnézzék, hol ütött ki a tűz.

Maradjatok helyeteken, és ne szaladjatok - kiáltá báró Wesselényi Miklós, - mert elég nagy tűz ég most ebben a házban, bár ezt olthassuk el!"

A kérelmező püspökök 1791. december 31-én a királytól feleletül kérelmükre azon biztosítás mellett, hogy Ófelsége többi népei mellett a román nép és papság érdekeit is szíven viseli, egy kis intelmet kaptak, mert "nincs bebizonyítva, hogy az egész román néptől felhatalmazást kaptak volna e fellépésre". Együttal figyelmeztette is Ófelsége a kérelmezőket, hogy a legkegyelmesebb királyi rendeleteknek és Erdély nagyfejedelemsége törvényeinek engedelmeskedjenek, és hogy a gondjaikra bízott népet tanítsák meg a haza és a fejedelem iránt való kötelességükre, a törvények iránt való tiszteletre és a hatóságok iránt való engedelmességre.

Ugyanezen évben az I. és II. román gyaloghatárőr ezred több román nemzetiségű tisztje II. Lipóthoz kérelmet adott be, amelyben egyenesen azt kérték Ófelségétől, hogy a románságot tegye Erdély negyedik törvényes nemzetévé. E kérelem a Horea lázadás leverésében tetteg részt vett, akkor hadnagy, most százados Kallyáni buzgólkodása folytán jött létre. Egyik aláíró Sinkai kapitány volt, a történetíró Sinkai György testvére.

Az 1790/91-i országgyűlés nemcsak visszaállította a régi közigazgatást, hanem újra is rendezte. A XI. törvénycikk az országgyűlés rendezéséről szólott. Nem új rendszert alkottak, hanem csak a becsúszott helytelenségektől megtisztított régi eljárást szabályozták törvényesen.

Az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése után a pénzügyek közigazgatására kincstárnokságot szerveztek, amelynek hatáskörét Mária Terézia 1743-ban egy külön utasítással határozta meg szabatosabban. Az 1797. október 8-án kelt királyi rendelet e kincstárnokságot újraszervezte és a Kolozsvárra áthelyezett kormányszéktől elkülönítve, székhelyéül Szebent jelölte ki. A kettő között csak annyi összeköttetés maradt fenn, hogy a kincstárnok a kormányzéküli ülésekben, mint közvetlenül a főkormányzó után következő kormányzéküli tanácsos vett részt.

A kincstárnokság Szebenbe való helyezésével az országos főhivatalok területi elhelyezése a következő lett. A magyarok földjének legjelentékenyebb városában, Kolozsvárt volt székhelye Erdély egész politikai és közigazgatási középpontjának, a királyi kormányzéknek. A székelyek fővárosában, Marosvásárhelyt volt a királyi tábla, a szászok politikai és szellemi középpontjában, Szebenben a királyi kincstárnokság. Ez utóbbi város volt a székhelye Erdély katonai kormányzóságának, a főhadparancsnokságnak is.

Miután az 1790/91-i országgyűlésnek nemcsak a régi rend visszaállítása volt az egyetlen feladata, hanem azon reformok kidolgozása is kötelességévé volt téve, amelyeket II. József tízévi kormányzata és a haladó idő szelleme által megváltoztatott viszonyok követeltek. Az országgyűlés e reformok kidolgozására, a magyar országgyűlés példáját követve, egy rendszeres bizottságot (*systematica deputatio*) nevezett ki, feladatává tévén a reformokra vonatkozó javaslatok kidolgozását. E bizottság elvégezte e feladatot és munkálatai latin nyelven kinyomatva meg is jelentek.

II. Lipót uralkodása éppen a francia forradalom kezdetére esett. A forradalom ellen az európai fejedelmek II. Katalin orosz cárnő kezdeményezésére egy védőszövetség megkötése érdekében kezdtek tárgyalni. II. Lipót egyelőre elégnék tartotta, ha csak II. Frigyes porosz királlyal szövetkezik a közös védelem céljából. 1791. augusztus 21-én Pillnitzben meg is kötötte a tervezett szövetséget, aminek az lett a következménye, hogy a Francia Köztársaság kormánya mindkettőjüknek megüzente a háborút. II. Lipót azonban e háború kitörése előtt, életének 45. évében, március 1-én meghalt.

(c)

(I. Ferenc trónralépte és Erdély részvétele a francia háborúban. A nemesi felkelés. A devalváció. Újabb francia háború.)

Utódként legidősebb fia, a 24 éves Ferenc lépett a trónra, aki atyja szabadelvű eszméit és türelmes felfogását egyáltalán nem vallva, a legkitartóbb elszántsággal csatlakozott az európai fejedelmek franciaellenes koalíciójához. Uralkodásának első felét a franciákkal folytatott háború foglalta le, amelyből Erdélynek is úgy vér-, mint pénzáldozatban ki kellett vennie a maga részét. A székely határőr-katonaság, különösen a székely huszárság e háborúkban vitézségével igen nagy hírré tett szert. Ez utóbbi egy alkalommal igazán döntő fordulatot okozott egy kalandos tettével. 1798. április havának végén Rastattban a franciák és a szövetkezett hatalmak között béketanácskozások folytak, amelyeket a franciák túlságos követelései miatt szakítás fenyegetett. Április 28-án Babarczy ezredes egy csapat székely huszárral Rastattba nyomult és felszólította a francia követeket, hogy még aznap hagyják el a várost. Útközben a kíséző székely huszárok megrohanták őket, és kettőt közülük megöltek. Emiatt a francia kormány Auszriát orgyilkossággal vádolta és nemcsak a béketárgyalásokat szakította meg, hanem ismét hadat üzent.

1791 után is tartottak Erdélyben országgyűlést (1793/94-ben) de ez országgyűléseknek nem volt más teendőjük, mint megszavazni a hadi költségeket és hazamenni. 1809-ben a király országgyűlést hívott össze Kolozsvárra, amelynek főfeladata az erdélyi nemesi felkelés kimondása és szervezése volt. Ez országgyűlési határozat alapján fel is állított az erdélyi nemesi felkelő hadsereg, amely állott 2554 lovasból és 13 528 gyalogosból. A szász nemzetre ebből 2000 gyalogos és egy század lovas esett. E felkelő sereg a főkormányzó fiának, ifj. Bánffy Györgynek parancsnoksága alatt szeptember hóban Beszterce és Enyed között táborba is szállott és ott maradt 1810 elejéig, mikor a béke megkötése után hazament.

Nevezetesebb volt az 1809-i országgyűlésnél az 1810. július 9-re összehívott országgyűlés, amely egy évnél majdnem hosszabb ideig tartott. Ez országgyűlés elővette az 1790/91-i országgyűlés által kiküldött "rendszeres bizottság" munkálatait és belekezdett a közigazgatási és igazságszolgáltatási reformok tárgyalásába. 1811. március 15-én minden megyei és városi törvényhatóság egy zárt rendeletet kapott azzal az utasítással, hogy aznap reggel 9 órakor bontsák fel. E zárt rendelet az 1811. február 20-én kelt devalvációs rendeletet foglalta magában, amelynek értelmében az összes forgalomban levő papír- és rézpénz értéke egyötödére csökkent.

A kormányzók e rendelet kihirdetésének várható kellemetlen hatásától annyira félt, hogy Kolozsváron a katonaságot készenlétbe helyezte és köztük éles töltéseket osztatott ki. Az országgyűlésen a rendek, különösen gróf Teleki Domokos és báró Apor Péter éles hangú szónoklatokban támadták meg e rendeletet, de segíteni a bajon nem lehetett. Ellenkezőleg, komolyan kellett tanácskozni arról, hogy miként lehessen e rendeletet a gyakorlatban a lehető legalkalmasabb módon végrehajtani. Bécsben egy középponti bizottságot állítottak fel, amelynek feladata volt a pénznek további árfolyamát és a függő adósságok fizetési módjait szabályozni. E középponti bizottságba gróf Nemes Ádám elnöksége alatt az erdélyi országgyűlés is egy albizottságot küldött. E bizottság munkálatainak eredménye egy lépcsőzetes táblázat (*scala*) elkészítése volt, amely zsinórmértékül szolgált ahhoz, hogy az 1709 és 1711 között keletkezett adósságok a pénz becsének csökkenése arányában hogyan fizetessenek vissza.

I. Napóleon 1812-i szerencsétlen orosz hadjárata után az európai szövetkezett hatalmak elérkezettnek látták az időt Napóleonnak és vele együtt a francia forradalom szelleme hatalmának végleges letörésére. A monarchia is részt vett e nagy vállalatban és az erdélyi katonaságot, köztük elsősorban a székelységet 1813-ban ismét kivitték a francia harctérre. E nagy háború Napóleon bukásával és a szövetségesek diadalával végződött. A győztes szövetkezett hatalmak az 1814/15-ben tartott bécsi kongresszuson rendezték Európa új állami és politikai viszonyait. E kongresszus után a Szentszövetség uralma alatt megkezdődött Európában a politikai, társadalmi és egyházi reakció korszaka, amely Erdélyben is határkövet alkot e kis ország népeinek életében.

(d)

(Művelődési mozgalmak. Magyar Nyelvművelő Társaság. Az erdélyi magyar színészet megalapítása. Szász közművelődési mozgalmak. Román közművelődési törekvések.)

Erdély részvétele a francia háborúkban nem akadályozhatta meg, hogy azok az eszmék és szellemi áramlatok, amelyek Nyugatról Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedeiben, de különösen II. József tízéves kormányzata alatt Erdélybe is behatoltak, ne legyenek erjesztő kovászai a szellemi haladásnak. Ehhez járult még az a visszahatás is, amelyet II. József alkotmányellenes és németesítő intézkedései életre keltettek, s amely e Nyugatról jövő új eszméknek és törekvéseknek magyar nemzeti színt és jelleget adott.

A magyar nyelven és a nemzeti szellemben való művelődés megteremtésének és mentől szélesebb rétegek között való elterjesztésének vágya az akkori erdélyi magyar társadalom műveltebbjeinek lelkében valóságos szükségletté lett. E tekintetben a páma Aranka György királyi táblai ítélmestert illeti meg. Az ő buzgólkodásának volt az eredménye és gróf Bánffy György főkormányzó buzgó megértésének, hogy tervbe vették Kolozsvárt egy erdélyi magyar tudományos társaság megalapítását, amely 1791-ben "Kézírások társasága" cím alatt meg is alakult azzal a céllal, hogy a kéziratban levő erdélyi történelmi munkákat, emlékiratokat és más egyéb történelmi forrásokat kiadja. A társaság alapszabályait jóváhagyás végett fel is terjesztették Bécsbe, de ez a jóváhagyás nem érkezett meg soha. Ez a körülmény nem csüggesztette el a társaság tagjait. 1793-ban Marosvásárhelyt újra egyesületté alakultak. Alapszabályaikat felterjesztették gróf Bánffy György főkormányzóhoz, ki az elnökséget is elfogadta és így a társaság az ő elnöksége alatt 1794. július 21-én meg is tartotta alakuló közgyűlését. Tagjainak

irodalmi és tudományos munkái Aranka György szerkesztésében "Magyar Nyelvművelő Társaság Munkái" cím alatt 1796-ban jelentek meg.

Fehér János, István, Sándor és Rozália testvérek, tordai lakosok 1792-ben a főkörmányszéktől azt kérték: engedjék meg nekik, hogy egy színjátszó társaságot alakíthassanak. E kérést a főkörmányszék nemcsak teljesítette, hanem maga a főkörmányszék, gróf Bánffy György lett a színjátszó társaság legelső pártfogója. Az ő fáradozásainak köszönhető, hogy az erdélyi arisztokrácia tagjaiból rögtönösen egy pártoló társaság alakult, amely lehetővé tette, hogy a Kótsi Patkó János igazgatása alatt megalakult színjátszó társaság 1792. november 11-én első előadását megtarthassa.

Az 1794/95-i országgyűlés az erdélyi magyar színészet ügyét országos pártolás tárgyává tette és megbízta Fekete Ferencet, hogy a kolozsvári magyar színészet állandósítása tárgyában tervezetet dolgozzon ki. Az országgyűlés aztán Fekete terve alapján a színházi alap összegyűjtésére és a színház felépítésére egy báró Wesselényi Miklósból, ifj. gróf Bethlen Farkasból és Fekete Ferencből álló bizottságot nevezett ki. A színházi ügyek felügyeletére a királyi kormányzékot kérte fel, amely a maga részéről a bizottságba gróf Teleki Lajost és gróf Teleki Ferencet nevezte ki. Ez öttagú bizottság buzgólkodásának köszönhető, hogy az ügy annyira előrehaladt, hogy 1803. január 28-án a bizottság már a színházépítést tervező üléseit is megkezdte.

A telket, amelyen a színház később felépült, a református kollégiumtól 5000 forintért vásárolták meg báró Wesselényi Miklós, gróf Teleki Ferenc és Lajos, továbbá báró Thoroczkay József és Bánffy József báró. A színházi jegyzőkönyvbe ez alkalommal a vásárlók és adományozók a következő kikötést iktatták be: "mihelyt ezen telekre nem theatrum építtetnék, vagy felépülvén, a theatrum más célra fordíttatnék, vagy pedig benne idegen nemzetbeliek a magyar társaság kirekesztésével, vagy annak kárára játszanának, azonnal jussok legyen magoknak s haeresieknek kezeiket a theatrumra tenni s a contractusban stipulált ötezer rh. forintig magukat törvényesen is excontentáltatni."

Ugyanilyen kikötéseket és feltételeket olvashatunk az egyes, nagyobb összegeket adományozók alapító leveleiben is. Így az ezer forintot adományozó gróf Teleki József szintén kikötötte, hogy "a míg az említett játszószínpén magyar anyanyelvünkön folynak a játékok, addig sem én, sem maradékom soha sem praetendálhassuk sem az említett capitalist, sem érdekessét, mihelyt pedig az említett játszószínpén idegen nyelven való darabok adatnak, vagy az épület más célra fordíttatik, azonnal intabuláltassék a most ajánlott ezer forint az épületre és azt én vagy maradékom, mint minden hasonló adósságot megvehesstük".

A színház fontosságát a szászok is felismerték. Szebenben, Brassóban német színjátszó társaságok működtek felváltva, amelyek az akkori német színi-irodalom termékeit, különösen Kotzebue és Iffland színműveit játszották a közönség nagy tetszése mellett, a szászok II. József uralkodása alatt felébredt német nemzeti szellemének erősítésére. A szász vezető körök szintén egy irodalmi és tudományos társaság felállítását tervezték, amely nemcsak a szász nép múltjának, hanem Erdély természeti és gazdasági viszonyainak tanulmányozását is feladatának kívánta tekinteni. Ez a társaság később létre is jött a Bruckenthal báró által alapított és 1817-ben megnyitott múzeum körül csoportosulva.

A szász közművelődési törekvésekben nem csekély szerepét játszott a Szent András nevű szabadkőműves páholy, amely 1767-ben alakult meg, és amelynek tagjai sorában számosan voltak a Szebenben székelő kormányzék tagjai közül. E páholy tagjainak névsorában a 34. helyet maga a főkörmányszék, gróf Bánffy György foglalta el. A román értelmiségből tagjai voltak a páholyoknak Koszta István, Burutz László kormányzékai tisztviselők és Dr. Molnár János [Ioan Piariu-Molnár] szemorvos.

Ez utóbbi kezdeményezésére alakult meg egy társaság, amely 1788-ban a földművelő román nép műveltségének előmozdítása céljából román nyelvű néplap kiadását tervezte, amely egyelőre csak a falusi román papság számára lett volna szánva. E tervet maga gróf Bánffy György főkörmányszék is pártolta és elfogadása érdekében 1789. május 26-án meleg hangú felterjesztést küldött az udvarhoz, amely azonban a lap megindítását nem engedte meg. 1795-ben Balázsfalván "Az Erdély nagyfejedelemségi román faj számára Philosophiai Társaság" akart megalakulni, amelynek feladata lett volna "Bölcsészeti és Erkölcsi Hírek" cím alatt egy könyvsorozatot adni ki "a filozofia múzsáit szerető szívek számára".

Mindezek azonban csak tervezések voltak: jelei a művelődési váagnak és a művelődés érdekében való tenni akarásnak. Sokkal kézzel foghatóbb eredményei voltak annak, amit ez időszakban a népoktatás érdekében a kormányhatóságok tettek.

Mária Terézia uralkodásának utolsó esztendeiben a balázsfalvi iskolákon kívül a görög katolikus románoknak összesen 10 népiskolájuk volt. II. József császár 1782-ben Sinkai Györgyöt nevezte ki az erdélyi román népiskolák felügyelőjévé, ki 12 év alatt 300 népiskolát állított fel. A görögkeleti románoknak II. József uralkodásának első éveiben összesen csak 4 népiskolájuk volt. II. József 1786. március 4-én rendeletet adott ki, amelyben megparancsolta, hogy a nagyobb községek mindenikében állítsanak fel egy-egy iskolát, ahol a községek kicsinyek, ott több község számára állítsanak egyet. Az iskolák költségeit adakozásból és a tandíjakból fizessék, és ha ez nem lenne elég, akkor az erdélyi és magyarországi tanulmányi alapból. Egyúttal az erdélyi tanulmányi alap terhére ki is nevezett 25 görögkeleti román tanítót és a görögkeleti román iskolák számára évi 400 forint fizetéssel egy főigazgatót.

Hogy elégséges számú tanító legyen, elrendelte, hogy Temesváron és Versecen egy 6 hónapig tartó tanfolyamot rendezzenek be bánági román és szerb nemzetiségű ifjak számára. Ezenkívül a határőrezredek parancsnokságai gondoskodni igyekeztek, hogy a községekben mindenütt jó népiskolák legyenek; az ezredek székhelyén pedig úgynevezett normális iskolák, amelyeknek feladata volt a román ifjúságot német és román nyelven előkészíteni, hogy később jó altisztek és alkalmas tanítók lehessenek.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

(a)

(Általános szegénység és éhínség Erdélyben. I. Ferenc erdélyi utazása. Az erdélyi közállapotok a múlt század második évtizedében. Bánffy György fő kormányzó és Teleki Sámuel kancellár egyénisége. A közélet tespedésének okai. A Czirákyana comissio munkálatai. A közszellem felébredésének indító okai. Ifj. Wesselényi Miklós fellépése. A vándor patrióták szerepe. Bethlen János gróf ellenzéki működése a reformátusok egyházi tanácsában. Báró Wlassich királyi biztossága. Ellenzéki tüntetések a kormány ellen. Estei Ferdinánd, mint teljhatalmú királyi biztos. Az 1834-i országgyűlés. A liberális és a konzervatív párt kialakulása. Az erdélyi Országgyűlési Napló. Az országgyűlés feloszlata.)

Abban az évben (1815), amelyben a bécsi kongresszus befejezte Európa térképének újrendezését, Erdélyben a sok esőzés következtében rossz termés volt. A következő évi termés is hasonló volt és ennek következtében Erdély nagy részében valóságos éhínség lett. Az általános szegénységet még súlyosabbá tette az 1811-i devalváció következtében beállott pénzszűke. Erdély gazdasági viszonyai ez időpontban hajszállal sem voltak kedvezőbbek, mintha évek során hadszíntér lett volna.

Ennek az éhínséghez hasonlatos köznyomornak társadalmi tekintetben mégis olyan hatása volt, amely a múlthoz képest haladást jelentett és nyilvánvalóan mutatta, hogy a társadalom vagyonosabb és előkelőbb része a szűkséget szenvedő társadalmi rétegekkel szemben kötelességének tudatára ébredt. Kolozsvárt és Szebenben nyomorenyhító mozgalom indult meg, amelynek élén maga a fő kormányzó állott. A nagyobb városokban úgynevezett levesosztó (népkonyha) egyesületek alakultak a szegény nép ellátására. Pénzt gyűjtöttek, a farsangi bálók elmaradtak és a vigalmi célokra összeadott pénzeket is a köznyomor enyhítésére fordították. Ez a jótékony célú mozgalom közelebb hozta egymáshoz a különböző társadalmi rétegeket, amelyek eddig teljesen elkülönítve, majdnem kasztszerű életet éltek. Elősegítője lett, hogy a közdolgok iránt érdeklődő társadalmi közvélemény kifejlődjék, amely nélkül semmiféle alkotmányos politikai törekvésnek erőt kölcsönző talaja és háttere nem lehet.

Igen nevezetes eseménye volt ez időszaknak I. Ferenc királynak és nejének, Karolina királynénak erdélyi utazása. Augusztus 14-én lépte át az akkor épült borgói-szorosbeli úton a királyi pár Erdély határát. Augusztus 18-án Kolozsvárra érkeztek, hol fogadtatásukra Erdély előkelő társadalmi teljes számban gyűlt össze. Meglátogatták a város minden nevezetesebb intézetét. Az országos közalapról akkor épült kórházat a királynő látogatásának emlékére nevezték el Karolina-kórháznak. Augusztus 22-én maga a király elnökölt a kormányzók tanácsülésében. E látogatás emlékére emeltette saját költségén a város Toppler nevű vagyonos polgára azt az oszlopot, amely *Statua* név alatt ma is fennáll.

A királyi pár augusztus 27-én Kolozsvárról Gyulafehérvárra utazott, amelynek környékére (Zalatna vidékére) több kirándulást tett. Szeptember 6-án érkeztek Szebenbe, honnan egy hét múlva utaztak Fogarason át Brassóba, s innen a Székelyföldre. Utazásuk végső pontja Csíkszereda volt, ahonnan visszatérve, a Hunyad vármegyei Vaskapun át a 45 napos erdélyi utazást befejezve, a Bánságba mentek át. A királyi pár ez utazása nem politikai célokat követő utazás volt, mint II. József utazásai, s ezért kellemes társadalmi emlékeztetéseknél egyéb nyomot nem is hagyott hátra.

1811 után nem tartottak több országgyűlést és Erdélyre, mint báró Kemény Zsigmond írta, komor idők borultak. "Lassanként elkopott az ősi intézmények gépe és megszűnt mozogni. A kerekakadozottak. A törvényhozás terme bezárattott. A hivatalosbák lettek állammá." Egyszóval Erdély közléte a legnagyobb tespedésbe jutott.

Miután országgyűléseket nem tartottak, azokat a kormányzói és egyéb főhatalokat, melyeket a törvény értelmében csak az országgyűlésen végrehajtott választás útján lehetett betölteni, egyszerűen helyettesítették. 1822-ben 35 évi hivataloskodás után gróf Bánffy György fő kormányzó is meghalt és helyét ideiglenesen báró Jósika Jánossal töltötték be. Ugyanez év augusztus 7-én halt meg gróf Teleki Sámuel kancellár is, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár bőkezű alapítója, akinek utódává 1824-ben báró Miske Józsefet nevezte ki a király.

Gróf Bánffy György fő kormányzó és gróf Teleki Sámuel kancellár igen nehéz körülmények között állottak Erdély kormányának élén. Hazafiságuk, magyar nemzeti érzésük kifogástalan, sőt mintaszerű volt. Bár mindketten konzervatív gondolkodású férfiak voltak, de őszinte barátai a józan haladásnak, aminek nem egyszer tanúbizonyságát adták a rendekkel szemben is. Mindketten tudománykedvelő és a magyar művelődés ügyét buzgón szolgáló férfiak voltak, aminek bizonyítékául szolgál gróf Bánffy részéről az a buzgóság, amellyel az erdélyi tudományos irodalmi társaság és a magyar színészet ügyét felkarolta, gróf Teleki részéről pedig a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár alapítása.

A törvényesen megválasztott kormányzói tanácsosok közül még csak a szász nemzetiségű öreg Strausenburg volt életben. A megyékben is kiment lassanként szokásból a választás útján való tisztújítás és az üresedésbe jött megyei hivatalokat kormányzói kinevezett tisztviselőkkel töltötték be, éppen úgy, mint Mária Terézia uralkodásának két utolsó évtizedében. Ezek a törvénytelen állapotok és intézkedések Erdély politikai életében valóságos tespedést idéztek elő. A közügyekkel törődni többé senki sem látszott. Ehhez járult még Erdélynek elszigeteltsége és gazdasági életének teljes fejletlensége is. Mindezeknek a többi között az a káros hatása volt, hogy Erdély társadalmának vezérlő elemei világfelfogásban, a kor uralkodó eszméinek ismeretében visszamaradtak. A világ nem ismerése, a megszokottság kényelme az újabb eszmék iránt a régi erdélyi nemességben, sőt az értelmiségi osztályban is a passzív ellenállás és a mozdíthatatlanság egy nemét fejlesztette ki.

Semmiben sem látszott annyira szembeütően az erdélyi nemességi és intelligencia e maradisága, mint a jobbagság, illetőleg az úrbér kérdésében.

Az 1791-i országgyűlésen az úrbér ügyében kiküldött bizottság elkészítette a maga úrbéri tervezetét, melyet egy 1809-i királyi kézirat meghagyása értelmében az 1810-i országgyűlés volt hivatva tárgyalni és elfogadni, de ez országgyűlésen csak annyi történt, hogy a rendek kijelentették, hogy a legközelebbi országgyűlésen az úrbéri javaslatot is tárgyalás alá veszik. 1811 után nem tartottak országgyűlést és így a javaslat tárgyalás alá sem került.

A kormány ebbe nem nyugodott bele, hanem kísérletet tett az úrbér rendeleti úton való életbe léptetésére. E célból 1819-ben az úrbér behozatalához szükséges előmunkálatok elvégzésére gróf Cziráky Antal magyar kamarai alelnök vezetése alatt egy bizottságot küldött ki. Ez volt a később annyit emlegetett "*Czirákya comissio*", amelynek feladata a jobbágyi és földesúri (*colonialis* és *allodialis*) birtokok tényleges nagyságának megállapítása volt, hogy a jobbágytelkek nagyságának a helyi viszony okhoz mért megállapítására célszerű kategóriákat lehessen felállítani.

Az erdélyi rendeket e bizottság ellen hangolta mindenképp az a körülmény, hogy tagjai között egy sem volt erdélyi, amit a kormány részéről bizalmatlanságnak vettek, még a kormánnyal tartó körök is. Az ellenzék pedig, élén a fiatal báró Wesselényi Miklóssal, a vármegyeyei gyűléseken tiltakozott e bizottság működése ellen azon a címen, hogy a kormánynak nincs joga az úrbért országgyűlésen kívül egyszerű rendelettel behozni. A bizottság e tiltakozások ellenére is folytatta megkezdett munkásságát és 1820-ban be is fejezte. Úrbér azonban most sem lett, mert Őfelsége az 1820-i magyar események hatása alatt az eléje terjesztett munkálatot azzal a megjegyzéssel küldötte le a kormányszékhez, hogy az a leendő úrbér alapjául szolgálhat, mikor az úrbér ügye törvényhozási úton fog szabályoztatni. Így maradt e bizottság munkálata, a "*Czirákya conscriptio*" a régi Erdély birtokviszonyainak tanulmányozója számára "becses anyag"-nak.

1821. november 1.-én királyi rendelet jelent meg, amely meghagyta, hogy ez időponttól kezdve az eddigi adó minden váltó forintját ezüst forintokban szedjék be. Ez a rendelet azon valutáris különbség következtében, amely a váltó és az ezüst forint között volt, adóemelést jelentett, amihez csak az országgyűlésnek volt joga. Majd következett a katonai újoncok szedésére vonatkozó rendelet kiadása, amely nyíltan megsértette az országgyűlés újoncmegajánló jogát. A magyarországiak példáját követve az erdélyi vármegyék ellenzéke is megmozdult, noha Erdélyben nehezebb volt a helyzet.

A haladás vágya, amely 1820 után Magyarország egész társadalmát elemerővel ragadta meg, Erdélyben alig tudott utat törni. A nagy magyar hazafinak, Széchenyi Istvánnak politikai, gazdasági és közművelődési eszméivel szemben Erdély irányadó körei érzéketlenek voltak mindaddig, míg az ifjabb Wesselényi Miklós fel nem lépett. Wesselényi tulajdonképpen két ország fia volt: Erdélyé és Magyarországé, amennyiben mind a két országban voltak birtokai és így állampolgári jogait mind a kettőben gyakorolta. A két ország állami egységét mintegy fizikailag képviselte a maga személyében.

Wesselényi nem maradt követők nélkül. Többen voltak az erdélyi arisztokráciából, a nemességből és az értelmiségből, kik hozzá csatlakoztak, és akik az ő egyéniségét szerencsésen egészítették ki. Éppen olyan tüzes és romantikus politikai harcos volt gróf Kendeffy Ádám, mint ő. A benne hiányzó mérséklet és diplomáciai ügyesség igen nagymértékben volt meg gróf Bethlen Jánosban, az alapos jogi tudás és a magasabb eszmekörökben mozgó politikai ékesszólás művészete pedig Szász Károly enyedi főiskolai tanárban, akinek igen nagy tehetségű küzdő társa volt Alsó-Fehér megye gyűléstermében báró Kemény Dénes.

Miután az országgyűlés termei zárva voltak, a vármegyék tanácskozó termeit tették működésük színhelyévé. Nemcsak saját vármegyéjük közgyűlésein jelentek meg, hanem más olyan vármegyékében is, amelyben birtokuk és így szólásjoguk volt. Ahol nem volt birtokuk a főbb ellenzéki vezéreknek, ott valaki: község, vagy magános birtokot adományozott nekik, csak hogy szólásjoguk legyen. Így adományozott Marosszék közönsége báró Wesselényi Miklósnak Makfalván egy belső telket, amelyre ő később iskolát építtetett a székely népnevelés színvonalának emelésére. Ez iskola épülete ma is nevelési célokat szolgál. A közvélemény vándor patriótáknak nevezte őket, mert megyegyűléseiről megyegyűlésre jártak és azokon a napi politika kérdéseit fejtegetve s rámutatva a törvénytelen és nyomasztó állapotokra, az alkotmányos és nemzeti ellenállást szervezték.

Az általuk megindított politikai küzdelemnek tárgya nemcsak az aktuális sérelmek voltak, hanem azok a nagy kérdések is, amelyek Magyarországon lekötötték a magyar közvélemény egész érdeklődését. E kérdések a jobbágyok felszabadításával kapcsolatos agrárreform, a Magyarországgal való egyesülés, az unió és a magyar nyelv hivatalossá tétele volt. Ez a három kérdés az, amelyek sarkpontjait alkotják Erdély politikai küzdelmeinek a múlt század harmincas és negyvenes éveiben.

Bethlen János gróf az erdélyi reformátusok egyházi tanácsában a kormány ellen való sikeres küzdelemnek egy új és alkalmas színterét fedezte fel. A vallásfelekezetek törvényben biztosított egyenjogúsága mellett is nagyon sok sérelem érte az erdélyi reformátusokat. A református egyház főtanácsa világi elnökei közül egyet az erdélyi kormányszék református vallású tanácsosaiból volt törvényes szokás választani. Ez alkalommal e méltóságot a főkormányszék egyetlen református vallású tanácsosa hivatalán alapuló jogon követelte. Az ellenzék ez ellen, mint jogbitorlás ellen tiltakozott, mert a kormányszéket, amelynek tagjai nem választás, hanem kinevezés útján jutottak hivataluk birtokába, nem ismerte el törvényesnek.

Nem annyira a katolikusoknak a bécsi udvar részéről való pártfogása, mint inkább a véletlen volt az okozója, hogy az ország főbb hivatalainak magasabb rangú kinevezett tisztviselői túlnyomó többségükben katolikusok voltak. Éppen ilyen véletlenség lehetett az is, hogy az ellenzék vezetői majdnem kivétel nélkül a református felekezethez tartoztak. Ez a körülmény az egyre élesebbé és szenvedélyesebbé váló politikai küzdelemben némi felekezeti szint vegyített.

Az a politikai rendszer, amelynek megalkotója és fenntartója Metternich volt, nem tűrhette, hogy egy ilyen szabadelvű, erősen magyar nemzeti szellemű mozgalom Erdélyben is oly erőre tegyen szert, mint Magyarországon. Elhatározták, hogy mielőtt végleg megerősödnék, hatalommal fogják letörni. E célra báró Wlassich Ferenc altábornagyot és horvát bánt 1833. március 24-én mint teljes polgári és katonai hatalommal bíró királyi biztost Kolozsvárra küldötték.

Wlassich küldetésének hallatára az ellenzéki szellemtől áthatott erdélyi arisztokrácia sorában azt a kérdést vetették fel, hogy társadalmilag érintkezhetnek-e vele, vagy kerüljenek minden vele való érintkezés? Wesselényi az utóbbi engesztelhetetlen álláspontot foglalta el, de vele szemben gróf Bethlen János simább és diplomatikusabb álláspontja győzött. Ez álláspont helyességét igazolta az eredmény, mert Wlassichot főleg az erdélyi előkelő társadalom tagjaival való magánérintkezés győzte meg arról, hogy Erdélyben a rend, azaz a békeség helyreállításának csak egy módja lehet: az országgyűlés összehívásával az alkotmányos útra térni. Ilyen értelmű felterjesztést tett Bécsbe, amelynek eredménye visszahívása lett.

Wlassich távozása után a feszültség az ellenzék és a hivatalos konzervatív körök (az aulikusok) között még nagyobb lett, mint előbb volt. Ezt szembetűnően igazolja egy váratlanul kitört sajnálatos esemény.

Gróf Kendeffy Ádám 1834. február 4-én szívszélhűdés következtében váratlanul meghalt. Az atléta termetű, egészséges és fiatal (39 éves) népszerű hazafi hirtelen halála nagy megröszéltést keltett az ellenzék soraiban, sőt a vérmesebb

képzeldésű fiatalság hajlandó volt hitelt adni annak a mendemondának, hogy politikai okból megmérgezték. A tanuló ifjúság e híresztelésektől felizgulva, temetésénél nagy kormányellenes tüntetésekre készült, amelyek azonban a tett katonai intézkedésekkel kapcsolatos fenyegetések következtében elmaradtak. Ez a körülmény az ifjúság és a katonaság között feszültséget idézett elő, sőt ellenséges viszonyt teremtett.

Gróf Kendeffy Ádám temetése után egy pár nappal, február 11-én, egy Juhász nevű joghallgatót a főőrségen letartóztattak, állítólag azért, mert pipázva ment el a főőrség előtt; a katonaság hivatalos jelentése szerint azért, mert pipájából a szikrát sértő és kihívó módon az őrt álló katonák szemébe fújta. Híre szaladván a joghallgató letartóztatásának, kartársai közül többen, nagy tömegtől kísérvé, a főőrségre mentek, hogy erővel is kiszabadítsák. A szorongatott őrség fegyverét használta és a tömeg egy tagja, Bornemisza János báró inasa golyótlal találva halva rogyott össze, és többen sebet kaptak. Erre még nagyobb lett a csődület és a tömeg a főőrség ellen új rohamra készült.

Bethlen János, hírére hallván a történetekről, több politikai barátjával a helyszínre sietett és arra bírta az ingerült tömeget, hogy csendesen maradjon addig, míg ő és társai elégtételt szereznek báró Jósika János főkormánybiztos elnöktől. Jósika báró nem volt otthon és a nyilatkozat, amelyet veje, Petrichevich Horváth János báró huszárszázados tett, nem elégítette ki az egyre növekvő és zajongó tömeget, amely új ostromra készült. Ezalatt a Fellegvárban feltűzött szuronyú katonaság és a külvárosokból dragonyosok siettek a főtérre, amelyet rohammal tisztítottak ki. Ez alkalommal mintegy ötvenen kaptak kisebb-nagyobb sérülést, köztük a csillapító politikusok, gróf Bethlen János, gróf Mikes János és báró Huszár Károly is.

Másnap dragonyos és gránátos őrzőjáratok jártak be az utcákat, lakásaikra kergetvén a járókelőket. Kolozsvár külső képe az ostromállapotban levő város benyomását keltette. Gróf Béli Ferenc és gróf Degenfeld Ottó Bécsbe utaztak, hogy jelentést tegyenek a királynak, és elégtételt kérjenek. Harmadnapra a dragonyosok és a gránátosok elhagyták a várost és Pídlő tábornok átvette a város feletti katonai parancsnokságot. Február 28-án egy polgári és katonai vegyes bizottságot neveztek ki az ügy megvizsgálására.

Ez a sajnálatos eset nagy felháborodást keltett egész Erdélyben. A vármegyei gyűlések izgatottan tárgyalták és sürgős orvoslást kérve, az alkotmányosság visszaállításának jeléül az országgyűlés összehívását sürgették. Bécsből pedig rendcsinálás végett március 2-én Esterházy Ferdinánd főherceget, Galicia katonai és polgári kormányzóját küldötték Erdélybe teljes hatalmú királyi biztosul. Az eredmény most is az volt, mint báró Wlassich esetében. A főherceg azt jelentette Bécsbe, hogy Erdély lecsendesítésének legcélravezetőbb módja az országgyűlés összehívása. Így hívta aztán össze I. Ferenc király 1834. május 24-re az országgyűlést, amelyet mint királyi biztos, Esterházy Ferdinánd főherceg nyitott meg.

A követválasztásokon az ellenzék jelöltjei diadalmaskodtak. A kormány az ellenzéki többséggel szemben akként biztosította magát, hogy éppen háromszor annyi királyi hivatalosnak küldött meghívót, mint amennyi választott követ volt. A legelső ütközőpont az elnökválasztás kérdése volt. A főkérdés az volt, hogy közös ülésben fejenként való szavazással válasszanak-e elnököt, vagy úgynevezett nemzeti gyűlésben, hol minden nemzetnek egy-egy szavazata volt és így a királyi hivatalosokkal nem lehetett leszavaztatni a választott követeket. Ez utóbbi eljárást fogadták el, de mikor a gyűlésterem ajtajához értek, azt zárva találták. Wesselényi ökleivel döngette az ajtót, mire a kancellár küldött által tudatta, hogy a nemzeti gyűlés számára nem fog kinyílni a terem ajtaja, mert azt nem lehet kifogástalanul illetékesnek tartani az elnökválasztásra.

Sok huzavona után közös ülésben választották meg az országgyűlés elnökét, de mikor lejött a királyi megerősítés, általános volt a megbotránkozás, mert a legtöbb szavazatot kapott jelöltek egyikét sem nevezték ki, hanem a népszerűtlen aulikus báró Nopcsa Elek, aki a szavazatoknak még csak harmadrészét sem tudta megkapni.

Ezen az országgyűlésen már két határozottan kialakult párt állott egymással szemben: a liberális ellenzék, amelynek olyan kitűnő vezető politikusa és szónokai voltak, mint báró Wesselényi, gróf Bethlen János, báró Kemény Dénes, gróf Teleki Domokos és Szász Károly nagyenyedi tanár, továbbá a konzervatív párt, amelynek vezére, mint királyi hivatalos, a még ifjú báró Jósika Samu volt, ki sem tanultságra, sem szónoki tehetségére nézve nem állott a liberális ellenzék vezérei mögött, de csak egymaga volt kénytelen szembe állni az egész ellenzékkel, mivel pártjában sem igazi politikai, sem szónoki tehetség nem volt.

Ez országgyűlésen mutatkozott be az ellenzék mint parlamenti párt. A vitatkozások, amelyeket a kormány törvénytelen rendeletei, vagy a kormányzat alkotmányellenes szelleme tettek szükségessé, bár igen sokszor hevesek, sőt szenvedélyesek voltak, de mindig magas színvonalon mozogtak. Tanúságot tettek az ellenzéknek nemcsak nagy szónoki, hanem politikai és parlamenti képességeiről is. Színvonala egyenlő volt az 1832/36-i pozsonyi magyar országgyűlésével, melyhez egyes epizódjaiban is hasonlított.

A parlamenti tárgyalások az alkotmányos államokban nemcsak nyilvánosak voltak, hanem az elmondott beszédek már ez időben is közzétételre a sajtóban, nagy hatást gyakoroltak a közvélemény irányítására. Magyarországon a cenzúra ezt lehetetlenné tette. Ezért kísérlete meg Kossuth Lajos a könyomatú "Országgyűlési Tudósítások"-kal az érzett szükséglet kielégítésére. Példáját Wesselényi Miklós is követte. Lakásán könyomatatos sajtót rendeztetett be és megindította az erdélyi "Országgyűlési Napló"-t. Az eredmény is ugyanaz lett, ami Magyarországon. A hatóság küldöttei megjelentek Wesselényi lakásán és a könyomatatos sajtót elkobozták.

A kormánynak ez intézkedése lehetetlenné tette a pártoknak csak olyfokú megegyezését is, amely lehetővé tette volna a sérelmi ügyek feltételével áttérni a nyugodtabb törvényalkotói munkásságra. Más módját a kivezető útnak nem bírta megtalálni, mint az országgyűlés feloszlását, amely 1835. február 6-án be is következett.

Az országgyűlés feloszlása után Erdély kormányzását, mint teljhatalmú királyi biztos Esterházy Ferdinánd főherceg vette kezébe, aki másnap ünnepélyesen vette át a gubernium vezetését, amire a felelet az volt, hogy az országgyűlésen törvényesen megválasztott kormánybiztosok és főispánok lemondottak. Lemondásuk elfogadtatott és helyük aulikus érzelmi egénnyel tölthető be. {* Erdély alkotmányát felfüggesztették. }

Az országgyűlés feloszlása és az alkotmányellenes kormányzás nyílt bevallása után három hét múlva, 1835. március 2-án I. Ferenc király meghalt, utóda V. Ferdinánd lett, anélkül azonban, hogy trónra lépése Erdély kormányzásában változást, vagy éppen új korszakot jelentett volna.

(b)

(Politikai perek. Az 1837-i országgyűlés összehívása. Fő kormányzó választás. Az 1841-i országgyűlés összehívása. A magyar hivatalos nyelv ügye. A nemzetiségi törekvések felébredése. A szász nemzetiségi törekvések támadó fellépése. A román nemzetiségi törekvések is támadókká lesznek. A balázsfalvi iskola nemzeti és politikai hatása. A magyar iskolák szellemének hatása a román ifjúságra. A román irredentizmus, mint irodalmi tétel. Bärnuțiu és Cipariu hatása a román nemzeti törekvések továbbfejlődésére. Bärnuțiu pöre Leményi püspökkel. Wesselényi és a nemzetiségi kérdés. Wesselényi mint az unió harcosa. Küzdelem az unióért)

V. Ferdinánd trónralépésével a monarchia külső és belső politikájának vezetésében Metternich teljesen szabad kezet nyert. Az abszolút és minden alkotmányos szabad mozgalmat elnyomó rendőrállam eszméje a közélet minden ágában uralkodóvá lett. Erdélyben Estei Ferdinánd főhercegre volt bízva "a vaskezü kormányzat" érvényre juttatása. Egyik eszköze volt e kormányzati rendszernek a politikai perek megindítása az ellenzék főbb emberei ellen. Wesselényit az "Országgyűlési Napló" megindítása miatt éppen úgy perbe fogták, mint Kossuth Lajost Magyarországon a "Törvényhatósági Tudósítások"-ért.

A marosvásárhelyi királyi tábla főügyésze, Gál László, Erdély akkori egyik legnagyobb jogtudósa kijelentette, hogy a per megindításának hiányzik a jogi alapja, és azért nem lehet megindítani. Gál Lászlót hivatalából felmentették, és mást neveztek ki helyébe, aki a pert megindította. Wesselényit megidéztek, és mivel nem jelent meg, elrendelték elfogatását. Wesselényi magyarországi jószágára költözött, de a Szatmár megye közgyűlésén mondott beszédéért ott is perbe fogták. Ügyének védelmét Kölcsey Ferenc, a magyarországi liberális ellenzék egyik nagynevű vezére vállalta el. Szász Károlyt Alsó-Fehér megye közgyűlésén mondott egyik beszédéért hasonlóképpen perbe fogták és rákényszerítették, hogy jogi tanszékét a nagyenyedi kollégiumnál a mennyiségtanival cserélje fel. Kemény Dénes, hogy szabaduljon a zaklatástól, tanulmányi célból külföldre utazott.

A megfélemlítés alkalmazásba vett eszközei csak az üldözöbe vett egyeseket tudták mozgásukban korlátozni, vagy egészen el is hallgattatni, de a közvéleményt sem lecsendesíteni, sem elhallgattatni nem tudták. Még a tüntetéseket sem bírták megakadályozni. Egynéhány alkalommal megtörtént, hogy a kolozsvári tanulóifjúság Estei Ferdinánd főherceg ablakai alatt éjszakánként megjelent és érzelmenek úgynevezett "macskazené"-vel adott kifejezést Az aranyifjúság egyes vezetői és katonatisztek között nemegyszer történt összetűzés, amely rendszerint párbajjal végződött. Az izgatottság általánossá lett. Az úrbéri terhes szolgálatok miatt a jobbágyság elégedetlensége nőttön-nőtt, s emiatt a földbirtokosság körében többen parasztmozgalmaktól kezdtek tartani.

Ezek a napról-napra súlyosodó és kellemetlenebbé váló körülmények a higgadtabbakat mind a két részről arra bírták, hogy a kölcsönös kiegyezés útját egyengessék. Lehetővé tette ezt, hogy Wesselényi távozásával az ellenzék vezetése a higgadtabb gróf Bethlen János kezeibe került és a konzervatív párt higgadtabb elemei is hajlandók voltak a kiegyezésre, s azzal kapcsolatosan az országgyűlés összehívásával az alkotmányosság útjára való visszatérésre, de *azzal* a feltétellel, hogy az ellenzék felhagy az eddig folytatott sérelmi politikával és hajlandó lesz a kormány által sürgetett reformok tárgyalására.

E hallgatóságos megállapodás után V. Ferdinánd 1837. április 17-re összehívta az országgyűlést, de mivel tartottak az ifjúság és a hallgatóság esetleges tüntetéseitől, nem Kolozsvárra, hanem Szebenbe.

Ez országgyűlés megoldandó feladatai voltak: a rendek hódoló eskütétele V. Ferdinánd királynak; az országos főbb tisztviselők megválasztása; az 1790/1-i országgyűlésen kiküldött rendszeres bizottság munkálatainak átvizsgálására kiküldendő bizottság megválasztása oly célból, hogy az úrbéri munkálatok a jövő országgyűlésen tárgyalhatók legyenek. Az országgyűlést, mint királyi biztos, Estei Ferdinánd főherceg nyitotta meg, ki ez alkalommal, mielőtt a rendelt a szokásos hódolati esküt letették volna, kezét az Evangéliumra téve, megesküdött hogy "a confirmált és kiadott leopoldi diploma értelmében az ország törvényeit meg fogja tartani".

A főherceg e lojális és békülékeny nyilatkozatának egyik indítóoka az volt, hogy szerette volna, ha az erdélyi rendek őt fő kormányzóvá választják. Az ellenzék, főleg vezére, Bethlen János, akit a külföldről visszatért báró Kemény Dénes mindenben támogatott, éppen ezt nem akarta és azért a konzervatív párt mérsékeltabb tagjaival a választásokra vonatkozóan megegyezést kötött. E megegyezésnek volt az eredménye, hogy a főherceg még a jelöltek sorába sem juthatott be.

A választás eredményét felterjesztették a királyhoz, aki 1837. augusztus 31-én gróf Kornis Jánost nevezte ki fő kormányzóvá, aki szintén nem volt a legtöbb szavazatot nyertek között. A többi főhivatalokra is olyanokat nevezett ki a király, akik nem jutottak be a legtöbb szavazatot nyertek sorába. Így lett udvari kancellárrá báró Nopcsa Elek, országos elnök báró Kemény Ferenc, kincstárnok báró Rhédey Ádám, tartományi kancellár gróf Lázár László és királyi táblai elnök báró Dániel Elek.

A rendek a békeség kedvéért belenyugodtak e kinevezésekbe és az illetőket hivatalaikba beiktatták. Így folyt le a békeség jegyében az 1837-i országgyűlés, amely Erdélyt visszavítte az 1811-ben félbeszakadt alkotmányosság útjára.

A legközelebbi országgyűlést V. Ferdinánd 1841. november 25-re hívta össze Kolozsvárra, amelyet báró Jósika János, mint királyi biztos nyitott meg. Ez országgyűlés fő kormányzó-választással kezdődött, mert gróf Kornis János fő kormányzó 1840. augusztus 16-án meghalt. Őfelsége a rendek és az egész erdélyi közvélemény nagy öröme a legtöbb szavazatot nyert jelöltek közül gróf Teleki Józsefet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét nevezte ki, akit 1842. április 6-án igazán fejedelmi pompával iktattak be fő kormányzói hivatalába.

Ez országgyűlés első és legnevezetesebb tárgya volt a nyelv kérdése. Az 1837-i országgyűlés a felséghez intézett feliratában azon óhajításnak adott kifejezést, hogy a jövőben a törvények hiteles szövege a magyar legyen és hogy a fő kormányzók és a többi országos hivatalok nyelve is a magyar legyen. Ebben a kívánságba a szászok is beleegyeztek. Az 1841-i országgyűlésen a magyar nyelv kérdése a kormány azon leiratával kapcsolatosan vetődött fel, amely válasz volt az 1837-i országgyűlés fennebb említett kívánságára.

A rendek, támaszkodva e királyi leiratra, törvényjavaslatot készítettek, amely kimondotta, hogy Erdélyben a hivatalos nyelv a magyar lesz. A szászoknak azonban jogukban áll, hogy a főkormányzósággal és a magyar törvényhatóságokkal ezentúl is tetszésük szerint magyar vagy latin nyelven érintkezhessenek. Belső ügyvitelükben az eddigi állapot változatlan marad. Az összes iskolák tanítási nyelve - kivéve a szászok iskoláit - a magyar lesz. Az egyházi hatóságok is tartoznak az anyakönyvvezetésben és a hatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet használni, de a szászok anyanyelvének használati joga egyházi téren sértetlenül fennmarad. A többi nem magyar anyanyelvű egyházak csak tíz év múlva lesznek kötelesek a magyar nyelvet anyakönyvvezetésükben és a hatóságokkal való levelezésben használni.

Mihelyt báró Kemény Dénes, aki e javaslatnak kezdeményezője volt, azt előterjesztette, Schreiber Simon szebeni szász követ azonnal tiltakozott ellene és beterjesztett különvéleményét az összes szász követek a magukévá tették, kivéve Szászváros követét, Lészay Antalt, akit azonban a szászvárosiak emiatt visszahívtak.

Nemcsak a szászok, hanem a románok is tiltakoztak e törvényjavaslat rendelkezései ellen. A balázsfalvi görög katolikus román káptalan egy Krajnik Simon [Simion Crainiceanu] prépost és Mánfi István konzisztórium-i jegyző által aláírt kérelemben tiltakozott ellene, amelyet Leményi János [Ioan] püspök útján akart az erdélyi országgyűlés elé juttatni.

Élesebbé lett még ez ellentétet, mikor a magyar rendek indítványt tettek egy országos múzeum felállítására. A szászok ez indítvány ellen állást foglaltak, nyíltan kifejezve, hogy ezt azért teszik, mert az országos múzeum magyar célt fog szolgálni. Mikor a másik két nemzet magáévá tette ez indítványt, a szászok különvéleményt adtak be. E különvéleményt a másik két nemzet nem fogadta el a benne foglalt közjog ellenes kifejezések miatt. Ekkor a szászok kijelentették, hogy a szász nemzet pecsétjét nem engedik ráütni az országgyűlésé végzésére, ha a rendek e különvéleményt nem fogadják el. A királyi biztos kísérletet tett a szászokat rábírnival az engedékenységre. Regius beszercei királybíró kijelentette, hogy "a nemzeti becsület rovására nem szabad engedékenynek lenni".

A rendek meg voltak győződve, hogy a szász követek e magatartása nem a szász nép akaratának volt a kifejezése, hanem csak annak a szász tisztviselői osztályának (bürokrácia), amely Mária Terézia uralkodása óta hatalomra jutva, magának foglalta le a szász nemzet összes kiváltságait, jogi helyzetének minden előnyét, sőt jövedelmi forrásait is. E feltevésre okot szolgáltatott annak ismerete, hogy a szász követeket Joseph Bedeus von Scharberg udvari kancelláriai tanácsos bírta rá, hogy állást foglaljanak a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele ellen. A szászok állásfoglalásának azonban mélyebb és messzebb fekvő indítékai is voltak.

A francia forradalom eseményei és következményei megmutatták, hogy a politikában legnagyobb súlya a nép tömegének van. A demokrata eszmék az eddigi államjogi tényezőkkel szemben fontossá, sőt döntővé magát a népet tették. Az újkori eszmék által öntudatra ébresztett népek erélyesen követelték a maguk egyéniségének teljes érvényesülését. A népek ez öntudatra ébredése okozta, hogy a demokrata követelésekkel karöltve lépett fel a nemzetiség, helyesebben a nemzeti eszme is, mégpedig heves politikai érvényesülésre irányuló törekvések kíséretében, Európaszerte mindenütt. A múlt század harmadik és negyedik évtizedében a népmozgalmaknak már két határozottan kialakult célja volt: a demokrácia és a nemzetiség követelményeinek érvényesülése a politikai és az állami élet minden nyilvánlatában.

Eleinte e törekvés csak tudományos és irodalmi kérdés tárgya volt mindenütt, így a magyar nemzet kebelében is. Az 1832/36-i országgyűlésen azt, amit eddig csak az írók és a tudósok hirdettek, a politikusok mondták ki olyképpen formulázva, hogy a magyarnak állami és nemzeti önállóságából mintegy természetes törvényképpen következik, hogy a magyar nyelv használatának kiterjedése ne legyen kisebb, mint a magyar nemzet országának és a magyar kormányzat minden ágának határa. Ennek következtében lett célá a magyar politikában az önálló magyar nemzeti állam eszméjének megvalósítása.

Ez a cél viszont a bécsi kormány háromszáz év óta követett politikájával jutott összeütközésbe. Az önálló magyar nemzeti állam és a nemzeti jelleg nélkül való egységes osztrák császári birodalom két össze nem férő fogalom és cél volt, amelyeknek egymással előbb-utóbb katasztrófális összeütközésbe kellett jutniuk. Ez okozta, hogy Metternich politikájának egyik fő törekvése a magyar nemzeti és a hozzá hasonló más nemzeti önállóságot követelő törekvések letörése volt. E célra a század harmadik évtizedében megindult nemzetiségi mozgalmak igen alkalmas eszköznek látszottak. Ezért használták fel délen az olasz törekvések ellensúlyozására a felébredt szlovén, és Galíciában a lengyelek ellen a ruthén nemzetiségi mozgalmakat. A magyar nemzeti törekvések ellen igen erős fegyver volt az illirizmus, melynek szellemi vezére, sőt megteremtője a császári udvar pártfogását élvező Gáj Lajos [Ljudevit Gaj] volt, kinek "*Sollen wir Magyaren werden?*" (Magyarok legyünk-e?) című röpirata az 1832-i országgyűlés megnyitása előtt jelent meg éppen.

Erdélyben is ugyanez a módszer látszott legcélszerűbbnek a magyar nemzeti törekvések letörésére, sőt itt a helyzet még annyiban előnyösebb volt, hogy a kiszemelt segítő csapat nemzetiségére nézve német volt, amelynek munkássága minden nehézség nélkül bekapcsolódhatott abba az erős nagynémet mozgalomba, amely már a múlt század első felében célul tűzte ki Európa keleti részét teljesen a német művelődés, a német gazdaság és a német politika körébe vonni be, amelynek jelszava a kelet felé való előnyomulás (*Drang nach Osten*) volt, s amelynek emiatt a magyar nemzeti állam gondolata súlyos akadályként állott útjában.

E nagynémet törekvéseknek igen ügyes, tehetséges és buzgó irodalmi harcosa támadt a szászok között Roth Lajos Istvánban [Stephan Ludwig Roth], kinek 1842-ben kiadott "*Der Sprachkampf in Siebenbürgen*" (Nyelvharc Erdélyben) című röpiratát úgy tekinthetjük, mint összefoglalását a szászok összes politikai céljainak és törekvéseinek. Az eddigi szász politikának ő adott teljesen német jellegű és színt. Ő jelölte meg azt az utat, amely nemcsak Bécs felé vezetett, hanem Bécsen keresztül az anyaország (*Mutterland*), Németország felé is.

A szászok elkülönülő mozgalmának a negyvenes években még egy másik figyelemre méltó jelével is találkozunk. Ez időpontig azok a szász ifjak, akik közpályára szánták magukat, a jogi tanfolyamot a kolozsvári királyi líceumban, vagy később Marosvásárhelyen a híres jogtudóstól, Dósa Elektől tanulták. Most azonban Szebenben egy szász jogakadémia felállítását határozták el, amely 1844-ben meg is nyílt. E jogakadémia tanárai közül különösen Schmidt Henrik [Heinrich Schmidt] és Benigni József [Joseph Benigni] gyakoroltak nagy hatást az ifjabb szász értelmiségre kizárólagosan osztrák-német szellemű és magyarellenes előadásaiikkal, amelyhez nagyban hozzájárult irodalmi és hírlapírói működésük is. "Ez az intézet nemcsak

alaposan képzett és nemzeti érzésű jogászokat nevelt - mondja Schuller a »Hundertjahre Sachsischer Kampf« (Százéves szász küzdelmek) című gyűjteményes műnek 93. lapján -, hanem a tanártestületben a német tudománynak, a szász nép előharcosainak kicsiny, de nagyon jelentékeny csapatát is szolgáltatta." Hogy a szászság magartatása 1848/49-ben, csekély kivételt leszámítva, ellenséges volt a magyarsággal szemben, abban igen nagy érdeme van e jogakadémia hatásának.

Említettük, hogy a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé tétele ellen nemcsak a szászok, hanem román részről a balázsfalvi görög katolikus román káptalan is tiltakozott egy, az országgyűlés elé terjesztendő kérvény szerkesztésével, nyilvánvaló jelül, hogy a román értelmiség lelkét is ugyanolyan nemzeti törekvések és vágyak töltötték el, mint a szászokét és hogy ők is részesei voltak annak az egyre általánosabbá levő nagy szellemi áramlatnak, amelynek kettős célja a demokrácia és az önálló nemzeti állami élet megvalósítása volt.

Aron Péter [Petru Aron] püspök 1754-ben alapította a balázsfalvi gimnáziumot, amely az idő folyamán bölcsészeti tanfolyammal ellátott főgimnáziummá bővült. Ez iskolából kerültek ki, és később ez iskolánál is működtek Klein Sámuel [Samuil Micu-Klein], Sinkai György és Major Péter [Petru Maior], a dákoromán philológiai és történeti elméletnek, a folytonosság (*continuitas*) tanának megalapítói, amely tan a *Supplex Libellus Valachorum*-ban mint politikai törekvés és követelmény nyilvánult meg. Ezt, a *Supplex Libellus Valachorum*-ban megnyilvánult politikai követelést sem a román értelmiség, sem a román püspökök nem ejtették el többé. Fenntartották és megújították, habár egy kissé módosítva is.

Móga János [Ioan Moga] görögkeleti román püspök az 1837-i országgyűléshez kérvényt adott be, amelyben a szász földön lakó románok számára védelmet kért a szászokkal szemben. E kérvényt egyszerűen irattárba tették. E kedvezőtlen eredmény nem csüggesztette el a román püspököket. 1842-ben Leményi görög katolikus és Móga görögkeleti püspökök együttes kérvényt adtak be az országgyűléshez, amelyben azt kérték, hogy a románok a szász földön tétessenek teljesen egyenjogúvá (*conciuitas*) a szászokkal. A kérvényt jelentéstétel végett kiadták egy bizottságnak. Jelentéstételre azonban az idő alatt, míg az országgyűlés tartott, soha sem került a sor.

Mária Terézia és József császár népiskolai reformjának hatása már a XIX. század harmadik évtizedében érezhetővé lett. Az írni-olvasni tudó elem a román népben is szaporodni kezdett. A román egyházak is kiemelkedtek abból a primitív állapotból, amelyben a XVIII. században voltak. Moga püspök Szebenben görögkeleti papi szemináriumot állított fel és egynéhány görögkeleti román ifjút felsőbb tanulmányokra Bécsbe és Pestre küldött, akik egy évtized múlva buzgó munkásai lettek a görögkeleti román egyház és nép művelődésben való előrehaladásának.

A balázsfalvi iskola, melyet 1821 után a görögkeleti román ifjúság is látogatni kezdett, a vele kapcsolatos teológiai szemináriummal együtt valóságos román művelődési középponttá lett. Azonkívül a román papok és a vagyonosabb városi románok fiai közül egyre számosabban keresték fel az erdélyi magyar közép- és felsőiskolákat is. E magyar iskolákban tanult ifjak lettek a XIX. század negyvenes éveiben a román nemzeti és politikai törekvéseknek legbuzgóbb harcosai.

"Ha a magyar ifjúság - írja egy román történetíró, Barițiu »Istoria Transilvaniei« című műve I. kötetének 632. lapján - mártíroknak tekintette Kossuthot és a többi, kik szenvedtek, mert századuk eszmét magukévá tették; ha ez ifjúság áhítattal hallgatta és szívta magába Szász Károly és Dósa Elek tanárok előadásait - a román ifjúság sem volt süket ez időben. Ő is hallgatta és magába szívta az új eszméket éppen úgy, mint a magyar. 1830 és 1845 között a kolozsvári királyi liceumban, a nagyváradai jogakadémián száznál több román ifjú volt, kik nem tagadták meg nemzetiségüket. Ezeknek egy része Marosvásárhelyre ment joggyakorlatra, mások a balázsfalvi szemináriumba léptek be. Azok az ifjak, kik Balázsfalvára a magyar intézetekből jöttek, magukkal hozták azt az ellenzéki szellemet, melyet a megyei gyűléseken szívtak lelkükbe. A balázsfalvi szemináriumba is beférköztek az olyan magyar könyvek, mint Széchenyi »Hitel«-e, Wesselényi »Balítéletek«-je és Bölöni Farkas Sándor »Észak-amerikai Utazása« s a többi politikai tartalmú és éppen azért tiltott könyvek."

A szellemi és politikai szabadság, amely a magyar közélet tulajdona volt, a nemzeti gondolat és művelődés érdekében fáradságot nem ismerő azon munkásság, amely Magyarországon a XIX. század harmadik és negyedik évtizedeinek legszembeötlőbb jellemvonása volt, a teljes egyházi és iskolai autonómia, amelyet a különféle nemzetiségi egyházak élveztek, termékenyítően hatottak a nemzetiségek művelődésben való előrehaladását illetően is. Sőt bebizonyított dolog, hogy a magyarországi nemzetiségeknek e nemzeti művelődési törekvéseik voltak megindítói külföldi fajrokonai körében is a hasonló természetű törekvéseknek.

Az Erdélyben kiképzett ifjú román nemzedéknek egynéhány kiváló tagja a XIX. század harmadik évtizedétől kezdve a román vajdaságokban talált elhelyezkedést részint az iskolákban, részint a tanügyi közigazgatásban. Ezek között legnagyobb hatása Lázár Györgynek [Gheorghe Lazar] volt, kit a román közvélemény a román vajdaságokban a román nemzeti iskola megalapítójának tart. Ezek a tanárok a kezükre bízott romániai ifjúságot a magukkal hozott erős román nemzeti szellemben igyekeztek felnevelni. A felállítandó Nagyrománia tervezete is legelőször e kivándorolt tanárok egyikének, August Treboniu Lauriannak agyában fogamzott meg.

Ez erdélyi tanárok egyik legkitűnőbb tanítványa, Kogalniceanu Mihály [Mihail Kogălniceanu] fogalmazta meg először, igaz ugyan inkább irodalmi, mint politikai ideál gyanánt, a román irredentizmus programját abban a beszédében, amellyel 1844-ben a jasi főiskolán történelmi előadásait megnyitotta. Barițiu Györgynek [Georgiu Barițiu] 1838-ban megalapított lapja, a "Gazeta de Transilvania" volt a negyvenes években a két román vajdaságban élő nemzetesebb és szabadelvű ifjú politikusoknak találkozó helye, hol gondolataikat kicserélhették, és szélesebb körben terjeszthették. E lap megindítása az erdélyi románok politikai életében is fordulópontot alkot. Amint terjedt ez időben a románság körében az írni-olvasni tudás, úgy nőtt a hatása. Nincs ez idő óta a román nemzeti mozgalmaknak egyetlen mozzanata, amelyet e lap hasábjairól le nem lehetne olvasni.

Ezek a körülmények magyarázzák meg, hogy a román értelmiség nemzeti és politikai törekvései a múlt század negyvenes éveiben már többé nemcsak egy pár száz főre rugó műveltebb társadalmi rétegben, hanem a román nép aránylag széles körében is visszhangra találtak és hogy a románság politikai programja a múlt század negyvenes éveit szellemi és nemzeti mozgalmainak hatása következtében alakult ki.

A balázsfalvi papok és tanárok körében a negyvenes évek kezdetén erős román nemzeti szellem kapott lábra, és pedig elsősorban Bärnuțiu Simon [Simicu Bärnuțiu] és Cipariu Timotheus [Cipariu Timotei] tanárok hatása folytán. A Sinkai, Major Péter és Klein Sámuel által alapított tudományos és politikai iskolának ők voltak újraszervezői és továbbfejlesztői.

Mihelyt elfoglalta Bärnuțiu a tanszékét, azonnal fontos újtással lepte meg az egész erdélyi románság szellemi életét. Belefogott a természetjog és bölcsészeti tudományok román nyelven való előadásába. Különösen a természetjogból tartott előadásaival tett nagy hatást és lett az ifjúság bálványá. Tudományos tekintetben a román szellemi életre nagyobb hatással volt Cipariu. Ő folytatta a Klein Sámuel-féle túlzóan latinizáló nyelvészkedést. Egyénisége nem a politikai agitátoré, hanem a tudóse volt, s azért hatása is a tudományos téren volt jelentékenyebb a román nemzeti törekvések fejlődését tekintve.

Annak a szellemnek, melyet Bärnuțiu és társai meghonosítottak a balázsfalvi iskolákban, megvolt a maga fegyvelembontó hatása az iskolai életben is. 1843-ban a húsvéti lábmosáskor kirendelt papnövendékek megtagadták a püspöknek az engedelmisséget. Ezért őket a püspök kizárta az intézetből. A kizárt papnövendékeknek azonban Bärnuțiu és társai pártjukat fogták, és így maguk is összeütközésbe jöttek a püspökkel. Ez összeütközésből támadt küzdelmekben sikerült Bärnuțiuéknak a már említett Krajnik prépostot is a maguk pártjára vonni. Ez iskolai fegyvelemsértésből származott harc oly hosszas és makacs pörösködéssé fajult a püspök és a tanárok között, hogy azt az erdélyi kormányzék közbelépésére 1845. május 23-án királyi rendelet fejezte be.

E rendelet végrehajtása után az elbocsátott tanárok közül Bärnuțiu és Boér Demeter a nagyszebeni szász jogakadémiára mentek jogot tanulni, a többiek pedig a marosvásárhelyi királyi táblára joggyakorlatra. A kizárt papnövendékeknek nagyobb része pedig a kolozsvári királyi líceumban folytatta tanulmányait. E kizárt papnövendékeknek majdnem mindenikével találkozni fogunk az 1848/49-i román mozgalmak történetében.

A románság e szellemi fejlődése és érzelmi átalakulása anélkül ment végbe, hogy az erdélyi magyarság politikai vezetőinek megközelítő tudomása is lett volna róla. Bánffy György kormányzó 1820-ban meglátogatta a balázsfalvi iskolát és csodálkozással látta, hogy majdnem 300 tanulója van, s némi megdöbbenéssel kérdezte Ioan Bob püspöktől: mit gondol, mit fog csinálni ez a sok ifjú ember, ha majd el fogja végezni az iskolát? Tud-e a kicsiny Erdély mindnyájuknak hivatalt adni? Vajon nem rejlik-e veszedelem az országra az intelligens proletárság ilyen nagyobb mértékű elszaporodásban?

Az utána következő nemzedék még ennyit sem látott. Egyedül csak Wesselényi Miklós ismerte fel e mozgalom jelentőségét. *"Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében"* című 1843-ban megjelent könyvében nemcsak rámutatott e mozgalom nagy jelentőségére, hanem annak ellensúlyozására valóságos nemzetiségi törvényjavaslatot is kidolgozott. Wesselényi nemzetiség-politikai eszméit kortársai nem értették meg. Ez azonban nem csüggesztette el. Oly eszmék és törekvések felvetésében keresett védőeszközöket, amelyeket a politikai mozgalmakban döntő szerepet játszó fiatalabb nemzedék is a magáénak vallott. Ilyenek voltak: Erdély Magyarországgal való teljes uniója és a jobbagyságnak nemcsak gazdasági, hanem politikai felszabadítása, s ezzel kapcsolatosan az ország alkotmányának szabadelvű és demokratikus átalakítása.

Wesselényinek az volt a meggyőződése, hogy Erdélyt csak úgy lehet megmenteni, ha az erősebb Magyarországgal egyesül, Erdély uniója tehát kiválóan nemzeti jelentőségű kérdés. Úgy volt meggyőződve, hogy ha az unió létrejön, Erdély megszabadul az elnyomástól, Magyarország pedig erősebb lesz a bécsi kormánnyal szemben. Ez a meggyőződés tette őt az unió elszánt és nehézséget nem ismerő bajnokává.

Erdély uniója érdekében sürgette az úgynevezett Részek (*Partium*) visszakapcsolását is abban a reményben, hogy az okvetlenül maga után fogja vonni az uniót. Csakugyan a Részek visszakapcsolásának révén került az unió ügye napirendre konkrétan alakban az 1834/35-i országgyűlésen. A szászok már akkor állást foglaltak ellene, amiért őket I. Ferenc király megdicsérte, egy audiencia alkalmával azt mondván a nála tisztelgő küldöttségnek, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesítésébe sohasem fog beleegyezni. Az 1843/44-i országgyűlésen a rendek ötödször írtak fel a királyhoz, hogy az egyesülés előkészítésére bizottság küldessék ki.

Ez országgyűlés után az unió kérdése a napisajtó egyik kedves témája lett. A szászok között is két párt alakult. Az egyik párt a brassóiakkal az élén hajlandó volt az unióra, de oly feltétellel, hogy a szászoknak külön állása és kiváltságai a maguk egészében biztosíttassanak. A másik párt, a szebeniek, Benigni és Schmidt jogakadémiai tanárok vezetése alatt a leghatározottabban ellenezte az uniót. A brassóiak hírlapi orgánuma a *"Siebenbürger Wochenblatt"*, a szebeniek pedig a *"Siebenbürger Bote"* volt. A magyar királyi szászoknak nevezett brassóiak csakhamar elvesztették a csatát a *"Siebenbürger Bote"* körül csoportosuló császári szászok ellenében. "A legkiválóbb politikai tisztviselők - írja Schiller a »*Hundertjahre Sachsischer Kampfe*« című gyűjteményes munka 107. lapján - e küzdelemben kiléptek a csatasíkra, magától érthetően a császáriak mellett, és pedig részint a hazai sajtóban, részint a bécsi lapokban, amelyeket akkor innen a legélénkebben támogattak. Ezek közül különösen kitűntek Joseph Bedeus von Scharberg, ki néha tollat is ragadott, báró Ludwig Rosenfeld udvari kamarai tanácsos, egyike az egységes állam eszméje legbuzgóbb és legjelentékenyebb képviselőinek, amennyiben azt össze lehetett egyeztetni Erdély autonómiájával."

Az unió kérdését a szász és a magyar lapok egyenlő buzgalommal tárgyalták. Az unió védői gyakran hozták fel bizonyító okul az unió szükségessége mellett azt a veszedelmet, a mi Erdélyben a magyarságot és a szászságot a nemcsak egyre szaporodó, hanem politikai jogokat és elismertetést is sürgető román többség részéről fenyegeti. Az eszmélni kezdő románság figyelmét sem kerülte el az unió sokat vitatott ügye és ennek következtében ők is csakhamar állást foglaltak. A *"Supplex Libellus Valachorum"* óta a románság politikai programjának első pontja az volt, hogy a románság legyen Erdély negyedik törvényes nemzete. E követelést csak a politikailag autonóm Erdélyben lehetett érvényesíteni, azért tehát az unió ellentétes volt a román nemzetiségi törekvésekkel.

Volt még egy másik szempont is. Az erdélyi román értelmiség, különösen annak a román vajdaságokban élő tagjai abban a meggyőződésben éltek, hogy a román vajdaságokban az orosz és a török gyámkodás, továbbá a kormányzásban majdnem kizárólagosan érvényesülő görög befolyás miatt a románságnak nemzeti szellemben való kifejlése és önálló nemzetté levése nagyon kétséges és ezért szükségesnek látszott előttük, hogy a Habsburgok szelídebb uralma alatt egy román autonóm

tartomány szerveződjék, amelyben a román nemzetiség teljesen kifejlődhetik. Vajon lehetett volna-e erre alkalmasabb terület Erdélynél, ha sikerülni fog benne a román többséget negyedik alkotmányos nemzetül elismertetni?

Viszont sokan úgy gondoltak, hogy nincs oka a románságnak az uniót ellenezni, mert hiszen Erdély politikai különállásának a románságra nézve megvan az a káros oldala, hogy elválasztja a számosabb és talán vagyonosabb magyarországi románságtól. A brassói "*Gazeta de Transilvania*" és melléklapja, a "*Foaia pentru minte si inima*" éppen e szempontból indulva ki, még az 1848-i események előestéjén is az unió érdekében több cikket írt. A románság az uniónak csak akkor lett ellensége, mikor politikai vezetése teljesen a szebeni unióellenes szászok befolyása alatt álló Bărnăuțiu kezébe került.

Erdély nemzeti közül leghatározottabb akarója volt az uniónak a székelység. Azt remélte, hogy a Magyarországgal való egyesülés megszabadítja a határon katonai szolgálattól, amelynek anyagi és erkölcsi terheit már régóta unottan viselte. Erős nemzeti érzésével sehogy sem tudta összeegyeztetni császári katonai minőségéből folyó kötelességeit, amelyek éppen ez erős nemzeti érzések megtagadását, vagy legalábbis elnyomását kívánták tőle. Ez a vágyakozás, ez az érzés nemcsak a székely katonák értelmesebbjeinek lelkében lett egyre erősebb, hanem tisztikarának székely születésű fiatalabb tagjaiban is. 1822-ben Kézdivásárhelyen a székelység anyagi hozzájárulásával a katonai kormányzat egy katonai nevelőintézetet építtetett. Célja eredetileg az volt, hogy benne a székely határőrség számára jó altiszteket képezzenek. Tanárai buzgósága, szakértelme és a tanulóanyag kiválósága folytán valóságos tisztképzőiskolává lett csakhamar. Bár a tanítás nyelve német volt benne, de szelleme a tanulók székely származása és a környező szellemi és társadalmi légkör hatása alatt kifogástalan magyarságú volt. A belőle kikerülő ifjak, mint altisztek osztattak be a határőr ezredékbe, de hadapródoknak tekintettek, akiket egy pár év múlva tisztekké nevezték ki.

Ezek a fiatal hadapródok magukat nemcsak katonáknak, hanem az erdélyi műveltebb ifjúság tagjainak is tekintették, s annak példáját követve az I. gyalog székely határőrezred parancsnokságának székhelyén, Csíkszeredában 1841-ben egy önképző és olvasóköri-félet alakítottak. Lelke és mozgatója, e vállalkozásnak Gál Sándor, a későbbi honvéd tábornok volt. A parancsnokság nem vett hivatalosan tudomást róla, mivel egészen ártatlan, sőt nemesítő hatású volt, hallgatagon elég jó akarattal tűrte. Valaki feljelentette a székely hadapródok e "titkos társaság"-át, és a nagyszebeni főhadparancsnokság nemcsak a titkos társaság feloszlását, hanem a fiatal "összeesküvők" letartóztatását is elrendelte. Az erdélyi magyar, de különösen a székelység közvéleménye nagy érdeklődéssel, sőt izgatottsággal kísérte a kadétek ügyét, amely kisebb-nagyobb fegyelmi büntetések kirovásával és minden hasonló vállalkozás fenyegetően szigorú eltiltásával végződött. A kadétek titkos társasága véglegesen elnyomatott, de a szellem, amely létrehozta, tovább élt a székely határőrezredek tisztikarának székely származású fiatalabb tagjaiban és egypár év múlva el is vezette őket a magyar szabadságért küzdő erdélyi honvédhadseregbe, amelyben mint Bem legkitűnőbb tisztjei, igazi magvát alkották a törzstiszti karnak.

(c)

(A jobbágyság felszabadítása. A román parasztság érzelmi állapota a negyvenes években. A mócok és Varga Katalin szerepe. Az 1846-i országgyűlés és az úrbér.)

Mihelyt a magyar politikában az önálló magyar nemzeti állam gondolata a múlt század harmincas éveiben irányadóvá lett, azonnal parancsoló szükségé is lett a jobbágyság felszabadítása, vagyis, amint akkor szerették mondani: a jobbágyság bevétele az alkotmány sáncaiba, azaz a polgári jogok kiterjesztése az állam összes alattvalóira. Wesselényi és a korszak többi erdélyi szabadelvű politikusa meg voltak győződve, hogy a nemzet csak úgy lehet erős, ha a nép nagy tömege is szabaddá lesz, és akkor a polgári szabadság nyomában fakadó jólét és műveltség hatása alatt, ha nyelvben nem is, de érzésben magyarrá lesz. Ezért látták a jobbágyság felszabadításában, a közszabadságok növelésében és a demokratikus reformok megvalósításában a nemzeti megerősödés és védelem harmadik leghatásosabb eszközét az unió és a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé tétele mellett.

A bécsi kormány Mária Terézia óta, szemben a magyar rendekkel állandóan sürgette a jobbágyság reformját, de csak annyiban, amennyiben a jobbágyok számára anyagi könnyítések (úrbér) adásáról volt szó. Mihelyt a magyar ellenzék, a múlt század harmincas éveitől kezdve, ez anyagi könnyítéseket össze akarta kötni a jobbágyság jogi helyzetének megjavításával, mikor arról volt szó, hogy a jobbágyok állampolgári jogokhoz jussanak, azonnal szembefordult e törekvésekkel.

A bécsi kormány az erdélyi konzervatív körökben, az úgynevezett aulikus politikusokban igen kitűnő szövetségesekre talált. Erdély konzervatív főemberei nem látták, vagy legalább nem akarták látni, hogy Erdélyben az 1841-es és 1848-as évek között mint erjed, forr és pezseg minden olyan törekvés, vágyakozás és eszme, ami később az 1848/49-i forradalom eseményeiben mozgatója és tényezője lett Erdélyben az újkor egyik legvéresebb és legszörnyűbb polgárháborújának. Ellenkezőleg, meg voltak győződve, hogy a három nemzet és a négy vallás elvére fektetett politikai rendszer alapján kiváltságaik rendületlenül fenn fognak maradni egész a világ végezetéig. Hogy van egy nagy tömeg, *a misera plebs contribuens* (nyomorult adófizető nép), melynek lelkében sajátságos érzések váltakoznak, mely a dolgok rendjével elégedetlen, s hogy ez a tömeg éppen a románság, arra még csak nem is gondoltak. Hogyan is gondoltak volna, mikor e tömegnek nem volt semmi szava a politikában, egyszerűen csak *misera plebs contribuens*, amely csak *usque ad bene placitum regum* (a király tetszéséig) türetek. A jogi fikciók, a magyar politikusok e kedves önámítási eszközei elfödtek Erdély urainak szeméi előtt a fenyegető valóság szomorú tényeit.

A XIX. század második negyedében (1825-1848) a román parasztság körében több ízben ideges mozgolódás volt észrevehető. Ez ideges mozgolódás egyik indítéka kívülről hatott. Az oroszok által a román vajdaságokban 1821 után életbe léptetett "*Regulament organic*" [Szervezeti szabályzat] a vajdaságokbeli román parasztság számára az előbbi állapothoz képest több szemmel látható könnyítést adott. {* A drinápolyi béke értelmében Oroszország igazgatja Havasalföldet.} Az erdélyi román parasztság, a mind könnyebbé és gyakoribbá váló közlekedés folytán tudomást szerzett erről és körében többen

hangoztatni kezdték, hogy majd eljön az orosz, az ortodox keresztények e fő pártfogója és felszabadítja őket is az urak igája alól, mint felszabadította a hegyeken túl lakó testvéreiket a törökök és görögök zsarnoksága alól. 1831-ben Erdély hivatalos és nemesi köreiből komolyan féltek egy orosz felbujtás alapján támadható román parasztlázadástól és annak megelőzésére komoly intézkedéseket tettek. A hivatalos vizsgálatokból azonban, melyek ez intézkedésekkel kapcsolatosak voltak, kiderült, hogy egy második Horea-féle lázadás előkészítéséről szó sem lehet.

A második erre vonatkozó indíték ismét Zalatna vidékéről, Horea hazájából indult ki. Bucsum községének és a vele szomszédos néhány más községnek román nemzetiességű lakói azt állították, hogy ők a régi erdélyi fejedelmektől nyert szabadságlevelük értelmében nem tartoznak robotot teljesíteni a zalatnai uradalomnak. Az uradalom más véleményen volt és a robot teljesítését követelte. Ebből a jobbagyok és az uradalom között per támadt, amely hosszú huzavonának és a román parasztlázadástól nagy elkeseredésének és izgatottságnak lett okozója.

E pörös állapotot egy Varga Katalin nevű kalandornő* arra használta, hogy mint a parasztság pártfogója, közöttük letelepedjék. {* Magyar nemesasszony, robotmegtagadó mozgalmat indít.} A nép "*doamna noastra*"-nak ("a mi úrasszonyunknak") nevezte és tőle remélte a jobbagyság terhei alól való felszabadulását. Hatása akkora volt, hogy egyenesen csak tőle függött, hogy a Horea lázadás szörnyűségei megismétlődjenek és valószínűleg meg is ismétlődtek volna, ha a hatóság Andrei Şaguna akkori nagyszombati görögkeleti püspöki vikárius személyes közreműködésének segítségével 1847. húsvét napján el nem fogja.

A múlt század negyvenes éveinek közepén a bécsi kormány eddigi álláspontja, szemben a magyar ellenzékkel, változást szenvedett. Az ifjú konzervatívok egyik vezérének, gróf Apponyi Györgynek tanácsára elhatározták, hogy a szabadelvű ellenzékot erős konzervatív többség teremtésével a megyegyűlések tanácskozó termeiben és az országgyűlésen fogják letörni. Erre a szerepre Erdélyben a nagytehetségű báró Jósika Samu vállalkozott. Ezért vállalta el a kancelláriai hivatalt is. A döntő ütközet színteréül az 1846-ra összehívott országgyűlés tanácskozó terme szemeltetett ki.

A választási küzdelemben a kormánypárt azzal a jelszóval ment, hogy az úrbért meg kell alkotni, de Erdélynek nem lehet szabadelvű úrbéri törvénye. E választásoknál nemcsak a szokásos korteskedés lépett túl minden eddig megengedhetőnek tartott határt, hanem az úgynevezett hivatalos hatalommal való visszaélés és választási terror is a legnagyobb mértékben érvényesült. Hunyad megye főispánja a megyéjére eső hat megyei és városi követet jóformán maga nevezte ki. Marosszék főkirálybírája, Antal Imre, az ellenzék tehetséges, de heves és némileg szélsőséges jelöltje, Berzenczey László ellen valószínűleg mozgósította a katonaságot. A kormány ez erőszakossága okozta, hogy a követi utasítások nagy része egyáltalán nem volt kedvező a szabadelvű úrbérre. A jelszó az volt, hogy nem szabad túlmenni a Cziráky-féle összeírásban tervezett úrbérenél. Hogy a kormány győzelme annál biztosabb legyen, 220 királyi hivatalosnak küldöttek meghívót.

Az ellenzékot az ügyek e szomorú állása nagyon elkeserítette. Hírlapjaiban hevesen megtámadta az országos bizottság munkálatait és a kormány eljárását. Nyíltan kimondta, hogy ha a javaslat törvénnyé lesz, annak csak egyetlen szomorú következménye lehet: a parasztlázadás. Sőt az ellenzéknek Weér Farkas vezérlete alatt álló fiatalabb része azt hangoztatta, hogy az úrbér már meghaladott dolog és azért egyenesen ki kell mondani az örökváltságot, a jobbagyság teljes felszabadítását.

Wesselényi, hogy ne kockáztassák az eredményt és legalább egy túrhető úrbért sikerüljön megalkotni, rábírta az örökváltságot sürgető szabadelvű ellenzék tagjait, hogy álljanak el követelésüktől és maradjanak meg az úrbér álláspontján. A közvetítő indítványt báró Kemény Dénes tette meg. Hiábavaló volt, mert az erejében bízó konzervatív többség nem volt kapható semmiféle megegyezésre. Az ellenzék tagjai közül többen, látván, hogy hasztalan minden fáradságuk, báró Kemény Dénes példáját követve lemondottak követi megbízatásukról és odahagyták az országgyűlést. Akik benmaradtak, lépésről lépésre folytatták a harcot, és mikor látták, hogy a törvényjavaslatot az országgyűlés elfogadta és készült királyi szentesítésre felterjeszteni, óvást emeltek ellene. Ófelsége e törvényt csekély módosítással elfogadta.

Ez az úrbéri törvény azonban írott malaszt maradt. Mielőtt életbe léptették volna, az idők gyorsan rohanó szelleme elrobogott fölötte. Megérkezett az új idők szellemét hirdető 1848 és a föld a rajta lakó paraszttal egyetemben szabaddá lett; csak hogy ezt a szabaddá lett földet csakhamar patakokban öntötte el az egykori földesurak és a szabad polgárokká lett parasztlázadás vére, mint a következő szakaszban látni fogjuk.

AZ 1848/49-I ERDÉLYI SZABADSÁGHARC TÖRTÉNETE BEM TÁBORNOK FELLÉPÉSÉIG

(a)

(Az erdélyi magyarság és az unió. A szászok és az unió. A románok állásfoglalása az unióval szemben. A május 15-i balázsfalvi gyűlés. Az erdélyi országgyűlés kimondja az uniót. A nyelvkérdés elintézése. A jobbgyság felszabadítása.)

Kolozsvárt a március 20-i városi közgyűlésen magyarság Méhes Sámuel tanár, az „Erdélyi Híradó” szerkesztője mindjárt a gyűlés megnyitásakor az országgyűlés összehívását indítványozta azért, hogy mondja ki a jog-egyenlőséget, a közteherviselést és a sajtószabadságot. Az utána felszólaló Bethlen János gróf pedig kijelentette, hogy Erdély papirossá vált alkotmánya alatt nem akar tovább élni, azért az országgyűlés összehívását és az unió kimondását követeli.

Alig végezte beszédét, a tanuló ifjúság háromszínű zászlót lobogtatva és az uniódalt* énekelve nyomult be a gyűlésterembe, mire a gyűlés tagjainak ajakáról felhangzott „Éljen az unió!” kiáltás. {* Itt a zászló kezeinkben, Egy kívánat lengeti. Legyen egy a két hazából, Vész így meg nem döntheti.} A városház szomszédságában levő házak ablakaiból a nők háromszínű kokárdákat szórtak az utcára, amelyeket a járókelők mellükre tűztek és tömegbe verődve, a tanuló ifjúság vezetése mellett az uniódalt énekelve és háromszínű (unió) zászlókat lobogtatva, jártak be a város utcáit. Mikor gróf Teleki József kormányzó lakása elé érkeztek, az ifjúság egy küldöttsége felment hozzá és arra kérte, hogy tegye meg a szükséges lépéseket az uniót kimondó országgyűlés összehívására.

Március 22-én a szabadelvű ellenzék és a konzervatívok báró Jósika Lajos és gróf Bethlen János elnökle alatt közös tanácskozást tartottak, melyben olyan programot dolgoztak ki, amelynek első pontja Erdélynek Magyarországgal való uniója volt. E programot manifesztum alakjában adták ki, hogy az a megyegyűléseken meginduló mozgalmaknak irány-mutatóul szolgáljon.

A közvélemény nyomása okozta, hogy Teleki főkörmányzó célszerűnek látta az őt törvényesen megillető teljhatalomnál fogva [javasolni az uralkodónak] az országgyűlést május 29-re összehívni. Ezzel Erdélynek Magyarországgal való uniója hivatalosan is napirendre tűzettek.

A konzervatívok nem voltak barátai az uniónak. Mihelyt első meglepetésükből felocsúdtak, azonnal kísérletet tettek annak megakadályozására. Az első ilyen fajtájú kísérlet Doboka megyében történt, amelynek báró Jósika Lajos volt a főispánja. Noha két héttel előbb, mint a kolozsvári értekezlet egyik elnöke aláírta az egyesült pártoknak uniót követelő programját, megnyitó beszédében mégis szükségesnek tartotta különösebben hangoztatni, hogy ő, politikai meggyőződését tekintve, mindig konzervatív volt és azért most, mikor hivatalból reformkérdéseket terjeszt a közgyűlés elé, kötelességének tartja megjegyezni, hogy e reformok egyáltalán nem tárgyai az ő egyéni meggyőződésének is. Torda megye április 10-én tartott közgyűlésén a konzervatívok több száz aláírással ellátott nyilatkozatban akartak tiltakozni az unió ellen. Kemény Dénes ékesszólásának sikerült a tiltakozás tervezőit rábírní, hogy nyilatkozatukat saját kezükkel tépjék szét.

Az unió mellett lelkesítő sajtó e konzervatív kísérleteket szenvedélyesen elítélte. Azonkívül a bécsi és a magyarországi események meggyőzték a konzervatívokat, hogy a mindenhatóvá lett áramlat ellen Ófelsége részéről, ahonnan remélték, nem várhatnak támogatást. Jósika Lajos lemondott főispáni állásáról. Példáját követte bátyja, báró Jósika Samu kancellár is, ami jeladás volt a konzervatív főispánoknak a visszavonulásra. Így lett vége Erdély politikai életében a konzervatív, s vele együtt az uniót ellenző pártnak is.

Március 27-én Szeben város közgyűlése egyhangúlag fogadta el azt az indítványt, hogy az éppen tanácskozó szász egyetem intézzen Ófelségéhez üdvözlő és hódoló feliratot. A gyűlés e határozatát egy küldöttség adta tudtára a szász egyetemnek, amely a hódoló feliratot el is készítette. E hódoló felirat nem foglalkozott az unió kérdésével, mert tartalma határozott állásfoglalás volt az öszbirodalom, Nagy-Ausztria eszméje mellett, természetesen a szászok autonómiájának határozott fenntartásával.

A szász unióellenes álláspontnak, amely tulajdonképpen egységes osztrák birodalmi álláspont volt, vezére Eranz von Salmen szász comes volt, teoretikusai Stephan Ludwig Roth, továbbá Heinrich Schmidt és Benigni jogakadémiai tanárok, hírlapi orgánusuk a Benigni által szerkesztett „*Siebenbüger Bote*”. Ők nemcsak Erdély Magyarországgal való unióját nem akarták, hanem magát Magyarországot is be akarták autonóm tartomány gyanánt olvasztani az egységes nagy osztrák birodalomba.

Az előbbi szakaszban említettük, hogy a brassóiak, ellentétben a szebeniekkel, uniópártiak voltak. Ez időben a brassóiakhoz csatlakoztak a segesváriak is. Az unióbarát szászok vezetői Brassóban Kurz Antal [Anion Kurz] és Roth Illés [Elias Roth] voltak, Segesváron Gooss Károly [Carl Gooss]. Szomorúan érdekes sorsa lett később az unió e három szász nemzetiségű barátjának. Roth Illés volt az egyetlen szász képviselő, ki a magyar parlamentet Debrecenbe elkísérte. Ott is halt meg anélkül, hogy megérte volna akár a magyar fegyverek diadalát, akár pedig a későbbi gyászos katasztrófát. Kurz Antal, mikor Bem Erdélybe jött, a honvédhadseregbe lépett, és ott mint Bem titkára esett el 1849. július 31-én a segesvári csatában. Gooss Károly a többi szász képviselővel visszatért ugyan Erdélybe a pesti országgyűlésről, de nem csatlakozott a magyar nemzet ellenségeihez, hanem visszavonult parókiájára, hol elméje hazafias fájaldalmában elborult, és mint lelkibeteg múlt ki az 1848-i Szilveszter napot megelőző estén.

Mihelyt napirendre került az unió, a szászok azonnal szövetséges társat kerestek és találtak a románokban. A szász egyetem evégből április 3-án tartott ülésében kimondotta, hogy a románok ezentúl teljesen egyenlő rangúak lesznek a Királyföldön a szászokkal.

Ez volt a szászok részéről az első ajánlat a románok megnyerendő szolgálatáért, amelyet a röpiratok és hírlapi cikkek egész sora követett. Összekötő a szászok és a románok között a szebeni szász jogakadémia kissé öregedő, de minden tekintetben szorgalmas tanítványa, Bărnuțiu Simon volt.

Pumnul Áron [Aron Pumnul] tanár kezdeményezésére március 25-én Balázsfalván is ülést tartottak a papok, a tanárok, a papnövendékek és a felsőbb osztályok tanulói, amely azt határozta, hogy Tamás vasárnapjára nagy román nemzeti gyűlést fognak összehívni, amelynek feladata lesz a románság politikai cselekvésének programját megállapítani. A balázsfalviakhoz csatlakoztak a marosvásárhelyi királyi táblánál levő román nemzetiségű joggyakornokok is, akiknek száma ekkor mintegy 30 volt.

A románság meglehetősen egyetértett az úgynevezett nemzeti követelésekben, amelyek a következők voltak: iktassák törvénybe, hogy a románság Erdély negyedik törvényes nemzete, hogy a görögkeleti éppen olyan törvényesen bevett vallásfelekezet, mint a többi. Amiben még teljesen határozatlanok voltak, az az unió kérdése volt.

Március 25-ről keelve egy írott proklamációt kezdtek Nagyszebenből terjeszteni. Bár nem volt aláírva, azonnal megismerte mindenki, hogy Bärnuțiu tollából származott. E proklamáció mindenekelőtt egy román nemzeti gyűlés összehívását és azt követelte, hogy a románság legyen Erdély negyedik törvényes nemzete, a jobbagyság töröltessék el és e szavakkal végződött: "Örökre átkozott legyen az a román, ki uniót mer kötni mindaddig, míg el nem lesz ismerve a román, mint politikai nemzet." Bärnuțiu e proklamációja döntő hatással volt a román közvélemény alakulására és szerzőjét egyszerre a román mozgalmak élére állította. A balázsfalviak által Szent Tamás vasárnapjára összehívott gyűlést a kormány nem engedélyezte, mert az összehívókat nem tartotta illetékeseknek. Helyébe május 15-re egy másik román nemzetgyűlést engedélyezett, de oly kikötéssel, hogy azt a két román püspök hívja össze, akik egyúttal magukra vállalják a gyűlés lefolyásáért a felelősséget is.

Ez intézkedés eredménye az lett, hogy a betiltott tamásvasárnapi gyűlést is megtartották és az engedélyezett május 15-i nemzeti gyűlést is. Az előbbi nem lett ugyan olyan nagyszabású, mint ahogy tervezték, de mindenesetre tekintélyes erőpróba és előkészület volt a május 15-i gyűlésre.

E kettős gyűlés előkészítése végett a balázsfalvi diákok és a fiatal joggyakornokok bejárták az ország románok lakta vidékeit, tüzes és izgató beszédekben buzdítva a népet, hogy mentől nagyobb számban jelenjék meg a gyűlésen. A papok a templomban hirdették ki a gyűlésre hívó proklamációt. E gyűlésre eljöttek majdnem teljes számmal a román vajdaságban élő erdélyi származású román tanárok is, sőt a vajdaságokbeli fiatalabb értelmiségből is eljöttek egynéhányan, legtöbbszörre olyanok, kik e tanárok tanítványai voltak.

A gyűlést a Balázsfalva alatt elterülő réten tartották meg, amelyet e nap örök emlékezetére elneveztek "Szabadságmező"-nek (*Cimpul libertatii*). A gyűlés elnökei a püspökök voltak, alelnökei Bärnuțiu Simon és Barițiu György, a "Gazeta de Transilvania" szerkesztője. A gyűlésen Bärnuțiu szelleme uralkodott és főtárgyát is az ő beszéde alkotta. E beszéd szellemében fogalmazták meg a román nemzet 16 pontba foglalt politikai programját. E program lényege annak 16. pontjában van a következőképpen összefoglalva:

"A román nemzet kéri, hogy az országban lakó többi nemzet a Magyarországgal való uniót ne vegye addig tárgyalás alá, míg a román nemzet is nem lesz alkotmányos nemzet, tanácskozó és határozó szavazattal az ország törvényhozásában, és ha az erdélyi országgyűlés nélküle mégis belebocsátkoznék az unió tárgyalásába, akkor a román nemzet ünnepélyesen tiltakozik ez ellen."

A gyűlés e pontozatok elfogadása után két küldöttséget választott. Egyik a románság követeléseit Bécsben a császár elé fogja terjeszteni, a másik pedig Kolozs vármegye és az országgyűlés tudtára adja ezeket a kívánásokat. Választottak egy állandó bizottságot is, amely Nagyszebenben fog székelni, és amelynek feladata a Bécsből és a Kolozsvárról hozandó válaszokat bevárni, azokról értesíteni a románságot és e válaszok tárgyalására összehívni a román nemzeti gyűlést. Ez volt a később oly nagy szerepet játszó "román nemzeti komité"-nak a születése. Az újszülött komitének, amelynek 25 tagja volt, elnökévé Andrei Șaguna püspököt és alelnökévé Simicu Bärnuțiu-t választották.

A május 30-ra összehívott erdélyi országgyűlés legelső tárgya a királyi leirat 3. pontja értelmében az unió ügye volt. Elsőnek báró Wesselényi szólalt fel, aki felhívta a rendeket: nyilatkozzanak, elfogadják-e a magyarországi VII. törvénycikk értelmében az uniót? A szászok részéről az unió mellett először Brassó követe, Roth Illés nyilatkozott. Majd az uniót ellenző szász képviselők részéről Szeben követe, Schmidt Konrád jelentette ki, hogy bár küldőinek voltak aggodalmai az unió ellen, de azt hiszi, hogy ezek az aggodalmak meg fognak szűnni, ha értesülni fognak, hogy a rendek mily nagy örömmel fogadták Brassó követének nyilatkozatát és az unió, amelyet elfogadtak, az egyesült két testvérország boldogságára fog szolgálni.

Schmidt e nyilatkozatának hallatára az egész gyűlés felállott és éljenzésben tört ki. Ezalatt az utcán álló tömeg is értesült e hazafias nyilatkozatról és nemcsak zajosan éljenezte Schmidtet, hanem azt is kívánta, hogy Leményi püspökkel együtt jöjjön le közéjük. Mihelyt meglátta a lelkesült nép a Redout-épületből kilépő Schmidt Konrádot, éljen kiáltással a vállaira emelte, aki pedig kijelentette, hogy nemcsak ő, de hite szerint a történetek után küldői is pártolni fogják az uniót. Leményi püspököt székre ültették és úgy emelték a magasba, hol megáldotta az uniót és mélyen megindulva köszönte meg azt a megtiszteltetést, amely személyében a román nemzetet érte.

A gyűlés a lelkesedés ilyen zajos tüntetése között oszlott fel az unió kimondása után.

Az országgyűlés még aznap délután folytatta tanácskozásait, s az unió részleteinek megállapítására és a magyar királyi minisztérium ezekre vonatkozó felvilágosítása végett egy unió-bizottságot küldött ki, amely bizottságnak 26 tagjából 4 szász és 3 román nemzetiségű volt. E bizottságba román részről Leményi püspök és Boheczel Sándor [Alexandru Bohățel] mellé, kik az országgyűlésnek tagjai voltak, a románságra való tekintettel Șaguna görögkeleti püspököt is beválasztották.

Az unió-törvényt (az erdélyi 1848-i I. törvénycikket) meghozatala után megerősítés végett felterjesztették Őfelségéhez; de hogy ez a megerősítés annál bizonyosabban bekövetkezzék, Weér Farkast és Pálffy Jánost, mint az ország követeit Innsbruckba küldötték.

Az unió-törvényt Őfelsége 1848. június 10-én erősítette meg. A megerősített unió-törvényt a június 19-i ülésen hirdették ki, és azután átadták az országos főjegyzőnek (protonotárius), hogy öntse a szokásos formába, s azután egy bizonyos számú példányban nyomassa ki, amely példányokat a végleges megerősítés jeléül a király a törvényes szokásnak megfelelően aláír és az ország pecsétjével megerősít. E feltétel teljesítését azonban a viszonyok megakadályozták és ez a körülmény szolgált ürügyül a szászoknak és románoknak, hogy e törvény teljes erejét később utólagosan kétségbe vonják.

Ezzel el volt intézve a múlt század negyvenes éveinek három fő kérdése közül az egyik, az unió kérdése. A második főkérdésnek, a nyelvkérdésnek elintézésére már nem az erdélyi országgyűlés volt hivatva, hanem a megválasztott unióbizottság és a július 2-re összehívott pesti magyar országgyűlés.

Az unióbizottság megválasztása után az országgyűlés a szászok emlékiratát vette tárgyalás alá és azt a románok balázsfalvi határozatait magában foglaló irattal egyetemben azzal az utasítással adta át az unióbizottságnak, hogy Pesten azon munkálkodjék, hogy a magyar királyi minisztérium az emlékiratokban foglalt kívánásokra vonatkozóan a méltányosság és a józan politika határai között mozgó törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.

Az unióbizottság gróf Teleki József erdélyi kormányzó elnöksége alatt kezdette meg július 16-án Pesten tanácskozásait. Az összminisztérium határozata alapján magát még kiegészítette öt román taggal: Cipariu kanonokkal, Ighián Józseffel [Josif Igianu], Dunka Pállal [Paul Duncea], Moldován Demeterrel [Dimitriu Moldovan] és Brán Jánossal [Ioan Bran], kik, mint a balázsfalvi román nemzeti gyűlés innsbrucki küldöttei, visszatértükben Pesten tartózkodtak. Az unióbizottság fáradozásainak volt eredménye az a törvényjavaslat, melynek rendeltetése az lett volna, ha ezt az idők viszontagságai meg nem akadályozzák, hogy "A román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjani biztosításáról" cím alatt, mint első nemzetiségi törvény legyen beiktatva a magyar törvénytarba.

A harmadik nagy kérdés, amely a negyvenes évek erdélyi közvéleményét oly mélyen érdekelte, a jobbágyság kérdése, magán az erdélyi országgyűlésen nyert megoldást és befejezést. A IV. törvénycikk kimondotta az úrbéri szolgálat és a tized teljes eltörlését és vele kapcsolatosan a volt földesuraknak az állam által fizetendő kárpótlását. Ily módon jutott a 80 %-ában román nemzetiségű jobbágyság minden fizetési kötelezettség nélkül 1 600 000 hold földbirtok tulajdonába.

(b)

(Intézkedések az unió-törvény végrehajtására. Báró Vay Miklós királyi biztossága és működése elé tornyosuló nehézségek. A mihálcfalvi véres összeütközés. A román nemzeti komitő feloszlatása. A román határőr-katonaság akcióba lépése. Puchner főhadparancsnak magatartása. A magyar kormány újoncsozó rendeletének hatása. A második balázsfalvi gyűlés. Szövetségekötés a főhadparancsnokság és a román nemzeti komitő között. A magyarság önvédelmi készülődései. A magyarság lefegyverzése. Az agyagfalvi gyűlés hadi vállalkozásai. A magyar haderő kivonul Erdélyből. Háromszék önvédelmi harca.)

Május 29-ről keltezve Őfelsége a nádorhoz, Teleki főkormányzóhoz és báró Anton Puchner főhadparancsnokhoz intézett legfelsőbb kéziratában az Erdélyben levő összes haderőt István nádor rendelkezése alá helyezte. Július 17-én a nádor Bécsben feloszlatta az erdélyi kancelláriát és annak tisztviselőit Jancsó Imre volt kancelláriai titkár, most miniszteri tanácsos ügyosztályának keretében a magyar királyi belügyminisztériumba osztotta be az erdélyi ügyek intézése végett. Miután Teleki főkormányzónak, mint az unióbizottság elnökének állandóan Pesten kellett időznie, az unió végrehajtására teljhatalmú királyi biztosul báró Vay Miklóst nevezte ki Őfelsége. Báró Vay Miklós június 29-én érkezett Kolozsvárra, hogy működését megkezdjé. Időközben a pesti közös országgyűlésre is megtörténtek a választások és az újonnan megválasztott képviselők július 10-én már megjelentek a magyar képviselőházban, amely az unió jeléül egyik alelnökévé az erdélyi országgyűlés volt tagját, Pálffy Jánost választotta. Ugyanebből a szempontból lett Szász Károly vallás- és közoktatásügyi, báró Kemény Dénes pedig belügyi államtitkár. Az erdélyi országgyűlés, miután elvégezte teendőit, július 18-án az unió-törvénycikk szentesítési záradékának felolvasása után bezáratott.

Báró Vay Miklós, mint teljhatalmú királybiztosban nehéz viszonyok között kezdette meg az unió tényleges végrehajtását célzó munkásságát, mert Erdélyben ekkor már teljesen felfordult és az anarchiával határos állapotok kezdetek uralkodni.

Az unió királyilag szentesített törvénnyel bevezetett tény volt, de ez nem akadályozta meg abban a szászokat és a románokat, hogy ellene a leghatározottabban állást ne foglaljanak. A szász egyetem (*universitas*) június 16-án elhatározta, hogy magát bizalmi férfiakkal fogja kiegészíteni és június 26-án Salmen Ferenc [Franz von Salmen] comes elnöklete alatt, mint külön szász kormányzó testület össze is ült. Ily módon ez idő szerint két egymástól független és egymás hatáskörébe vágó, nem legális testület - a kormányzótestületté átalakult szász universitas és a román nemzeti komitő - osztozott két törvényes testülettel - a főkormányzóséggel és a főhadparancsnoksággal - a végtelenül összezavarodott erdélyi ügyek intézésében.

A balázsfalvi román nemzeti gyűlésen történt dolgok és a falukat bejáró román ifjak forradalmi jellegű tüzes szónoklatainak hatása alatt a román jobbágyok a jobbágyság alól való felszabadulást rögtönösnek és minden átmenet nélkül valónak fogták fel és ennek következtében igen sok helyen megtagadták a földesúrnak tartozó szolgálatok teljesítését. Miután a tavaszi munkák időszaka volt, ez a birtokosokat nagyon károsan érintette és ezek, támaszkodva arra, hogy a jobbágyok a törvény értelmében még tartoznak a jobbágyi szolgálatokat teljesíteni, követelték, hogy tartozásaiknak tegyenek eleget. Ebből sűrűlódások, sőt összeütközések keletkeztek, amelyek több helyen komoly kihágásoknak és zavargásoknak lettek okozói.

Mihálcfalván és Koslárdon a román jobbágyok nemcsak a jobbágyszolgáltatásokat tagadták meg, hanem a földesuraknak majorságbirtokait is elfoglalták, azon ürügy alatt, hogy azok valamikor az ő jobbágybirtokaik voltak. A földesurak orvoslásért a vármegyéhez fordultak, a parasztok azonban elkergették a vármegyeyi tisztviselőket. A közigazgatás kénytelen volt két század székely határőrt, mint katonai karhatalmat küldeni ellenük. E karhatalomnak is ellenszegültek, és az kénytelen volt fegyverét használni, amelynek következtében a helyszínen 9 halott és 12 sebesült maradt.

A mihálcfalvi eset megvizsgálására kiküldött polgári és katonai vegyes vizsgálóbizottság megállapította, hogy a parasztokat ellenszegülésre a román nemzeti komitő egyes meggondolatlanabb tagjai biztatták. Ezért a főkormányzók a komitét feloszlatta és mikor az a feloszlató rendeletnek nem engedelmesskedett, elhatározta, hogy tagjai ellen vizsgálatot indíttat.

A vizsgálat eredménye alapján a főkormányzók augusztus 7-én kelt rendeletével gróf Béli Ferenc, Doboka vármegyeyi főispánt Szebenbe küldötte, hogy a komitő ott időző tagjait fogassa el. Ezek közül kettőt, Lauriant és Balasiescut [Nicolau

Balázsescu] sikerült elfogni, Bărnăuțiu azonban Orlátra, az I. román határőrezred székhelyére menekült, amelynek katonasága ügyüket magáévá tette és nagy tömegben bevonulva Szebenbe, fenyegető magatartásával valóságosan kikényszerítette az elfogottak szabadon bocsátását.

Ez incidens következtében a román nemzeti komitő legtevékenyebb tagjai az I. román határőrezred területén telepedtek le, ahol teljesen megnyerték ez ezred katonaságát, amely az ő sugalmazásukra a főhadparancsnokságtól Orláton nemzeti gyűlés engedélyezését kérte. A főhadparancsnokság e kérést némi késedelemmel teljesítette és a gyűlést szeptember 10-re össze is hívta. E gyűlés a maga nemzeti kívánatait egy kérelemben foglalta, amelynek tartalma az ismeretes román nemzeti követelésekből állott azzal a különbséggel, hogy a komitő tagjainak elfogatásáért elégtételt követelt és záradékol kimondotta, hogy a román határőrök csak a császár kormánya alatt kívánnak élni, a magyar hadügyminisztert nem ismerik el és rendeleteinek éppen úgy nem fognak engedelmessé válni, mint nem engedelmessé válnak eddig sem.

Hasonló mozgalom indult meg ezzel párhuzamosan a naszódai II. román határőrezred körében is, amelynek egy zászlóalja még július hóban megtagadta a magyar hadügyminisztériumnak azt a parancsát, hogy a szerb felkelők ellen Bácskába menjen. Ennek parancsnoka, Karl Urban alezredes szeptember 7-re hívta össze nemzeti gyűlésre az ezred katonaságát. E gyűlés határozatilag kimondotta, hogy nem ismeri el a magyar minisztériumot. Tiltakozik Erdély uniója ellen és az ellen, hogy a magyar kormány a nem-magyar népek felett zsarnoki uralmat gyakoroljon.

A naszódai gyűlés e hadüzenetnek is beillő nyilatkozatával Urban nem elégedett meg, hanem felhatalmazást kért a főhadparancsnokságtól, hogy az önként jelentkező románok közül 10 000-t egy román vadászrezredbe sorozhasson. E kérésre választ nem kapott, de azért a jelentkezők közül 700-t besoroztatott. A többi jelentkező csak egy kétféjű sasos igazolványt kapott. Ez volt a sokat emlegetett *pazsura*,* amelyről el volt terjedve, hogy, tulajdonosát, mint a császár összeírt katonáját, nemcsak mentessé teszi a magyar hadseregbe való sorozástól, hanem fel is szabadítja a polgári hatóságok alól. {* pajura = sas}

Természetes, hogy a román határőrök e lépéseiket nem teheték meg a főhadparancsnokság tudta és beleegyezése nélkül. Puchner tábornok, ki május 30-án mint királybiztos, magyar nyelven nyitotta meg az uniót kimondó erdélyi országgyűlést, nem lelkésedett ugyan az unióért, de becsületesen és lojálisan igyekezett magától elutasítani minden unióellenes törekvést. Augusztus hónapban azonban az udvar magatartásában Magyarországgal szemben olyan fordulat állott be, amely intő jel volt Puchner szemára is. E fordulatnak félre nem érthető jele volt a szeptember 4-én megjelent legfelsőbb királyi kézirat, amely Jellasicsot [Jellacic] visszahelyezte mindazon méltóságába, amelyektől a június 10-i királyi kézirat megfosztotta. Ez időponttól fogva Puchner is kötelességének ismerte az unióellenes áramlatokat, ha nem is nyíltan, de kéz alatt támogatni.

Július 11-én tartotta Kossuth Lajos híres beszédét, amelynek következtében a pesti magyar országgyűlés megszavazta, hogy az általa kért 200 000 katonából 60 000-t azonnal kiállítsanak. E 60 000-ből 8000 esett Erdélyre. A főkormányzók el is rendelte e 8000 ember besorozását. A szászok tiltakoztak az elrendelt sorozás ellen, aminek következtében a felizgatott román nép igen sok községbe vagy be sem eresztette a sorozóbizottságot, vagy elkergette, sőt Lónán [Aranyoslóna] szeptember 11-én az ellenszegülő románok és a sorozó bizottság támogatására kirendelt katonaság között a mihálcfalvihoz hasonló véres összeütközés történt.

E véres esemény a tömeg ellenállását nem törte meg. Ha a nyílt ellenszegülés lehetetlen volt, akkor a sorozóbizottság által összeírt ifjak megszökdöstek, félreeső falukban, erdőkön, mezőkön összecsoportosultak. Vasvillákkal, kiegyenesített kaszákból készült lándzsákkal felfegyverzett csoportokban jártak-keltek, veszélyeztetve a legnagyobb mértékben a személy- és vagyonbiztonságot. A román nép e magatartását a Naszódon és Orláton történeteken kívül a román komitő egy újabb akciója idézte elő. Hogy a román polgári lakosság is kifejezést adhasson a maga akaratának és érzelmének, egy második balázsfalvi gyűlés megtartását tűzte napirendre.

Ez újabb balázsfalvi gyűlésre már fegyveresen jelentek meg a résztvevők. Avram Iancu [Janku Ábrahám], aki a mihálcfalvi eset után felment a havasokra a maga mócai közé, 6000 felfegyverzett móc kíséretében jelent meg Balázsfalván, hova báró Vay Miklós királybiztos is megérkezett azzal a szándékkal, hogy a nem engedélyezett gyűlést feloszlassa. Mikor látta, hogy a román nemzetiségű Klokocsán [Clococianu] őrnagy parancsnoksága alatt levő katonaság, mint karhatalom elégtelen, belenyugodott a gyűlés megtartásába.

E két hétnél hosszabb ideig tartó gyűlés nemcsak azt mondta ki, hogy a román nemzet a magyar alkotmányt nem ismeri el, hanem egy új román nemzeti komitét is választott és egyúttal a román nemzet katonai szervezetét is kidolgozta, mégpedig a következő módon.

Minden fegyverfogható román 17-től 50 éves koráig tartozik fegyvert fogni. Egész Erdély 15 légióra oszlik. Mindegyik légió élén egy prefekt áll, kinek helyettese a subprefekt. A légió zászlóaljakra oszlik, amelyeket a tribunok vagy helyetteseik, a vicetribunok fognak vezetni. Egy zászlóalj áll tíz századból. A század élén a centurio áll. Egy centurio száz fegyveresnek parancsol. Ez összesen 180 000 főnyi gyalogkatonaság lenne. Ezenkívül még besoroznak minden légióhoz 1000-1000 lovas, úgyhogy a román nemzeti hadsereg hadilábon 195 000 főből fog állani.

Mikor a balázsfalvi gyűlés a vége felé járt, megjelent a főhadparancsnokság küldöttje, Schurter tábornok, akinek közbelépésére elállottak Iancu azon tervétől, hogy a gyűlés, úgy amint van menjen Szebenbe, hogy ott a főhadparancsnokságtól azonnal való felfegyverzését kérje. Megállapodtak Schurter tábornokkal abban, hogy a gyűlés kívánságait egy 22 tagú bizottság adja át a főhadparancsnoknak egy emlékiratba foglaltan.

Október 2-án fogadta Puchner a 22 tagú román küldöttséget és vette át a második balázsfalvi gyűlés jegyzőkönyvét, mely magában foglalta a románság követeléseit. A román nemzet törvényes képviselőjének ismerte el az újonnan megválasztott román nemzeti komitét és tagjai számára havonként 100-100 forintot utalványoztatott ki a főhadparancsnokság pénztárából. Október 9-én adta ki, mintegy írásbeli válaszul, a román nemzethez intézett proklamációját, amelyben elismerte a román nemzet kívánságainak jogosságát és megígérte, hogy szenvedett sérelmei orvosoltatni fognak. Így köttetett meg a szövetség a románság és a főhadparancsnokság között.

Az erdélyi magyarság sem nézte zsebredugott kézzel, hogy mint húzódnak összebb feje fölött az őt elpusztítással fenyegető viharfelhők. A magyar kormány még június hóban elrendelte, hogy Erdélyben toborzás útján négy önkéntes zászlóalj

állíttassék fel. A toborzás nagyon szép sikerrel indult meg, nyilvánvaló jelül annak, hogy az erdélyi magyarság komolyan készül az önvédelmi harcra. Ezenkívül gróf Bethlen Gergely és gróf Mikes Kelemen Kolozsvárott egy önkéntes lovas csapatot alakítottak. Majd egy hónappal később Berzenczey László nyert a kormánytól felhatalmazást, hogy toborzás útján egy huszárezredet alakíthasson.

Az egyre fenyegetőbb román mozgalmaknak, a szászok és a főhadparancsnokság ellenséges magatartásának ellensúlyozására a székelyek között határtalan népszerűséggel bíró Berzenczey László október 15-re báró Vay Miklós engedélyével az udvarhelyszéki Agyagfalvára székely nemzeti gyűlést hirdetett, amelyen a székelységnek éppen úgy feyyveresen kellett megjelennie, mint a románságnak a második balázsfalvi gyűlésen.

Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés előtt Puchner nagyon végzetes lépésre határozta el magát. Elrendelte a magyar önkéntes csapatoknak és nemzetőröknek városonként és községenként való lefegyverzését. E lefegyverzés végrehajtásával részint a rendes sorkatonaságot, részint a román komit é által szervezett román feyyveres erőt bízta meg.

E terv végrehajtásával kezdődött meg Erdélyben a polgárháború. A románok között lakó magyarságnak és magyar városoknak egyetlen biztosítéka az egyesek, a magyar önkéntes és nemzetőrcsapatok kezében levő feyyver volt. Azt kiadni a kezéből annyit jelentett, mint kegyelemre megadni magát. Ezért a magyarság lefegyverzése csak erőszakkal történhetett meg, ami számtalan véres és gyászos kimenetelű összeütközésre szolgáltatott alkalmat. Legmegdöbbenőbb jelenete volt ez akciónak a kisenyedi magyarság lefegyverzése, amely egymaga 130 magyar életébe került. Ilyen megdöbbenő esetek előzték meg az agyagfalvi székely ülést, amelyek arra bírták a gyűlésen részt vevő székelyeket, hogy a megtámadott erdélyi magyarság védelmére siessenek.

Az Agyagfalván összegyűlt feyyveres erő egyik része a Küküllő völgyén Balázsfalva felé vonult, hogy ott az Ioan Axente vezérlete alatt levő 15-20 000 főnyi román tábort szétugrassa. Sikerült is Radnótnál e tábornak Mikas prefekt parancsnoksága alatt álló előhadat szétverni. A székely haderő jobb szárnya Szászrégennél Urban román felkelő táborát verte meg és kergette vissza Beszerce felé. A székelység azonban e kettős győzelmének nem sokáig örülhetett, mert Gedeon tábornok november 1-én Marosvásárhelynél főerejüket szétverte és így a székelyek hadivállalata, melytől az erdélyi magyarság a megmentését várta, kudarcra végződött.

A marosvásárhelyi székely tábor szétveretése után számba vehető magyar haderő Erdélyben csak Kolozsvárt és környékén volt. Egy pár nap múlva onnan is kénytelen volt elvonulni. Urban ezredes és Wardener tábornok egyesült hadserege november 10-én Dés városát megszállotta, ahonnan Urban Szamosújvárra ment és azt elfoglalta. Ezt megelőzően Losenau ezredes Nagyenyedet szállotta meg. November 13-án a Losenau támogatására rendelt román felkelőhad Felvincet felégette és azután Gratze császári százados vezetése alatt Tordát elfoglalta. A császári haderő feles számú román felkelő csapattal megerősödve közeledett Kolozsvár felé. Holmi apróbb csatározások után a magyar haderő Csucsra felé vonult és Kolozsvár magát november 17-én a császári hadsereg kezébe adta. Gróf Teleki Sándor és Katona Miklós őrnagyok Nagybányáról kiindulva még egy kísérletet tettek Kolozsvár felszabadítására, de elveszítvén a szamosújvári csatát, Háromszéket kivéve egész Erdély a császáriak és a román felkelő csapatok kezébe esett.

A főhadparancsnokság most már akadálytalanul folytathatta az erdélyi magyarság megkezdett lefegyverzését. Hogy ez mentől könnyebben menjen, Pfersmann tábornok elnöklete alatt egy úgynevezett "békéltető bizottság" (*Pazifikations Ausschuss*) alakult meg Szebenben a *Román Nemzeti Komit é* [Bizottmány] és a szász kormányzóbizottság tagjaiból, amely valóságos hadintéző bizottság gyanánt működött.

Hogy minő vérengzések között folyt le a művelet, miként irtottak ki egész családokat, miként pusztították el Zalatnát, miként gyűjtötták fel a magyar birtokosok udvarházait és kastélyait, a térszúke nem engedi meg elbeszélni.

"De hát mire való lenne itt feljegyezni - írja egy szász író, Friedenfels: "*Joseph Bedeus von Scharberg*" című műve II. kötetének 81-82. lapjain a szétdúlt helységeknek nevét és a lemészárolt áldozatoknak a számát?"

A mongolok betörése és a XVI.-XVII. század harcaiktól eltekintve nem volt egyetlen olyan időszak sem, melyben az elszabadult szenvedélyek az egész országban annyi rablást, gyűjtogatást és gyilkolást okoztak volna, mint ebben az esztendőben."

Igazárt méltó anyag egy Rogerius-féle "*Carmen miserabile*"-hez, vagy pedig Miles Mátyás [Matthias Miles] "*Siebenbürgischer Würgengel*"-éhez. E sorok írója 1848. december 3-tól 6-ig Szebenből kiindulva az ország északi részébe utazott. Az előtte nagyobb részét név szerint ismeretes nemesi udvarok százából alig látott kettőt-hármat sértetlenül. Majdnem mindenik községben még érezhető volt az a leírhatatlanul undorító pörzs szag, mely a felgyűjtött gabonától származott, s a pincék tele voltak kiöntött szeszes italokkal mindenütt, ezen az egyetlen, alig 30 mérföldnyi útvonalon is."

Gedeon tábornok a székelyeken aratott győzelmé után elfoglalta Marosvásárhellyel együtt az egész Marosszéket, Heydte őrnagy Udvarhelyszéket szállotta meg. A csiki székelyeket ezredesük, Dorschner vette rá, hogy magukat alávessék a szebeni főhadparancsnokságnak, bár azon feltétel alatt, hogy területükre császári katonaság, román vagy szász felkelő csapat semmi szín alatt sem teheti lábát. A háromszékiek november 12-én Sepsiszentgyörgyön közgyűlést tartottak, amelyben kimondták, hogy a feyyvert kezűkből nem adják ki.

Hogy a békés kiegyezés útját teljesen el ne zárják, Horvát Albert főkirálybíró azzal az üzenettel küldték a főhadparancsnoksághoz, hogy hívek maradnak öfelségéhez. Náluk rend és nyugalom van és ezért hozzájuk se császári katonaságot, se pedig román vagy szász felkelő csapatokat ne küldjenek. Amíg erre vonatkozóan teljes biztosítékot nem kapnak, a feyyvert sem teszik le. Erre a felelet a főhadparancsnokság részéről egy nyomtatott proklamáció volt, amely Háromszéket a Kossuth-párt tüzfészékének nevezte, lakóinak elveteműtségét "a nemesség, némely református pap s a hamis lelkű jogászok" igazgatásainak tulajdonította és feltétlen hódolatot követelt. A háromszékiek feleletül november 23-án Sepsiszentgyörgyön közgyűlést tartottak. Miután Gábor Áron biztosította, hogy ágyúkat tud önteni és löszerekben sem lesz hiány, feyyveres ellenállásra határozta el magukat. E határozat kimondása után Gábor Áron a fülei vasgyárba utazott, hol három nap alatt elkészítette az első ágyút. Kézdivásárhelyen, amely város az ellenállás középpontja volt, Thuróczy rézműves, Szacsvai János földbirtokos és Jancsó gyógyszerész segítségével valóságos kis ágyú- és löszergyárt rendezett be.

A háromszéki székely huszár és gyalog határőr katonaság nagyobb része a magyar hadügyminiszter rendeletére még június hóban kivonult a Bánságba a szerb felkelők ellen. A maradék székely huszárokon és gyalog határőrökön kívül csak egy század önkéntes (Kossuth) huszár és a XII. honvédszászlóalj egy kisebb töredéke alkotta a rendelkezésre álló haderőt, amely azonban önkéntes jelentkezés útján rövid idő múlva körülbelül 6000 főre növekedett. Szükség is volt a komoly készületre, mert Heydte őrnagy már november 26-án beütött Erdővidékre, hogy onnan Sepsiszentgyörgy ellen nyomuljon. A döntő támadást Gedeon tábornok november 30-án indította meg Háromszék ellen. Az összeütközés Hídvég és Árvapatak között történt, de ekkor már Gábor Áron ágyúí is rész vettek a csatában, amely a háromszékiek győzelmével végződött, akik e diadal után rögtön megszállták a már szász területen fekvő Földvárt.

Ez időponttól kezdve a háromszéki haderő volt fölényben, amely több kisebb ütközetben megverte a szász és román felkelőktől támogatott császári haderőt. Brassó komoly veszedelemben forgott, ami arra bírta a szebeni főhadparancsnokságot, hogy Schurter tábornok dandárát is Brassóba rendelje Gedeon támogatására, aki ily módon megerősödve megtámadta a székelyeket és azokat december 4-én Hídvég mellett megverte.

A hídvégi csatavesztés arra kényszerítette a háromszékieket, hogy Gedeon tábornokkal békealkudozásokat kezdjenek. E békealkudozások 1849. január 2-án az úgynevezett Árvapataki-szerződéssel végződtek, amelynek tartalma a következő volt: a székely határőr-katonaság nem harcol tovább, de a fegyvert nem adja ki kezéből. Idegen katonaság nem léphet Erdély területére. Gedeon a háromszékiek közül senkit sem fogathat el. A Kossuth-huszárok és az önkéntesek leteszik a fegyvert, a lovakat és az ágyúkat átadják a császáriaknak, a lakosság leteszi a hűségesküt I. Ferenc Józsefnek.

Mikor a háromszékiek küldöttsége megjelent Brassóban, hogy Gedeon tábornok kezébe letegye a hűségesküt, már kézről-kézre járt kötöttük a brassói "*Siebenbürgisches Wochenblatt*" legújabb száma, amely hírt hozott Bem tábornok hadainak Kolozsvárra történt diadalmas bevonulásáról.

AZ 1848/49-I ERDÉLYI SZABADSÁGHARC TÖRTÉNETE BEM TÁBORNOK FELLÉPÉSÉTŐL A ZSIGÓI FEGYVERLETÉTELIG

(a)

(Bem tábornok elfoglalja Kolozsvárt. Nagyenyed pusztulása. A szászok és a románok behívják az oroszokat. Bem első téli hadjárata Puchner ellen.)

Bem tábornokot Kossuth Lajos 1848. december 1-én nevezte ki az erdélyi haderő teljhatalmú főparancsnokává, melléje adván kormánybiztosul Beöthy Ödönt.

A Kolozsvár feladása után Csucsra felé kivonult erdélyi magyar haderő a Csucsra és Nagybánya között levő vonalon helyezkedett el Czetz János ezredes parancsnoksága alatt. Száma a később Erdély nyugati részeiből elmenekült kisebb-nagyobb csapatok hozzácsatlakozása után mintegy 12 000 főre rúgott. Czetz főhadiszállása Szilágysomlyón volt.

Bem, megérkezvén Szilágysomlyóra, miután a rendelkezésére álló haderő viszonyairól tájékozást szerzett, azonnal támadást rendelt el. A támadást a Riczkó ezredes parancsnoksága alatt álló csucsai dandár kezdte meg december 18-án, amely győzelemmel végződött. Maga Bem is elindult Nagybányáról. December 20-án ütközött össze Kápolnánál a császári sereggel, amelyet megvert. Majd elfoglalván Dést is, gyors menetben nyomult Kolozsvár felé, hova december 25-én, éppen Karácsony napján vonult be. Másnap, december 26-án Riczkó ezredes Csucsra felől jövő győztes dandára is megérkezett Kolozsvárra.

A megvert császári hadak vezére, Werdener tábornok Enyedre vonult vissza. Urban ezredes, értesülvén Kolozsvár elfoglalásáról, még aznap este átkelt Apahidánál a Szamoson és Betlenbe húzódott vissza. Bem sem vesztegelt sokáig Kolozsvárt, hanem utána nyomult és december 29-én Betlennél megvervén, visszanyomta Besztercégig, hol két nappal utóbb ismét megverte és négy nap múlva Borgó-Tihucánál kikergette az országból. Urban kikergetése után Bem Marosvásárhelyre ment, hogy összeköttetésbe jusson a székelyekkel és azok haderejét magához vonva, sikeres támadást intézzen Szeben ellen.

Míg Bem Erdély északnyugati felében diadalt diadalra aratott, addig a Maros és a Küküllő mentén rendkívül gyászos és véres események zajlottak le.

Czetz ezredes dandára Kolozsvárról Tordáig nyomult előre, hogy magát az aranyosszéki székelységgel összeköttetésbe helyezze. A Torda, Medgyes, Szeben és Déva között elterülő vidék, miután Puchner a rendes császári és királyi csapatokat a Marosvásárhely felől támadásra készülő Bem ellen a medgyes-segesvári vonalra központosította, a román prefektek hatalmába esett, kik nem haboztak a kedvező alkalmat felhasználni, hogy a november hó végén beszüntetett harcias vállalkozásukat újra megindítsák. A támadást Popovics [Popovici] szászsebes-vidéki alprefekt kezdte, ki január 5-én lándzsás csapatával Szászvárost támadta meg. A várost nem pusztította el, de a benne lakó és az odamenekült magyarokat keményen megsarcolta.

Ami Szászvároson történt, csak szelíd nyitánya volt annak, ami három nappal később Nagyenyeden lejátszódott. Axente prefektnak, a balázsfalvi román tábor vezérének parancsára január 8-án Prodan tribun vezetése alatt mintegy 6-8000 főnyi román csapat vette körül Nagyenyedet, amely a 9-re virradó éjszakán a várost több ponton felgyújtotta és sok embert megölvén, elpusztította. Axente csapatai nem elégedtek meg Enyed elpusztításával, hanem tovább folytatták Alsó-Fehér megye községeiben megkezdett harcias akciójukat. Január 18-án egyszerre a megye három tekintélyesebb községében, Nagylakon, Hariban és Borosbenedeken folyt a magyar lakosság tömeges elpusztítása.

Mikor Bem december 28-án éppen Urban dandára ellen indult, Szebenben Şaguna görögkeleti román püspök elnöklete alatt az erdélyi görögkeleti románoknak mintegy 250 főnyi képvisellete tanácskozott, hogy I. Ferenc Józsefet trónralépése alkalmával hódoló felirattal üdvözölje és előadja e hódoló feliratban, hogy az erdélyi románság minő feltételek mellett és mily módon szeretne elhelyezkedni az egységes osztrák császári birodalom keretében. Két nappal később Puchner összehívatta a békéltetőbizottságot (*Pazifikations Ausschuss*), amely elé Şaguna azt az indítványt terjesztette, hogy ez a bizottság a szász és a román nemzet nevében hívja be a magyarok ellen való segítségül az Oláhországban levő orosz haderőt.

Hosszas vitatkozás keletkezett. A szászok egyhangúlag állást foglaltak az oroszok behívása mellett. A román tagok csak hosszas vonakodás és habozás után tették magukévá a Şaguna által előterjesztett indítványt. A bizottság az orosz haderő behívására a szászok részéről Müller Gottfriednak, a románok részéről pedig, Şagunának adott megbízást, akik január hó 1-én el is utaztak Bukarestbe, hogy ott Lüdersz tábornok elé terjesszék a két nemzet kérését.

Puchner nem elégedett meg a románokkal való tanácskozással, hanem gyorsan összeszedte a rendelkezésére álló haderőt és a Marosvásárhely felől támadó Bem elé sietett. A két hadsereg január 17-én Gálfalvánál találkozott. Bem ágyúai a magyarság javára döntöttek el a csatát. Bem másnap, a győzelem előnyeit szerencsésen kihasználva, bevonult Medgyesre, január 19-én Nagyselykre s onnan Szelindekre, egészen Szeben szomszédságáig nyomult előre.

Még Marosvásárhelyről megparancsolta Czetz ezredesnek, hogy menjen Balázsfalvára és ott szétverve Axente táborát, siessen Vízaknára, hogy onnan együttesen támadják meg Szebent. Czetz pontosan teljesítette a kapott parancsot és január 20-án bevonult Vízaknára. Bem január 1-én reggel 7 órakor egész haderejével Szeben alatt állott. A csatát elvesztette és még aznap este visszavonult Szelindekre. Puchner helyzete másnap még kedvezőbben alakult, mert Gedeon tábornok is megérkezett Brassóból. Puchner, így megerősödve, január 24-én megtámadta Bemet Szelindeknél. A szerencse Bemnek kedvezett és Puchner kénytelen volt Szebenbe visszahúzódnival. Miután az ütközet folyamán Szelindek egy része leégett, Bem a táborát Vízaknára vonta vissza.

A szelindeki támadás meghiúsulta meggyőzte Puchnert, hogy a rendelkezésére álló haderővel képtelen magát Bem támadásai ellen megvédelmezni, és ha valahonnan nem kap segítséget, Erdélyt elveszíti. Mikor arról is értesült, hogy a székelységnek mintegy 15 000 főnyi hadereje készül Brassó felé Háromszék határait átlépni, haditanácsot hívott össze, amely elhatározta, hogy Lüdersz tábornoktól a császári katonai kormány nevében is segítséget kér. Lüdersz teljesítette e kérést. Február 1-én Engelhardt orosz tábornok 6000 emberrel vonult be Brassóba. Ugyanakkor lépte át a határt a Vöröstoronyi-szoroson Szkarjatyin orosz ezredes is 4000 emberrel.

Mihelyt megérkezett Szebenbe az orosz segítség, Puchner másnap (február 4-én) Vízaknánál Bemet egy rendkívül véres csatában megverte. Bem Szerdahelyre, majd Szászsebesre vonult vissza, ahonnan csak ügyes csellel menekülhetett, folytonosan üldözve, Szászvárosra. Terve az volt, hogy Déva felé visszahúzódva egyesülni fog a Magyarországból benyomuló Beke alezredes dandárával. Hogy Beke alezredes előnyomulását megkönnyítse, még Vízaknáról elébe küldötte báró Kemény Farkast, ki február 5-én egy zászlóalj gyaloggal, egy osztály huszárral és két ágyúval meg is érkezett Dévára.

Déva környékét Solomon prefekt felkelő csapatai tartották megszállva, aki értesülvén báró Kemény Farkas megérkezetről, elhatározta, hogy 6000 főnyi csapatával éjszaka rátör Dévára és Kemény Farkast meglepve, egész csapatával együtt lekasabolja. A támadás a biztos siker reményében egy kissé nagy zajjal és a város végen levő szalmakazlak felgyújtásával kezdődvén, Kemény Farkas hamar észrevette és összeszedte pihenni tért seregét, s a betörőket jól irányzott kartácslövésekkel fogadta. Rövid küzdelem után Solomon tábora mintegy 200 halott és tömérdek sebesült hátrahagyásával elszéledt.

Bem Szászvároson bevárta az őt üldöző ellenséget. A szerencse itt sem kedvezett. A csatát elveszítette, sőt, mikor lovaglókorbáccsal kezében ágyúinak védelmére sietett, egy császári katona a korbácsát tartó kezének középső ujját ellőtte. Hogy megbomlott seregét újra rendezhesse és sebét bekötöztethesse, Dévára vonult, miután Kemény Farkast a piski híd védelmezésére hátrahagyta.

Alig pihent két napot, mikor Kemény Farkastól február 9-én reggel azt az értesülést kapta, hogy az ellenség a piski hidat megtámadta. Bem e hír hallatára felkiáltott: "Ha a híd elveszett, Erdély is elveszett!" és Czetz ezredet a főszereggel Piskire küldötte. Majd dél felé maga is megjelent a csatatéren. A csata változó szerencsével folyt, míg délután sikerült a császáriaknak Bem egész hadseregét megfutamítani. Bem hasztalan ugrott a futók elébe "Ne fuss magyar! Ne fuss magyar!" kiáltással. A veszély e pillanatában észrevette Czetz ezredes, hogy a hídtól párkilométernyire Szentandrásnál egy magaslaton egy pár székely század van tartalék gyanánt felállítva. Ezeknek támadást parancsolt. A támadás sikerült. Az előrenyomuló császáriak megállottak és a futó honvédek visszafordulva, újra támadásba mentek át. A győzelmet még az est leszállta előtt sikerült Bemnek az ellenség kezéből kicsikarnia. A híd Bem kezében maradt és Erdély sem veszett el.

A piski-i csatával Bem Puchner ellen való hadjáratának első szakasza dicsőséges befejezést nyert.

A piski-i csata után Kemény Farkas február 11-én Stutterheim dandárát Alvincnél megverte, aminek az lett a következménye, hogy Puchner kénytelen volt ismét visszavonulni Szebenbe és Bem ismét Medgyesén üthette fel főhadiszállását.

Puchner belátta, hogy a küldött orosz segítség nem elég, hogy Bemet Szeben lőtávolán kívül döntő sikerrel megtámadhassa, azért Lüdersztől újabb segítséget kért, de azt a választ kapta tőle, hogy nincs módjában több segítséget küldeni. Puchner, kényszerítve a körülményektől, újabb támadásra határozta el magát. Március elsején indult ki ez újabb hadjáratra és sikerült is neki Bemet Medgyesről kiszorítani. Puchner abban a hitben, hogy Bem Segesvárra vonult vissza, Segesvár ellen indult, Bem pedig egy merész kanyarulattal március 11-én Szeben alatt termett és azt ostrom alá fogta.

Szebent Pfersman tábornok 2000 császári katonával, s Szkarjatyin orosz ezredes 4000 emberrel védték. Bem seregét Nagycsürnél az oroszok fogadták, akiket a székelyeknek sikerült állásaikból kivetni és így a csata a Szeben alatt elterülő síkságra helyeződött át, ahol a győzelem kétségessé kezdett válni, de éppen a döntő pillanatban érkezett meg Bethlen Gergely dandára, amelynek támadása az oroszokat megfutamította, akik Szebenből ki is vonultak. Pfersman tábornok emberei sem tudták a városba benyomuló honvédeket feltartóztatni, s így tömérdek menekülőtől kísérve Szebent elhagyták. E menekülők között volt Joseph Benigni, a "Siebenbürger Bote" szerkesztője is, kit a berohanó huszárok lelőttek.

Puchner, meghallván híret Szeben bevételének, a főparancsnokságot Kalliani tábornokra bízva, a Vöröstoronyi-szoroson át Bukarestbe távozott. Bem kétnapi pihenés után Czetz ezredet a futó ellenség üldözésére Fogaras felé küldötte, maga pedig ugyanilyen céllal a Vöröstoronyi szorosba sietett. Czetz a teleki hídnál március 16-án szétverte a Riebel őrnagy vezetése alatt álló román határőröket és Fogaras elfoglalása után Brassó ellen ment. Miután Feketehalomnál megverte Stutterheim és Uracca csapatait, Brassó felé sietett, amelyet Engelhardt orosz tábornoknak kellett volna védelmezni, aki azonban célszerűbbnek látta a Tömösi szoroson kimenni Erdélyből.

Brassó város tanácsa Vidombáig jött Bem elé, hogy a város hódolatát átadja. Bem fogadván a városi tanács hódolatát, még aznap (március 20-án) délután 5 órakor diadalmas csapatai élén belovagolt Brassóba.

Szeben bevétele és Brassó elfoglalása után Gyulafehérvár és Déva várának kivételével, melyeket császári őrsg tartott megszállva, egész Erdély a magyarok kezébe esett. A román felkelésnek is vége lett mindenütt, kivéve az Érchegységben a mócok földjén, mintegy 100 négyszögméröldnyi területen, hol 150 000 főnyi románság lakott, amelynek fegyverforgató része felett Iancu rendelkezett teljhatalommal. Ide vonultak felfegyverzett népük legjavával Axente, Prodan, Buteanu, Moldovanu, Vladutiu stb. prefektek is, kiket Bem győzelmei a Maros és a két Küküllő völgyeiből, s a Szamos mentéről kiszorítottak. Ez ok miatt az Erdélyi Érchegységbe felhúzódott román haderő tényleg sokkalta nagyobb volt, mint amennyit e vidék lakossága egymaga ki tudott volna állítani.

(b)

(A szászok és a románok egymáshoz való viszonya. Csányi László királybiztosi működése. Ellentét Bem és Csányi között. A román emigráció érintkezése a magyar kormánnyal. Şaguna működése Olmützben.)

Szeben ostroma alkalmával nemcsak az egyesült és az osztrák és orosz haderő menekült el a Vöröstoronyi-szoroson át, hanem Erdély összes császári katonai kormányzatával együtt a polgári kormány egy nemét alkotó "békéltető bizottság" is, a szász universitas és a román nemzeti komité tagjaival egyetemben.

A békéltető hízottságnak és a román nemzeti komitének irattára nagyobb részében a győzők kezébe esett. Ez irattár adatai arról tesznek tanúságot, hogy a szászok és a románok között a kölcsönös súrlódások, panaszok állandóan

napirenden voltak. A szászok főleg amiatt panaszkodtak, hogy a románok a szászokat a vegyesen lakott területek közigazgatásában háttérbe szorítják, sőt elnyomják. Szemükre hányták a román felkelőknek, hogy komoly harcban nem tesznek semmi érdemleges szolgálatot. Például hozták fel, hogy január 21-én, mikor Bem Szebent megtámadta, a román nemzetőrök tisztjei fegyvereiket eldobva elfutottak és így éppen a legfontosabb helyeket hagyták a legszükségesebb időkben védelem nélkül. A román nemzetőrség parancsnoka azzal védekezett, hogy ez azért történt, mert a fegyverek, amelyeket kaptak, rosszak voltak és azon kívül minden fegyverhez csak négy töltést adtak. A románok azt is sérelemnek vették, hogy a szász és román nemzetőrségnek közös parancsnokot nevezett ki a főhadparancsnokság, és ezzel megsértette a román nemzet autonómiáját, amelyet a Királyföldön egyáltalán nem akarnak megtartani.

Mikor Bem győzelme után a magyar birtokosság kezdett birtokaira visszatérni, a falvakat minden polgári rend nélkül találta. A közigazgatás teljesen szét volt zúllva. A legelső feladat tehát ezen a területen a közigazgatás, a rend, a személyes vagyonbiztonság helyreállítása volt. Ez a Bem mellé kinevezett polgári kormánybiztos feladatához tartozott. Beöthy Ödön megrongált egészségi állapota miatt január végén lemondott kormánybiztosi hivataláról és Kossuth a helyébe Csányi Lászlót küldötte, aki 1849. január 31-én érkezett Kolozsvárra. Február 7-én felhívta a főispánokat és a megyei tisztviselőket, hogy térjenek vissza megyéikbe, mielőtt azok felszabadulnak a törvénytelen uralom alól és szervezzék vármegyéjüket, mégpedig ne a régi erdélyi, hanem egyöntetűen a magyarországi mintára. Csányi a sok nehézség ellenére is meg tudott birkózni feladatával, mégpedig oly sikerrel, hogy április végén Erdély közigazgatása már általában meg volt szervezve.

A közigazgatással párhuzamosan igyekezett rendezni az annyira fontos büntetőbíráskodás ügyét is. Minden megyében két büntetőbírószéket szervezett, de amellett meghagyta a rögtönítélő bíróságokat is. A rögtönítélő bíróság eljárásának alapjául a debreceni országgyűlés által február 13-án hozott törvény szolgált. Román és szász részről e rögtönítélő bíróságok ellen nagyon sok vádat emeltek, az ítéletük alapján kivégezettek számát élénk képzeletükkel túlságosan megnövelvén. Így a többek között az Alsó-Fehér megyei románok 1849 decemberében beadott felségfolyamodásukban azt állították, hogy a rögtönítélő bíróság egyedül Marosújíváron 300 románítát halálra. Ezzel szemben a valóság az, hogy a halálra ítélték száma egész Alsó-Fehér megyében csak 30 volt. E rögtönítélő bíróságok fennmaradt irataiból megállapítható, hogy Csányi kormánybiztossága idején a halálraítéltek száma 50-nél nagyobbra semmi szín alatt sem tehető és annak is elenyészőleg csekély száma volt politikai bűnös, a többi kivétel nélkül gyújtogató, rabló és közönséges gyilkos.

Bem nem helyeselte Csányinak még ezt a mérsékelt szigorát sem. Kettejük között az úgynevezett "békéltető" eljárás illetően lényeges elvi különbség volt, amely különbség az általuk közreadott proklamációkban is megnyilatkozott. Csányi azt hitte, hogy a románokat és szászokat előbb szigorú erélyességgel kell rendre szorítani és csak a béke teljes helyreállítása után kell gondoskodni az esetleges jogos kívánságok kielégítéséről. Bem meg volt győződve, hogy teljes bünbocsánattal és méltányos megegyezés kilátásba való helyezésével a románokat meg lehet nyerni a magyar szabadság ügyének. Bemet e gondolatra a romániai menekültekkel való érintkezés vitte, kiknek nevében, mindjárt Szeben bevételét után, Bolliac Cézár [Cezar Bolliac] lépett vele összeköttetésbe. Csányi Kolozsvárt kizárólagosan magyar környezetben élvén, nem jutottak el hozzá ez alkudozások hírei. Bem a román-magyar kérdést általános nemzetközi vonatkozásban fogta fel, míg Csányi tisztán a magyar legalitás szempontjából. Ez okozta e két férfiú között elsősorban az amnesztia, vagyis a románok pacifikációja ügyében a nézeteltérést.

Bem a szászokkal szemben sem tartotta helyesnek a szigorúbb eljárást. Az unióbarát Anton Kurz volt egyik személyes titkára, aki őt arról informálta, hogy a szebeni szász vezető körök álláspontja nem hű kifejezője a szász nép érzelmeinek és politikai meggyőződésének, hanem csak egy kisebb szász hatalmi érdekcsoporté. Különösen kellemetlenül érintette Stephan Ludwig Rothnak rögtönítélő bírósági ítélet alapján Kolozsvárt történt kivégeztetése. Ez az eset bírta rá, hogy június 5-én kiadott parancsában kijelentse, hogy hirdett amnesztiaját fenntartja és a legszigorúbban fog fellépni azok ellen, akik akarata ellen cselekednek. Június 6-ától kelt levelében pedig felhívta Kossuthot, hogy e törvénytörések működését tiltsa be.

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a magyar közvélemény egyáltalán nem rajongott ezekért a rögtönítélő bíróságokért, sőt maga a kormány sem. Vukovics Sebő igazságügyminiszter több ízben intézkedett, hogy e bíróságok semmi olyan esetet ne fogadjanak el eljárásuk alapján, amelyek tényleges cselekvésen nem alapulnak. Május 8-án e törvénytörések számát az egész országban, Erdélyt is ideszámítva, 10-ben állapította meg. Június 20-án pedig e bíróságokat megszüntette és Pesten állított fel egyetlen törvénytörést.

A két román vajdaság sem maradhatott mentes 1848-ban a forradalmi mozgalmaktól. Először Moldvában kezdtek a kedélyek forrongani, de Sturdza Mihály [Mihail Sturze] fejedelem egy szép napon a forradalom kezdeményezőit elfogatta és a határon átküldötte Törökországba. Nagyobb sikere volt a bukaresti forradalomnak, amely elűzte Bibescu havasalföldi fejedelmet, és meg is alakította június végén Bukarestben a forradalmi kormányt, amely azonban a szeptember 13-án Bukarestbe bevonult török csapatok elől kénytelen volt elmenekülni. Így keletkezett az 1848-i román emigráció.

A román emigráció tagjai egymás között csakhamar meghasonlottak. Vezető egyéniségei közül Golescu Miklós [Nicolae Golescu] Szebenbe menekült, akit a román nemzeti komité teljesen a maga pártjára vont. A román emigráció másik része Konstantinápolyban Ion Ghica körül csoportosult. Ezeknek az volt a meggyőződésük, hogy a románoknak szövetkezniük kell a magyarokkal, mert csak így vívhatják ki nemzeti önállóságukat. Elhatározták, hogy a magyar kormánytól engedelmet kérnek egy román légió szervezésére Erdélyben, ahol Iancu is rábeszéli, hogy bizonyos feltételek mellett a magyarokkal béküljön ki. Iancu kibékítését két román emigráns, Bălăceanu és Bălcescu vállalták magukra, akik májusban Debrecenbe utaztak. A légió ügyének szolgálatára Bolliac Cézár vállalkozott, aki Brassóban "*Expatriatul*" (Száműzött) cím alatt lapot indított, hogy vele a román-magyar kibékülés érdekében propagandát csináljon.

Hogy a kép teljesebbé legyen, érdemes megvizsgálni a Szeben bevételét után létrejött erdélyi román emigráció tevékenységét is.

Şaguna 1849. január 1-én Gottfried Müller társaságában Bukarestbe utazott, hogy ott Lüdersz tábornoktól katonai segítséget kérjen. Innen Moldván és Galicián át Olmützbe ment, hova február 4-én megérkezett. Február vége felé megérkeztek az erdélyi románok küldöttei, Popasu és Laurian is, kiket Şaguna egynéhány Olmützben idéző magyarországi és ausztriai

románnal kiegészített és velük, mint az összes ausztriai románok képviselőivel, I. Ferenc Józsefhez egy emlékiratot nyújtott be, amelyben azt kérték, hogy Ausztria összes románjai, mint az összbirodalom kiegészítő részei, egy önálló nemzetté egyesítenek és maguknak, egy Őfelsége által megerősítendő nemzeti "főnököt" választassanak. Őfelsége e küldöttségnek azt a választ adta, hogy e kérés a románok teljes megelégedésére fog legrövidebb idő alatt elintéztetni.

A románok e kívánsága ellentétes volt a szászok követeléseiével, amelyeket még január hó folyamán közzétettek a hivatalos *"Wiener Zeitung"*-ban s amelyeknek lényege abban állott, hogy a Szászföld a magyar korona alól kiszakíttatván, mint önálló mark-grófság illesztessék be az egységes osztrák birodalmi államszerkezetbe.

Az olmtüzi kérelem benyújtása után egy néhány nappal - március 4-én - tette közzé a császár parancsára a bécsi kormány az egész ausztriai birodalomra érvényesnek tervezett nevezetes március 4-i alkotmányt, amely 74. §-ában Erdélyt illetően a következőképpen intézkedett:

"74. §. Erdély nagyfejedelemségének belső szervezete és alkotmánya a Magyarországtól való teljes függetlenségnek és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint, a birodalmi alkotmánnyal összhangzásban, egy új országos szabályzat által fog megállapíttatni. A szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány határain belül fenntartatnak."

A március 4-i alkotmány közzététele után Şaguna ismét megkezdte felségfolyamodványainak benyújtását a március 4-i alkotmány azon pontjaira vonatkozóan, amelyeket a románokra sérelmeseknek tartott. Így március 12-én tiltakozott a Szászföld elnevezés ellen, amely annyit jelentene, hogy a románság e területen alá lenne rendelve a később bevándorolt szász kisebbségnek. Április 15-én a szerb vajdaság területi kikerekítése ellen tiltakozott, mert annak keleti részében 800 000 román jutna 200 000 szerb uralma alá. Majd a hasonló okokból elégedetlenkedő tótokkal és ruténekkal együttesen nyújtott be egy közös folyamodványt, amelyben azt kérte, hogy "a román nép elválasszassék Magyariatól és Ausztria többi románjaival, a román nemzet kifejezés határozott kitételével, egy koronatarományba egyesítsék".

Ez egymást követő kérelmeire július 18-án kapta meg Şaguna Bach belügyminiszter aláírásával a választ, amely kijelentette, hogy a március 4-i alkotmány a birodalom különböző pontjain lakó román nemzet közjogi helyzetének szilárd kiindulási alapot adott. Ez alkotmány életbeléptetésével a kormány éppen most foglalatoskodik és teendő intézkedései kellő alapot fognak nyújtani, hogy a románok az állami, községi, egyházi és iskolai életben megtalálják a fejlődés feltételeit és rájuk nézve a nemzeti egyenjogúság élvezete mentől előbb tényé válják. Tehát külön román koronatarományról, nemzeti "főnökről", azaz politikai és nemzeti egységről szó sem lehet.

(c)

(Dragos tárgyalásai Iancuval. Hatvani közbelépése és kudarca. Kemény Farkas hadjárata Iancu ellen. Vasvári sikertelen expedíciója.)

A márciusi alkotmány híre az erdélyi havasok közé is eljutott és ott a még fegyverrel küzdő románoknak, különösen Iancunak lelkében nagy csalódást okozott, annál is inkább, mivel Iancu sohasem bízott teljesen az osztrákokban. A Debrecenben levő magyarbarát román képviselők is tanácsolták neki a magyarokkal való kibékülést. Mikor ez utóbbiak értesültek, hogy Iancu nem idegenkedik a magyarokkal való kibéküléstől, kérték Kossuthot, hogy az ő közvetítésükkel kezdjen Iancuval békealkudozásokat.

Kossuth, engedve e kéréseknek, Dragos Jánost [Ioan Dragoş], a belényesi kerület képviselőjét bízta meg, hogy lépjen érintkezésbe Iancuval. Dragos Kossuthnak egy levelével, amely a kiegyezés feltételeit foglalta magában, április 19-én érkezett Brádra, ahonnan levelet írt Iancunak, amelyben találkozást kért tőle. Iancu Dragos levelének vétele után Abrudbányára ment, ahol Dragossal találkozott. Iancu barátai, Buteanu, Dobra, Vladutiú és Boér prefektek helyeselték az alkudozások megkezdését, Axente azonban ellenezte. Ez ellenzés következtében abban állapodtak meg, hogy a döntést egy összehívandó népgyűlés határozatától teszik függővé.

E népgyűlést május 5-re Topánfalvára hívták össze. A népgyűlés elfogadta a kibékülés feltételeit és megbízta Iancut és társait a további teendővel. Iancu és társai visszatértek Abrudbányára és ott folytatták tovább a kiegyezés részleteire vonatkozóan a tanácskozásokat.

A tanácskozás még folyt, mikor híre érkezett, hogy a brádi magyar haderő parancsnoka, Hatvani Imre nemzetőr őrnagy Abrudbánya felé közeledik. Iancu rögtön kérdést intézett Dragoshoz Hatvani expedícióját illetően. Dragos azt felelte, hogy erről neki semmi tudomása sincs. Iancu cselt és ámulást látván Hatvani közbelépésében, azonnal Topánfalvára távozott. Hatvani még aznap este bevonult Abrudbányára. Dragos másnap levelet írt Iancunak, amelyben kérte, hogy jöjjön vissza az alkudozások folytatására. Iancu csak annyit felelt e levélre: *"A fegyverek sohasem dönthetnek köztünk!"*

Hatvani erőszakoskodásaival összeütközésre adott okot a nagy tömegben Abrudbányán időző fegyveres románoknak, mire a románok általános támadása következett. E támadásnak esett áldozatul Dragos is, Abrudbánya és Verespatak magyarságának igen tekintélyes részével. Ötszáz abrudbányai és verespataki magyar esett áldozatul a békével együtt Hatvani meggondolatlan és semmiképpen sem menthető cselekedetének.

Hatvani, hogy a katonai hírnevén esett csorbát kiköszörülje, május 17-én Brádról büntető hadjáratra indult Iancu ellen. Abrudbányára minden nehézség nélkül bevonult, de itt valóságos kelepcébe került. A románok május 19-én, minden oldalról körülvéve, támadást intéztek ellene. Az eredmény teljes vereség volt. Kétezer főnyi csapatából, mintegy 900 esett el. Sokkal súlyosabb volt a polgári halottakban való veszteség, mert a felkelők Verespatakon 300 magyart, Abrudbányán pedig 1000-el ölték meg. Hatvani e második hadi kalandja 2200 magyar életébe került.

Miután e diadal a mócok fellépését valóságosan fenyegetővé tette, Bem tábornok báró Kemény Farkas ezredet bízta meg, hogy kellő készülettel indulva, ugrassa szét a havasi románság fegyveres erejét. Kemény Farkas 4000 emberrel, 18 könnyű ágyúval és két gyújtólöveggel június 3-án indult ki Déváról és június 7-én érkezett Brádra. Innen kezdve folytonos harc

közben vonult be június 11-én Abrudbányára. Június 12-én Topánfalva ellen ment, ahol Iancu békealkudozások megkezdésére szólította fel. A felelet megint csak az volt: "*Köztünk fegyver nem dönthet!*"

Június 15-én a románok általános támadást intéztek Kemény ellen. Céljuk volt Keményt teljesen beszorítani Abrudbányára és Hatvani sorsára juttatni. Kemény, felismervén helyzetének kétséges voltát, június 16-án hajnalban megkezdte visszavonulását. Dandára az ellenség egymást gyorsan követő támadásait kivéve vonult Zalatnára és onnan másnap Magyarigenbe.

Kemény hadjáratának sikertelensége meggyőzte Bem tábornokot, hogy a havasokat kombinált támadás nélkül nem lehet elfoglalni. Újabb hadjáratot rendelt el, amelynek vezetésével Zarzicki ezredet bízta meg. A terv az volt, hogy Kemény a zalatnai úton megy Abrudbányára, Tragus őrnagy pedig az Aranyos mentén fog egyenesen Verespataknak nyomulni és ennek tájékán egyesülve Kemény Farkassal, a román. ellenállás középpontján, Kerpenyesen át fognak Topánfalva ellen vonulni. Hogy az ellenség hátban is fenyegetve legyen, Szépszögi őrnagy Gyalu felől fogja a Magurát megszállani, Buzgó őrnagy és Vasvári Pál csapata pedig Bánffyhunyardból kiindulva, Meregyó felé, Havasnagyfaluiig nyomul elő, majd Szépszögi őrnaggyal egyesülve Topánfalva felé fog haladni, hogy Iancu seregét hátra fogja, míg Kemény szemben támadja.

Mielőtt e terv végrehajtásába belefoghattak volna, híre érkezett, hogy az oroszok Besztercénél betörték az országba. Bem azonnal visszaparancsolta a havasi hadjáratot. Parancsa idejékorán megérkezett mindenüvé, csak Bánffyhunyadra nem. Buzgó és Vasvári csapata július 4-én megkezdte előnyomulását Topánfalva felé és szerencsésen el is jutott Havasnagyfalura, ahova azonban Szépszögi csapatai nem érkeztek meg. Másnap reggel Hideghavasnál (Funtinella mellett) a románok minden oldalról megtámadták Vasvári csapatát, amely július 6-án megkezdte visszavonulását. E visszavonulás alkalmával az egyik ágyút a románok körülvették, és hogy az ellenség kezébe ne essék, Vasvári személyesen sietett az ágyú mellé. Az ágyú védelmében egy albaki román felkelő mellbe lőtte, aminek következtében halva rogyott össze.

Vasvári eleste után ellenállásról többé szó sem eshetett. Menekült, aki merre tudott. A Hév-Szamoson átgázolva Buzgó őrnagynak sikerült a futó honvédeket összeszedni, akik csatarendbe állva, sortűzzel feladták a támadó románokat, akik aztán visszahúzódtak az erdőbe. Az erősen megtizedelt magyar katonaság így vonult aztán vissza Bánffyhunyadra.

(d)

(Az orosz haderő Erdélybe tör. Lüdersz hadjárata a székelyek ellen. Bem moldvai hadjárata. Lüdersz elfoglalja Szebent, Grotenhjelm Szászrégent. A segesvári csata. Bem másodszor is beveszi Szebent. Az erdélyi hadsereg leteszi a fegyvert.)

Az oroszok Erdélybe két ponton törtek be: Brassónál és Besztercénél. Az előbbi helyen maga Lüdersz [Ligyersz] tábornok jött körülbelül 28 000 emberrel. A Szeben bevétele után Oláhországba menekült császári hadsereg, mintegy 15 000 ember a Vöröstoronyi-szoroson igyekezett Szeben felé előrenyomulni. Lüdersz fő hadereje a Predeáli-hágón keresztül a Tömösi-szoroson kísérelte meg a betörést. E szorost Kiss Sándor ezredes védelmezte 4000 emberrel. Az orosz támadás június 19-én kezdődött reggel 7 órakor. Délután Kiss Sándor kénytelen volt a predeáli állást feladni és a megerősített Alsó-Tömösi-szoroshoz vonulni. Az oroszok másnap reggel teljes erővel újították meg a támadást, de minden roham megtörtött Kiss székelyeinek ellenállásán. Délután Kiss ezredes súlyos sebet kapott a combján és lováról leesett. A székelyek azt hitték, hogy elesett, amire bizalmukat veszítvén, a sáncokból kezdtek kiugrálni. Ekkor Kiss magát lovára kötöztette, és úgy buzdította újabb ellenállásra katonáit. Hasztalan volt minden hősiesség. A túlnyomó számú ellenség a hegyek mögött a védők hátába került, amire a rend felbomlott és a sebesült Kiss ezredes is az ellenség kezébe esett. A szétugrasztott csapatok maradványait csak Prázsmáron sikerült Szabó Nándor alezredesnek összeszedni, aki velük együtt Háromszékre húzódott. A győztes oroszok június 21-én reggel vonultak be Brassóba.

Grotenhjelm tábornok június 17-én egyesült Dorna-Vatránál Urban dandarával, amely most Springinsfeld ezredes parancsnoksága alatt állott. Az orosz haderő a Borgói-szoroson tört be, amelyet Dobay József alezredes védett. Június 22-én kezdte meg a túlnyomó orosz haderő a támadást, amelynek Dobay nem tudván ellenállani, sikeres védekezés közben Besztercén át Betlenig vonult vissza. Bem értesülvén az orosz betörésről, Nagyváradról, ahol Kossuthtal tanácskozott, azonnal Désre utazott, ahol átvéve a csapatok felett a parancsnokságot, Grotenhjelm ellen vonult, kivel június 28-án Wallendorfnál [Aldorf] ütközött meg. Makacs tusa után Bem Sófálvára vonult vissza. Július 9-én Grotenhjelm újra megtámadta Bemet, aki a bekerítés veszedelmét azzal kerülte el, hogy megkezdte Sófálván a Sajó folyón keresztül Marosvásárhely irányában a visszavonulást, de Szeretfalvánál megállott.

Lüdersz tábornok, seregének Brassóban rövid pihenést engedvén, június 23-án Hasford tábornokot Kézdivásárhely ellen küldötte, hova Moldvából az Ojtozi-szoroson az oroszok 14 ágyúval szintén megérkeztek. Kézdivásárhely minden ellenállás nélkül a kezükbe esett. A lakosságot lefegyverezték, Gábor Áron ágyú- és lőszergyárát elpusztították. Az oroszok Kézdivásárhelyen értesültek, hogy a Tömösi-szorosnál a székely haderőnek csak egy részét semmisítették meg, a főhaderő Csíkbán áll harcra készen, Gál Sándor ezredes parancsnoksága mellett.

A Clam-Gallas tábornok parancsnoksága alatt álló osztrák haderő, amelynek az Ihász Dániel ezredes által védelmezett Vöröstoronyi-szoroson nem sikerült Erdélybe jönni, a Törösvári-szoroson vonult át Brassóba. Lüdersz Clam-Gallas dandárát visszahagyván Brassóban, július 2-án Gál Sándor ellen ment, aki ekkor Háromszék és Brassó megye határán, a kökösi hídnál állott. Gál Sándor Uzonhoz húzódott vissza, ahol a csatát elfogadta. Az ágyú mellett foglalatostkodó Gábor Áront egy ágyúgolyó leterítette, ami a székelyek soraiban nagy zavart, sőt rémületet keltett. Semsey Imre százados azonban átvette a tüzérség vezényletét és jól irányzott ágyúlövésekkel támogatta a rohamra indult huszárokat, akik az oroszokat visszakergették a hídon.

Lüdersz, csapatait megerősítve, július 5-én újabb támadást kezdett Gál Sándor ellen, ki a túlnyomó erő elől visszahozódva, az Olt bal partján, Sepsiszentgyörgy alatt akarta a csatát elfogadni. Az ütközet már megkezdődött, mire

tisztjeinek egy része megtagadta az engedelmisséget, amelynek eredménye súlyos csatavesztés, tömérdek fogoly, halott és sebesült lett. Gál Sándor Oltszemnél össze akarta szedni, és megállásra bírni táborát, de tisztjeinek ellenállásán meghiúsult. A hozzá hű maradt tisztekkel és seregének csekély töredékével megállt Csík és Háromszék határán a Tusnádi-szorosban.

Ilyen állapotban találta Bem a székely haderőt, mikor Kézdivásárhelyre érkezett. Ismét összeszedte a székely haderőt, és azt két részre osztotta. Egyik részt Gál Sándor parancsnoksága alatt Háromszék védelmére hagyta, a másikkal pedig július 21-én Kézdivásárhelyről kiindulva az Ojtoz- szoros felé vonult. Megelőzően Kézdivásárhelyen egy Brassóból hozott sajtón próklamációkat nyomtatott, amelyeken a moldvaiakat fegyverre szólította, hogy együttesen verjék ki az oroszokat, és a török fennhatósága alatt állítsák vissza a fejedelemségek szabadságát.

Július 23-án Herzsánál [Hírja, Moldva] szétverte az ott állomásozó orosz csapatokat és Onestinél az elébe siető Usztrugov tábornokot Bákó [Bačau] felé üzte. Július 24-én Oknán adta ki második próklamációját. A bojárok, akikben bízott, egyáltalán nem siettek táborába, hanem elszaladtak. Ezalatt Moller orosz tábornok összeszedte a rendelkezésére álló haderőt és Bem ellen vonult. Bem látván, hogy a moldvaiak felkeléséből nem lesz semmi, Moller elől visszahúzódott Erdélybe.

Míg Bem Moldvában volt, Clam-Gallas is megtámadta a Gál Sándor parancsnoksága alatt álló haderőt július 22-én, amely Sepsiszentgyörgytől nyugatra Szemerianál foglalt állást. A csata folyása alatt Szemeria meggyulladt és a székelyek emiatt Sepsiszentgyörgyre vonultak vissza, hol kemény ellenállást fejtettek ki. A harcnak az éjszaka vetett véget, mikor Clam-Gallas visszavonult Szászhermányra, a székelyek pedig megtartották állásaikat.

Az orosz haditerv az volt, hogy Lüdersz délkeleten megsemmisíti a székely haderőt és Marosvásárhelynél egyesülve a Beszterce felől előnyomuló Grotenhjelmel, a Maros völgyén előre halad és Gyulafehérvárt felszabadítja az ostrom alól, azután visszafoglalja Szeben és végül Kolozsvárt is elfoglalja. Már körülbelül egy hónapja múlt, mióta az orosz haderő átlépte az ország határait, de Lüdersznek még mindig nem sikerült a székelyek haderejét megsemmisíteni és Grotenhjelm sem tudott Besztercétől Marosvásárhelyre jutni. Mikor Bem Besztercétől délkeletre július 11-én a Székelyföldre ment, hogy onnan végrehajtsa moldvai expedícióját, csapatait Damaszkín ezredes parancsnoksága alatt azzal a feladattal hagyta hátra, hogy védelmezzék meg a Marosvásárhely felé vivő utat. Grotenhjelm július 16-án megtámadta Szeretfalvánál Damaszkín csapatait és megverte. Damaszkín Szászrégen felé húzódtott vissza. Július 21-én Tekénél újabb szerencsétlen csatát vívott, aminek a következménye az lett, hogy Szászrégen az oroszok kezébe esett.

Ezzel egyidejűleg Lüdersz Engelhardt tábornokot Szeben elfoglalására küldötte, ki Fogarast július 17-én elfoglalta. Lüdersz hadai július 20-án már Szeben alá érkeztek. Hogy hátuk mögött ellenséget ne hagyjanak, a Vöröstoronyi-szorosban megtámadták Ihász Dániel alezredest, aki a túlnyomó erő ellen Oláhországba vonult, hol Căineninél az ott állomásozó török csapatok kezébe letette a fegyvert. Lüdersz július 21-én vonult be Szebenbe.

Ez volt az általános helyzet, mikor Bem július 28-án moldvai hadjárata után Marosvásárhelyre érkezett. Lüdersz és Grotenhjelm egyesülésének alkalmas időpontja megérkezett. Bem, hogy azt megakadályozza, támadásra határozta el magát. Futárok útján azt üzenté a Gyulafehérvárt körülzáró Stein ezredesnek, hogy siessen Szeben felé. A Görgey hadseregétől elvágott és Máramarosba szorult Kazinczy Lajos ezredest utasította, hogy azonnal Kolozsvár felé induljon, Gál Sándor székelyföldi haderejének nagyobb részét Dobay József ezredes vezetése alatt magához rendelte. Az Érchegységet körülzáró báró Kemény Farkasnak pedig megparancsolta, hogy siessen Marosvásárhelyre, és azt igyekezzék, amíg csak lehet, Grotenhjelm Szászrégen felől támadó hadával szemben tartani.

Hogy báró Keményt az Érchegységek alól minden veszedelem nélkül Marosvásárhelyre rendelhette, annak magyarázata az, hogy azok az alkudozások, amelyeknek Kossuth és Iancu között Nicolae Bălcescu volt a közvetítője, majdnem teljes sikerre vezettek, amennyiben megállapodtak abban, hogy a román-magyar kibékülés feltételei egy, a románok nemzeti, nyelvi, egyházi és iskolai jogait biztosító törvénybe foglaltassanak. A román légióra vonatkozó szerződést is megkötötték július 14-én. Iancu magyar tábornoki kinevezést kapott volna és a magyar kormány által jól felszerelt mócaival Kis-Oláhországba ment volna az oroszok ellen harcolni.

Bem július 30-án mint egy 5000 főnyi csapattal Segesvárra indult, hol másnap, július 31-én találkozott Lüdersz háromszor nagyobb hadseregével.

A csata délelőtt 11 órakor kezdődött hatalmas ágyúzással, amikor Bem egy jól irányított ágyúlövessel sajátkezűen lőtte le Szkarjatyin tábornokot, az orosz tüzérség parancsnokát. Kezdetben Bem volt előnyben, de délután, mikor Lüdersz kozáksjai a magyar hadsereg jobbszárnyát bekerítéssel kezdték fenyegetni, általános rémület támadt. A csatarend felbomlott és a futást többé nem lehetett feltartóztatni. Bem maga is kénytelen volt menekülni. A futókat a kozákság vette üldözőbe. Ez általános futás alkalmával esett el a polgári ruhában néző gyanánt jelenlevő Petőfi is. Maga Bem is csak úgy menekült meg, hogy egy mocsárba hozódott, ahonnan a menekülő Vilmos-huszárok mentették ki.

A megvert hadseres teljesen szétfutott, úgyhogy Bem egymagában érkezett meg augusztus 1-én Marosvásárhelyre. Kemény Farkas már ekkor 4000 emberrel Marosvásárhelyen volt. Bemnek tehát új haderő állott rendelkezésére. Nem sokáig habozott, újabb támadásra határozta magát. Kemény Farkast 1000 emberrel visszahagyta, hogy útját a Szeben felől támadó Grotenhjelm ellenében egy pár óráig fedezze, s azután vonuljon Kolozsvárra. Bem július 4-én Nagyselykre érkezett, hol Forró Elek ezredes parancsnoksága alatt Stein ezredes gyulafehérvári táborából jelentékenyebb segélycsapatokat kapva, egyenesen Szeben alá ment, ahol július 5-én Nagycsürnél Hasford orosz tábornokot megverte és Szeben másodszer is éppen olyan váratlanul elfoglalta, mint első ízben.

Szeben nem tarthatta meg, mert Lüdersz maga jött Szeben visszavételére. Bem újra Nagycsürnél ütközött meg Lüdersz seregével, de a csatát és azzal együtt Szeben is elveszítette. Szerdahelyre vonult vissza, ahol találkozott a Szeben felé siető Stein ezredessel, akinek csapataival együtt az erdélyi hadsereg főparancsnokságát is átadta és Temesvár alá sietett, hogy a Kossuthtól neki felajánlott fővezérséget átvegye.

A szerencsétlen segesvári csata után a Lüdersz és Grotenhjelm vezérlete alatt álló két orosz hadsereg egyesült. Ekkor már nem lehetett több reménység Erdély megtartására, eltekintve attól, hogy a magyarországi hadsereg augusztus 13-án Világosnál az orosz hadsereg előtt letette a fegyvert.

Bem augusztus 16-án Guyon Richárd tábornok kíséretében ismét Erdélybe jött, ahol Dobránál egyesült Stein seregével. Az egyesített sereg vezérletét Beke ezredesnek adta át és másnap, augusztus 17-én Dévánál meg akarta támadni az oroszokat. Ekkor az orosz táborból hírnök jött, aki felszólította a fegyver letételére. Mikor Bem látta, hogy lehetetlen tovább harcolni, átadta a főparancsnokságot Beke ezredesnek és egynehányad magával visszament a Bánságba, ahonnan Törökországba távozott. Beke ezredes másnap, augusztus 18-án letette az oroszok kezébe a fegyvert.

Ez időpontban Kolozsvárt állottak csapataik romjaival Kemény Farkas, a mitácsi és a nyergesi veszett csaták után a Székelyföldről kiszorult Gál Sándor ezredes, akik Grotenhjelm elől Bánffyhunyadra hozódtak vissza, ahol még egy utolsó ellenállást próbáltak meg, de hasztalanul, mert a demoralizált hadsereg már képtelen volt a komoly ellenállásra. Gál Sándor előbb Csucsára hozódott a maga 3-4000 emberével, ahonnan Zsidóra ment. Itt Kazinczy Lajos tábornok állott 8000 emberrel. Másnap orosz katonai hírnök érkezett, aki Kazinczynak Görgeytől levelet hozott, amelyben Görgey értesítette, hogy Világosnál augusztus 13-án az oroszok kezébe a fegyvert letette és miután minden ellenállás céltalan, felszólította, hogy a fegyvert ő is tegye le.

Kazinczy augusztus 24-én haditanácsot tartott, amely kimondotta a fegyverletételt. Gál Sándor és Kemény Farkas eltávoztak. Augusztus 26-án Zsidóra érkezett Grotenhjelm orosz tábornok is, akinek Kazinczy tábornok a zsidói kastély nagytermében, tisztjeivel együtt, átadta kardját.

E jelenettel Erdélynek dicsőséggel, veszett csaták kínos fájdalmával, vérrel és könnyel teljes 1848/49-i szabadságharca mögött legördült a függöny, hogy legjobb fiainak börtönein és akasztófáin keresztül történetében az erkölcsi megpróbáltatásoknak, a szenvedéseknek, de egyszersmind a nemes erőfeszítéseknek és a hazafias áldozatkészségnek is új korszaka kezdődjék.

ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ OSZTRÁK ABSZOLÚT KORMÁNYZAT KORSZAKÁBAN

(a)

(Báró Wohlgemuth lesz Erdély kormányzója. Erdély új közigazgatási felosztása. A haditörvényszékek működése. A románok elégedetlensége. A szászok elégedetlensége. Laményi görög katolikus román püspök sorsa. A Kossuth-bankók elégetése. Különböző pénzügyi intézkedések. Az új igazságügyi szervezet. Wesselényi halála.)

A magyar szabadságharc bukása után Erdély kormányzója báró Ludwig Wohlgemuth altábornagy lett. Melléje polgári biztosul Eduard Bachot, Alexander Bach osztrák birodalmi belügyminiszter öccsét adták, ki maga mellé tanácsadónak Florian Glantz, Puchner volt titkárát vette, mint olyan embert, aki teljesen jártas az erdélyi ügyekben.

Báró Wohlgemuth feladata hármas volt: Erdély közigazgatását újraszervezni, az országot kibékíteni, végül büntetni és jutalmazni. Feladata nem volt könnyű, mert Erdély közigazgatásának elrendezésében a március 4-i osztrák alkotmány alapjára kellett helyezkednie, a magyar szabadságharc leverése után pedig másként, mint abszolút katonai diktatúrával, nem kormányozhatott. A katonai diktatúra érvényesítése a magyarsággal szemben könnyű feladat volt, de nehéz és kényes a császári ügynek hűséges támogatóival, a szászokkal és a románokkal szemben, kik ez alkotmány megtartását, mint hűséges szolgálataik és érdemeik legkisebb jutalmát feltétlenül követelték.

Wohlgemuth altábornagy, mihelyt egy kissé tájékoztatta magát Szebenben, azonnal útra kelt, hogy Erdélyt közelebbről megismerhesse. Visszatérvén Szebenbe, szeptember 24-én kiadott rendeletével Erdély eddigi közigazgatását semmisnek nyilvánította és a következő hat közigazgatási kerületre osztotta:

1. A szebeni kerület 494 164 lakossal, amely magában foglalta a régi Szászföldet. Hivatalosan német, azaz szász közigazgatási területnek tekintették.

2. A károlyfehérvári kerület 448 000 lakossal. Magában foglalta Hunyad, Alsó-Fehér, Zaránd megyéket és Küküllőnek nagyobbik részét. Etnográfiailag román területnek volt minősítve.

3. A kolozsvári kerület 158 000 lakossal. Magában foglalta Kolozs, Torda, Közép-Szolnok, Doboka megyék egy részét, Kraszna vidékét és Kővár vidékének nyugati felét. Ezt politikailag és etnográfiailag is magyar területnek tekintették.

4. A rettegi kerület 230 000 lakossal. Magában foglalta Kolozs, Torda, Doboka megyék északkeleti felét, az egész Belső-Szolnok megyét. E kerület etnográfiailag és politikailag román terület volt.

5. Az udvarhelyi kerület, amely Maros-, Udvarhely-, Csík és Háromszék megyékből, továbbá Felső-Fehér megyének Háromszék területére eső községeiből állott 350 000 lakossal. Ezt székely területnek tekintették.

6. A fogarasi kerület, amely a régi Fogaras vidékből állott, azzal a különbséggel, hogy Sárkányt Szeben vidékéhez kapcsolták, de a régi Felső-Fehér megyének szomszédos községeivel megnagyobbították. Lakosainak száma 60 000 volt. Úgy politikailag, mint etnográfiailag román terület volt.

A kerület élén a kerület katonai parancsnoka állott, aki a polgári ügyekben is a legfőbb végrehajtó hatalom gyakorlója volt. Mellé tanácsadónak a polgári ügyekre kerületi biztos címmel egy polgári tisztviselő volt adva. A kerületek járásokra voltak osztva, amelyeknek élén a járási biztos állott, akit a kerületi katonai parancsnok és a kerületi biztos ajánlatára a kormányzó nevezett ki. A járások ismét eljárásokra oszlottak, amelyeknek élén az eljárási biztos állott.

Rendőri szempontból az országot négy rendőri kerületre (Szeben, Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár) osztották, amelyeknek élén a városi rendőrkapitányok állottak. Ezek a Szebenben működő országos rendőr-igazgatóságnak voltak alárendelve. A rendőrség támogatására a dragonyosoknak nevezett lovas- és gyalogcsapatokban a későbbi csendőrségnek egy fajtáját állították fel, amelynek a rendőri szolgálat gyors lebonyolítása, a közrend és csend biztosítása volt a feladata.

A közigazgatás nyelve egészen le a községi közigazgatásig a német volt. Az egyes kerületek említett nemzetiségi jellege csak annyiban domborodott ki, amennyiben az alsóbb fokú közigazgatási tisztviselőkre vonatkozóan a közigazgatást rendező utasítások kívánatosnak jelezték az illető vidékek nyelvének, a magyarnak vagy a románnak a tudását.

1849. szeptember 18-án Wohlgemuth egy kiáltványt tett közzé, amelyben elrendelte, hogy "mindazok számadás alá vonassanak és megérdemelt büntetésüket elvegyék, kik a felforgató pártnál működtek, nem különben azok a volt császári tisztek és hivatalnokok is, kik hűségesküjüket megszegve, a lázadókhoz csatlakoztak". E rendelet mentől teljesebb végrehajtására a szebeni, kolozsvári, rettegi, károlyfehérvári, udvarhelyi kerületek székhelyén egy-egy nyomozó törvényszéket és úgynevezett igazoló bizottságot állítottak fel. Egy pár hónappal később ezek számát még hárommal (Brassó, Marosvásárhely és Beszterce) szaporították. E törvényszékek munkásságukat azonnal megkezdték és körülbelül a következő eredménnyel végezték:

Kazinczy Lajos tábornokot, Hauck Lajos őrnagyot, Bem egyik hadsegédét, Tamás András alezredest, Sándor László alezredest haditörvényszéki ítélet alapján főbelőtték. Halálra ítélték 72 olyan honvédtisztet, akik előbb a császári hadseregben szolgáltak és 25 polgári egyént. Ezeknek halálos ítéletét kegyelemképpen 2-16 évig tartó, vasban eltöltendő várfogságra változtatták. Hosszabb (2-16 évig) ideig tartó és vasban eltöltendő várfogságra ítélték 13 honvédtisztet és 10 polgári egyént. Rövidebb, 2-3 évi fogságra ítélték 50 polgári személyt. Összesen tehát 170 egyént.

Egy évnél rövidebb fogságot még többen szenvedtek. A börtönre ítélték összes számát pontosan nem lehet megállapítani, mert az elfogatások éveken át tartottak. Elég volt a legkisebb gyanú, egy névtelen feljelentés, hogy valakit elfogjanak, és aztán hónapokig tartsanak fogságban ítélet nélkül. Pörbe fogták azokat is, akik elmenekültek. Körözlevelet bocsátottak ki, amelyben visszatérésre szólították fel az illetőt és miután nem tért vissza, távollétében halálra ítélték s képletesen *-in effigie* - nevét bitófára szegezve, kivégezték. Így végezték ki *in effigie* Bethlen Gergely és Teleki Sándor grófokat, báró Kemény Farkast, Gál Sándor és Czetz János ezredeseket, és a nagy regényíró, báró Jósika Miklóst.

Azokat a honvédtiszteket, akik megelőzően mint tisztek nem szolgáltak a császári hadseregben, ha 38 évnél fiatalabbak voltak, közlegényekül besorozták a császári hadseregbe, ahonnan csak évek múlva engedték el. A kibujdosottak száma még nagyobb volt, mint a börtönbe zártak és a besorozottak száma együttesen. Erdély magyar értelmiségének kétharmada börtönben ült, be volt közlegény gyanánt a hadseregbe sorozva vagy idegen országokban száműzötten bujdosott.

Ily módon hajtották végre az erdélyi magyarság kibékítését gyorsan és kíméletlenül. Ezt a módszert nem lehetett a románokkal szemben, akik fegyvertársak voltak, alkalmazni. A románok pacifikációja ennek következtében körülményesebb és hosszabb ideig tartó is volt.

Wohlgemuth altábornagy, mihelyt elfoglalta hivatalát, azonnal utasította Erdély minden polgárát, hogy fegyvereit szolgálta be az illetékes hatóságoknak. Iancu seregét fel is oszlatta, ellenben Bálint és Axente prefektek felkelő csapataikat fegyverben tartották. Bálint bevárta, míg az erdélyi császári csapatok főparancsnoka, Clam-Gallas tábornagy augusztus 26-án ezt neki egyenesen megrendelte.

Miután a román prefektek ennyire késedelmeskedtek csapataik hazabocsátásával, Wohlgemuth altábornagy ismét elrendelte a csapatok feloszlását. Axente e rendelet kibocsátása után sem akarta fölkelőit hazabocsátani. Ellenkezőleg, mozgalmat indított meg, hogy a prefektek embereiket Balázsfalván egy nagy táborban vonják össze. Emiatt Wohlgemuth elfogatta, és haditörvényszék elé állította, amely engedetlensége miatt két hónapi fogságra ítélte. Ezt azonban, tekintettel eddigi érdemeire, elengedték.

A románság a Wohlgemuth által életbe léptetett közigazgatási rendszert sérelmesnek találta. Különösen helytelenítette, hogy a nagyszebeni kerület szervezésével nemcsak fenntartották a régi szász földet, hanem politikailag és etnográfiailag - annak ellenére, hogy lakossága többségében román - német, illetőleg szász területnek nyilvánították. Éppen ilyen sérelmes volt az is, hogy Krassó-Szörény, Temes, Torontál vármegyékben mintegy 800 000 román egyházilag, iskolailag és közigazgatásilag a szerb vajdaságba kebeleztve, a szerb kisebbség alá rendelték, hogy továbbá Arad, Bihar, Szatmár, Ugocsa, Máramaros megyék románsága közigazgatásilag a március 4-i osztrák alkotmány által megalkotott új Magyarországtól nem választott külön.

Különösen a mindkét felekezeti román papság volt elégedetlen azzal a jutalommal, amelyet a román nemzet a most lezajlott háborúban tanúsított szolgálataiért kapott. Az a meggyőződés lett uralkodóvá köztük, hogy mindez másképpen lesz, ha a császárt és kormányát helyesen tájékoztatják a helyzetről. Ennek a tájékoztatásnak a legalkalmasabb módja az, ha sérelmeiket és kívánságaikat olyan emlékiratban terjesztik a császár elé, amely felsorolja a császári ház érdekében hozott nagy áldozataikat és értékes szolgálataikat. Ez emlékirat megszerkesztése céljából különböző összejöveteleket tartottak és kiterjedt bizalmas levelezést folytattak egymással. A szászok vezetői, tudva, hogy e mozgalom elsősorban a szász külön terület ellen irányul, nemcsak gyanakodással nézték a román papság e mozgolódását, hanem denunciálták is, amely irányban a *"Siebenbürger Bote"* odáig ment, hogy a kormánynak azt ajánlotta, hogy az eshetőlegesen nagyobb bajok megelőzése végett egy-két volt prefektet és tribunt köttessen fel. Ezek a vádaskodások okozták, hogy Wohlgemuth a *"Gazeta de Transilvania"*-t betiltotta és a románság forradalmi vezéreit rendőri felügyelet alá helyeztette, sőt a szebeni kerületből több papot lefogott azon a címen, hogy a román népet a szászok ellen bujtogatták. Még magát Şagunát is titkos bujtogatással gyanúsították, amely gyanúnak Wohlgemuth egy 1849. október 29-én Şagunához intézett rendkívül energikus hangú átiratában adott kifejezést.

E kényszerítő rendszabályok nem bírták megakadályozni, hogy az elégedetlenkedő románok ne terjesszenek időnként különböző kérvényeket és panaszokat a császári trón elé. Elsők voltak e téren a bánági románok, kik 1849. december havában egy 600 aláírással ellátott kérvényt terjesztettek a császár elé, amelyben az ellen tiltakoztak, hogy a többi románságtól elszakítva beolvastották őket a szerb vajdaságba. 1850 januárjában Erdélyi Vazul nagyváradi görög katolikus román püspök terjesztett fel a magyarországi románság nevében egy kérvényt. Ebben azt kérte, hogy a románság szerveztessék egységes nemzeti területté. E nemzeti területnek, hasonlóan a szerb vajdához és a horvát bánhoz, Balázsfalva székhellyel legyen egy külön prefektje, vagy kormányzója.

1850 március havában az összes erdélyi és magyarországi románság képviselőiben egy 37 tagú küldöttség ment Bécsbe, hogy a román nemzet sérelmeit és kívánságait a trón elé terjessze. E küldöttségben részt vett Şaguna kivételével minden román vezéregyéniség, aki az elmúlt két év mozgalmában szerepet játszott. Őfelsége a küldöttségnek megígérte, hogy kormányával meg fogja vizsgáltatni a románok összes kérelmeit. Ez újabb kérvényt a kabinetiroda áttette a belügyminisztériumhoz, ahol az eddigi román kérelmek szomorú sorsára, a papírkosárba jutott. A küldöttség hosszabb ideig várt a megígért válaszra, de midőn tagjai látták, hogy az egyre késik, lassanként hazaszállingóztak.

E küldöttségben Avram Iancu is részt vett. Iancu ez alkalommal kísérletet tett arra is, hogy Őfelségétől külön kihallgatást nyerjen. Külön kihallgatás helyett a rendőrfőnök elé idézték, aki hízogó szavak kíséretében érdemrenddel és jövendő hivatallal kínálta meg. "Nem érdemrendért harcoltam - felelte Iancu büszkén -, hanem nemzetemért. Aztán annakidején nem is így egyeztünk meg." Alig ért haza szállására, a rendőrség parancsát már otthon találta. Ebben a legszigorúbban meg volt parancsolva, hogy 24 óra alatt feltétlenül hagyja el Bécsset. Iancu nem várta be a 24 órát, hanem azonnal útnak indult. Később, mikor a havasok között félőrülten bolyongott, többször emlegette e kalandját, tréfásan mondogatván: "Elmegyek én még Bécsbe, mert jogom van huszonnégy órához, s azt ki akarom ülni."

Erdély ez új berendezésével a szászok sem voltak megelégedve. Ők is kötelességüknek tartották az új állami renddel szemben tiltakozásuknak kifejezést adni. 1849. december 19-én tették közzé Brassóban hírlapilag kívánságaikat, amelyeknek lényege az volt, hogy a régi Királyföldet szász koronataromány gyanánt önállósítva, iktassák be az egységes osztrák birodalom államrendszerébe. Azt vitatták, hogy kívánságuk logikailag és természetszerűen következik az 1848. december 21-én kelt császári manifesztumból és az azt követő december 22-i legfelsőbb leiratból, sőt az 1849. március 4-i osztrák birodalmi alkotmány egyenesen biztosítja is a szászok e kívánságát.

Hasztalan volt. A szászoknak meg kellett érniük, hogy sok százados nemzeti alkotmányuk a Habsburgok alatt száz esztendőn belül másodszor is a történelem lomtarába kerüljön. "Így lettünk mi halottak, néma, mozdulatlan holttestek - írta Joseph Bedeus von Scharberg, a negyvenes évek magyarelles szász mozgalmak egyik sugalmazója. - Minden előzetes ítélethozatal nélkül löttek agyon, és azután *sine luce et cruce sírba* tettek. Ez volt jutalma mindannak, amit a veszedelem

éveiben teljesítettünk, és amit szenvedtünk. Ilyen eljárást csakugyan nem érdemeltünk meg. Először felhasználtak demonstrációkra, azután áldozatainkat és adományainkat szívesen fogadták, biztattak, aranyhegyeket ígérve. Mikor a veszély elmúlt és nem volt szükségük többé ránk, minden megváltozott. És mikor bőrünket védelmezve, bátrak voltunk eddigi politikai önállóságunk fanmaradásáért kérelmezni, maradiaknak, reakcionáriusoknak és rendbontóknak kiáltottak ki."

Puchner főhadparancsnok Leményi balászfalvi görög katolikus püspököt magyarbarát érzelmei miatt püspöki hivatalából önhatalmúlag elbocsátotta. Wohlgemuth formailag jóváteendő Puchner önkényes cselekedetét, 1850. március havában a leghatározottabb hangon szólította fel, hogy mondjon le püspöki hivataláról. Leményi lemondott és Bécsbe utazott, hol a franciskánusok kolostorába internálták. Üresedésbe jövén a balászfalvi görög katolikus püspökség, Ófelsége július 26-ról kelt legfelsőbb elhatározásával elrendelte a püspökválasztó zsinat összehívását. A Bécsben időző román küldöttek azt kérték, hogy a régi törvényes szokás szerint a világiak is meghivassanak e püspökválasztó zsinatra. E kérelmet azon ürügy alatt, hogy elkésve érkezett, nem teljesítették. Így csak az egyházi tagok jelentek meg a zsinaton, amelyen a legtöbb szavazatot Sterca Siulutiú József [Iosif Sterca Şuluţiu] szilágysági görög katolikus vikárius kapta, kit Ófelsége meg is erősített az érseki széken. Az új püspök később majdnem olyan jelentékeny szerepet játszott a görög katolikus román egyház életében, mint Şaguna a görög keletiében.

Az ország anyagilag a lehető legrosszabb helyzetben volt. Az egyéves belső háború nagy mértékű pusztításainál, a termelés háború okozta csökkenésénél talán még károsabb hatásúak voltak a kormány pénzügyi intézkedései, amelyeket minden átmenet nélkül rögtön életbe léptettek. Ezek között az első és valóban katasztrofális hatású volt a magyar kormány által kibocsátott bankjegyek, az úgynevezett Kossuth-bankók kárpótlás nélkül való megsemmisítésének elrendelése. Szigorú rendelettel és fogságbüntetéssel való fenyegetés mellett parancsolták meg, hogy a birtokában levő Kossuth-bankókat a hatóságoknak mindenki beszovalgáltassa. Az így begyűlt Kossuth-bankókat aztán katonai és rendőri fedezet mellett a városok piacain halomba rakták és elégették. Hivatalos jelentések szerint 50 millió forint értékű Kossuth-bankót égettek el. De sokan voltak olyanok is, akik a birtokukban levő Kossuth-bankókat nem szolgáltatták be, hanem jobb időket várva őrizték.

A forgalomból kivont Kossuth-bankók helyébe Magyarország közjövödelmeinek terhére 1, 2, 5, 10, 100 és 1000 forint értékű kényszerforgalmú bankókat - kincstári utalványjegyeket - bocsátottak ki, amelyeknek valutáris értéke sokkal kisebb volt, mint a megfelelő ezüst forgalmi pénzeké, s amelyeket ezért a közönség csak vonakodva és a büntetéstől félve fogadott el.

E pénzügyi intézkedésekkel egyszerre léptették életbe az osztrák örökös tartományokban érvényes adórendszert, amely különösen az adófizetéshez nem szokott nemesi birtokos osztályt érintette súlyosan. Behozták a só-, dohány- és szeszmonopóliumot, és a kincstári jövedelmek könnyebb behajtásának biztosítására és a csempészet megakadályozására vámórségül felállították a pénzügyórséget, amely célból az országot négy pénzügyőri kerületre osztották fel. A nagyszzebeni főkincstári hivatal - *thesauriarius* helyét a nagyszzebeni országos pénzügyigazgatóság foglalta el.

Az igazságszolgáltatás szempontjából is újraszervezték Erdélyt, mégpedig az osztrák örökös tartományokban érvényes igazságügyi szervezet mintájára. Felállítottak 72 járásbírószéket és 11 megyei törvényszéket. A legfőbb törvényszék, mint végső fellebbviteli hatóság, Bécsben volt. Egy pár hónappal később másodfokú fellebbviteli bíróság gyanánt Nagyszzebenben egy főtörvényszéket állítottak fel. A régi erdélyi polgári és büntető törvényeket hatályon kívül helyezték, s helyükbe az osztrák örökös tartományokban érvényes polgári és büntető törvényeket léptették életbe.

1850. április hó 22-én halt meg Pesten báró Wesselényi Miklós, élete 54. esztendejében. A rendőrség szigorú intézkedéseket tett, nehogy tüntetések legyenek a temetésénél. A lapok a rendőrség tilalma folytán csak egy pár sorban említhették meg halálát. Félve a tüntetésektől, azt sem engedték meg, hogy holttestét Zsibóra a családi sírboltba vihessék. Csak majdnem egy évvel később, 1851. január végén nyert a család engedélyt arra, hogy Zsibóra szállíthassák.

(b)

(Schwarzenberg herceg kormányzósága. A Makk féle összeesküvés. Ferenc József erdélyi utazása. Iancu tragédiája. I. Ferenc József utazásának érzelmi hatása. Az osztrák polgári törvénykönyv életbe léptetése. Jókai erdélyi utazása. A szent korona megtalálásának hatása Erdélyben. Az úrbéri nyílt parancs és végrehajtása. Erdély végleges közigazgatási felosztása. Az ostromállapot megszüntetése.)

1851 elején Wohlgemuth altábornagyot sürgősen Bécsbe hívták. Útközben Pesten beteg lett és meghalt. Helyébe 1851. április 29-én Carl Schwarzenberg herceg altábornagyot nevezték ki Erdély kormányzójává és csakhamar Eduard Bachot, Wohlgemuth polgári biztosát is visszahívták. Schwarzenberg kormányzóvá történt kinevezetése után a katonai abszolútizmus helyét lassanként a provizóriumnak nevezett polgári abszolútizmus váltotta fel, amely körülbelül három évig (1854) tartott.

Schwarzenberg herceg kormányzóságának első évébe esett az úgynevezett Makk-féle összeesküvés felfedezése.

Makk József, volt negyvennyolcas honvéd tüzérezredesnek sikerült 1851. június havában a Kutáhiába internált Kossuth Lajos beleegyezését megnyerni, hogy Magyarországon titkos szervezetet létesíthessen azért, hogy alkalmas időben a forradalom az ország minden pontján egyszerre törhessen ki. E titkos szervezet az *Évszaki rendszer* nevet viselte, mert alap gondolatul megalkotásához az időrendszert vette. Volt egy középpont, az év. Az ország a 12 hónapnak megfelelően 12 részre volt osztva. Az év élén állott az összeesküvés teljhatalmú szervezője, Makk. Minden hó élén állott egy főnök. Makk csak e főnökökkel állott összeköttetésben és csak e főnökök (hónapok) tudták volna, hogy ki áll a szervezet élén. A hónapok négy hétre voltak osztva. E hetek főnökei csak a maguk hónapjának főnökéről tudtak volna, de a vezetőségről sejtelmük sem lett volna, valamint a többi hónapok főnökéről sem. A hetek napokra, a napok órákra, az órák pedig percekre voltak felosztva. Ily módon a középpont - az év főnöke - ismerte egészen a szervezet legkisebb részéig az összeesküvés tagjait, de a hónapok főnökeit kivéve, senkinek sem volt tudomása a központi vezetőségről és így annak elárulása majdnem a lehetetlenséggel lett volna határos.

Makk e tervvázlatot Kossuth "felhatalmazásának" másolata kíséretében Figyelmessy volt honvéd századostól beküldötte Erdélybe, ahol sikerült megnyerni Török János marosvásárhelyi református főgimnáziumi tanárt, Gálfy Mihály Udvarhely megyei birtokost és ügyvédet, továbbá Horváth Károly Háromszék megyei birtokost. Ezek lettek volna az esztendő Erdély területére eső három hónapjának politikai főnökei; katonai főnökei pedig Makk bizalmas emberei: Piringer-Pataki, May János és Váradai József. Makk maga Bukarestben tartózkodott egy Nagy József nevű magyar iparos házában és onnan intézte az erdélyi szervezkedés menetét.

A nagy buzgalommal, de kevés óvatossággal folyó szervezkedés csakhamar tudomására jutott a rendőrségnek. Legelőször az osztrák császári és királyi konzulátus közreműködésével Bukarestben Nagy Józsefnél tartottak házkutatást, amely alkalommal sikerült az erdélyi összeesküvőknek egy névsorát is megszerezni. E névsor alapján aztán 1852. január 24-ének éjjelén az erdélyi összeesküvők túlnyomó részét elfogták. A további nyomozások segítségével később még néhányat sikerült lefogni úgy, hogy körülbelül 60 egyén került fogságba, köztük három nő: Török Jánosné, Kenderessyné Boér Nina és Hajnal Róza.

Az elfogottakat Nagyszebenbe vitték, hol ellenük hosszas és részletes vizsgálat indult meg. Ítéletet csak két év múlva, 1854 tavaszán hoztak. Ekkor közülük öt évi vasban töltendő várfogságra ítélték 5-öt, 6 évre 1-el, 8 évre 7-el, 10 évre 14-el, 12 évre 11-el, 15 évre 6-ot, 18 évre 3-at, összesen 47-et, halálra ítélték 7-et. Ezek közül Borbáth László kegyelem útján élethossziglan való fogságot kapott. Piringer-Pataki volt ezredes pedig a kivégzés előtti éjjelen börtönében szalmazsákját meggyújtotta és elégett.

Török Jánost, Horváth Károlyt, Gálfy Mihályt 1854. március 10-én Marosvásárhelyen, a Postaréten akasztották fel; Váradai Józsefet és Bartalis Istvánt pedig Sepsiszentgyörgyön. Ezek voltak a Makk-féle összeesküvés székely vértanúi, kiknek emlékezetét a székelység máig is megőrizte nemcsak szívében, hanem népköltészetében is.

Az 1852. év legnevezetesebb eseménye I. Ferenc József erdélyi utazása volt. Július 20-án lépett Zámnál Erdély földjére, amelynek összes népei valamelyes üdvös fordulatot vártak e fejedelmi utazástól, különösen a románok, akik azt hitték, hogy ez utazás kedvező alkalom lesz arra, hogy a fiatal uralkodó felismerje e népelem Erdélyben való fontosságát és annak politikai kívánságait e fontossághoz mértén teljesítse is. Különösen nagy lett e reménykedés akkor, mikor megtudták, hogy az eredeti útiterv megváltoztatásával a mócok 1849-i küzdelmeinek színhelyét, az Érchegység vidékét fogja először meglátogatni.

E fordulatnak különösen Iancu örvendett, mert azt hitte, hogy alkalma nyílik Őfelsége előtt nemzete ügyét sikerrel képviselni. Őfelsége fogadtatására a következő naiv és fantasztikus tervet gondolta ki. Mikor a fiatal uralkodó felérkezik a Gaina-tetőre, Iancu édesanyja lóháton, kezében román zászlóval elébe lovagol, s úgy fogja a mócok nevében üdvözölni. Ő is fogja Felső-Vidrára bekalauzolni, hol atyja a házában tornácán várja és mikor Őfelsége a ház előtt elmegegy; ősi móc szokás szerint mint vendégét megkínálja egy pohár borral. Őfelsége az út fáradalmait is Iancu szülőházának fedele alatt fogja kipihegni.

Iancu tervéből semmi sem lett. Őfelsége felérkezvén a Gainára, kíséretével együtt megreggelizett és egy kissé megpihenvén, útját tovább folytatta. Beérkezvén Felső-Vidrára, a környékbeli papság egyházi ornátusban Iancu háza előtt várta. Őfelsége a ház felé sem nézett, hanem tovább haladt Topánfalva felé, ahol Kalcher bányatanácsos özvegyénél volt elszállásolva.

Röviddel azután, hogy Őfelsége aludni tért, Iancu bement a Kalcher ház udvarára és az őrségi szolgálatot teljesítő csendőrség parancsnokától azt kérte, hogy bocsássa őt Őfelsége elé. A beszélgetésre Grüne főhadsegéd is az udvarba lépett, aki felvilágosítani igyekezett őt arról, hogy lehetetlen dolgot kíván. Most távozzék el, de biztosítja, hogy a kért kihallgatást reggel meg fogja kapni. Miután Iancu semmi szín alatt sem akart eltávozni, az őrség parancsnoka a kapun kiteszkolta.

Mikor Őfelsége augusztus 2-án Kolozsvárra bevonult, Iancu engedve Sterca Siulutiu balázsfalvi görög katolikus román érsek kérésének, többnyire volt tribunjaiból és centurioiból összeállított 50 főnyi móc lovas bandériumot vezetett a díszkíséretben, de mikor barátai arra unszolták, hogy kérjen kihallgatást, azt felelte: "Ha kényszerítetek, megteszem, de akkor kénytelen leszek lemondani a mócok pörének védelmezéséről."

A mócok régi pöre, amely okul szolgált Hora lázadásának és alkalmas anyagául Varga Katalin izgatásainak, még nem volt elintézve. Mikor 1852-ben a kataszteri munkálatokat ezen a vidéken is megkezdették, a mócok nemcsak tiltakoztak ellene, hanem tettlegességekre is vetemedtek. Az ebből származó pörben Iancu szolgált a mócoknak ügyvédi tanácsokkal. A hatóságok egyrészt azt hitték, hogy a mócok zavargásait ő szítja, másrészt attól féltek, hogy elkeseredésében a nép elégedetlenségét nagyobb szabású zavargások támasztására fogja használni. Gyulaféhevárra idézték, és ott börtönbe vetették. Attól félve azonban, hogy a mócok kísérletet tesznek erőszakos kiszabadítására, katonai fedezettel Szebenbe kísérték. Itt már nem zárták be, hanem egyik barátjának, Macellariu Illésnek [Ilie Macellariu] házába internáltak, ahonnan rövid idő múlva hazabocsátották.

Mikor Iancu Szebenből eltávozott, akkor elméje már el volt homályosodva. Iancu idegrendszerét keserű csalódásai teljesen feldúlták. Az a terv is, amelyet Őfelsége felső-vidrai fogadtatására kigondolt, nyilvánvaló jele volt lelki meghasonlottságának, amelyet még fokozott az a visszautasítás, amelyben Topánfalván részesült. Örülete elő volt készítve. Csak egy nagyobb megrázkódtatásra volt szükség, hogy örök éj boruljon elméjére. Gyulaféhevári fogsága alatt történt, hogy szóváltásba keveredvén a börtönfelügyelővel, az megvasaltatta és azután többször pofon ütötte. Ezek a brutális pofonok adták meg az utolsó végzetes lökést, hogy agyát az örület homálya végleg elborítsa. Az érzékeny és nemes szívű férfi érezte, hogy e pofokban a diadalmas hatalom azt a hálát fizette ki neki, amellyel adósa maradt.

Őfelsége Topánfalváról július 22-én Verespatakon és Zalatnán át Gyulaféhevárra érkezett, ahol részt vett az 1848/49-i harcokban elesett Losenau császári ezredes emlékoszlopa alapkövének ünnepélyes letételén. Gyulaféhevárról Nagyszebenbe utazott, ahol a szászok fényes ünnepséggel fogadták. Itt a politikai foglyokat is meglátogatta, akiknek celláit könnyes szemekkel hagyta el, amely rendkívül mély és rokonszenves hatást tett Erdély értelmiségében. Nagyszebenből Fogarason át Brassóba ment és onnan Sepsiszentgyörgyre, s az Olt völgyén Tusnádon át Csikszeredába, ahol rövid pihenőt tartott, majd Udvarhelyen át Segesvárra ment, hogy részt vegyen a segesvári csatában elesett Szkarjatyin orosz tábornok síremléke alapkövetételének ünnepén. Segesvárról Marosvásárhelyre ment, ahol alig töltött három órát s rögtön Szászrégenbe utazott,

ahonnan Besztercén és Désen át augusztus 2-án Kolozsvárra érkezett. Augusztus 4-én hagyta el Kolozsvárt, ahonnan Nagyvárad felé utazott.

Ez az összesen 15 napig tartó utazás érzelmi tekintetben igen jótékony hatással volt úgy a fiatal uralkodóra, mint az erdélyi magyarságra. Az uralkodónak alkalma nyílt észrevenni, hogy a magyar nemzet a hivatalosan fényessé, sőt lelkesnek látszóvá tett fogadtatás ellenére is lelkében távol volt. Lojalitása, dinasztikus hűsége erős harcot volt kénytelen vívni fájó emlékeivel és súlyos szenvedéseivel, amelyeket nem neki, hanem tanácsadóinak tulajdonított, s amelyeknek enyhítését tőle reméli. A fiatal uralkodó lovagias fellépése, színes bánásmódja és komoly kötelességérzete pedig mindazoknak a magyaroknak szívében, akik vele érintkeztek, reményt keltett arra vonatkozóan, hogy el fog jönni az az idő is, amelyben a nemzet és fejedelme, egymásra találva, egymást megértik.

Őfelsége erdélyi utazásának befejezése után is tovább folyt Erdély közigazgatási, igazságszolgáltatási és közgazdasági újraszervezése. 1853. május 29-én léptették életbe az osztrák polgári törvényeket. Nagyszebenben egy bizottságot állítottak fel, melynek hatáskörébe a haditörvényszék által elítélt egyének elkobzott vagyonának jogi ügyeit utalták. Az új és teljesen osztrák mintára szabott ügyvédi rendtartás is ez évben jelent meg, de csak 1854. január 1-én lépett életbe. E rendtartás szerint senki sem folytathatott ügyvédi gyakorlatot, aki nem tudott németül.

1853-ban halt meg Kovács Miklós erdélyi római katolikus püspök. Utóda Haynald Lajos lett, aki eddig is coadjutora volt.

Erdély magyar irodalmi és társadalmi életében jelentékeny mozzanat volt Jókainak, a már akkor nagy hírnek és népszerűségnek örvendő fiatal regényírónak az erdélyi utazása. Kolozsvári időzése alatt valóságos nemzeti tüntetés tárgya volt. Aranyozott ezüsttollat adtak át a tiszteletére rendezett banketten. Még aznap este gróf Mikó Imre látta vendégül házában, hol össze volt gyűlve Erdély egész magyar írói világa. Ez alkalommal mutatta be gróf Mikó Imre Debreczeni Márton "Kióvi csata" című eposzát. Jókai neje, a kítűnő tragikái színésznőnek, Laborfalvi Benke Rózának kíséretében, aki akkor éppen a kolozsvári magyar Nemzeti Színházban vendégszerepelt, hagyta el Erdélyt.

Három hónappal Jókai eltávollása után terjedt el Erdélyben a híre, hogy Orsovánál megtalálták a Szemere Bertalan által elrejtett szent koronát, amelyet először Bécsbe vittek s onnan nagy és fényes kísérettel szállítottak vissza Budára. A szent korona megtalálását és Budára való ünnepélyes visszahozatalát a magyar közvélemény úgy tekintette Erdélyben is, mint biztató előjelét a jogfolytonosság előbb vagy utóbb, de feltétlenül való helyreállításának. Az aggódó lelkek az elnyomatás vaksötétségű éjjelében minden felcsillanó kis fénysugárban - a gyorsan ismétlődő keserű csalódások ellenére is - a jobb jövő hajnalcsillagát szerettek látni.

1854-ben jelent meg az úgynevezett úrbéri nyílt parancs, amely tulajdonképpen végrehajtása volt az erdélyi 1848-i IV. törvénycikknek, amely az úrbéri szolgálat és a tized eltörlését mondta ki, kapcsolatosan a volt földesuraknak az állam által való kárpótlásával. Az 1848/49-i szabadságharc lezajlása után a tényleges helyzet az volt, hogy a jobbágyság birtokaikat az úrbéri szolgálat és tizedfizetés minden kötelezettsége nélkül saját tulajdonul bírták, a volt földesurak azonban az elveszített úrbéri szolgáltatásokért és tizedért egy krajcár kárpótlásban sem részesültek. Ez az úrbéri nyílt parancs volt hivatva gondoskodni a volt földesurak kárpótlásáról az úgynevezett úrbéri váltság összegének pontos megállapításával és a fizetés módozatainak megszabásával.

Ez a császári nyílt parancs, miután az úrbéri kárpótlás összegének megállapítására és a fizetés módozataira vonatkozóan részletes utasításokat adott, elrendelte, hogy végrehajtására Szébenben egy úgynevezett földtehermentesítési bizottság állíttassék fel. Ez a földtehermentesítési bizottság 1854-ben megkezdett munkálatait 1861. április hó 24-én fejezte be.

E bizottság munkásságáról közzétett hivatalos jelentés adatai szerint 5158 volt földesúr részesült 38 348 748 forint összegű kárpótlásban 12 951 földesúri birtoktest után. A jobbágyság pedig 1 615 574 hold föld birtokába jutott. A tőkésített évjáradék alapjául átlag 1 forint 10 krajcár vétetett holdanként. Minekutána a Székelyföldön a jobbágybirtokok száma aránytalanul csekély volt, az összesen 1 615 574 hold terjedelmű jobbágybirtokoknak mintegy 80%-a esett a románok által túlnyomó többségben lakott területekre, tehát 80 %-ában a román népelem jutott az 1848-i úrbéri törvények révén a földtulajdon birtokába. Ezzel kezdődött Erdélyben egy erős román kiscgazda társadalmi osztály keletkezése és indult meg a magyar közép- és nagybirtok széttöredezése.

Ez év június 26-án tették közzé Erdély véglegesnek nevezett közigazgatási felosztását, amely Erdély területét az eddigi hat helyett tíz kerületre osztotta fel. Minden kerületben egy-egy törvényszéket állítottak fel. A kerületeket járásokra osztották fel úgy, hogy a tíz kerületben összesen 79 járás volt. A járások középpontján járásbírókat szerveztek. A közigazgatási és igazságszolgáltatási területek és azoknak középpontjai tehát azonosak voltak.

1854. november 30-án jelent meg az a császári nyílt parancs, amely Erdélyben az öt évig tartó ostromállapotot megszüntette, s amely kimondta, hogy mindazok a pörök, amelyek polgári egyének ellen a haditörvényszékeknél folyamatban vannak és amelyekben 1854. december 15-ig ítéletet nem hoztak, az 1852. év május 27-én kelt büntetőtörvényben megjelölt azon esetektől eltekintve, amelyekben a polgári egyének is katonai bíróságok alatt állanak, az illetékes polgári bíróságoknak andandók által további eljárás végett.

(c)

(*Hírlapi kísérletezések. A közoktatás újjászervezése. Az abszolút korszak magyar társadalmi élete. A Kolozsvári Közlöny. Az Erdélyi Múzeum Egyesület megalapítása. A tudományos, irodalmi és művészeti élet az abszolutizmus korában. Gazdasági tevékenység. Schwarzenberg herceg jellemzése.*)

A világi, illetőleg a zsidói fegyverletél után Erdély szellemi tekintetben is a legmélyebb mozdulatlanságra, sőt némaságra jutott. Nem volt egy hírlap, nem jelent meg egy sajtótermék. A síri csendesség nem tarthatott sokáig. Három hónap múlva Makoldy Sámuel 1849. november 16-án megindította a *"Kolozsvári Hírlap"*-ot, amely két éven át tartotta fenn magát, küszködve a szigorú hadicenzúrával. 1852. május 27-én a birodalmi sajtórendtartást Erdélyre is kiterjesztették, amely körülmény azzal az előnnyel járt, hogy a katonai hatóságok alól a sajtóügyeket a polgári rendőrség hatáskörébe tették át, ami egy kevéssel mégis több mozgásszabadságot biztosított a hírlapirodalomnak.

Rövid idő múlva, 1852. október 1-én a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara pártfogása mellett Berde Áron indított meg *"Heti Lap"* cím alatt egy másfél ív terjedelmű kis lapot. Bár egy politikai és szépirodalmi lap általános óhaj tárgya volt, de a viszonyok olyanok voltak, hogy az erdélyi olvasóközönségnek ezzel az ipari és kereskedelmi színezetű hetilappal is be kellett érnie, mert legalább képviselője volt a magyar időszaki sajtónak és terjesztője annak a magyar szónak, amely a közélet minden teréről ki volt szorítva.

A tanügy terén is hasonlóak voltak az állapotok. A középiskolákban a rendes tanítást tulajdonképpen csak 1850. szeptember havában kezdhették meg, de az egyes iskoláknál azt is csak nagyon sok utánjárással. A kormány ez iskolákban az osztrák örökös tartományokban érvényes rendszert igyekezett életbe léptetni. Szigorúan megkövetelte, hogy minden egyes középiskola kimutassa, van-e annyi biztos jövedelmi forrása, hogy a tanárok fizetését és a fenntartás költségeinek viselését illetően a kormánytól felállított követelményeknek meg tud felelni? Mindazokat a középiskolákat, amelyek e felszólításnak nem tudtak eleget tenni, megszüntette. De politikai szempontból is beleavatkozott az iskolák belső életébe. A zilahi református gimnáziumot csak úgy engedte megnyitni, ha Sári Lászlót és egy más tanárát, akiket forradalmi érzelmekkel vádoltak, eltávolították.

Eltörölte a jogi oktatás egész eddigi rendszerét és ennek következtében a kolozsvári királyi katolikus joglíceummal egyetemben a nagyenyedi és marosvásárhelyi református iskoláknál fennállott jogi tanfolyamokat is megszüntette. Ellenben a nagyszombati jogakadémiát német tanítási nyelvű állami jogakadémiává szervezte át úgy, hogy Erdélyben jogi tanfolyamot nem lehetett más helyen végezni, mint Nagyszombaton és német nyelven.

Ily előzmények után lépett 1855-ben életbe Leo Thun-Hohenstein gróf osztrák birodalmi vallás- és közoktatásügyi miniszter híres *"Organisations Entwurf"*-ja (Szervezeti Tervezete) Erdély középfokú oktatásában is, amely mindjárt első §-ában kimondta, hogy a német nyelv tanítása a gimnázium minden osztályában kötelező, és hogy a felgimnáziumban (a főgimnázium négy felső osztályában) néhány tantárgyat német nyelven kell tanítani, végül, hogy a német nyelv az érettségi vizsgálatnak is kötelező tárgya. Ezek a rendelkezések nyilvánvalóan igazolták, hogy az új oktatási rendszernek fő célja a leendő magyar értelmiség nyelvben és műveltségben való elnémetesítése, amit világosabbá tett még az a rendelkezés is, amely megtiltotta olyan tanárok alkalmazását, akik a német nyelv és irodalom elegendő ismeretével nem bírnak.

1855 után a magyar társadalmi élet, amely ez időpontig majdnem kizárólagosan csak az atyafiságos és a barátságos társadalmi érintkezésekben s összejövetelekben nyilvánulhatott meg, kezdett megélni, és nyilvánosabban hatóvá lenni. Mindaz a szellemi és erkölcsi erő, tettvágy és munkakedv, amely az 1848/49-i szabadságharc előtt a heves politikai küzdelmek mozgatója volt, ez időszakban a magyar közművelődés: irodalom, művészet, iskola és egyház, továbbá a társadalmi és a gazdasági élet fellendítésének szolgálatába állott. Most is Kolozsvár volt a magyar szellemi és társadalmi életnek középpontja és nagy szerencséje volt az erdélyi magyarságnak, hogy Kolozsvárt ez időben gróf Mikó Imrén a 48 előtti korszaknak olyan érintetlen tekintélyű vezető alakja élt, aki középpontjává, sőt irányítójává lehetett az ekkor élt erdélyi magyar értelmiségnek.

A politikai szabadságát elveszített és országának közigazgatásából kiszorított erdélyi magyar értelmiség szellemi erőinek kifejlesztésében vélte, nagyon helyesen, megtalálhatni nemzetisége fennmaradásának legbiztosabb célravezető eszközeit. Az irodalom, a művészet, a tudomány az iskola és az egyház ügye mindnyájuk egyetértő és feltő gondoskodásának tárgya lett. A hatalom erőszakával szemben, ezt a régi latin szállóigét választva jelszónak: *"peragit tranquilla potestas quae violentia nequit"*, a szellem csendes hatalmát állították védőpajzsul.

A Berde Áron által szerkesztett *"Heti Lap"* 1855. március végével megszűnt. Egy év múlva, 1856. április elsején a *"Kolozsvári Közlöny"*-ben újabb, hetenként előbb kétszer s azután háromszor megjelenő politikai, gazdasági és társadalmi irányú lap jelent meg, ugyancsak Berde Áron vezetésével. E lap rövid idő alatt Erdélyben olyanná lett, mint Magyarországon Kemény Zsigmond *"Pesti Napló"*-ja, ami csak úgy volt lehetséges, hogy nemcsak Erdély legjobb írói csoportosultak köréje, hanem Dósa Dánielben a lap politikai vezetése a korhoz képest igazán elsőrendű publicista kezébe került.

A főlappal egyidejűen havonként kétszer *"Múzeum"* cím alatt egy kis füzetes melléklet jelent meg, sajtóorgániumul az erdélyi adományos és irodalmi törekvéseknek. E füzetekben vetette fel gróf Mikó Imre annak gondolatát: miként lehetne a negyvenes éveknél azt a mozgalmát újra feléleszteni, amely egy erdélyi magyar múzeum alapítását célozta? A gróf Mikó által felvetett gondolat a kolozsvári iskolák körében élő tanárok és írók között élénk eszmecsere anyagává lett és azzal végződött, hogy egy "Erdélyi Múzeum" megalapítása céljából társadalmi mozgalom indult meg, amelynek vezetését és irányítását maga gróf Mikó Imre vette a kezébe. Az erdélyi magyar arisztokrácia, mint egy pár évtizeddel előbb a színház megalapításában, ez alkalommal is nemcsak bőkezű anyagi támogatással, hanem a birtokukban levő családi régiségek, oklevelek és egyéb magángyűjteményeik felajánlásával igyekezett az eszme megvalósítását előmozdítani, gróf Mikó Imre pedig nagy terjedelmű parkkal körüvezett nemes stílusú nyaralóját ajánlotta fel a felállítandó Múzeumnak a viszonyokhoz képest igazán ideális

otthonául. Nagyon sok fáradságba került a bécsi kormány akadékoskodását legyőzni, de gróf Mikó kitartásának és összeköttetésekének sikerült az összes akadályokat elhárítani.

Hogy a Múzeum egyszersmind igazán tudományos intézetté is legyen, Mikó Imre fáradozásainak eredményeként, irodalmi és tudományos feltételei sem hiányoztak. Mindenekelőtt maga köré gyűjtötte mindazokat, akik a régi Erdély történetének kutatásával foglalkoztak. [Szabó Károllyal együtt szerkesztve és] Nagyajtai Kovács István segítségével *"Erdélyi Történeti adatok"* címen egy-két kötetből álló gyűjteményes művet adott ki. Vass József kegyesrendi tanárban, de különösen az ifjú Torma Károlyban Erdély hatékony történetét a nagyközönség számára, s tette közzé Erdély régiségeire és építészeti emlékeire vonatkozó becses népszerűsítő műveit. Sőt a kolozsvári három gimnázium tanárainak Finály Henrik állal szerkesztett nagy *"Latin-Magyar Szótárát"*-ban igen értékes segédeszközhöz jutottak a latin klasszikusok tanulmányával foglalkozó magyar tudósok és tanárok. Hogy a történeti és filológiai tanulmányok mellett a természettudományok művelése sem fog háttérbe szorulni, arról Brassai Sámuel tudományos egyénisége kezeskedett, aki a Múzeum megnyitásával annak igazgatója lett.

Tudományt szerető és művelő férfiak azonban nemcsak Erdély szellemi középpontjában, Kolozsvárt éltek, hanem a vidék különböző pontjain is. A magyar középiskolák tanárai között nagyon sokan voltak olyanok, akiket az osztrák rendszer kiszorított a közéletből és most tehetségüket az ifjúság nevelésében és a tudományokkal való behatóbb foglalkozásban gyümölcsöztették. Enyed, Marosvásárhely kollégiumaiban ez időben is igen sok kiváló protestáns tudós működött, kik alkalmasak és hivatottak voltak a Múzeum Egyesület munkásságában mint termelők és fogyasztók egyaránt részt venni. Gyulafehérváron Haynaldal az erdélyi római katolikus püspöki székbe nemcsak nagy műveltségű, híres egyházi szónok került, hanem a botanikának elsőrangú művelője is. Példájára és hatására a gyulafehérvári teológiai intézet és főgimnázium tanárai között a tudományos és irodalmi munkásság kitűzött céllá lett, s példájuk vonzó hatást gyakorolt a székelyudvarhelyi, csíksomlyói tanárok és a lelkeskedő papság egyéniségeire is.

A zsidói fegyverletétel után huzamosabb ideig maradt zárva a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház is. Csak 1850. szeptember 24-én engedték meg, hogy benne magyarul játszhasanak. Minden színdarabot, amit előadtak, engedély kieszközlése végett előbb Szebenbe kellett küldeni, ahonnan gyakran csak két-három hónap után jött meg az engedély vagy a tilalom. Hogy e nehézségek között is fennmaradt, sőt felvirágozhatott Kolozsvárt a magyar színészet, elsősorban gróf Mikó érdeme volt. Ő nyerte meg az erdélyi magyar arisztokráciát nemcsak a színház anyagi támogatására, hanem arra is, hogy annak felvirágoztatását a nemzeti becsület kérdésének tekintse. Nemcsak a színház, hanem a színműirodalom is gondoskodás tárgyát alkotta. Id. gróf Bethlen János, az ifjú gróf Bethlen Gábor és Huszár János 60 darab aranyat tűztek ki pályadíjjal a színműirodalom fellendítése céljából.

Ez időben egy külön erdélyi szépirodalom is kezdett kifejlődni. A vezető ezen a téren is Erdély akkori vezérpublicistája, Dósa Dániel volt, aki történelmi regényeivel és a székelyek ősi történelmi hagyományait feldolgozó *"Zandirham"* című eposzával tett később általánosabb hatást. Őt követték, éspedig nem csekély sikerrel, szintén a történeti regényírás terén a kitűnő hírlapíró Halmágyi Sándor és az ifjú P. Szathmáry Károly. Hóry Farkas és Medgyes Lajos pedig lírai költeményeikkel tettek nagyobb hatást az olvasóközönségre, sőt Rajka Terézben Erdélynek ez időben igen kedvelt költője is volt.

A tudományok és az irodalom művelése mellett a gazdasági életben még egy második munkatér is nyitva volt az erdélyi magyarság közéleti tevékenysége számára. E tevékenységnek két szervezete: az erdélyi gazdasági egyesület és a kolozsvári kereskedelmi kamara szolgált alkalmas keretül. A gazdasági egyesület magában egyesítette Erdély birtokos társadalmának legkiválóbb tagjait, akiknek különböző összejöveteleikben alkalmuk nyílt a földműveléssel oly sok vonatkozásban álló közügyek megbeszélésére is. 1857. november 18-án e két egyesület Kolozsvárt termény- és iparkiallítást rendezett, amelynek kezdeményezője Gámán Zsigmond titkár volt, aki egy szakszerű jelentésben irodalmi úton is beszámolt e kiállítás eredményeiről.

Mindezek a gazdasági vállalkozások és kezdeményezések, ha talán egy kissé még a korhoz képest is szerény keretben mozogtak, kétségtelen bizonyosságai voltak az erdélyi magyarság életerejének és annak, hogy az időszak reménységet és bizalmat kifejező jelszava: "megvirrad még valaha", nem üres sóhaj, nem hiú ábrándozás és vágyakozás kifejezője volt, hanem olyan reménysége, amelynek szilárd alapja volt a nemzet életerejében és munkaképességében.

1858. június havában meghalt Schwarzenberg herceg kormányzó és utódává egy hónappal később Friedrich Lichtenstein herceg tábornagyot nevezte ki Öfelsége. Schwarzenberg herceg inkább csak képviselője, mint kezdeményező képességekkel rendelkező végrehajtója volt Bach rendszerének. Művelt és jóindulatú egyéniség volt, kit arisztokrata hajlamai és neveltetése is arra ösztökélte, hogy az erdélyi magyar arisztokrácia és általában a magyar birtokosság anyagi érdekeinek ne legyen esküdt ellensége. Szeretett volna az erdélyi arisztokráciával társadalmilag is közelebbi érintkezésbe jutni, s e végből a kormányzás székelyét Szebenből Kolozsvárra tenni át, amit a bécsi körök nem engedtek meg. Annyi bizonyos, hogy sokkal súlyosabban nehezedett volna Erdélyre az abszolutizmusnak az a hét éve, ameddig az ügyek élén állott, ha egy ridegebben gondolkozó, kevésbé művelt ember kezében lett volna a hatalom gyeplője.

(d)

(Az 1859-i osztrák-francia háború és politikai következményei. Hazafias ünnepek és tüntetések. A konzervatívok akciójának lépése. Jósika Samu halála. A Széchenyi rekviemek. Román-magyar barátkozás. A külpolitikai helyzet és az emigráció működése. Az októberi diploma.)

1859. június napján az európai államok követői a szokásos újévi szerencsekívánatok tolmácsolására megjelentek Párizsban III. Napóleon császár előtt, aki az osztrák birodalom nagykövetének válaszolva, e szavakat mondá: "Sajnálom, hogy az önök kormányával nem a legbarátságosabb a mi viszonyunk." Mindenki megértette Erdélyben is, hogy III. Napóleon e szavai háborút jelentenek. Egy pár hónap múlva, április 24-én Ferenc József népeihez intézett kiáltványban tudatta, hogy a szárd állam

kormányja által évek hosszú során tanúsított ellenséges magatartás miatt kénytelen volt háborút üzeni. A háborút Ausztria elveszítette és vele együtt a villafrancai békében Lombardiát is.

A veszett háború következményei azonnal jelentkeztek. A tíz év óta tartó politikai abszolútizmus rendszerének alapjai inogni kezdtek. A népek szabad mozgásvágya és ellenálló akarata erősebb és bátrabb lett, ami csakhamar bebizonyosodott a Thun-féle protestáns pátenst ellen való küzdelemben is. Thun osztrák birodalmi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1859. szeptember 1-én egy császári nyílt parancsban oly módon szándékozott rendezni a protestáns egyházaknak az államhoz való viszonyát, amely teljesen megsemmisítette volna az egyházak történelmi jog alapján élvezett eddigi autonómiáját. A protestánsok tiltakoztak e pátenst rendelkezéseinek érvénybe léptetése ellen, s a tiltakozásuk mögé erős háttérül odaállott felekezeti különbség nélkül az egész nemzet, amelynek az lett az eredménye, hogy Thun visszavonta e pátenst és Alexander Bach megbukott, a róla elnevezett tíz évig tartó politikai rendszer pedig kezdett megtörni.

Megindult a nemzet eddig tanúsított passzív ellenállásának cselekvő politikai magatartásba való átmenetele, amely egyelőre csak külsőségekben és úgynevezett békés tüntetésekből nyilvánult meg. Mindenki magyar ruhába öltözött. A magyar viselettel együtt a magyar szó, dal és zene, mint a lelkek belső hangulatának kifejezője, általánosan divatozóvá, sőt uralkodóvá lett. Kezdték megünnepelni a nemzeti történelem nagy alakjainak emlékezetét a hazafias és a nemzeti érzés fokozása végett. Legalkalmasabbnak látszott erre a magyar szellemi élet hősei emlékezetének megünnepelése, mivel ezt a hatalomnak megakadályozni szinte lehetetlen volt, hacsak magát nem akarta kitenni a műveltség barbár üldözése és a kegyeletsértés vádjának. Első volt ez ünnepek között Kazinczy Ferenc születése századik évfordulójának országos megünnepelése, amely Kolozsvárt 1859. október 27-én folyt le a Redout nagytermében, amelyen a megnyitó beszédet id. gróf Teleki Domokos mondotta, és amelynek főtárgya Gyulai Pál «Kazinczy élete és hatása» című tanulmánya volt, amelyet Nagy Péter református lelkész és tanár, a későbbi nagyhirű erdélyi református püspök olvasott fel. E kolozsvári ünnepélyt sorban követték az Erdély valamennyi magyar városában rendezett Kazinczy-ünnepélyek.

A Kazinczy-ünnep után alig egy hónappal, november 23-án tartotta első ünnepélyes megnyitó közgyűlését az "Erdélyi Múzeum Egyesület". Két nappal előbb, november 21-én érkezett Kolozsvárra báró Eötvös József vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége. Másnap este az ifjúság és a város polgársága együttesen fáklyás zenével tisztelgett Báró Eötvös ablakai alatt. Báró Eötvös Nagy Péter üdvözlő beszédére válaszolva, az anyaország nevében köszöntötte Erdélyt, hivatkozva arra a hazaszeretetre, "amely e hazát, ha két részre van is osztva, mégis csak eggyé teszi." Másnap, november 23-án nyitotta meg a Redout-ban gróf Mikó Imre mint elnök az Egyesület első ünnepélyes közgyűlését.

A megnyitó beszéd után az egyesület kormány által megerősített alapszabályait olvasták fel. Csak annál a pontnál történt felszólalás, amely akként rendelkezett, hogy az egyesület nyelvének megállapítása titkos szavazással döntendő el. Zeyk Károly felszólalt e rendelkezés végrehajtása ellen, hiszen egészen világos, hogy egy magyar tudományos és irodalmi intézetnek nem is lehet más nyelve, mint a magyar. Mikó Imre azonban, ragaszkodva a törvényes formákhoz, elrendelte a titkos szavazást, amely egyhangúlag a magyar nyelv mellett döntött.

A villafrancai béke után a magyar konzervatívok elérkezettnek látták az időt, hogy lépéseket tegyenek Bécsben a jogfolytonosság visszaállítására. Mielőtt cselekvésre határozták volna el magukat, a Sárospatakon időző báró Jósika Samunál értekezletre gyűltek össze. Ez értekezleten megállapították egy arra vonatkozó program irányelveit, hogy miként lehetne a jogfolytonosságot az 1847-i alapon, de az 1848 után történt nagy változások figyelembevételével helyreállítani. E program részletes kidolgozásával és megokolásával gróf Dessewffy Emil bízta meg. Jósika Samu és Dessewffy Emil érintkezésbe is léptek Johann Bernhard Rechberg és Josef Alexander Hübner birodalmi miniszterekkel, akik nem utasították ugyan vissza e programot, de miután annak kívánságait túlzottnak tekintették, a kibontakozás módját is más úton keresték.

A döntő fordulat a következő 1860.-ik évben állott be. E döntő fordulatot azonban megelőzte báró Jósika Samu március hó 28-án bekövetkezett halála, aki Dessewffy Emillel egyetemben a negyvenheteseknek nevezett magyar konzervatív párt vezére volt.

Április 8-án gróf Széchenyi István agyonlőtte magát Döblingben. Halála nemcsak mély megdöbbenést és általános gyászt okozott az országban, hanem az ekkor rendezett gyászistentiszteletek egyaránt ünnepei voltak a mély nemzeti fájdalomnak és a hazafias politikai tüntetéseknek is. Erdélyben ez ünnepek sorát Kolozsvár nyitotta meg a főtérsi Szent Mihály templomban tartott nagyszabású gyászistentisztelettel.

Ez ünnepélyeken a magyarság ügye iránti való rokonérzésük kifejezésül Erdély másik két nemzetének, a szásznak és a románoknak képviselői is megjelentek. Marosvásárhelyen a Széchenyi-rekviemet a román templomban is megtartották és a menetet, amely a református templomból a gyászházba öltözött id. gróf Bethlen Gáborné vezetése alatt a román templomhoz ment, a román esperes, papsága élén, egyházi díszben azzal üdvözölte, hogy ők is megtartják e gyászünnepélyt, mert ők is jó hazafiak. Mikor a román templomban vége volt az istentiszteletnek, a fáklyákat a piacon halomba rakták és az égő fáklyákat körülállva, magyarok és románok együttesen énekelték el a Szózatot.

Ezek az Erdély nemzetei között való barátságos érintkezések, sőt testvériesülési ünnepek, mintegy hazafias tüntetésül a megunt kormányzati rendszer ellen, egyre gyakoribbá lettek. Mikor a brassói jótékony román nőegylet farsangi bálját tartotta, a háromszéki nemesség előkelőbb nő és férfi tagjai nagy számmal jelentek meg e bálon, ahol figyelem és kitüntetés tárgyai voltak.

E román-magyar testvériesülési ünnepeknek legkiválóbbja az volt, amelyet 1860. június 28-án Kolozsvárt tartottak a Reményi Ede hegedűművész által adott hangverseny alkalmával. Az ünnepelt művész, akinek hangversenyei ez időben valóságos alkalmául szolgáltak a hazafias tüntetéseknek, soron kívül egynéhány román dalt is eljátszott és a közönség e nem várt műélvezetért viharos tapsal jutalmazta a művészt. A hangverseny után a "Komlókert"-ben a művész tiszteletére bankett volt, amely alkalommal egy fiatal író, K. Pap Miklós - 1867 után a "*Magyar Polgár*" című politikai napilap szerkesztője - köszöntött poharat a jelenlevő magyarországi vendégekre és az unióra. Ez alkalommal a románok nevében Dr. Ratiu János [Ioan Rațiu], a múlt század kilencvenes éveiben a román nemzeti komité elnöke beszélt. Még nagyobb hatással szólott román

résről Sipotár József [Iosif Şipotar] ügyvéd, aki beszédét e szavakkal végezte: "Poharat üríték e honban lakó nemzetek egységéért, és azt kívánom, hogy éljen a nagylelkű magyar nemzet."

Ezek a jelenségek a bécsi kormányt magukban is megdöbbenették volna, ha nem lett volna oka feltenni, hogy kapcsolatban vannak bizonyos külpolitikai jelenségekkel, elsősorban Kossuth és a vezetése alatt álló magyar emigráció tevékenységével.

A villafrancai béke után Cavour így szólott Kossuthhoz: "Ez a béke nem lesz meg. Összeesküvő, forradalmár leszek, de ezt a békekötést nem fogják végrehajtani." Rövid idő múlva a nemzetközi politikában minden jel arra mutatott, hogy Olaszország és Ausztria között a háború újra ki fog törni és Napóleon ismét Olaszország mellé áll. Kossuth mindent elkövetett, hogy e kitörendő háborúban Magyarország felszabadításáért a magyar emigrációnak, illetőleg a magyar nemzetnek is aktív szerep jusson. Annyira előkészítette a dolgot, hogy gróf Teleki László 1860 elején már határozott utasításokkal mehetett Párizsba, hogy III. Napóleonnal a megkötendő szövetség feltételeiben megegyezzenek.

A megkötendő megállapodások szerint az Ausztria ellen viselendő háborúban a román fejedelemségeknek is szerep jutott volna legalább annyiban, hogy területüknek a magyar forradalom hadikészülődéseinek színterül kellett volna szolgálnia. Miután Alexandru Cuza [Havasalföld és Moldva közös fejedelme] feltétlenül és mindenben hajlandó volt engedelmessé válni hatalmas pártfogójának, III. Napóleonnak, a bécsi kormány attól tartott, hogy az erdélyi románok magyar barátságának háttérre Cuzának III. Napóleonhoz és a magyar emigrációhoz való e viszonyában keresendő.

Kossuth és Teleki nem elégedtek meg a külföldön kifejtendő diplomáciai tevékenységgel, hanem egyes, többnyire angol ügynököket küldöttek be Erdélybe, hogy azok tőlük üzeneteket hozva, a hangulatot az alkalmas időben való felkelésre előkészítsék. Ezzel egyidejűen megkezdődött a katonai szervezkedés is, amely különösen a Székelyföldön folyt nagy sikerrel, ahol mintegy 4000 ember volt összeírva. A fiatalság nem elégedett meg ez összeírással. Közülük a vérmesebbek és a kalandosabb természetűek a határon átszöktek a román fejedelemségek területére, ahol már ügynökségek működtek avégből, hogy Olaszországba vigyék a Garibaldi vezetése alatt harcoló magyar légióba. Ez időszakban népszerűbb hőse Kossuthon, Klapkán és Türrön kívül nem volt az erdélyi magyar népnek, különösen a székelyeknek, mint Garibaldi, kinek arcképe nemcsak ott függött majdnem minden magyar házban, hanem be is volt zárva minden magyar szívébe, mint a reménység és az új életre kelő magyar nemzeti szabadság eszményi hőiséé.

Ez aggodalmas, sőt fenyegető külső és belső politikai jelenségek arra bírták az uralkodót, hogy szakítva az eddig követett abszolútizmus rendszerével, az alkotmányosság útjára térjen át. Evégből közvetlen érintkezésbe lépett a magyar konzervatívok vezéregyéniségeivel, akikkel hosszas és beható tanácskozást folytatott arra vonatkozóan, miként lehetne legcélszerűbben megvalósítani a feltétlenül szükségessé lett új államjogi átalakulást.

E tanácskozások eredménye volt az 1860. október 20-án kiadott úgynevezett *októberi diploma*, amelynek lényege a következőkben foglalható össze: a törvényeket ezentúl a törvényesen összehívott országgyűlések, illetőleg a birodalmi tanács alkotják, de érvényesekké csak az uralkodó szentesítése által lesznek. Mindazok az ügyek, amelyek az egyes királyságok, országok és tartományok közigazgatásával, igazságszolgáltatásával, egyházi, iskolai, társadalmi és gazdasági viszonyaival kapcsolatosak, illetve országgyűlés törvényhozói hatáskörébe tartoznak; azok pedig, amelyek az egész birodalomban közőseknek tekinthetők, mint a hadügy, pénzügy; kereskedelem és közlekedés, a közös birodalmi tanács törvényhozói feladatát alkotják.

E diplomát Erdélybe egy külön, Erdélyre vonatkozó császári kéziratral küldötték le, amely kilátásba helyezte, hogy a kinevezendő erdélyi kancellárt utasítani fogja Őfelsége, hogy a különböző nemzetiségek, vallások és osztályok köréből olyan egyéneket hívjon meg egy tanácskozásra, kik alkalmasak arra, hogy olyan képviseleti tervezetet készítsenek, amely lehetővé teszi, hogy az előbbi kiváltságos nemzetek, vallások és osztályok igényeinek épp úgy megfelelően, mint azon nemzetek, vallások és osztályok érdekeinek, amelyek azelőtt a politikai jogok élvezetéből ki voltak zárva.

ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ OKTÓBERI DIPLOMATÓL 1867-I KIEGYEZÉSIG

(a)

(A Kemény-Mikó féle kormányszék kinevezése. A gyulafehérvári értekezlet. Erdély három nemzetének álláspontja az októberi diplomával szemben. Erdély közigazgatásának újraszervezése. Ellentét a szászok és románok között. Az igazságszolgáltatás újraszervezése. Lichtestein herceg távozása. A februári pátens. Az 1861-i pesti országgyűlés. A Kemény-Mikó-féle kormányzat bukása. Gróf Crenneville elnöksége alatt újraszervezik a főkormányszéket.)

Az októberi diploma kiadása után Őfelsége magához hívatta báró Kemény Ferencet és megbízta, hogy Erdély viszonyainak az októberi diploma szellemének megfelelő rendezése tárgyában előterjesztéseket legyen. Kemény Ferenc báró az erdélyi konzervatív politikusok csoportjához tartozott, de Erdélynek Magyarországgal való unióját éppen az elmúlt abszolút kormányzat alatt szerzett tapasztalatok alapján olyan szilárd alapnak tartotta, amelyet elhagyni nem lehet és nem is szabad. Célja a jogfolytonosság helyreállítása volt és bár nem volt meglepő az októberi diplomával, de kiinduló pontul elfogadta abban a reményben, hogy annak alapján a dolgok természetes fejlődése mégis csak az 1849-ben félbeszakadt jogfolytonosság helyreállításához fog vezetni.

Előterjesztésére felsége az erdélyi kormányszék elnökévé ideiglenes minőségben 1860. december 10-én gróf Mikó Imrét, Erdély legnépszerűbb főúrát, vagy amint akkor szerették mondani, "Erdély Széchenyijét" nevezte ki. 1860. december 21-én pedig Őfelsége magát báró Kemény Ferencet nevezte ki az erdélyi kancellária ideiglenes elnökének. Feladatuk kettős volt: Erdély közigazgatását magyar alapon újraszervezni és összehívni azt az értekezletet, amelynek feladata olyan választói tervezet készítése, amely egyaránt alkalmas lesz a régi erdélyi nemzetek érdekeinek éppen úgy megfelelni, mint a románságénak, amely magát a régi erdélyi alkotmány sáncain kívül állónak tartotta.

Ez értekezletre, amelynek székhelye Gyulafehérvár és ideje 1861. február 11-e volt, báró Kemény Ferenc és gróf Mikó Imre előterjesztésére Őfelsége 17 magyar politikai vezéregyéniséget hívott meg, a szászok és a románok részéről pedig nyolcat-nyolcat. Ennélfogva Kemény Ferenc kancellárral és Mikó Imre kormányzéki elnökkel egyetemben a konferenciának 35 tagja volt.

A konferenciát, mint elnök báró Kemény Ferenc nyitotta meg. A magyarság álláspontját Haynald Lajos erdélyi római katolikus püspök fejtette ki, amelynek lényege a következő volt: vissza kell térni a jogfolytonossághoz, a király által szentesített törvényhez. Ez pedig az 1848-i erdélyi országgyűlés I. törvénycikke és a magyarországi törvényhozás uniót kimondó VII. törvénycikke. E törvénycikkekben ki van mondva, hogy Erdély is a maga képviselőit a magyar országgyűlésre küldje, és pedig annak a választói törvénynek alapján, amelyet a magyar országgyűlés hoz, és Őfelsége szentesít. Ilyen választói törvény van és annak idején életbe is lépett.

Haynald püspök után Sterca Şuluţiu balázsfalvi görög katolikus érsek fejtette ki a románság álláspontját, amely a következőkben foglalható össze: a románságnak biztosítások számarányának megfelelő nagyságú képviselő. A választójogosultság kötéssék 10 forint cenzushoz, vagy 50 forint évi jövedelemhez. Az értelmiség minden tagja, beleértve a tanítókat is, választójoggal bír, tekintet nélkül az adócenzusra vagy a jövedelem nagyságára. Akik rendelkeznek e feltételekkel, választók és választhatók, tekintet nélkül arra, hogy hol van lakóhelyük. Minden választó közvetlenül és személyesen gyakorolja választójogát. Közfelkiáltással nem lehet választani. Az ilyen választás éppen úgy megsemmisítendő, mint az, amelyiknél a vesztegetés megállapítható.

A szászok álláspontját Schmidt Konrád a következőkben fejtette ki: az erdélyi országgyűlés a következő alkotórészekből tevődnek össze: 1. a királyi kormányszék tagjai; 2. az erdélyi egyházak püspökei; 3. a nagybirtokosság képviselői; 4. a magyar, székely, szász és a román nemzet követői; 5. a királyi városok és a taksáshelyek, s a mezővárosok képviselői. Nagybirtokosok azok, akik legalább 100 forint adót fizetnek Ezek 40 tagot küldenének az országgyűlésre. A magyar megyék 18, a székely székek 10, a szászok pedig 22 taggal lennének képviselve, a románok 28-cal, tehát éppen annyival, mint együttesen a magyarok és a székelyek. A cenzus 8 forint. A királyi városok (Szeben, Brassó, Kolozsvár, Marosvásárhely) 4-4 képviselőt küldenének, a mezővárosok és taksáshelyek pedig 22 követet. A választójogosultság feltétele a nagykorúság.

A vitaközbeszéd e három javaslat felett folyt s abban az értekezletnek majdnem mindenik tagja részt vett. Mikor a kérdés megvitatása kimerítettnek volt tekinthető, az elnök szavazást rendelt el. Haynald javaslatára 22-en szavaztak. Ezek sorában volt három szász is, akik nem tettek magukévá Schmidt javaslatát. Haynald javaslata tehát megkapta az általános többséget.

A gyulafehérvári értekezletet Erdély három nemzetének kebelében nagy izgatottság és igazán lázas tevékenység előzte meg. A magyarság és a székelység nemcsak hírlapjaiban - amelyeknek száma ekkor a "Korunk" című napilap megindításával már kettő volt -, hanem számos értekezleten is tiltakozott az októberi diploma rendelkezései ellen és követelte a jogfolytonosság helyreállítását. A szászok az októberi diploma álláspontjára helyezkedtek ugyan, de számosan voltak közöttük, akik készen voltak a jogfolytonossághoz is visszatérni, azzal a feltétellel, hogy 1848 előtt bírt nemzeti önállóságuk fenntartatik. A románok a gyulafehérvári értekezlet megelőzően Szebenben nemzeti értekezletet tartottak, amelyen a jogfolytonosság helyreállítása ellen határozottan állást foglaltak és politikai követeléseiket egy kérvényben összefoglalva Őfelsége elé terjesztették. Követeléseikben hívek maradtak ahhoz az állásponthoz, amelyet 1848. május 15-én a balázsfalvi román nemzetgyűlésen elfoglaltak.

Mikó Imre nemcsak a kormányszéket szervezte újra az 1848 előtti alapon, hanem elrendelte a törvényhatóságok visszaállítását is. Mindenekelőtt a főispánokat, a főkirálybírákat és az úgynevezett magyar vidékeken (Fogarás és Kóvár) a főkapitányokat nevezte ki Őfelségével, akiknek feladatuk volt a törvényhatósági közgyűléseket összehívni az úgynevezett törvényhatósági bizottmányok összeállítására és a tisztviselői kar megválasztására céljából. Ezek az alakuló közgyűlések általában a törvényes keretek megtartásával eléggé simán és minden nagyobb zavart okozó esemény nélkül folytak le. Kivételt csupán

Fogaras vidéke és Alsó-Fehér megye közgyűlései alkottak, amelyeken a román és a magyar tagok között olyan éles ellentét, sőt összeütközés támadt, amelynek kiegyenlítésére úgynevezett kormányzéri biztosokat kellett kiküldeni.

Sokkal élesebb volt az ellentét a Szászföldön a szászok és a románok között, ahol a régi alkotmányos élet helyreállításával báró Salmen szász comes volt megbízva. A románok egy Ófelségéhez benyújtott kérvényben adták elő mindazokat a sérelmeket, amelyek őket ez alkalommal állítólagosan a szászok részéről érték. Ilyen panasz tárgya volt a Szeben széri románok részéről az, hogy bár e székben 36 000 szásszal szemben 31 000 román lakik, mégis mind a 12 szenátor szász. Szeben képviselőtestülete 120 tagból áll, akik között azonban csak 3 román van.

A közigazgatás újrászervezésével egyszerre indult meg Erdélynek az igazságszolgáltatás szempontjából való újrászervezése is. A kormányzéri újrászervezése után néhány nappal őfelsége egy rendeletet tett közzé, amely megszüntette a szebeni fellebbviteli főtörvényszéket a végső fórum gyanánt ítélő bécsi legfőbb törvényszékkel egyetemben, és elrendelte a marosvásárhelyi királyi tábla visszaállítását, amelynek elnöke báró Apor Károly lett. Az igazságügy szervezésénél a kérdés az volt, hogy a régi erdélyi perrendtartás állíttassék-e vissza az 1848-i törvények által követelt módosításokkal, vagy a pesti országbírói értekezlet munkálatai alapján új javaslat készíttessék? E szervezeti kérdések eldöntésére Erdély akkori legkiválóbb jogtudósai közül a kormányzéri Cserey Farkas kormányzéri tanácsos elnöke alatt egy 12 tagú bizottságot küldött ki, amely beható tanácskozások után amellettt döntött, hogy a régi erdélyi perrendtartás lépjen ismét életbe.

Mialatt a szervezőmunkálatok folytak, a Bach-rendszer tisztviselői is átadták hivatalukat az új rendszer magyar tisztviselői karának és nagyobb részük eltávozott az országból. Május közepén vett búcsút Szebentől, illetőleg Erdélytől Lichtenstein herceg is, helyettesével és tanácsadójával, báró Lebzelterrel egyetemben. Távozása alkalmával a szászok tüntető ünnepélyességgel búcsúztak el tőle. Mint politikus vagy adminisztrátor teljesen jelentéktelen egyéniség volt, egyszerűen csak nagyúr volt, ki minden közügyben akként cselekedett, mint ahogyan mindenható tanácsadója, báró Lebzeltert azt jónak látta.

1861. február 26-án jelent meg az összes államminiszterektől aláírva egy legfelsőbb császári nyílt parancs, a híres *februári pátens*, amely tulajdonképpen kiegészítője volt az októberi diplomának. Ez a februáriusi pátens szabályozza az egyes királyságok, országok és tartományok közjogi viszonyát az egységes osztrák birodalomhoz azáltal, hogy megszabta, hogy azok minő módon fognak a közös birodalmi tanácsban képviselődni.

A birodalmi tanács e pátens rendelkezései szerint az urak és a képviselők házából állott, tehát az úgynevezett kétkamarás rendszeren épült fel. A képviselők házában 43 tagja volt, kiket az egyes királyságok, országok és tartományok törvényhozó testületei tagjaik közül választva küldöttek. Meg volt állapítva, hogy minden egyes királyság, ország és tartomány hány tagot küld a birodalmi tanácsba. Magyarország, Erdélyt és Horvátországot nem számítva, 85 tagot küldött volna, Erdély pedig 26-ot.

Annak ellenére, hogy úgy az októberi diploma, mint a februáriusi pátens éppen semmit sem akartak tudni a magyar jogfolytonosságról, illetőleg Erdélynek Magyarországgal való uniójáról, mindenki érezte, hogy Erdély sorsa tulajdonképpen attól függ, hogy mi történik Magyarországon. Ezért a serényen folyó szervezkedési munkálatok mellett is a közvélemény figyelme majdnem kizárólagos érdeklődéssel fordult az április 11-re összehívott pesti országgyűlés felé. Ez érdeklődés nem volt hiábavaló, mert a Deák Ferentől benyújtott felirati javaslat Erdélynek Magyarországgal való unióját az 1848-i törvények alapján bevezetett tények tekintvén, a kiegyezés elsőrangú feltételül állította fel azt a követelést, hogy Erdély is meghívassék a közös magyar országgyűlésre. Abban az esetben pedig, ha meghívatik, nem lesz szükség semmiféle külön erdélyi országgyűlésre.

Hogy a pesti országgyűlés e követelésével szemben, amely tulajdonképpen az egész magyar nemzet követelése volt, minő álláspontot foglalt el a bécsi kormány, amelynek vezető szelleme Anton Schmerling lovag igazságügyminiszter* volt, akiről emiatt ezt az egész korszakot is Schmerling-korszaknak nevezték, kitűnik a pesti Országgyűlés ez első feliratára válaszképpen adott királyi leiratból, amely erre vonatkozóan a következőket tartalmazta: "Erdély uniója nem adható meg, míg a szász és román nép nem nyilatkoztatja ki a maga kívánságát." Ez annyit jelentett, hogy megfelelően a szászok, de különösen a románok álláspontjának, az uniót addig nem lehet bevezetett ténynek tekinteni, amíg egy erdélyi országgyűlésen alkalom nem adatik arra, hogy e két nemzet is nyilatkozassék az unió kérdésében, amelynek sorsa tehát attól függ, hogy a szász és román nemzetek akarják-e vagy nem. {* 1860. december 13-tól államminiszter}

A pesti országgyűlés a királyi leirat ez álláspontját nem tette magáévá. Vele szemben a Deák Ferenc-féle második felirat részletesen kifejtette mindazokat az okokat, amelyek lehetetlenné teszik az unió-törvények érvényességének el nem ismerését és azt, hogy egy újabb erdélyi országgyűlésen revízió tárgyává váljék, és érvényessége attól tétessék függővé, hogy most a szászok és a románok vele szemben minő álláspontot foglalnak el.

A pesti országgyűlés e fejtegetéseinek azonban csak jogtörténeti értéke lehetett és nem gyakorlati haszna azon királyi leirat következtében, amelyek augusztus 22-én ezt az országgyűlést feloszlatta. A pesti országgyűlés feloszlata után semmi kétség sem lehetett többé az iránt Erdélyben, hogy ez alkalommal a jogfolytonossághoz való visszatérés kizártnak tekinthető. Ennek következtében azt a békülékeny és barátkozó hangulatot, amely az abszolutizmus éveiben Erdély nemzetei között annyira általános kezdett lenni, és amelynek az októberi diploma után következő első hónapokban is annyi biztató jelével találkoztunk, az egyes nemzetek, különösen a magyarok és a románok között az egyre fokozódó feszültség és ellentét érzete kezdte felváltani. Ez érzelm nemcsak a sajtóban, hanem a románok által többségben lakott törvényhatóságoknak, különösen Doboka és Alsó-Fehér megyéknek tanácskozó termeiben bántó és kellemetlen vitatkozásokban nyilvánult meg.

A pesti országgyűlés feloszlata után Bécsben az erdélyi országgyűlés összehívását kezdték sürgetni, és pedig abban a feltevésben, hogy annak várható szász és román többsége biztosan el fogja küldeni a maga képviselőit a birodalmi tanácsba és így nagyban hozzá fog járulni Magyarország elszigeteléséhez. Ez országgyűlést nem Kolozsvárra, hanem Szebenbe kívánta összehívni a bécsi kormány. Ekkor a színpalak mögött elhatározó harc keletkezett báró Kemény Ferenc és a mindenható Schmerling államminiszter között. E küzdelem azzal végződött, hogy Kemény Ferenc szeptember hó végén a kancelláriai elnökségről való lemondását benyújtotta, és Ófelsége e lemondást el is fogadta.

Kemény visszalépése után Schmerling az erdélyi kancellária útján leiratot küldetett a főkormányzékhoz az erdélyi országgyűlés összehívása tárgyában. A főkormányzék e leiratot beható tanácskozás tárgyává tette és rá azt a választ adta, hogy

miután az 1848-i szentesített törvények érvényességét nem lehet kétségbe vonni, azoknak fenntartását véli egyedül lehetségesnek, és az erdélyi külön országgyűlés összehívását nem tartja e törvényekkel összeegyeztethetőnek. Ez a főkormányzók és a bécsi minisztérium között támadt harc azzal végződött, hogy gróf Mikó Imre is beadta lemondását, amely 1861. november 24-én el is fogadtatott. A kormányzók előtt tartott búcsúbeszédében arra kérte annak tagjait: ne kövessék példáját, maradjanak helyükön, mert így többet használhatnak a hazának. Mikó ez intelmét a legtöbben nem követték, hanem példáját utánozva, nemcsak a kormányzók több tagja, hanem a főispánok, főkirálybírák és a főbb politikai tisztviselők nagyobb része is lemondott állásáról.

Mikó lemondása után a kormányzók elnökévé Folliot de Crenneville gróf császári és királyi altábornagyot nevezte ki Őfelsége, alelnökül pedig Kozma Dénes és Pap László volt kormányzói tanácsosokat. Egy december 10-én kelt császári leirat Nádasdy Ferenc grófot az erdélyi kancellária elnökévé nevezte ki. Az új kormányzók december közepén rendeletet adott ki, amellyel a törvényhatósági bizottságok gyűléseit betiltotta. Ezzel a rendelettel lett vége annak a rövid alkotmányosságnak, amelyet Erdély a Kemény-Mikó-féle kormányzat alatt inkább csak megízlelt, mint élvezett.

(b)

(Az új közigazgatási tisztviselők kinevezése. Növekedő feszültség a három nemzet között. A szászok állásfoglalása Crenneville-el szemben. Román követelések. A szebeni tartománygyűlés összehívása. A magyarság nem megy be a tartománygyűlésbe. Új választások a magyar kerületekben. Az októberi diploma és a februári pátens törvénybe iktatása. A tartománygyűlés meghívása birodalmi tanácsba. Indítvány az örmény nemzet törvénybe iktatására vonatkozóan. Rațiu agrár jellegű törvényjavaslatai.)

A lemondott főispánok helyét ideiglenesen úgynevezett főispáni adminisztrátorokkal töltötték be. Míg a lemondott főispánok általában Erdély vagy a megyéjük közéletének legtekintélyesebb férfijai voltak, addig az adminisztrátorok majdnem kivétel nélkül a Bach-rendszerben hivatalt viseltek, s így, a hazafias magyar közvélemény szemében kompromittált egyéniségek voltak. Nem rendelkeztek az állasukhoz szükséges társadalmi és egyéni tekintéllyel, és ennél fogva már eleve kizártnak látszott, hogy megyéjük politikailag irányító egyéneinek bizalmát megnyerjék, és a nagyközönség tiszteletét megszerelve rendelkezzenek a népszerűségnek azzal a szükséges mértékével, amely a hivatalos tekintély társadalmi biztosítékának tekinthető.

A lemondott közigazgatási és igazságügyi tisztviselők helyét kinevezés, illetőleg helyettesítés útján töltötték be, a legtöbb esetben kivétel nélkül hagyván úgy a feltétlenül szükséges értelmi, mint erkölcsi minősítést. A tisztviselői kar legnagyobb része politikailag éppen úgy kompromittált egyénekből állott, mint a főispáni kar. Helyzetüket még a Bach-korszak tisztviselőivel szemben is hátrányosabbá tette az, hogy először szakképzettségük és értelmi minőségük sokkal alacsonyabb fokú volt, mint amazoké; másodsorban az, hogy azok idegenek lévén a magyar értelmiség nekik sok olyan dolgot elnézett és megbocsátott, amit ezeknek, mint az ország szülötteinek súlyos fogyatkozásul, sőt bűnül rótt fel.

Miután a rövid életű alkotmányosság a magyarságtól annyira sürgetett jogfolytonosság előkészítőjének látszott, bukása is a nagyközönség szemében úgy tűnt fel, mint az erdélyi magyarok nemzeti és politikai törekvésének végleges hajótörése. Ez az általános hangulat bőséges táplálékot nyújtott a másik két nemzetnek, a szászoknak és a románoknak arra a feltevésre, hogy ez időponttól kezdve Erdély sorsának intézése kizárólagosan az ő kezükbe van letéve. Ez a meggyőződés nemcsak e két nemzet politikai vágyakozásának adott nagymértékű ösztönző erőt, hanem okozója is lett a három nemzet között fennálló politikai ellentétesség kiélesítésének. A nemzetiségi viszálykodás annyira általános és éles sohasem volt, sem azelőtt, sem azután, mint e korszakban.

A szász egyetem 1862. február 3-i és folytatólagosan tartott március 29-i ülésén Erdély politikai berendezésére vonatkozóan egy tervezetet fogadott el, amelynek lényege az volt, hogy miként lehetne az országot nemzetiségi területekre úgy beosztani, hogy a Szászföld teljesen önálló szász nemzeti területet alkosson. E tervezet egyúttal a leghatározottabban hangoztatta az erdélyi országgyűlés összehívását is azért, hogy az országnak e nemzeti területekre való felosztása tárgyában törvényt alkothasson. Elhatározták, ha e tervezetet a kormányzók útján kérvény alakjában Őfelsége elé terjesztik.

A kormányzók május első napjaiban Crenneville elnöklele alatt tartott ülésén azt határozta, hogy felszólítja a szász egyetemet az ülés jegyzőkönyvének a beadott különvéleményekkel együtt való felküldésére, azért, hogy megítélhesse, miként értendő a felterjesztésnek az a kitétele, hogy "a nemzeti gyűlés e felterjesztést egyhangúlag fogadta el". A kormányzók e felvilágosítást kívánó felszólítása nagy vihart támasztott a szász és a bécsi magyarellenes sajtóban, amely azt követelte, hogy a kormányzókot helyezték át Kolozsvárról Szebenbe, mert az előbbi hely magyar légköre annak tagjait a szászok és a románok ellen hangolja. Még Crenneville-t is azzal gyanúsították, hogy teljesen a Kolozsvárt lakó magyar mágnások befolyása alá került.

Román részről nagy izgalmat és hivatalos vitatkozást okozott a román nyelv közigazgatásban és igazságszolgáltatásban való alkalmazásának kérdése. A Doboka megyei főispáni adminisztrátor a szolgabírák útján valóságos népszavazást rendelt el a román nyelvnek hivatalos nyelv gyanánt való alkalmazása tárgyában. A marosvásárhelyi királyi tábla egyik újonnan kinevezett román nemzetiségű bírja megtagadta a hivatalos eskü magyar nyelven való letételét azon kijelentéssel, hogy "Erdély nem kizárólag a magyaroké és így a magyar nyelvet hivatalos nyelvnek el sem ismerheti", és csak akkor tette le magyarul az esküt, amikor értésére adták, hogy ellenkező esetben hivatalából elbocsátják.

A román nép között is egyre nagyobb és általánosabb lett az izgatottság. A román sajtó szenvedélyesen és igen sokszor izgatott hangon tárgyalta a napi eseményeket és kérdéseket. Belevegültek ebbe a vitába azok az 1848/49-i erdélyi román vezéregyéniségek is, akik ez idő szerint a román fejedelemségekben éltek. Így a többi között Papiu Hilarion [Alexandru Papiu-

Ilarian] is, aki Erdély alkotmányos függetlenségéről írt egy teljesen magyarellenes és irredenta szellemű röpiratot, amelyre Dósa Dániel felelt a *"Kolozsvári Közlöny"* hasábjain egy cikksorozatban, ami külön füzetben is megjelent.

A román többségű megyékben a mező- és erdőrendészeti kihágások megdöbbentően kezdtek szaporodni. Különösen az erdőégek lettek annyira gyakoriak, hogy azokat sokan rendszeres bujtogatások eredményének voltak hajlandók tulajdonítani. Ennek a gyanúnak először a *"Hermanstädter Zeitung"* adott kifejezést, amely polemizálván a román sajtóval, ezeket írta: "A »Telegraful Român« azt állítja, hogy a román nemzet van hivatva a Kárpátok védelmére. Ha ez így van, kérjük, hogy a Kárpátokra olyan módon terjessze ki e védelmet, hogy az erdőégek és az erdőkihágások megszűnjenek. A Kárpátok védelmét ez nagyon előmozdítaná."

A kormányzók ennek következtében egynéhány izgatással gyanúsított egyént elfogottak. Az elfogottak közül jelentékenyebb egyéniség csak Axente Sever volt, akinek azonban sikerült magát az ellene felhozott vád alól tisztáznia.

E zavaros állapotoknak a magyar közvélemény szerint csak úgy lehetett volna véget vetni, ha a jogfolytonosság helyreállítatik. E vélemény és meggyőződés minden alkalommal való hangoztatását azért első hazafias, sőt létfenntartási kötelességének tartotta. A másik két nemzet pedig a folyton súlyosabbá váló visszás helyzet megváltoztatásának egyetlen eszközét a kilátásba helyezett erdélyi országgyűlés összehívásában látta, amelynek szerintük az lett volna a feladata, hogy Erdélyt politikailag és közigazgatásilag az októberi diploma alapján a nemzetek egyenjogúságának elve alapján újrászervezze.

A szászok és a románok által óhajtott és a kormány által hosszadalmasan előkészített erdélyi országgyűlést őfelsége 1863. július közepére Nagyszebenbe összehívta.

Az erdélyi országgyűlést, vagyis mint a császári rendelet nevezte, tartománygyűlést összehívó rendelettel egyidejűen jelent meg egy másik császári rendelet is, amely a választási eljárást, a tartománygyűlés szervezetét és házszabályait foglalta magában.

E rendelet szerint választójoga volt minden nagykorú - 24 éves - állampolgárnak, aki legalább 8 forint egyenes adót fizetett, és választható minden szavazójoggal bíró állampolgár, aki életének 30. évét betöltötte.

A tartománygyűlésnek 123 választott tagja lesz, azonkívül 10 olyan tag, akiket Őfelsége jónak lát vallási és nemzetiségi különbség nélkül meghívni olyan férfiak közül, akik vagyon, értelmiség, a közügyekben való jártasság, a trón, az állam, az egyház, a tudomány, vagy a művészet terén kitűntek. A királyi meghívottak - a regalisták - intézményét tehát ez az új választói rendelet is megtartotta a kormánypárti többség esetleges biztosítása végett. A tartománygyűlés tagjai 5 frt. napidíjat élveztek, amit el nem fogadni nem volt szabad. A megválasztott képviselő nyolc napon belül tartozott székét a gyűlésben elfoglalni.

A választókerületek akként voltak megállapítva, hogy a szász és a román többség feltétlenül biztosítva legyen. A magyarság e kedvezőtlen helyzetének ellenére is egész erejével felvette a választási küzdelmet, amely nagyon heves volt és a románok által lakott területeken sok esetben a felizgatott tömeg terrorisztikus nyomása alatt zajlott le. Összesen 44 magyar képviselő kapott mandátumot, a többi 81 szász és román nemzetiségű volt. Ha már most hozzázámítjuk nemzetiség szerint a regalistákat is, akkor a szebeni tartománygyűlés nemzetiség szerint való pártviszonya a következő volt: 59 magyar, 45 szász, 59 román.

A tartománygyűlés megnyitásának napja július 15-re volt kitzúve és császári biztosul Őfelsége gróf Crenneville kormányzékai elnököt nevezte ki.

A megnyitást megelőző napon a megválasztott magyar képviselők és a magyar regalisták bizalmas értekezletet tartottak. Ez értekezlet volt hivatva dönteni a tekintetben, hogy a magyar képviselők minő álláspontot foglaljanak el: belépjenek-e a tartománygyűlésbe, vagy távol maradjanak? Ez értekezleten Andrassy Gyula gróf és Tisza Kálmán is megjelentek, mint vendégek, azért, hogy bizalmas beszélgetések és közlések útján odahassanak, hogy az értekezlet egyhangúlag mondja ki a távolmaradást. Az értekezlet egyhangúlag döntött a távolmaradás mellett és azt határozta, hogy ez állásfoglalását részletesen megokolva egy nyilatkozatában a tartománygyűlés tudomására hozza és egyidejűen egy báró Kemény Ferencből, gróf Mikó Imréből és Haynald Lajos erdélyi püspökből álló hármas küldöttség útján Őfelsége elé fogja terjeszteni. A küldöttségnek csak két tagja ment Bécsbe, Haynald itthon maradt, mert bizalmas értesítést kapott, hogy Őfelsége úgysem fogadná. Báró Kemény és gróf Mikó megkapták a kért kihallgatást, amely csak annyiból állott, hogy Őfelsége szóbelileg utasította őket, hogy a nyilatkozatot adják át Nádasdy gróf erdélyi kancellárnak. Gróf Mikót e rideg fogadtatás annyira lehangolta, hogy báró Kemény Ferencet el sem kísérte Nádasdy Ferenchez. Nádasdy átvette a nyilatkozatot és báró Kemény Ferenc fejtegetéseire azt válaszolta, hogy miután a magyarok nem lépnek be a tartománygyűlésbe, ha a rendeletben megszabott nyolc nap eltelté után is távol maradnak, kerületeikben új választást rendel el.

Nádasdy ígéretét be is váltotta. Egy császári kézirat elrendelte az új választást, amelyen az összes megválasztott képviselők újra felléptek. Ismét megválasztották mindnyájukat, csak Mikes Benedek bukott meg egy román jelölttel szemben a hosszúfalusi kerületben és Alsó-Fehér megyében báró Kemény István Axente Severrel szemben.

Miután a magyar regalisták is lemondottak, helyüket teljesen megbízható egyénekké töltötték be. Ezzel egyidejűleg a lemondott regalistáknak egy császári kézirat tudomásukra hozta, hogy Őfelsége meghívásukat megsemmisítette.

Az újonnan megválasztott magyar képviselők ez alkalommal is távolmaradtak a tartománygyűléstől és távolmaradásukat nemcsak nem okolták meg, hanem még be sem jelentették a nagyszebeni tartománygyűlés elnökének, és így velük szemben a házszabálynak azt a paragrafusát érvényesítették, hogy amelyik képviselő megválasztása után nyolc nappal székét a tartománygyűlésben el nem foglalja, lemondottnak tekintetik és így kerületeikben a kormányzók a választást később harmadizben is elrendelte.

A szebeni tartománygyűlést július 15-én mint császári biztos gróf Crenneville kormányzékai elnök nyitotta meg, és egyúttal bemutatta Groisz Gusztáv kormányzékai tanácsost, mint a tartománygyűlés ideiglenesen kinevezett elnökét. A szász és a román tagok mindnyájan megjelentek; a magyar regalisták közül csak hárman, gróf Nemes János, a kormányzékai nyugalmazott alelnöke, gróf Béli György pénzügyigazgatósági elnök és Lászlófy Antal Szamosújvár polgármestere. Groisz, elfoglalva elnöki székét, felszólította a képviselőket, hogy kezébe tegyék le az esküt. Megtörténvén az esküvétel, az ülést bezárta.

A tartománygyűlés ünnepélyes megnyitása tulajdonképpen másnap történt, amikor a magyar tábornoki díszruhába öltözött császári biztos felolvasta a trónbeszédet, amely az uniót nem törvényszerűleg létrejöttnek nyilvánította, és arra hívta fel a tartománygyűlés tagjait, hogy az októberi diplomát és a februáriusi pátenst iktassák törvénybe, és azért, hogy az egész birodalmat illető alkotmányt biztosító hitlevél valósággá legyen, Erdély is lépjen be az összbirodalmi tanácsba. A német nyelven felolvasott trónbeszédet magyarul és románul is felolvasták, mivel a tartománygyűlésben mind a három nyelv használatra jogosított volt.

A trónbeszéd felolvasása után az elnökségre minden nemzetből két-két tagot jelöltek, összesen hatot, hogy közülük neveztesék ki véglegesen az elnök. Miután, mint a határozat indoklása mondotta, Groisz Gusztávban és gróf Béli Györgyben a magyar és székely nemzet is jelen volt, őket is bevették az elnökjelöltek sorába. Elnökké Groisz Gusztáv nevezetett ki.

A tartománygyűlés érdemleges tanácskozása a trónbeszédre adandó válasz-felirat tárgyalásával kezdődött. A felirati javaslatot egy bizottság készítette, amelynek Rannicher személyében egy szász és Barițiu György [Georgiu Barițiu] személyében egy román előadója volt, kik mindketten a maguk nemzetének álláspontját képviselték. Rannicher szerint Erdély végtelen sokat nyer, ha mentől szorosabban csatlakozik az osztrák összbirodalom nagy testéhez. Barițiu György a közös ügyek tárgyalásának céljából a februári pátenst álláspontjára való helyezkedést igen üdvösnek vélte, de minden egyébben határozottan követelte Erdély mentől teljesebb különállását. A szászok álláspontja és érdeke az volt, hogy Erdély a szász nemzeti autonómia teljes biztosításának feltétele mellett mentől teljesebben beolvadjon az osztrák császári összbirodalomba, a románoké pedig az, hogy autonómiája a lehető legteljesebb legyen.

E tartománygyűlésnek tulajdonképpen a törvényhozás terén hármas feladata volt: **1.** a románságot Erdély törvényes nemzetei közé iktatva, a másik három nemzettel teljesen egyenjogú politikai nemzetté tenni; **2.** ez alapon törvénnyel szabályozni, hogy miként használtassék Erdély köz- és hivatalos életében a román nyelv, mint a magyarral és a némettel mindenben egyenjogú, hivatalos nyelv; **3.** azután Erdély közigazgatását és igazságszolgáltatását a nemzeti és a nyelvi egyenjogúság alapján törvényhozásilag szervezni.

Hogy a tartománygyűlés e feladatát teljesíthesse, az erdélyi udvari kancelláriától tárgyalás végett két törvényjavaslatot küldöttek le. Az egyik a román nemzet és vallásának egyenjogúsítására, a másik a három országos nyelvnek hivatalossá tételére vonatkozott. Mind a két javaslatot Nádasdy Ferenc kancellár utasítására Pap László készítette.

Az elsőt, amely hét §-ból áll, behatóbb tanácskozás után a tartománygyűlés némi módosítással elfogadta és azt az uralkodó, mint I. erdélyi törvénycíkket szentesítette is. E törvény első §-ában kimondotta, hogy a román nemzet, továbbá a görög katolikus és a görögkeleti vallás az erdélyi alkotmány értelmében éppen olyan törvényes nemzetnek és bevett vallásnak ismertetik el, mint Erdély másik három törvényes nemzete és négy bevett vallása. A görög katolikus és a görögkeleti egyházak a többi egyházakkal teljesen egyenjogúak és az állam főfelügyeleti jogának fenntartása mellett teljes autonómiát élveznek. A négy törvényesen elismert nemzet: a magyar, székely, szász és román teljesen egyenlők és azonos politikai jogokkal bírnak. Az ország egyes részeinek elnevezései (magyarok, székelyek, és szászok földje) nem adnak egyetlen nemzetnek sem külön jogokat. Erdély nagyfejedelemségének címerpajzsába a román nemzet számára is saját címer iktatandó be. Mindazok a régi törvények, amelyek ezzel a törvénnyel ellentétben vannak, eltöröltetnek. E törvény haladéktalanul életbe lép.

A második törvény; a "nyelvek egyenjogúságáról" szóló törvény első §-a kijelenti, hogy mind a három nyelv: a magyar, német és a román nyelv teljesen egyenlő jogú. A törvényszékeknél a jegyzőkönyvek a felek nyelvén írandók és a végzések is a felek nyelvén közlendők. A községek és a törvényhatóságok maguk határozzák meg ügykezelési és jegyzőkönyvi nyelvüket. Mindenféle hivatalos ügyirat azon a nyelven adandó ki és közlendő az illető községgel vagy törvényhatósággal, amelyet a jegyzőkönyvi nyelvről választott. A császári és királyi katonai hatóságokhoz irataikat a községek a maguk nyelvén küldik, a törvényhatóságok azonban a lehetőséghez képest a német nyelvet használják. A nem községi és törvényhatósági jellegű hivataloknak belső ügykezelési nyelvét és azt a nyelvet, amelyet külső hatóságokhoz intézendő irataikban használnak, kormányrendelet fogja szabályozni. Az iskolák tannyelvét és az illető fenntartó hatóságok határozzák meg. Az egyházi anyakönyveket minden egyház a maga nyelvén vezeti, noha az egyes egyházaknak jogukban áll a királyi kormányssal való megállapodás szerint más nyelvet is használni. Minden, ezekkel ellenkező határozományt tartalmazó törvény hatályon kívül helyeztetik. A törvény haladéktalanul életbe lép. Ez volt a II. törvénycikk.

Szeptember hó közepén leirat érkezett a kancelláriától, amely felszólította a tartománygyűlést, hogy az októberi diplomát és a februáriusi pátenst iktassa be Erdély törvényei közé. Az elnök e két nevezetes államokirat törvénybe iktatását a szeptember 30-i ülésre tűzte ki, amely bizonyos ünnepélyes formák között történt. A tartománygyűlés tagjai kivétel nélkül szalonruhában jelentek meg a gyűlésteremben. A törvényjavaslat előadója Rannicher volt, ki úgy a diplomát, mint a pátenst felolvasta és piros bársonyba foglalt s aranyzsinóron függő, pecsétellátott díszkötésben tette le a tartománygyűlés asztalára, egy óra hosszáig tartó lendületes beszéddel ajánlva elfogadását. Utána Șaguna görögkeleti román püspök szólalt fel, s annak egyhangú elfogadását ajánlotta, mert meggyőződése szerint csak e két okmányba foglalt elvek alapján lehet boldog Erdély. A jelenlevők beleegyezésük jelül mindnyájan felállottak és Groisz elnök, ennek alapján, mint a tartománygyűlés egyhangú határozatát mondotta ki az októberi diplomának és a februári pátenst Erdély nagyfejedelemségének törvénytárába való beiktatását.

Ugyancsak szeptemberben érkezett a kancelláriától egy másik leirat is, amelyik felszólította a tartománygyűlést, hogy miután az uralkodóhoz intézett válaszfeliratukban késznek nyilatkoztak a birodalmi tanácsnak tárgyalásaiban részt venni azon törvényhozási ügyeket illetően, amelyek a diplomában és a pátenstben jelezve voltak, válasszák meg képviselőiket és küldjék el a birodalmi tanácsba. A szászok készek voltak e kívánságnak azonnal eleget tenni, mivel annak teljesítése megfelelt azon óhajításuknak, hogy Erdély mentől szorosabb kapcsolatba jöjjön az osztrák egységes birodalommal. A románok ebben a kérdésben nem voltak egységesek. Vezető egyéniségeik közül többen azon a véleményen voltak, hogy Erdélynek általuk annyira óhajtott autonómiájára nagyon veszedelmes, ha a tartománygyűlés elküldi a birodalmi tanácsba a maga képviselőit mindaddig, amíg meg nem hozza azokat a törvényeket, amelyek Erdély belső ügyeit a nemzetek egyenjogúsága elvének alapján teljesen és véglegesen nem szervezik.

Vajda László kijelentette, hogy mindaddig korai a birodalmi tanácsba való belépés, amíg a tartománygyűlés meg nem hozza azokat a törvényeket, amelyek Erdély belső ügyeinek szervezését lesznek hivatva szabályozni. Şaguna azon a nézeten volt, hogy a birodalmi tanácsba küldendő 26 tagot azonnal meg kell választani. Şaguna ez állásfoglalása az aggodalmaskodó románokat is megnyugtatta és így a birodalmi tanácsba küldendő 26 tagot október 10-én meg is választották. A magyarságot három regalista, Groisz Gusztáv, Lászlófy Antal és Eranosz Jeremiás képviselték. E választással a szebeni tartománygyűlés első ülészakasza be is fejeződött.

Nem fölösleges megemlékezni ez ülészak munkásságának ismertetésével kapcsolatosan egynéhány olyan törvényjavaslatról is, melyet a tartománygyűlés tagjai nyújtottak be tárgyalás és törvényerőre való emelés céljából. Nemesak furcsaságáért, de a korszak számos politikai műkedvelője gondolkozásának jellemzéséül is érdemes megemlíteni Lászlófy Antal regalistának azt a javaslatát, amelyet arra vonatkozóan terjesztett a tartománygyűlés elé, hogy az erdélyi örményeket is iktassák be Erdély ötödik törvényes nemzetéül.

Komolyabb jelentőségűek voltak a fiatal Ioan Raţiu agrártermészetű törvényjavaslatai. Raţiu első törvényjavaslatának tárgya az volt, hogy "az erdők közössé nyilváníttassanak mindenütt, ahol a volt jobbágyok azokat 1848-ig megszorítás nélkül használták". Második törvény javaslata arra vonatkozott, hogy a Székelyföldön mindazok a földek, amelyek 1819-től 1848-ig adó és földesúri tartozás fizetése mellett a volt jobbágyok kezén voltak, úrbéri földbirtokoknak tekintessenek. A harmadik azt kívánta, hogy az 1848-ig a jobbágyok és a földesurak által közösen használt legelők a belőlük húzott haszon arányában felosztassanak a volt jobbágyok és a volt földesurak között.

Raţiu ez agrárjellegű törvényjavaslatából nem lettek ugyan törvények, de jellemző adalékul szolgálnak azon agrárpolitikai törekvésekhez, amelyek a későbbi román nemzeti párt programjában kifejezésre jutva, hivatva voltak a román földművelő elemet anyagilag a magyar birtokosság politikai és gazdasági téren való háttérbe szorítása végett mindjobban megerősíteni.

(c)

(A százszok politikai magatartásának indítékai. A román irredentizmus első jelentkezése. A magyar politikai törekvések kettős irányzata.)

Erdély nemzeteinek politikai magatartása ez időszakban összefüggésben volt a monarchia belső politikai viszonyaival és a külpolitikai helyzettel, amelyeknek egyike sem volt annyira szilárd, hogy esetleges fordulatainak váratlan meglepetéseit ne lehessen a politikai számítások körébe vonni. A százszok irányadó többsége a bécsi kormány követője volt, mert annak programja - a birodalom újraszervezése a tartományok autonómiája alapján, de oly módon, hogy a birodalom egysége és német jellege sértetlenül fennmaradjon - leginkább megfelelt érdekeiknek. Voltak azonban köztük egynéhányan, akik Schmerling rendszerét olyan kísérletezésnek vélték, amely még annyi ideig sem fog tartani, mint ameddig a Bach-rendszer. A magyarokkal való kiegyezés szüksége nemcsak a közmeggyőződés általános vélekedése volt, hanem olyan konkrét dolog, amelyet a szabadelvű osztrák németek közül többen a birodalom megszilárdításának és végleges újraszervezésének feltételéül sürgettek. Ezek a kisebbséget alkotó százszok készek voltak bármikor visszatérni a jogfolytonossághoz és az uniót a százsz érdekek biztosításának feltétele mellett elfogadni. Ilyenek voltak a brassóiak: August Lassel, Paul Römer és Franz Brennenberg, aki mindjárt a szebeni tartománygyűlés kezdetén letette mandátumát annak jeléül, hogy nem ért egyet azzal a szellemmel, amely e gyűlésben irányadó.

A románok feltétlen hívei voltak Schmerling politikájának, mert az októberi diplomát olyan államokiratnak tekintették, amely Erdély autonómiáját teljesen biztosítja. Miután az autonóm Erdélyben ők voltak számbeli többségben, nem is kételkedtek, hogy sikerülni fog nekik még ebben a tartománygyűlésben Erdélynek egy demokrata választói törvény segítségével olyan alkotmányos szervezetet adni, amely a politikai vezetést a parlamenti többség elvén még akkor is biztosítja számukra a másik két nemzettel szemben, ha a magyarok aktivitásba lépve, helyet foglalnának a nagyszzebeni tartománygyűlésben. Ennek az álláspontnak legkiválóbb és legenergikusabb képviselője, Şaguna görögkeleti román püspök volt.

Voltak köztük néhányan olyanok, ilyen volt Bariţiu is, akik azon a véleményen voltak, hogy a februáriusi pátens rendelkezései nagy részükben visszavonják mindazt, amit az októberi diploma a tartományi autonómiák számára biztosítani látszott, mert tulajdonképpen a birodalmi tanács hatáskörébe utasított minden fontosabb adminisztratív és politikai ügyet. Ezek attól tartottak, hogy a dolgok természetes fejlődése következtében a birodalmi tanács centralizmusa idővel el fogja sorvasztani a tartományok autonómiáját, és ha szelídítettebb s némileg alkotmányos alakban is, de visszatér a centralista és németesítő Bach-rendszer.

A románság politikai élete fejlődési folyamatának ez időszakban volt egy másik, igen figyelemre méltó külpolitikai természetű mozzanata is. Az ötvenes évek közepén a nemzetközi politika eseményei nagyon kedvező fordulatot idéztek elő a román fejedelemségek ügyében. Az 1856-i párizsi konferencia a fejedelemségekre vonatkozóan olyan kedvező határozatokat hozott, amelyek alapjául szolgáltak a szerencsés továbbfejlődésnek. III. Napóleon kitartó és hatalmas protekciója folytán a két román ország 1859-ben Cuza fejedelemsége alatt egyesült. Az 1848-i romániai forradalmárok legfőbb vágya, a fejedelemségeknek egyetlen önálló államban való egyesülése teljesült, és ez az esemény a távolabbi román nemzeti törekvéseknek, az összes románság egyetlen államban való egyesülésének is új alapot és az eddiginél nagyobb lehetőséget kölcsönözött. A villafrancai békekötés után tartott párizsi konferencia elismerte diplomáciailag is a román fejedelemségek egyesítését, sőt később a porta is, amely határozottan ellenezte ez egyesülést, belenyugodott a különben is meg nem változtatható ténybe.

Ez a váratlan siker úgy Cuzában, mint az egész román közvéleményben merész reményeket keltett és erős táplálékot nyújtott az egyre növekvő irredentizmusnak. A liberális párt szellemi vezérének, Constantin A. Rosettinek lapja, a "Románul", amely eddig azt hirdette, hogy Románia önállósága a szabad és független Magyarország nélkül bizonytalan valami, most ellene

fordult a magyaroknak és azt fejtegette, hogy elérkezett a latin faj európai hegemoniájának ideje és hogy egy pántlatin hegemonia megteremtése Európa keleti részén a megalkotandó Dákórománia feladata. Különösen buzgók voltak ez irányban az Erdélyből betelepített román értelmiségnek Romániában jelentékenyebb politikai szerepet játszó tagjai. Ezek közül a már említett Papiu-Ilarion Cuzához egy emlékiratot nyújtott be Dákórománia felállítására vonatkozóan.

Hogy még a reálisabban gondolkozó román államférfiak is miként vélték akár az önálló és független magyar államban, akár pedig az egységes osztrák birodalomban a román kérdést véglegesen megoldhatónak, világosan megmondja az az emlékirat, amelyet Bratianuék küldöttek Garibaldihoz 1862-ben, mikor III. Napóleon utasította Cuzát, hogy egy Ausztria ellen irányuló akcióra vonatkozóan kössön megegyezést a magyar emigrációval. Ez emlékirat szerint a megegyezés feltételei a következők: **1.** Erdély csak perszonális unióban legyen Magyarországgal; **2.** a Bánságnak jogában áll Erdélyhez csatlakozni; **3.** e két tartomány, ha akarja, egyesülhet a román fejedelemséggel; **4.** Bukovina ismét Moldvához fog csatlakozni.

Ez időponttól kezdve az erdélyi románság politikai törekvéseinek ez a program alkotta titkos hátterét. Erdély autonómiája sürgetésének az volt a be nem vallott, de általánosan érzett célja, hogy ez a maga egész teljességében megvalósulva szilárd alapjául szolgáljon a román fejedelemséggel való egyesülésnek. A román nemzetiségi politikának ekkor már Janus-arca volt. Egyik Bécs felé nézve, Erdély autonómiáját a tartományok föderációjának alapján szervezendő erős összbirodalom védelméül követelte a magyarok elkülönző törekvéseinek ellensúlyozásául. A másik, amelyet még a román politikai vezetők szemei előtt is a titkosság fátyola árnyékol, mert inkább ösztönszerű és természetes érzés volt, mint tudatos politikai törekvés, Bukarest felé nézett az összes románok egyesülésének erős vágyakozásával.

Ez időben, az erdélyi magyarságban is éppen úgy, mint Magyarországon, két irányzat küzdött egymással: egy erősödő és egy folyton gyengülő. Az erősödő irány a Deák Ferenc által 1861-ben majdnem diadalra juttatott irány volt, amely a jogfolytonosság visszaállításának feltétele mellett az uralkodóval való kiegyezést tette programjává. A másik, a folyton gyengülő, az emigráns politika volt, amelyik Magyarország önállóságának helyreállítását a külpolitikai helyzet osztrákellenes fordulatának ügyes és cselekvő kihasználásától várta. Ez utóbbi irányzat hívei közül a vérmesebbek ez alkalommal is olyan összeesküvés szervezésére gondoltak, mint a minő a Bach-korszak elején a Makk-féle volt, s amelynek éppen olyan szomorú lett a vége, mint amannak. Ez volt az úgynevezett Almácssy-féle összeesküvés, amelynek külföldön Klapka, Magyarországon pedig Almácssy Pál voltak a szervezői. Ez összeesküvést Kossuth tudta nélkül, sőt akarata ellenére akarták szervezni, de miután Kossuth neve nélkül a magyar nép semmi ilyesféle vállalatra sem volt kapható, rábírták Kossuthot, hogy egy általuk szerkesztett felhívást írjon alá. Kossuth abban a feltevésben, hogy ez a felhívás nem fog nyilvánosságra kerülni, aláírta. E felhívás segítségével aztán megindult Magyarországon a szervezkedés és pedig szokás szerint az óvatosság teljes hiányával, sőt odáig ment a szervezők naiv ügyetlensége, hogy e felhívást kinyomatva, 1863. december 29-én Pesten és az ország más városainak utcáinak kiragasztották, mint valami közönséges plakátot. E meggondolatlanság a rendőrség közbelépését hívta ki és megkezdődtek az elfogatások. Erdélyben ez összeesküvésnek csak gyenge szála volt, minden komolyabb szervezet nélkül, és így bűnrészesség gyanúja címén mindössze is csak Boncza Lajost fogták el Tordán és Benedek Lajost Csikban azért, mert nyilvános helyen (vendéglőben) arról beszéltek, hogy hazajön Kossuth és első katonái ők lesznek.

Az emigráns politika ezzel a sajnálatos epizóddal az erdélyi magyarság körében teljesen leszorult a napirendről. Nem volt senki, aki az új fordulatot más alapon várta vagy akarta volna, mint a Deák Ferenc-féle felirati javaslatban foglalt elvek alapján. Az erdélyi magyar politika tekintete Pest felé volt irányítva, s azért nem kacsingathatott Bécs felé és éppen úgy, mint ahogy azért nem méltatta komoly figyelmére mindazt, ami a szebeni tartománygyűlésen történik, mert meg volt győződve, hogy csak idő kérdése, mikor vetnek Bécsben véget, engedve a viszonyok kényszerítő nyomásának, annak a parlamenti játéknak, amelyet a románok és szászok küldöttei folytattak Szebenben anélkül, hogy maguk is komolyan bíztak volna munkásságuk tartós sikerében.

(d)

(A szebeni tartománygyűlés küldötteinek fogadtatása Bécsben. Kölcsönös csalódás. Harmadik válaszítás a magyar kerületekben. A tartománygyűlés küldötteinek szereplése a birodalmi tanács második ülészakájában. Deák Ferenc hísvéti cikke. Schmerling bukása. Bárány Kemény Ferenc és báró Jósika Lajos bécsi útjának eredményei.)

A szebeni tartománygyűlés 26 küldöttje megjelent a birodalmi tanácsban. Rossz fogadtatásról egyáltalán nem panaszkodhattak. A Schmerling sajtóirodájának befolyása alatt levő bécsi centralista hírlapok valóságos örömrivalgással üdvözölték abban a reményben, hogy példájuk maga után fogja vonni a még mindig makacskodó horvátokat is. Ha a horvátok belépnek a birodalmi tanácsba, akkor a magyarországiak annyira elszigetelve és magukra maradnak, hogy passzivitásukkal kénytelenek lesznek felhagyni, hacsak azt nem akarják, hogy a fejlődés ellenállhatatlan erejű folyamata keresztülgázzoljon rajtuk. Egyedül a magyar törekvésekkel rokonszenvező "Wanderer" című lap nyilatkozott akként, hogy a románok és szászok, kik beléptek a birodalmi tanácsba, nem képviselvén a politikailag annyira fontos erdélyi magyarságot, nem is tekinthetők az egész Erdély képviselőinek. Erdély tehát a magyarok nélkül a birodalmi tanácsban nincs a maga egészében képviselve.

Schmerling tiszteletükre estélyt adott, amelyen Albrecht Károly Lajos, Vilmos és Károly Ferdinánd főhercegek is megjelentek. A lakoma alatt Schmerling mint házigazda üdvözölte erdélyi vendégeit. "Ma Erdély összes képviselőit magunkénak valljuk - mondá nem csekély nagyítással -, akik a hazafiaság és az önfeláldozás ritka példáját nyújtották. Az állami alaptörvényeket egyhangúlag megszavazták és a birodalmi tanácsban való választásokat is egyhangúlag végezték. Erdély megtette a magáét. Most rajtunk a sor Erdély iránt hálánkat tanúsítani. Hadd ismerje meg e szép országot, mit tesz a birodalomhoz tartozni."

Az erdélyieknek a birodalmi tanácsban való tényleges részvétel során csakhamar alkalmuk nyílt megismerni, hogy mit tesz a valóságban a birodalomhoz való tartozás és minő az a hála, amellyel a Schmerling-féle kormányzati rendszer szolgálataikat jutalmazni szándékozott.

Első csalódás a birodalmi költségvetés tárgyalásánál érte őket. E költségvetés Erdély összes adóját 14 142 386 forintban állapította meg, s ezzel szemben Erdély összes költségeire 3 799 205 forintot engedélyezett. Különösen fukarnak mutatkozott a román egyházakkal és iskolákkal szemben. Egy alkalommal, mikor a román tagok bizonyos tételek felemelését kívánták, Skene Alfréd azt mondta nekik: "Úgy látszik koldulni jöttek önök ide!" A második csalódást az annyira szükséges és sürgős erdélyi vasútvonal kiépítésére vonatkozó tárgyalások okozták, amelyekből meggyőződtek, hogy e kérdést a kormány tulajdonképpen velük szemben a politikai zsarolás fegyverével szándékozik használni.

Viszont a birodalmi tanács vezető férfiai sem voltak magatartásuktól elragadtatva. Mindenekelőtt az döbbséte meg őket, hogy a románok és szászok között nemcsak egyetértés nincs, hanem a legtöbb konkrét esetben az ellentét köztük napról-napra élesebb lesz. Első alkalommal szolgált e tapasztalatra az erdélyi legfőbb törvényszék elhelyezésének kérdése. A szászok Bécs mellett foglaltak állást, a románok pedig makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy székhelye Erdélyben legyen. A mézesetek gyorsan elmúltak és az elhibázott érdekházasság minden kellemetlensége jelentkezett ebben a nem természetes viszonyban.

Miután a kormány általános politikájának feltétlen támogatói voltak, szereplésük a liberálisabb gondolkozású osztrák-német képviselők előtt egyáltalán nem volt rokonszenves. A bécsi hírlapok többsége, még azok közül is egynéhányan, amelyek megérkezésük alkalmával oly melegen üdvözölték, majdnem egyhangúlag konstataulta, hogy az erdélyi csoport a birodalmi tanács tagjainak nagyobb része előtt éppen semmi népszerűségnek sem örvend. A már ekkor nagytekintélyű Herbst őket a "minisztérium statisztái"-nak nevezte, sőt azt sem habozott kijelenteni, hogy az erdélyi kormányzat "nagyon feszült viszonyban van az értelmiséggel".

A birodalmi tanács ez ülészakát 1864. februárius közepén császári trónbeszéd zárta be, amely különös meglepéddel említette meg, hogy Erdély küldöttei is megjelentek a birodalmi tanácsban. Erdély küldöttei pedig nagy csalódással és kevés meglepéddel tértek vissza Szebenbe.

A birodalmi tanács ez ülészakának bezárása után Schmerling elhatározta, hogy az erdélyi magyarok passzivitását vaseréllyel fogja ezúttal megtörni. A kancellária útján elrendeltette a távolmaradt magyar képviselők kerületeiben a harmadik választást is. Ez alkalommal Haynald püspök intést kapott, hogy ne csak maga tartózkodjék a politizálástól, hanem papjait is tartsa vissza a választásokban való részvételtől. E választásokon a hivatalos beavatkozás erőszakának minden fajtája érvényesült, de azért a kormány harmadszor is teljes vereséget szenvedett. Alig egy-két kivétellel a passzivitás álláspontján levő régi magyar képviselők győzedelmeskedtek.

E választások befejezése után május 23-re ismét összehívták a szebeni tartománygyűlést. Az újonnan megválasztott magyar képviselők most sem jelentek meg, sőt még Nemes János gróf, nyugalmazott kormánybiztos alelnök is, aki eddig mint regalista volt tagja a tartománygyűlésnek, kijelentette, hogy annak tanácskozásaiban nem fog többé részt venni.

A tartománygyűlés ez ülészakban az Erdély közigazgatásának és igazságszolgáltatásának újrászervezésére vonatkozó törvényjavaslatok tárgyalásával foglalkozott és az erdélyi vasút építésének ügyével. Október 29-én a tartománygyűlés Crenneville kormánybiztos alelnöknek egy átiratával elnapolatott azért, hogy megválasztott tagjai részt vehessenek az újra megnyitott birodalmi gyűlés tanácskozásaiban.

Az 1864. november közepén újra megnyitott birodalmi tanácsban a magyar-kérdés is szóba került a felirati vitával kapcsolatban. Feltűnést és nagy meglepéddel keltett a magyarságban az a beszéd, amelyet ez alkalommal a birodalmi tanács egyik tagja, Kaisersfeld mondott, aki azt indítványozta, hogy a felirati javaslat ezen kifejezése helyett: "a magyar országgyűlés a szűkebb birodalmi tanáccsal egyidejűen hívassék össze", a következő szavak tétessenek: "a birodalmi tanács a magyar országgyűlés összehívását sürgetően szükségesnek tartja", mert a magyar országgyűlés összehívásának időpontját megállapítani a magyar korona joga és abba a birodalmi tanács nem avatkozhatik. Aki a magyar országgyűlésnek oktroj alapján való összehívását sürgeti, az az alkotmánynak és a császár szavának megszegését sürgeti.

A birodalmi tanács ez új szakában Schmerling és rendszere kíméletlen és heves támadások tárgya volt, különösen helytelen pénzügyi politikája miatt. 1865. január 23-án a pénzügyi bizottságban bizalmatlansági szavazatot kapott, amiért ingerülten hagyta el a tanácskozás termét. Hatalma és állása ezzel megrendült, de még volt annyi ereje, hogy Haynaldot püspöki székéből való eltávolítására bírja és Şagunát azzal jutalmazza, hogy püspökségét érsekségi, s őt magát érseki rangra emeltesse.

1865. április 9-én Schmerling lapjában, a "*Botschafter*"-ben egy cikk jelent meg, amely a magyar nemzetet egyenesen elszakadási törekvésekkel vádolta. A "*Botschafter*" e cikkére válasz gyanánt jelent meg a "*Pesti Napló*"-ban Deák Ferenc híres hűsvéti cikke, amelyben e nagy magyar államférfiú megjelölte a magyar politikai követeléseknek azt a minimumát, amely mellett a magyar nemzet örömmel hajlandó véglegesen kibékülni az uralkodóval. Ezt a cikket Bécsben is olyannak tekintették, amely a kiegyezés útjából minden komolyabb nehézséget elhárított.

A hűsvéti cikk megjelenése után Schmerling helyzete tarthatatlanná vált, aminek nyilvánvaló jele volt az is, hogy az uralkodó Schmerlingnek és minisztereinek tanácsa ellenére június 6-án Pestre jött. Ez alkalommal a tisztelgő küldöttségek sorában gróf Mikó Imre vezetése alatt az erdélyi magyarságnak is megjelent egy háromtagú küldöttsége.

Az uralkodó budapesti utazásának volt következménye, hogy Ófelsége a január 26-i minisztertanácsban felszólította gróf Zichy Hermant és Nádasdyt, hogy adják be lemondásukat, mert ő Majláth Györgyben új magyar kancellárt és Sennyey Pál báróban új tárnokmestert nevezett ki. Schmerling még helyén maradt, de a birodalmi tanácsban vereséget vereségre szenvedvén, kénytelen volt lemondani és helyét Belcredinek engedni át. Ezzel vége lett a Schmerling-korszaknak és egy újabb provizórium kezdődött.

Schmerling bukása után Ófelsége báró Kemény Ferencet és báró Jósika Lajost Bécsbe hívatta, ahol Majláth György magyar udvari és gróf Haller Ferenc újonnan kinevezett erdélyi kancellárral abban állapodtak meg, hogy a jogfolytonosság útjára való könnyebb áttérés céljából a császári rendelettel 1863-ban összehívott szebeni országgyűlés feloszlataása után az 1791-i és az 1848-i választási törvények alapján Kolozsvárra új országgyűlés hívandó össze azért, hogy Erdély nemzetének alkalma legyen Erdélynek Magyarországgal való uniója tárgyában véglegesen nyilatkozni. Ófelsége magáévá tette e megállapodást és az új erdélyi országgyűlést, a szebeni tartománygyűlés feloszlataásával egyidejűleg 1865. november 20-ra Kolozsvárra összehívta.

(e)

(A képviselőválasztások és a megelőző események. A kolozsvári országgyűlés. Képviselőválasztás a pesti országgyűlésre. E korszak közállapotának szomorú képe. Az erdélyi képviselők megjelenése a pesti országgyűlésen. Az erdélyi román képviselők a pesti országgyűlésen. Az unió megerősítése és végrehajtása.)

Az országgyűlést összehívó királyi leirattal egyidejűleg Ófelsége azt is megengedte, hogy az 1861-ben lemondott alkotmányos főispánok, főkirálybírók és főkapitányok az elbocsátott adminisztrátoroktól átvehessék hivatalukat. A lemondott kormányzékai tanácsosok is visszatértek hivatalaikba és újra megalakultak a Kemény-Mikó-féle kormányzat bukásával feloszlott törvényhatósági bizottságok is.

Amily örömet és reménységet keltett Ófelségének ez intézkedése az erdélyi magyarságban, éppen olyan megdöbbenést okozott a szászok, de különösen a románok politikai vezetőiben. A szász egyetem október hó első napjaiban tartott ülésében elhatározta, hogy a maga álláspontját egy emlékiratban kifejtve fogja Ófelsége elé terjeszteni. Ez emlékiratban kijelentették, hogy meghajolnak az előtt, ami Ófelsége szeptemberi leiratában foglaltatik és a szász nemzet municipalis jogainak biztosítása mellett az unióba is belenyugszanak, de csak úgy, ha az unió ügye addig nem kerül napirendre, ami Magyarországnak az összbirodalomhoz való államjogi viszonya nem szabályoztatik.

A románok vezetését Sterca Şuluţiu érsek vette most kezébe, aki nyílt levélben szólította fel Şagunát, hogy közösen hívjanak össze egy román nemzeti értekezletet avégből, hogy abban egyértelműen határozzák meg, minő álláspontot foglaljanak el az összehívott új erdélyi országgyűléssel szemben. A tapasztaltabb és a bécsi viszonyokat jobban ismerő Şaguna kitérően válaszolt Sterca Şuluţiu érsek felszólítására, de azért határozottan kijelentette, hogy a románságnak okvetlenül meg kell jelennie az országgyűlésen, mert csak ott foglalhat állást szemben az unióval, és nem külön értekezleten.

Az országgyűlési választások sokkal csendesebben folytak le, mint ahogyan azt az előzmények után várni lehetett. A magyarság teljes győzelmet aratott anélkül azonban, hogy akár a szászok, akár a románok bármiféle választási visszaélésről vagy erőszakoskodásról panaszkodhattak volna.

Az országgyűlést november 19-én nyitotta meg, mint királyi biztos, gróf Crenneville kormányzékai elnök. A gyűlés megalakulása és a képviselők igazolása után a tanácskozás első tárgya a trónbeszédre adandó válaszfelirat volt. A magyarság válaszfelirati tervezetének lényege a következőkbe foglalható össze: az 1848-i pozsonyi VII. törvénycikk és az erdélyi I. törvénycikk elég biztosítékot nyújtanak, hogy Erdély különböző nemzetiségeinek érdekei az unió végrehajtásában kielégítést találjanak, s azért kérik Ófelségét, hogy az 1848-i törvények értelmében hívja meg Erdélyt a közös magyar országgyűlésre, amely egyedül hivatott, hogy az unió még függőben lévő részletes kérdéseit Erdély nemzetiségei érdekeinek kielégítésével elintézhesse.

A szászok álláspontja nem volt egységes. Az első Maager medgyesi képviselő a következőképpen határozta meg: a jelenlegi kolozsvári országgyűlés éppen olyan rendelettel összehívott (oktrojált) országgyűlés, mint a szebeni tartománygyűlés volt, ezért nem lehet más feladata, mint egy új választói törvényt hozni, amelynek alapján új országgyűlés hívandó össze, mert csak ennek lesz joga határozni az unió kérdésében. A második nézet képviselője Brassó város követe, Bömches volt. Szerinte az 1848-i I. törvénycikk szentesített törvény, melyről egy külön erdélyi országgyűlés nem tárgyalhat. A függőben levő részletek elintézése a közös pesti országgyűlés feladata. A harmadik és a többségi álláspont, melyet Rannicher képviselt, az volt, hogy az 1848-i I. törvénycikk vétessék revízió alá abból a célból, hogy az egyes erdélyi nemzetek feltételei jogállapotuk biztosítását érdeklően megállapíttassanak és tekintetbe vétessenek.

A románok álláspontja a következő volt: Ófelsége az 1863/64-i szebeni tartománygyűlésen hozott választói törvényt szentesítette, s annak alapján hívassék össze egy új erdélyi országgyűlés azzal a feladattal, hogy revideálja az 1848-i I. törvénycikket.

A felirati vita tárgyát ezeknek a különböző álláspontoknak az összeegyeztetése alkotta. A több napig tartó és igen magas színvonalon mozgó vitatkozás azzal végződött, hogy a három közül a magyar álláspont 166 szavazattal győzött, a románok 29 és a szászok 30 szavazatot nyert külön javaslataival szemben. Elhatározták azt is, hogy úgy a szászok, mint a románok külön javaslatát felterjesztik Ófelségéhez, a többség által elfogadott felirat mellékletül.

1865. január 9-én gróf Crenneville kormányzékai elnök és országgyűlési királyi biztos átirat kíséretében küldötte meg kihirdetés végett az országgyűlés elnökének azt a legfelsőbb kéziratot, amely tudtára adta az országgyűlésnek, hogy Ófelsége megengedte, hogy Erdély az 1848-i törvények alapján a pesti országgyűlésre képviselőket választhasson és ezzel kapcsolatosan a jelen országgyűlést a további intézkedésig elnapolja. E királyi kézirattal bezárott Erdély utolsó országgyűlése.

A pesti országgyűlésre küldendő képviselők választásához az előkészületek megkezdődtek és mind a három nemzet körében élénk mozgalomnak lettek okozói. A szászok és a románok mindenekelőtt azzal akartak tisztába jönni, hogy minő elvi álláspontot foglaljanak el a pesti országgyűléssel szemben, amelyre Erdélyt a legfelsőbb királyi leirat, mint koronázó országgyűlésre hívta meg. A szászok Szebenben tartott értekezletükön kimondták, hogy a szebeni tartománygyűlésen hozott törvényeket fenntartatni kívánják és a pesti koronázó országgyűlésre való követküldést csak az uralkodó iránt való alattvalói hűség kifejezésének s nem egyszersmind az unió végrehajtásának is tekintik.

E szebeni határozat nem talált a szászok között egyhangú helyeslésre, mert Brassó és Kőhalom székek egyenesen visszautasították, s azért Conrad Schmidt szász ispán célszerűnek vélte a szász egyetem összehívását. A szász egyetem Conrad Schmidt indítványára elhatározta, hogy álláspontját egy Ófelségéhez intézendő felterjesztésben fogja kifejteni. A felterjesztés el is készült és annak lényege a következőkben foglalható össze: Erdély alaptörvényei, mint szerződészerű jogot biztosítják, hogy a birodalomnak és a magyar koronának önálló országa legyen. Az unió kérdésének végleges megoldása pedig az 1848-i törvények revíziója, a Magyarország és a birodalom között való államjogi viszony szabályozása előtt lehetetlen. A szász

egyetem elvárja, hogy a pesti magyar országgyűlés az uniónak Erdélyt kötelező egyoldalú tárgyalásába nem fog belemenni és egyidejűleg kéri őfelségét, hogy méltóztassék az unióval kapcsolatos kérdésekben való határozathozatal jogát az erdélyi országgyűlésnek fenntartani.

A szász egyetem e feliratát Őfelsége az erdélyi kancellária útján komoly rendreutasítás kíséretében küldette vissza a szász egyetemnek, amelynek körében nagy megdöbbenést keltett, annyival is inkább, mert az uralkodói rendreutasítás teljesen igazolta a szász kisebbségi párt azon tagjait, akik a szász egyetem e gyűlésére el sem mentek, vagy arról tanácskozás közben eltávozták.

A románok körében is két irányzat uralkodott, egy mérsékeltbb és egy szélsőségesebb. A mérsékeltbbet Şaguna képviselte, aki azon a nézeten volt, hogy az erdélyi románoknak részt kell venniük a választási küzdelmekben, hogy mentől nagyobb számban bejutva a pesti országgyűlésbe, ott nemzetük érdekeit kellő eredménnyel képviselhessék. A szélsőségesebb irányzat képviselője Sterca Şuluţiu érsek volt, aki azt akarta, hogy a románok a szebeni tartománygyűlés magyar tagjainak példáját kövessék.

A magyarok között is két irányzat mutatkozott, bár még nagyon halvány és elmosódó körvonalakban. Egyik az, amelyik a Deák-féle 1861-i felirati párt alapján állott, a másik a Tisza Kálmán vezetése alatt álló határozati párt, amelynek erdélyi vezére Tisza Kálmán testvérbátyja, Tisza László volt. Ez azonban ekkor még csak árnyalati különbség volt, anélkül, hogy ellentét, vagy egymás ellen való pártküzdelem okozója lett volna.

A választási harc elég élénk és zajos volt. A románok egész erejükkel vettek részt benne. Vezető férfiak majdnem kivétel nélkül felléptek. Érdekes jelensége volt e választásnak, hogy benne a szélső román álláspont képviselői, szemben a magyar vagy a mérsékelt román jelöltekkel, megbuktak. Így bukott meg Ioan Bálint volt 1848/49-i prefekt ifjabb báró Kemény Istvánnal, Axente pedig a mérsékelt román Boér Jánossal [Ioan Boiav], Moga Demeter [Dimitiu Moga] a szintén mérsékelt Hosszú Józseffel [Iosif Hossu], Ioan Raţiu Tisza Lászlóval szemben. E jelenség magyarázatául az a csalódás szolgálhat csupán, amelyen a románság a legutóbbi öt esztendő politikai és kormányzati kísérletei alatt átment.

Az a közigazgatás és igazságszolgáltatás, amelyet az 1862-től 1866-ig tartott politikai és kormányzati rendszer a szebeni tartománygyűlésen uralkodott szellem hatása alatt Erdélyben szervezett, az értelmiségre zaklató és igazságtalan, a népre pedig zsaroló, durva és korrump volt. Egyetértett ez ítéletben mindenki, aki az erdélyi állapotokról, mint elfogulatlan ítéelő, ez időszakban saját tapasztalatai alapján véleményt mondott.

A bécsi "Debatte" című hírlap 1865. március havában kilenc fejezetből álló cikksorozatot írt az erdélyi állapotokról és abban a leghatározottabb módon adott kifejezést annak a nézetének, hogy a szebeni tartománygyűlés működése minden egyes mozzanatában arra irányult, hogy Erdélyben a magyar elem háttérbe szoríttassék.

Egy hónappal később a "Hermanstädter Zeitung" (1865. április 8-án) "A mai erdélyi helyzethez" című cikkében a következőképpen jellemezte Erdély ez időszakbeli közállapotait:

"Az élet, a modor, az érintkezés Erdélyben feltűnően szenvedélyessé, bizonytalanná és kesernyessé lett. Az elégedetlenség, a méltóságnak és a jó modornak hiánya uralkodik mindenütt. A nép a hivatalokban nagyon toladóan viselkedik, mert mindenütt igen nagy a pajtáskodás, a klientela- és a népszerűség-hajhászás. Különösen a közigazgatási és a bírósági hivatalok ellen lehet azt a kifogást tenni, hogy bennük a tekintélynek még a külsőségeit sem tudják megóvni és fenntartani. Ha végigtekintünk a tisztviselőkön, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a tudással, a kellő gyakorlattal bíró egyéniségek köztük majdnem teljesen hiányoznak. Minő emberekből csináltak tanácsosokat és bírakat! Mindenki jogosítottnak és alkalmasnak hiszi magát bármiféle hivatalra. Csak a nemzetiséghez való tartozás és az atyafiság legyen meg - a többi aztán magától jön".

Miután a magyar értelmiség javarésze nem vállalt hivatalt és a szászok kevesen voltak ahhoz, hogy a törvényszékeknél és egyéb állami hivataloknál az állásokat betöltsék, a románok között pedig a megkívánt minősültséggel kevesen rendelkeztek, nagy zűrzavar keletkezett. (A korszak kezdetén maguk a románok számították ezeket össze és e számbavétel szerint a hivatalokra megfelelő képesítéssel rendelkező románok száma összesen csak 300-re rúgott.)

Ebben az időben utazta be Erdélyt egy Charles Boner nevű angol, ki tapasztalatairól 1865-ben az angol közönségnek egy több száz lap terjedelmű könyvben számolt be. E könyvében az erdélyi közigazgatás és igazságszolgáltatás állapotát a következőképp jellemzi:

"Alig van az országban valaki, akinek ne volna saját tapasztalata e tisztviselők pártos elfogultságáról, tudatlanságáról és törvénytelen eljárásairól. Azért az emberek mindent megengednek maguknak, mert egészen biztosak benne, hogy az igazságtalanságok ellen nincs óvszer. Ha ez érdekes téma tárgyalására. elegendő hely volna, példákkal egész kötetet meg lehetne tölteni. Ha a bűnösség bizonyítéka egészen világos és kétségszűre nem vonható is, mégsem következik be az ítélet... Ezek a tisztviselők nem tudnak egyebet, mint a rendszerető közönséget egy vagy más módon zaklatni. Őszintén szólva, teljes törvénytelenység uralkodik az országban. A lótolvajoknak inkább pénzt ígérnek, csak hogy visszaadják az ellopott állatot, mintsem feljelentenek a törvényszéknél, annyira csekély annak valószínűsége, hogy tulajdonát visszakapja valaki még abban az esetben is, ha azt megtalálnák a tolvajnál. Egészen mindegy akár vannak törvények, akár nincsenek, ha a meglevőket senki sem tiszteli és senki sem hajlja végre."

Ha e teljes hitelt érdemlő jellemzéseknek még csak fele volna is igaz, akkor is érthető, hogy a nép elfordult attól a kormányzati rendszertől, amely e visszasságoknak szülőoka volt és a helyzet jobbrafordulását s azzal együtt sorsának javulását is azoktól remélte, kik nem voltak részesei annak a kormányzati rendszernek, amely alatt ő annyit szenvedett.

A megválasztott erdélyi képviselők a pesti országgyűlésen 1866. április 14-én jelentek meg először, amikor Mikó Imre gróf mutatta be őket egy lendületes beszéddel. Harmadnap, április 16-án az erdélyiek számára fenntartott egyik alelnöki állásra Zeyk Károlyt, a kolozsvári országgyűlés felirati vitájának vezérszónokát, és egyik jegyzőjévé e felirat végleges alakban való megfogalmazóját, a jeles erdélyi hírlapírót, Ocsvay Ferencet választották meg.

A pesti országgyűlésen, amelyben magyarországi részek kerületeiből megválasztva már 24 román nemzetiségi képviselő ült, Erdélyből 14 megválasztott román nemzetiségi képviselő jelent meg. Az erdélyi román képviselőkkel együtt az 1867-i kiegyezést létrehozó pesti országgyűlésnek 38 román nemzetiségi képviselője volt.

Az erdélyi román nemzetiségi képviselők beléptek a magyarországi román nemzetiségi képviselők klubjába, de abban külön csoportot alkottak és a maguk számára bizonyos fokig külön politikai pártprogramot állapítottak meg, amelynek lényege az volt, hogy Erdély olyan autonómiát kapjon, mint Horvátország. A csak Erdélyt érdeklő ügyekre vonatkozó törvények alkotása a külön erdélyi tartománygyűlés feladata leendő. A Magyarországgal közös ügyekre vonatkozó törvényalkotás a pesti közös országgyűlés hatáskörébe tartozik, amelyre Erdély is elküldi a maga képviselőit, az egész monarchiát érdeklő ügyek pedig a delegációk hatáskörébe utasítatnak, amelyekben Erdély is oly módon lesz képviselve, mint Horvátország.

A pesti országgyűlésen megjelent román nemzetiségi képviselők e programját nem tartották kielégítőnek a románoknak azok a politikai vezetői, akik nem voltak országgyűlési képviselők. Az unió ellen való harcot tovább folytatták, úgy a sajtóban, mint a községek, városok és törvényhatóságok termeiben és a különböző vidékek, vagy egész Erdély román bizalmi férfainak elég sűrűn tartott értekezletein. Ez utóbbi téren való tevékenységnek volt az eredménye azon 1493 erdélyi lakostól aláírt kérelem is, amelyet a románság bizalmi férfiai Erdély autonómiájának megszüntetése ellen való tiltakozás gyanánt nyújtottak be 1866. december 21-én Ófelségéhez.

1867. február 14-én Ófelsége gróf Andrássy Gyulát Magyarország miniszterelnökévé nevezte ki. Három nappal később királyi kézirat jelent meg, amely Erdélynek Magyarországgal való egyesülését véglegesen megerősítette. Ezzel egyidejűleg megszüntette az erdélyi udvari kancelláriát és az erdélyi kormányzók eddigi elnökét Crenneville gróf császári és királyi tábornokot állásától kegyelemben felmentette, és az egyesülés teljes végrehajtására királyi biztosul gróf Péchy Manót nevezte ki, aki állását május 8-án foglalta el székhelyén, Kolozsvárt. 1867. június 20-án két királyi leirat érkezett a királyi biztossághoz. Egyik az 1865. november 15-re összehívott kolozsvári országgyűlést oszlatta fel véglegesen, a másik pedig a szebeni tartománygyűléseken hozott törvényeket semmisítette meg.

Erdély Magyarországgal való uniójának végleges megerősítésére és végrehajtására hozta a pesti országgyűlés az 1868-i 43. törvénycikket, amelyet Ófelsége 1868. december 6-án szentesített, s amelynek tizennyolc §-ból álló tartalma a következőkben vonható össze:

"Mint már az 1848-i pozsonyi VII. és a kolozsvári I. törvénycikkek kimondották, Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogú s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek; az eddig létezett politikai nemzetek szerint való területi felosztások, az előjogok és kiváltságok, amennyiben valamely nemzetiséget másnak kizárásával illettek volna megszűntek, és Magyarország, valamint Erdély összes polgárainak egyenjogúsága újabban is biztosítottatik. Jövőre a törvényhozást Erdélyre nézve is kizárólag a magyar országgyűlésen gyakorolják, a kormányzás pedig a magyar felelős minisztérium által történik. Azok a törvények, amelyek az egyesülést megelőzően a külön magyar országgyűlésen alkottattak, amennyiben szükséges, az erdélyi területre törvényhozás útján fognak kiterjeszteni. Erdély mindazon törvényei, amelyek az erdélyi területen és a régebben úgynevezett magyarországi részekben a bevett vallások vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét, egymásközi viszonyait, hatáskörét biztosítják, sértetlenül fenntartatnak, egyszersmind a görög és az örmény katolikus, valamint a görögkeleti egyházakra is kiterjesztenek. Ófelségének »Erdély nagyfejedelme«, »székelyek ispánja« címéből pedig az unióra semmi hátrányos következtetés sem vonható."

Az unió teljes végrehajtásával kapcsolatos átmeneti ügyek lebonyolításával megbízott királyi biztosság, amelynek élén gróf Péchy Manó királyi biztos állott, az 1872. év őszén oszlott fel.

Erdély tartományi önállósága és vele együtt külön történelme is azzal a legfelsőbb királyi kézirattal szűnt meg, amellyel Ófelsége 1867. február 17-én az 1848-i erdélyi országgyűlés I. és a pozsonyi magyar országgyűlés VII. törvénycikkével kimondott uniót véglegesen megerősítette. Ez időponttól kezdve Erdély politikailag beleolvadt Magyarországba és így külön történelme sincsen. Mindaz, ami Erdélyben 1867-től 1918 végéig történt, a magyar állam történetébe tartozik, amellyel teljesen egy és azonos volt.

Azok az események, amelyek az alatt az ezer esztendő alatt zajlottak le, amely Erdély megszállásától a Magyarországgal való végleges egyesülésig telt el, alkotják Erdély külön történelmét. E történelem azonban egy és azonos a magyar nemzet ezeréves történetével. Ezt a történelmet éppen úgy a magyar faj csinálta a maga államalkotó politikai és hadi képességeinek segítségével, s az emberi művelődés előmozdítása érdekében kifejtett munkásságával, mint az egész Magyarországot. Ebben a történelemben részük van azoknak a testvér-nemzeteknek is, amelyek hosszú századokon át Erdély földjén együtt éltek a magyarral, s amelyek a magyar nemzet által alkotott állam jogi, gazdasági, művelődési és társadalmi intézményeinek segítségével és védelme alatt nemcsak megőrizték saját nemzetiségüket és nyelvüket, hanem a művelődés terén olyan előhaladást is tettek, hogy saját fajuk egyik legkiválóbb és legértékesebb törzsét alkotják. Erdély ez ezer év alatt nemcsak bizonyos önállósággal bíró tartománya volt Magyarországnak, hanem Kelet felé legerősebb védőbástyája, még abban a másfélszáz éves korszakban is, amikor az idők mostohasága és a magyar nemzetenél erősebb külső politikai viszonyok kényszerítő nyomása következtében külön fejedelemség volt.

Erdélynek e könyvben elbeszélte története egyaránt telve van szerencsés és szerencsétlen eseményekkel, gyászos és fényes lapokkal, nagy emberi erényekkel és sajnálatos hibákkal. Nagyban olyan, mint kicsinyben az emberi élet. Visszatükrözi az egész magyar faj történelmi végzetét, amelynek tragikuma abban van, hogy Európa közepén idegen és nála fizikailag erősebb fajok közé beékelve, olyan nagy történelmi rendeltetéssel bírta meg a sors, amelyhez kis számánál fogva elégséges anyagi ereje hiányzik, s amelyet csak erkölcsi és szellemi képességeinek emberfölötti megfeszítésével és kifejtésével tudott betölteni. Azokban az időszakokban, mikor akarata elernyedte és így képtelen volt szellemi és erkölcsi erejének emberfeletti megfeszítésére, az anyagi erejénél nagyobb külső erők megalázták és letiporták. Ez időszakoknak eseményei alkotják történetének sötét és gyászos napjait. E napok, bár gyakran ismétlődtek, nem tartottak nagyon hosszú időig. *Palma sub pondera crescit* (a pálmafa teher alatt növekszik). A megpróbáltatásoknak, a súlyos szenvedéseknek tüzeiben a nemzet lelke megacélosodott, s újra képessé lett erkölcsi és szellemi erőinek emberfölötti mértékben való kifejlesztésére. A dicsőség, a fény és a nagyság lapjait ez időszakok eseményei alkotják történetében. E változatos történelemnek jövőt illető tanulsága teljesen azonos az egyetemes emberi életből levonható azzal a tanulsággal, amelyet *"Az ember tragédiájá"*-ban az Úr a kétségbeesésében magát öngyilkosságra elhatározott emberiség képviselőjének, Ádámnak e szavakkal adott új életprogramul:

"Mondottam ember! Küzdj és bizva bízzál!"

IRODALOM

- báró Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása (1868-1873.)
báró Orbán Balázs: Értekezés a székelyek származásáról és intézményeiről (1874.)
Budenz: Adalék a székely beszéd ismertetéséhez (Magyar Nyelv)
Kriza J.: Vadrózsák (Pest, 1863.)
Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája (1876.)
Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről (Századok, 1877.)
Székely oklevéltár I-VII.
Hunfalvy Pál: *A Székelyek* (1880.)
Marczali Henrik: A székelyek eredete (Budapesti Szemle, 1881.)
Kozma Ferenc: Mythologiai elemek (1882.)
Szabó Károly: Anonymus külföldi vonatkozásai (Századok, 1883.)
Szabó Károly: Néhány szó hadi viszonyainkról (Hadtörténelmi Közlemények, 1888.)
Nagy Géza: Adatok a székelyek egykori lakhelyeihez (1886.)
Steuer János: A székely nyelv hangjai (1888.)
Szabó Károly: A régi székelység (Kolozsvár, 1890.)
Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete (Ethnographia, 1897.)
Réthy László: A székelyek és a magyar honfoglalás (Ethnographia, 1890.)
Nagy Géza: A székelyek és pannonisi magyarok (Ethnographia, 1890.)
Réthy László: A székelyek és a magyar honfoglalás (Ethnographia, 1890.)
Balassa József: A székelyek nyelve (Ethnographia, 1890.)
Zolnai Gyula: A székelyek nyelve (Magyar Nyelvőr, XX. 1891. és XXI. 1892.)
Huszka József: Ornamentikai tanulmányok (Századok, 1892.)
Hunfalvy Pál: Az oláhok története (1894.)
Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1894.)
Thury József: A magyarság keletkezése és gyarapodása (1895.)
Sebestyén Gyula: Árpád emléke a hagyományban (Árpád és az Árpádok, 1897.)
Sebestyén Gyula: Az avar-székely kapcsolat eredete (Ethnographia, 1898-99.)
Magold L.: A hun-székely írása, könyvészete a Csánki Dezső szerkesztette Árpád és az Árpádok c. emlékműben (1908.)
Thury József: A székelyek eredete (Erdélyi Múzeum, 1898.)
Jakab Elek: Udvarhely monográfiája (1901.)
Sz. Bálint Gábor: A honfoglalás revíziója (1901.)
Sebestyén Gyula: Regös énekek és a regösök (1902.)
Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái (1904.)
Erdélyi Lajos: A nyelvjárások tanulmányozásához (Magyar Nyelvőr, 1903.)
Timon Akos: Magyar alkotmány és jogtörténet (4. kiad. 1910.)
Évkönyv a marosvásárhelyi székely társaság századik összejövetelére alkalmából (1904.)
Karácsony János: A székelyek eredete (1905.)
Erdélyi Lajos: Nyelvjárásaink ügye (Magyar Nyelv, 1904.)
Erdélyi Lajos: Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban (Nyelvtudományi Közlemények, 1905.)
Erdélyi Lajos: A háromszéki nyelvjárásról (Nyelvtudományi Közlemények, 1906.)
Szádeczky Lajos: A csiki székely krónika (1905.)
Erdélyi Lajos: A csángók eredete (Magyar Nyelvőr, 1908.)
Erdélyi Lajos: A gyimesi csángók eredete (Magyar Nyelv, 1908.)
Marczali Henrik: A magyar nemzet története (II. 169-170.)
Szádeczky Lajos: Még egyszer a csiki székely krónikáról (1911.)
Erdélyi Lajos: Kriza János: Vadrózsák (Ethnographia, 1912.)
Karácsonyi János: A moldovai csángók eredete (Századok, 1913.)
Tagányi Károly: Gyepü és Gyepüelve (1913.)
Erdélyi László: Árpádkori társadalom történetünk kérdései (Történeti Szemle, 1914.)
Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei (1915.)
Erdélyi Lajos: A székelyek eredete (Ethnographia, 1915.)
Horger Antal: Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai (Nyelvtudományi Közlemények, 1909.)
R. Kiss István: A székelykérdés (1917.)
Domanovszky Sándor: A magyar kérdés (1920.)
Jancsó Benedek: Defensio nationis Hungaricae (1920.)
Jancsó Benedek: A székelyek (1920.)
Erdélyi László: A székelyek története (1921 és Akadémiai Értesítő, 1922.)
Hóman Bálint: A székelyek eredete (Magyar Nyelv, 1921.)
Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése (Magyar Nyelvtudományi Közlemények Kiadványai 7. füzet, 1923.)
Székfü Gyula: A magyar állam életrajza (1923.)
Karácsonyi János: A székelyek ősei és a székely magyarok (1924.)

Moravcsik Gyula könyvészete (Kőrösi Csoma Archivum, 1926.)

Erdélyi László: A székelyek eredete (Révai Nagy Lexikon 17. kötet 452-453., 1927.)

Szádeczky Kardoss Lajos: A Székely Nemzet története és alkotmánya (Budapest, 1927.)

Hóman Bálint - Székfü Gy.: Magyar történet I. (1927.)

Karácsonyi János: Új adatok, új szempontok (Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927.)

Steuer János: A székelykérdés válaszutján (Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927-29.)

Erdélyi Lajos: A székelyek eredetéhez I. (1928.)

A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve (1929.)

Cs. Sándor Imre: A székelyek letelepülése (1930.)

A KIADÓ UTÓSZAVA

Sorozatunkban a magyar polgári történetírás legjelesebb - új kiadásban nem hozzáférhető - munkáit kívánjuk ismételt megjelentetéssel a szélesebb közönség számára megismerhetővé tenni. Azokat a munkákat, amelyeket a második világháború után nem az adott tudományterület változásának önmozgása, hanem a direkt politikai akarat iktatott ki a tudományos közgondolkodásból, az egyetemi tananyagokból és az érdeklődő nagyközönség látóköréből. Tudjuk, hogy a megjelentetendő írások témakörében a legtöbb esetben születtek újabb feldolgozások, de hiszünk abban, hogy a történettudományban is vannak állandó, "örök" értékű művek, melyek időszűrésüket nem érinti egy-egy részletük (netán egész témakörük) későbbi, mégoly "korszerű" feldolgozásának megjelenése. A kiadó úgy gondolja, hogy a magyar történetírás utóbbi évtizedeiben túl sokáig volt hegemon helyzetben egyetlen ideológia ahhoz, hogy lemondhassunk a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeinek gondolati sokszínűségét tükröző munkákról.

Jancsó Benedek 1854-ben született az erdélyi Gelencén (Háromszék megye). Az egyetem elvégzése után gimnáziumi tanár Pancsován, Aradon, majd Budapesten. 1895 és 1899 között a Miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán dolgozik. 1907-től a világháborúig gróf Apponyi Albert megbízásából oktatáspolitikai kérdésekkel foglalkozik. Történeti munkáiban főleg a román nemzetiségi törekvések kérdéskörét dolgozta fel. Élete utolsó éveiben (1928-tól) a *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságának tagja. 1930-ban hunyt el Budapesten.

Ez a könyv első - és eddig egyetlen - alkalommal 1931-ben jelent meg Romániában, a *Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.* (Kolozsvár) kiadásában. A címlapon ez áll: "*A szerző utasításai szerint kiadásra rendezte: Gyallyay Domokos*". Megjelenésének körülményeiről a kötet elején ez olvasható:

"Kiadó megjegyzése

Az erdélyi magyar szellemi élet a maga elárvultságában nagyon nélkülözötte Erdély tüzetesebb történetét. A szakemberek és a nagyközönség egyformán érezték ezt a hiányt.

Több tiszteletreméltó kísérlet történt a hiány pótlására. Tekintélyes pályadíj is serkentette íróinkat Erdély történetének tudományos komolyságú, de előadási formájában népszerű megírására. Megállapíthatjuk, hogy a kísérletek mindez idáig nem jártak kellő sikerrel.

A kísérletezés évei alatt egy kitűnő munka várt arra, hogy az erdélyi olvasóközönség előtt megjelenhessen. A munka nyilvánosságra bocsátását külső körülmények hátráltatták, olyan akadályok, amelyeknek elhárítását a szerző távolléte és más irányú elfoglaltsága évről-évre megnehezítették.

Most végre közreadhatjuk Dr. Jancsó Benedeknek 1922-ben megírt Erdély történetét.

A kiadás elhatározása előtt a Minerva megbízásából a szerzővel bővebb megbeszélést folytattam. Kölcsönösen megállapítottuk, hogy az elmúlt hosszú évek fejleményei és tudományos eredményei szükségessé teszik a munka némely fejezetének módosítását. Erre vonatkozó írásbeli javaslataimat a szerző elfogadta és azt kívánta, hogy ez a körülmény a kiadás alkalmával kifejezésre jusson. Fájdalom, Jancsó Benedek pár hónappal tárgyalásaink után meghalt. Én pedig a munka kiegészítésére újabb lépést tettem azzal, hogy a román continuitas-elméletnek és a székely kérdésnek mai helyzetéről a legújabb felfogások vázolásával a függelékben bővebb tájékoztatót és bő bibliográfiát adok. Megnyugtat az a tudat, hogy ezt a lépést is a szerző szellemében tettem.

Dr. Jancsó Benedek történetírói munkássága nem szorult az én méltatásomra. Nemcsak tudós volt ő, hanem bölcs a szó legnemesebb értelmében. Ez a magyar bölcsesség hatja át minden munkáját. Nemcsak tudományos ismereteket, de nemes érzést, emelkedett felfogást, tárgyilagosságot, pártatlanságot tanulhatunk tőle!

Erdély története bizonyosan serkentő hatással lesz mind a szaktudományra, mind a nagyközönség történelmi tudatának fejlődésére. Dr. Jancsó Benedek, Erdély nagy fia, műve révén tovább fog élni és hatni azon a földön, amelynek javáért életének munkásságát áldozta.

Kolozsvár, 1931. június hó.

Gyallyay Domokos"

Kötetünk szövege - az alábbiakat kivéve - mindenben megegyezik az 1931-es eredeti kiadás szövegével:

- *A Függelékben* közölt, Gyallay Domokos által írt két tanulmányt (Elméletek *Erdély román népességének eredetéről* [361-377 old.] és *A székelyek eredete* [379-384 old.]) kihagytuk, mivel az nem a mű szerzőjétől származik.

- Az eredeti kiadásban a szöveg szélén szedett rövid tartalomismertető mondatokat a fejezetek elején csoportosítottuk, technikai okok miatt. - A szöveget eredeti alakjában közöljük, kizárólag a nyilvánvaló elírásokat és értelemzavaró sajtóhibákat igazítottuk ki, továbbá néhány olyan nyelvtani változtatást vezetünk át a szövegben, ami eredetiben a magyar helyesírás változása folytán ma már zavarólag hatna. Érintetlenül hagytuk viszont a szerző ma már kissé archaizálónak tűnő stílusfordulatait is.

- A személy- és helyneveket átírtuk a ma használatos alakba, megpróbálván megkönnyíteni az olvasónak a napjainkban használatos szakmunkákkal való összevetést.

- A szövegben néhány helyen [] -ben a szerkesztő kiegészítései találhatóak, főleg a személynevek különféle nyelvi alakjait feltüntetve. Az eredeti kiadásban sokan kizárólag vezetéknév feltüntetésével szerepeltek, ezt a legtöbb helyen kiegészítettük a keresztnévvel.

- A lap alján található lábjegyzetek egyetlen kivételtől (*Az 1848/49-i erdélyi szabadságharc története Bem tábornok fellépéséig c.* fejezet első lábjegyzetében. szereplő "Unió-dal") eltekintve mind a szerkesztőtől származnak, és olyan részletekre hívják fel az olvasó figyelmét, amik a történettudomány legújabb eredményeinek fényében ma másként látunk. Ezen lábjegyzetek számát igyekeztünk a minimálisra szorítani.

- Az irodalomjegyzéket több helyen pontosítottuk.

ELŐSZÓ.....	3
ERDÉLY FÖLDRAJZI HELYZETE.....	5
ERDÉLY TÖRTÉNETE	
A MAGYAR HONFOGLALÁSIG.....	7
ERDÉLY LEGRÉGBBBI TÖRTÉNETE A RÓMAI HÓDÍTÁSIG.....	9
ERDÉLY A RÓMAIAK URALMA ALATT.....	11
ERDÉLY TÖRTÉNETE A NÉPVÁNDORLÁS KORÁBAN A MAGYAR HONFOGLALÁSIG.....	13
ERDÉLY TÖRTÉNETE	
A MAGYAR HONFOGLALÁSTÓL	
AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALTÁIG.....	15
ERDÉLY A MAGYAR HONFOGLALÁS IDEJÉBEN.....	16
ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁD-HÁZ URALKODÁSA ALATT A TATÁRJÁRÁSIG.....	18
ERDÉLY TÖRTÉNETE A TATÁRJÁRÁSTÓL AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALTÁIG.....	22
ERDÉLY TÖRTÉNETE	
A VEGYESHÁZBÓL SZÁRMAZÓ KIRÁLYOK ALATT.....	26
ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ ANJOU-HÁZ URALKODÁSA ALATT.....	28
ERDÉLY TÖRTÉNETE A LUXEMBURG-HÁZ URALKODÁSA ALATT.....	33
ERDÉLY TÖRTÉNETE A HUNYADIAK KORÁBAN.....	36
ERDÉLY TÖRTÉNETE MÁTYÁS KIRÁLY HALÁLÁTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.....	42
AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYI FEJEDelemség MEGALAKULÁSA.....	45
ERDÉLY TÖRTÉNETE A BÁTHORIAK URALKODÁSA ALATT.....	51
BOCSKAI ÉS AZ UTOLSÓ BÁTHORI.....	57
ERDÉLY ARANYKORA.....	61
A HANYATLÓ ERDÉLYI FEJEDelemség KORA.....	71
AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYI FEJEDelemség VÉGNAPJAI.....	78
ERDÉLY TÖRTÉNETE	
A HABSBERG-HÁZ URALKODÁSA ALATT.....	83
ERDÉLY TÖRTÉNETE A XVIII. SZÁZADBAN II. JÓZSEF URALKODÁSÁIG.....	85
ERDÉLY TÖRTÉNETE II. JÓZSEF TRÓNRALÉPÉSÉTÓL A BÉCSI KONGRESSZUSIG.....	95
ERDÉLY TÖRTÉNETE A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.....	104
AZ 1848/49-I ERDÉLYI SZABADSÁGHARC TÖRTÉNETE BEM TÁBORNOK FELLÉPÉSÉIG.....	113
AZ 1848/49-I ERDÉLYI SZABADSÁGHARC TÖRTÉNETE BEM TÁBORNOK FELLÉPÉSÉTÓL A ZSIBÓI FEGYVERLETÉTELIG.....	119
ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ OSZTRÁK ABSZOLÚT KORMÁNYZAT KORSZAKÁBAN.....	126
ERDÉLY TÖRTÉNETE AZ OKTÓBERI DIPLOMÁTÓL 1867-I KIEGYEZÉSIG.....	135
IRODALOM.....	147
A KIADÓ UTÓSZAVA.....	149